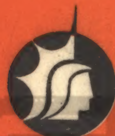
adèle de boigne

Din aparițiile „Bibliotecii pentru toți"

D. Cantemir
– *Descrierea Moldovei*
Delavrancea
– *Paraziții*
Méliusz József
– *Orașul pierdut în ceață*, 2 vol.
D. R. Popescu
– *Leul albastru*
Kant
– *Despre frumos și bine*, 2 vol.
K. Paustovski
– *Trandafirul de aur*
J. I. Kraszewski
– *Meșterul Twardowski*
* * *
– *Antologie de poezie engleză*, vol. 2
* * *
– *Proză scurtă elvețiană de limbă franceză*

Apariții viitoare

Caragiale
– *O scrisoare pierdută*
Gib I. Mihăescu
– *Donna Alba*
Dante
– *Divina Comedie*
H. Sienkiewicz
– *Prin foc și sabie*
H. Walpole
– *Castelul din Otranto*
Mark Twain
– *Wilson Zevzecul*

Lei 8

editura minerva

1104

adèle de boigne

adèle de boigne

memorii

***

Ilustrația copertei : *Teodora Popa-Mazilu*

adèle de boigne

memorii

(povestirile unei mătuși)

***

TRADUCERE, SELECȚIE ȘI NOTE DE
TEODORA POPA-MAZILU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1982
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

PARTEA A ŞASEA

ANGLIA ŞI FRANŢA
1816—1820
(continuare)

Capitolul XIV

Naufragiez pe coastă, între Boulogne şi Calais. — Urmarea acestui accident. — Vorbele lui Monsieur. — Discuţia ciudată a lui Monsieur cu Edouard Dillon. — Pairii avînd slujbe la rege, votează împotriva primului ministru. — Răspunsul domnului Canning în legătură cu acest lucru. — Papa şi domnul de Marcellus.

Dacă aş fi avut intenţia de a istorisi toate micile evenimente din viaţa mea particulară sau mai curînd dacă aş fi avut talentul de a le face cît de cît interesante, ar fi trebuit să plasez, în 1860, o luptă navală pe care vasul cu care mă înapoiam de la Hamburg a susţinut-o la Texel şi, în 1804, descrierea unei furtuni care m-a surprins cînd am pătrunts pe Meuse. M-am mîndrit grozav — în aceste două ocazii — cu curajul meu. Sînt totuşi nevoită să vorbesc despre acest curaj într-un fel mai puţin poetic, căci suferearn cumplit de rău de mare. Poate că aş putea cere să fiu cît de cît lăudată măcar pentru sîngele rece de care am dat dovadă într-o împrejurare foarte periculoasă, petrecută în timpul traversării canalului, de la Dover la Calais, în luna februarie 1818.

Din vina căpitanului, am eşuat pe o mică limbă de pămînt, plasată între două stînci, la un sfert de milă de coastă. Fiecare talaz ne ridica, nu ne ridica, dar în în schimb fiecare cădere ne înfunda şi mai adînc în nisip. Şi încă era bine, căci dacă ne-am fi ciocnit de stîncile de care ne aflam alături, în cîteva secunde ne-am fi dus la fund. Vasul era plin de pasageri. În singura şalupă mică ce putea fi dată la apă, nu încăpeau decît şapte persoane, dintre care doi marinari care trebuiau s-o conducă ; mi-am dat seama imediat că cele mai mari pericole ce ne păşteau, erau frica ce putea pune stăpînire pe noi şi graba de a ne năpusti cu toţii în bărcuţa aceea. Calitatea mea de fată de ambasador făcea să mă bucur de un mare prestigiu la bord, mai ales că eram însoţită de un curier al guvernului englez faţă de care căpitanii pacheboturilor au o stimă cu totul deosebită. Aşa că am profitat de acest lucru pentru a-i veni în ajutor căpitanului. El ţinea cu orice preţ să pun prima piciorul în barcă. Eu l-am rugat să dea întîietate unei mame cu cinci copii care urlau de spaimă, de nu se mai înţelegea om cu om. Un bărbat (şi, foarte ruşinată, trebuie să mărturisesc că era un francez), sub pretextul că-i ajută pe copii, se năpusti primul în barcă ; în sfîrşit, şalupa se îndepărtă. Nu neg că cele patruzeci de minute cîte s-au scurs pînă cînd şalupa s-a întors, mi s-au părut groaznic de lungi. Totuşi, felul cum procedasem mă făcuse să mă bucur de o oarecare autoritate asupra tovarăşilor mei de drum, pe care i-am convins să fie calmi, să nu se înghesuie, să nu ţipe, să nu bocească. Toată lumea s-a comportat admirabil. În cel de al doilea drum trebuiau să se îmbarce cele cinci femei şi doi copii care mai rămăseseră la bord. Bărbaţii urmau să tragă la sorţi pentru cursele următoare. Totul se execută punct cu punct. Căpitanul îmi explicase că nava va fi în cel mai mare pericol cînd mareea va începe să urce. Dacă atunci vîntul avea să înceapă să sufle din larg, înainte ca nava

să poată fi urnită din loc, avea toate şansele să fie zdrobită de stînci. Pînă atunci, mai aveam foarte puţină vreme la dispoziţie. Între timp, începuse a se întuneca şi a ninge cu fulgi mari. Cînd am părăsit nava, era atît de înclinată încît nici marinarii nu mai puteau străbate puntea decît cu ajutorul unei scări pe care o întinseră pe jos. Plecarea noastră avu loc într-o mare ordine şi într-o deplină tăcere. O femeie tînără refuză categoric să se despartă de bărbatul ei. Acesta ieşise la sorţi printre ultimii, dar un ofiţer care urma să plece cu cursa următoare, fu atît de mişcat de devotamentul femeii încît îi cedă soţului locul său. Aş putea scrie un volum întreg despre toate acele mişcătoare sau ridicole întîmplări, petrecute în timpul acelei călătorii ale mele, începînd din clipa în care vasul s-a împotmolit şi pînă în cea în care, după un drum de şapte ore în toiul nopţii, bătuţi de viscol şi mergînd pe nişte poteci care erau numai hîrtoape, şareta care ne ducea, claie peste grămadă, aşezaţi pe un morman de paie, a intrat, cu chiu cu vai, în Calais. Scăpat de pasageri, căpitanul manevră cu mare atenţie vasul şi-l aduse cu bine la Calais, deşi puţin cam avariat. A doua zi, veni să-mi ceară scuze şi mai ales să-mi mulţumească pentru felul cum mă comportasem, care — spunea el — salvase toată lumea de pe vas. Abia atunci mi-am dat seama că, în marile primejdii pot da dovadă de mult sînge-rece, după cum în marile probleme politice pot fi mută ca un peşte. Mai înainte, fusesem suferindă foarte multă vreme şi poate că încă aş mai fi fost fără acest naufragiu.

A doua zi am prezentat-o pe cumnata mea la Palat. Îmi amintesc în mod special de acea zi pentru că a fost singura tresărire patriotică pe care am surprins-o la Monsieur. Cred că vă daţi seama că un naufragiu e un lucru care nu-i interesează pe prinţi. M-am dus deci să-i salut pe rege, pe Madame, şi chiar pe ducele de

Angoulême. Cînd am ajuns la Monsieur, după cîteva întrebări preliminare, mi-a spus pe un ton mîhnit:

— Era un pachebot francez, nu-i așa?

— Nu, monseniore, era englez.

— Oh, slavă Domnului, cît mă simt de ușurat!

Se întoarse către suita care-l urma și le repetă doamnelor care-l înconjurau: „Nu era un căpitan francez!“, cu un aer plin de satisfacție în care se citea o plăcere fără margini. Dacă și-ar fi exprimat mai des asemenea păreri, sigur că ar fi devenit mult mai popular. Am ajuns la Paris cu cîteva zile înaintea unchiului meu, Edouard Dillon, care trecea prin capitala țării, părăsind Dresda și îndreptîndu-se spre noua sa reședință din Florența. Era ca să zic așa, de-ai casei, fiindcă cred că am mai spus că era foarte bun prieten cu prințul și că această prietenie data încă din tinerețe. Într-o dimineață, părăsindu-l pe Monsieur, unchiul meu îmi relată o discuție pe care tocmai o avusese cu prințul și care era legată de propunerile făcute lui Monsieur, pe de o parte de opoziție, iar pe de alta, de partidul ministerial. După el, și unii și alții încercau să-l deruteze pentru că era regalist, avertizîndu-l de prăpastia către care se îndrepta monarhia. Edouard, încercă să combată aceste păreri ale lui Monsieur. Îl asigură că i-ar fi foarte ușor să se facă iubit, dacă voia să se arate mai puțin exclusiv ca șef al unui partid.

— Dar eu nu sînt șeful nici unui partid!

— Monseniore, cel puțin așa arată aparențele.

— E nedrept! Cum să le evit?

— Fiind mai puțin exclusiv.

— Niciodată nu mă voi împăca cu iacobinii, iată de ce mă detestă...

— Dar oamenii care vă slujesc nu sînt iacobini!

— Vezi tu, Ned, vechea plămadă revoluționară va ieși veșnic la iveală, fie și peste douăzeci de ani! Cînd i-ai slujit pe alții, nu mai faci nimic pentru noi!

— Sînt mîhnit să-l aud pe monseniorul vorbind astfel! Asta confirmă ceea ce vorbește lumea!

— Și ce vorbește lumea?

— Ei bine, monseniore, lumea vorbește că aveți de gînd să-i numiți miniștri pe Mathieu de Montmorency sau pe Jules de Polignac.

Monsieur, care se plimba prin cabinetul său, se opri brusc și izbucni într-un hohot de rîs.

— Ei, drace, dar știi că e amuzant? Sper că ceea ce mi-ai spus acum e o glumă!

— Ba e cît se poate de serios, monseniore!

— Dar îl cunoști mult prea bine pe Jules ca să mai fie nevoie să-ți spun eu cine e! Ei bine, Mathieu este exact de aceeași factură, poate mai puțin fanfaron, dar încolo nici mai rău, nici mai acătării decît el. Așa că dragul și vechiul meu prieten, liniștește-te! Dacă nu mai circulă și altă poveste pe seama mea, asta nu-i cîtuși de puțin alarmantă. Mathieu! Jules! Dumnezeule, ce mai miniștri! Deci lumea crede că sînt extravagant! Dar ar însemna că sînt nebun de legat dacă i-aș alege! Nu-mi pot închipui că iei în serios asemenea baliverne! Și-au bătut joc de tine!

Edouard își manifestă, în mod fățiș, satisfacția pentru buna dispoziție în care îl găsea. Așa că veni imediat să-mi relateze ce-i spusese prințul. M-am gîndit adesea la această discuție, asupra căreia nu aveam nici un dubiu, cînd — mai tîrziu — întîi Mathieu de Montmorency, iar pe urmă Jules de Polignac au fost numiți rînd pe rînd, miniștrii de externe. Oare să-și fi schimbat Monsieur părerea în legătură cu ei sau îl înșelase, în 1818, pe Edouard? E cu putință să se fi întîmplat și una și alta. Ceea ce e sigur e că de atunci, Jules de Polignac a devenit cel mai intim confident al său.

Opoziția față de rege cîștigase toată Curtea și pentru a păstra o fărîmă de liniște în sînul familiei sale, majestatea sa nu cuteza nici măcar să-și manifeste re-

sentimentele. Ceea ce displăcea mai ales nobilimii, era legea recrutărilor. Căci privise întotdeauna armata ca pe un patrimoniu al ei. Legea a fost trimisă în Camera deputaţilor ; se ştia că nu va izbuti să treacă prin Camera pairilor decît cu un număr foarte mic de voturi. Regele, necutezînd să se pronunţe cu hotărîre, luă cu sine, la plimbarea obişnuită, pe toţi pairii care erau de serviciu pe lîngă persoana sa, şi care trebuiau să voteze împotriva guvernului.

Regele nu ieşea la plimbare nici duminica, nici miercurea, cînd ţinea Consiliu. În celelalte cinci zile ale săptămînii, făcea cinci plimbări, întotdeauna în aceleaşi locuri, care se repetau cu regularitate în fiecare săptămînă. Cea din dimineaţa în care pairii trebuiau să voteze, urma să fie cea mai scurtă ; dar regele — lucru fără precedent — în acea zi schimbă traseul plimbării şi, în plus, porunci tuturor să meargă foarte încet. În general, el mergea exagerat de repede şi întotdeauna pe caldarîm. Putea să fi fost praf sau polei, el nu-şi încetinea niciodată mersul. Uneori cei din escortă se alegeau cu accidente grave, dar acest lucru îl lăsa complet indiferent. Cînd un om cădea, ceilalţi săreau să-l ridice, iar faptul nu-l impresiona cîtuşi de puţin. Dacă era vorba despre un ofiţer, regele trimitea pe careva să se intereseze cum se mai simte ; dacă se întîmpla să cadă un cal şi să-şi rupă picioarele, i se dădea păgubaşului un altul. Trebuia un motiv politic serios pentru a schimba uzanţele stabilite ; dar tertipul regelui nu reuşi. Zeloşii săi slujitori avuseseră prevederea de a-şi chema trăsurile care-i aşteptau în curtea Palatului Tuileries. Coborînd din trăsura regală, se aruncară în trăsurile lor şi sosiră la vreme la Luxembourg pentru a-şi da votul lor, evident negativ, aşa cum le ceruseră miniştrii. Cu toate acestea, n-au fost prost trataţi în marile apartamente ale regelui. Noi ceilalţi, constituţionalii ministeriali, eram indignaţi ; dar ultraregaliştii, ba chiar şi curtenii cei mai rezonabili, erau încîntaţi de acest act de independenţă. Domnul Canning [1] tocmai se afla pentru cîteva zile la Paris. Îmi amintesc că în aceeaşi seară, în care discuţiile privitoare la acest procedeu era încă destul de însufleţite, el intră la doamna de Duras care-l întrebă :

— Nu-i aşa că în Anglia ataşaţii regelui, votează după cum le dictează conştiinţa şi nu sînt siliţi să susţină ministerul ?

— Nu pricep prea bine...

— De pildă, dacă marelui şambelan i se pare că o lege e proastă, e liber să voteze împotriva ei ?

— Sigur că e liber, fiecare e liber să voteze cu cine vrea !

Doamna de Duras triumfa.

— Dar, adăugă domnul Canning, îşi va da demisia înainte de a lua această hotărîre ; fiindcă oricum va fi obligat să şi-o dea !

Doamna de Duras nu mai triumfă chiar atît de tare. Totuşi, cum avea spirit, mai lăsă din preţ, adăugînd că educaţia noastră constituţională nu era de aşa natură încît să numim acest lucru independenţă şi readucînd discuţia asupra unei teme generale, părăsi terenul atît de periculos pe care se avîntase. Partidul aşa-zis regalist începuse a avea nişte idei atît de aberante, încît cînd domnul de Marcellus [2] — pe atunci deputat — fu numit de comisie pentru a examina legea ce urma să însoţească Concordatul şi să garanteze libertatea bisericii anglicane, nu se gîndi la nimic mai de soi decît să-i trimită Papei

---

[1] *George Canning* (1770—1827), a intrat în Camera Comunelor în 1793. În 1807, era ministru de externe, apoi ambasador în Portugalia şi, în sfîrşit, prim-ministru. A semnat, alături de reprezentanţii Franţei şi Rusiei, tratatul de la Londra prin care s-a pus capăt Sfintei-Alianţe.

[2] *Louis-Marie-August Demartin du Tyrac, conte de Marcellus* (1776—1841), deputat de Gironde şi pair al Franţei.

o copie după proiectul de lege şi după toate documentele încredinţate de comisie. Papa îi răspunse că ar trebui să se opună promulgării acelei legi, pe toate căile posibile, autorizîndu-l chiar textual să se folosească, fără nici o mustrare de conştiinţă, de şiretenie şi de vicleşug. Domnul de Marcellus, mai mult bun decît rău, nu ţinu seama de sfatul Papei, căci se duse să-i relateze tot ce-i spusese acesta, ducelui de Richelieu care se înfurie cumplit. Îl ameninţă că-l va traduce pe Marcellus în faţa tribunalului pentru că dezvăluise un secret de Stat unei Curţi străine, şi-i mai spuse că dacă vechiul regim, pe care se prefăcea că-l regretă, subzista încă, îl va face să putrezească într-o închisoare de Stat.

Domnul de Marcellus fu năucit de această scenă atît de violentă ; înţelese că greşise ; dar partidul iezuit, atotputernic, îi aduse mari elogii. Monsieur îl luă sub aripa lui ocrotitoare, şi scandalul se aplană. Mi se pare doar că negocierile cu Roma îi fură retrase şi lui şi domnului de Blacas, bănuit de a fi fost la curent cu această intrigă ; în locul său a fost preferat domnul de Portalis [1]. Acesta izbuti să semneze un concordat în care libertăţile galicane erau atît de bine menajate cît îngăduiau împrejurările. Regele Ludovic al XVIII-lea nu ţinea neapărat să-i apere împotriva fratelui său.

Capitolul XV

Un glonte tras în ducele de Wellington. — Se caută asasinul. — Neliniştea lui Monsieur în legătură cu retragerea străinilor. — Agitaţia spiritelor. — Ducele de Rohan la Saint-Sulpice. — Ridicolul său. — Ducele de Rohan devine preot. — O aventură la Neapole. — Favoarea prinţului de Talleyrand. — Bal la ducele de Wellington. — Moartea micei prinţese de Orléans, născută la Twickenham. — Moartea prinţului de Condé.

[1] *Joseph-Marie, conte de Portalis* (1178—1858). Sub Imperiu, a fost consilier de Stat, apoi prim-preşedintele Curţii din Angers ; sub Restauraţie a fost consilier, apoi preşedintele Curţii de Casaţie, pair al Franţei, ministru de Justiţie. După 1830, a fost vicepreşedinte al Camerei Pairilor.

La cîteva zile după sosirea mea la Paris, am trecut toţi, printr-o mare emoţie din pricina unei tentative de asasinat comisă asupra ducelui de Wellington. În toiul nopţii, cineva trăsese un glonte asupra trăsurii sale în timp ce se întorcea acasă, la reşedinţa sa din Champs-Elysées. Acest eveniment putea să aibă cele mai supărătoare consecinţe. Ducele de Wellington era personajul cel mai important al epocii. Toată lumea era convinsă de acest lucru, dar nimeni nu era mai convins ca el. Nemulţumirea lui ar fi fost o calamitate. Aşa că guvernul făcu o adevărată problemă de Stat din acest atentat. Noroc că a doua zi, ducele păru a fi destul de bine dispus. S-au făcut cercetări, dar nu s-a descoperit nimic. Nimeni nu fusese rănit ; glonţul n-a mai fost nici el găsit. Împuşcătura fusese trasă în plină noapte, într-o trăsură care gonea nebuneşte. Toate astea păreau foarte suspecte. Opoziţia răspîndi zvonul că ducele, de comun acord cu partidul ultraregalist, poruncise să se tragă un glonte în el, pentru a se sluji de acest pretext ca să prelungească ocupaţia. Numai că ducele nu era omul în stare să se preteze la asemenea josnicii ; rîse şi el cînd auzi ce se scornise dar, o repet, soarta noastră depindea în mare măsură de buna lui dispoziţie, căci el singur putea lua iniţiativa, şi afirma, în faţa celorlalţi suverani, că prezenţa în Franţa, a armatei de ocupaţie al cărei generalisim era, încetase de a mai fi necesară. Toată poliţia se puse în mişcare fără să descopere nimic. Ultraregaliştii îşi frecau bucuroşi mîinile şi ne asigurau că străinii vor mai sta cel puţin cinci ani, în ţară. În sfîrşit, primirăm unele informaţii de la Bru-

xelles. Milordul Kinnaird, din partidul revoluţionar, departe de a se gîndi la un asasinat, denunţă pe un oarecare Castagnan trimis de comitetul revoluţionar ce-şi avea sediul la Bruxelles, unde se refugiaseră toţi foştii iacobini, prezidaţi de regicizii izgoniţi din ţară. Cînd am avut dovada că Castagnan trăsese asupra ducelui, a fost deferit tribunalului, pedepsit foarte sever, iar ducele s-a arătat pe deplin satisfăcut. A început să se ocupe, cu mare conştiinciozitate, de proiectul eliberării Franţei de către trupele aflate sub comanda sa, dar cu el puteai avea întotdeauna surprize, căci era un om foarte capricios. Micşorarea armatei de ocupaţie, obţinută cu un an în urmă, oricum, ne dădea mari speranţe. Totuşi, tratatele prevedeau cinci ani de ocupaţie, acea ocupaţie atît de umilitoare şi de oneroasă, iar cel de al treilea an abia începuse. Guvernul se străduia cît putea să obţină eliberarea Franţei. Era însă contracarat de partidul ultra care simţea, sau se prefăcea că simte, o mare spaimă la gîndul că armata străină va părăsi Franţa. Monsieur îi spusese ducelui de Wellington şi din nefericire destul de tare pentru ca acele vorbe să fie auzite şi repetate :

— Dacă plecaţi, plec şi eu !

— Oh, nu, monseniore, replicase ducele ; vă rog să vă gîndiţi mai bine !

După cîteva săptămîni, o broşurică în care era vorba de prelungirea ocupaţiei, în loc de scurtarea ei, fu distribuită aproape peste tot ; era anonimă, dar plicul avea pe el un timbru intitulat : „Camera lui Monsieur". Broşura fu atribuită domnului de Bruges. Era precursorul faimoasei *Note secrete* [1]. Toate acele circumstanţe mărunte, au stat la baza lipsei de popularitate din pricina căreia Carol al X-lea a murit în trei zile, cîţiva ani mai tîrziu. Acele intrigi se răsfrîngeau pînă şi asupra persoanelor care nu se amestecau în nimic. Domnea o nelinişte generală ce nu părea justificată de situaţia în care ne aflam. Încă de la sosire, urechile mi-au fost împuiate de vestea „marei conspiraţii" ; cînd am întrebat cine făcea parte din ea mi s-a răspuns :

— Habar n-am ! Dar persoana a adăugat imediat, cu un aer vinovat : Tot ce pot să-ţi spun, e că stăm pe un vulcan şi fii sigură că nu domnul Decazes va fi cel care ne va salva !

Silită să aud de nenumărate ori aceste cuvinte, am sfîrşit la rîndu-mi, prin a fi speriată, cînd o faptă de-a dreptul puerilă m-a făcut să-mi vin în fire arătîndu-mi pe ce baze fragile stăteau aceste veşti. Asistam la slujba de la miezul nopţii în capela de la Tuileries ; cineva ciocăni uşor la uşa tribunii regale. O dată : nici un răspuns. Madame aruncă o privire iritată în spatele ei. A doua ciocănitură : din nou nici un răspuns. A treia ciocănitură : regele porunci să se deschidă uşa. I se întinse un bilet, el îl citi, făcu semn maiorului general al gărzii regale şi-i spuse cîteva cuvinte, în şoaptă. Maiorul ieşi, şi slujba se sfîrşi în toiul agitaţiei celor din Congregaţie. Mai mult ca sigur că „marea conspiraţie" izbucnise. Cîţiva curteni de fofilară din capelă pentru a se duce să răspîndească vestea, pînă şi la Bursă.

Reîntors în apartamentul său, regele ne anunţă că sala Odéon luase foc şi că ministrul poliţiei cerea trupe ca să menţină ordinea. Imediat, cei evlavioşi protestară că nu era cazul să tulburi un serviciu divin pentru un teatru care ardea, iar curtenii se indignară că majestatea sa fusese deranjată pentru un astfel de fleac.

— Ce părere ai de domnul Decazes ? Acum cere porunci de la rege ! Se vede că asta-i o metodă nouă !

Pînă seara, se răspîndise vestea în întreg oraşul că focul de la Odéon era începutul punerii în aplicare a „marei conspiraţii" ; în schimb la Curte, unde erau ceva mai bine informaţi decît prostovanii din Paris, nu se

[1] Scrisă de Vitrolles.

discuta decît despre insolența acelor bătăi repetate în ușa capelei regale. Aveai impresia că nu era vorba de niște bătăi discrete în ușă, ci de niște izbituri cu toporul. La Tuileries evenimentul căpătase asemenea proporții, încît devenise cu mult mai însemnat decît distrugerea uneia dintre cele mai frumoase clădiri ale Capitalei. Scena din capelă îmi readuse în minte un incident la care am fost martoră la Saint-Sulpice, într-o zi cînd predica abatele Frayssinous [1]. Predicile lui erau foarte apreciate și ministrul poliției, anunțîndu-și intenția de a lua și el parte la slujbă, îi fu rezervată banca de onoare. Un echipaj, cu o mulțime de valeți, în livrele scumpe, se opri în fața portalului. Din trăsură, coborî un bărbat în uniformă, după aliură, desigur un ministru. Elvețianul sosi imediat, cu halebarda în mînă, deschizînd drum monseniorului, urmat de paracliser. Preotul se adresă lui Alexandre de Boisgelin (mîncău de profesie), întrebîndu-l dacă făcea parte din suita excelenței sale.

— Care excelență ?

— Ministrul poliției.

— Păi unde e ?

— Uite-l colo, precedat de elvețian.

— Păi acela nu-i contele Decazes, e ducele de Rohan !

Imediat, paraclisierul o luă la goană după elvețian pentru a-l trimite îndărăt, la postul lui, lîngă portal, iar ducele de Rohan, despuiat de onorurile uzurpate, fu lăsat singur în mijlocul bisericii și obligat — cu toată haina lui de pair al Franței — să ia loc pe un simplu scaun de pai, alături de noi, ca cel mai modest enoriaș. De data asta, lumea n-a rîs de contele de Rohan, căruia i-ar fi dat oricum, întîietate, în fața domnului Decazes. Ridicolul situației era prea flagrant ca să mai stîrnească

[1] *Denis, conte de Frayssinous* (1765—1841), fondatorul faimoaselor cuvîntări de la Saint-Sulpice, episcop de Hermopolis, membru al Academiei și ministru al cultelor.

rîsul. Ducele de Rohan, pe vremuri Auguste de Chabot [1] — un tînăr care avea și spirit și cultură — fusese silit să primească postul de șambelan al lui Napoleon. Băiatul se purtase cu demnitate, bun-simț și simplitate la Curtea imperială. După Restaurație, își luă titlul de prințul de Léon, însă între timp, fumurile măririi i se urcaseră la cap. Își pierdu soția, pe fosta domnișoară de Sérent, moștenitoare bogată, într-un groaznic accident și, cu puțină vreme înainte de a ajunge eu la Paris, prin moartea tatălui său, devenise duce de Rohan și pair. Aceste onoruri, care erau totuși de prevăzut, îl umplură de orgoliu. Deveni un adevărat emul al marchizului de Tuffières. Pretențiile sale aristocratice mergeau pînă la extravaganță. Castelul său din Roche-Guyon fu decorat cu toate emblemele feudalității. Slujitorii săi îi spuneau „monseniore". Umbla tot timpul îmbrăcat în uniforma de pair și pusese să i se facă un guler și niște podoabe brodate la o haină de casă în care primea lumea în audiență, dimineața, amintind astfel de răposatul mareșal de Mouchy care poruncise să i se facă un cordon albastru, strălucitor, pe care-l purta în baie. Văzînd un portret care semăna grozav de bine cu ducele de Rohan, doamna de Puisieux spuse :

— Oh, dar e Auguste ! Și apoi, vedeți, adăugă ea, indicînd un ecuson cu armele sale pictat într-un colț al tabloului, iată și expresia fizionomiei sale.

[1] *Louis-François-Auguste, conte de Chabot, apoi prinț de Léon și duce de Rohan-Chabot* (1788—1833), șambelanul surorilor lui Napoleon, apoi chiar al împăratului ; a fost exilat pentru că l-a vizitat pe Papa Pius al VII, prizonier la Fontainebleau. Colonel de Stat-Major, a devenit — după moartea tatălui său, în 1816 — pair al Franței. S-a căsătorit în 1809 cu fata contelui de Sérent, nepoata ducelui cu același nume, care a murit arsă, în 10 ianuarie 1814, în momentul în care se pregătea să se ducă la masă la ducesa-văduvă de Orléans. Distrus sufletește, ducele a intrat la mănăstirea Saint-Sulpice unde, cu timpul, a ajuns vicar general al Parisului, arhiepiscop de Auch, apoi de Besançon și în sfîrșit, cardinal.

Ducele de Rohan veni să-şi etaleze importanţa, în Anglia, în nădejdea că, cu titlurile lui, va pune mîna pe o moştenitoare bogată. Mîna cumnatei mele fusese cerută de el cu un an în urmă şi, pentru a înnobila această alianţă care i se părea cam nedemnă de el, se sluji de intervenţia regelui. Dar augustul peţitor dînd greş, ducele nu mai găsi în Franţa o partidă tot atît de bogată care să aspire la onoarea de a împărţi averea şi numele cu el. Călătoria cu scop matrimonial, în Anglia, rămînînd şi ea fără succes, ducele de Rohan se decise să îmbrăţişeze cariera ecleziastică. Se înconjură de o seamă de preoţi şi-şi transformă saloanele de la Roche-Guyon, în seminar. Nu ştiu cum s-a putut aranja acest lucru, dar s-a aranjat. Gurile rele spuneau că celibatul îl făcuse pe ducele de Rohan să nu mai aibă nici un fel de jenă. Cunosc o întîmplare din care fiecare va trage concluziile pe care le va crede de cuviinţă.

În 1813, Auguste de Chabot, şambelan al împăratului, cu un chip minunat, plin de talente, desenînd splendid, cîntînd dumnezeieşte, destul de spiritual, obţinu la Neapole, mari succese pe lîngă regină, soţia lui Murat [1], şi regentă în absenţa soţului ei. O profundă simpatie se stabili între cei doi : discuţii între patru ochi, plimbări solitare, scrisori, portrete schimbate între ei. Tînărul îi sucise capul reginei, iar ea nu ascundea cîtuşi de puţin acest lucru. Lucrurile ajunseră atît de departe, căci Chabot făcea paradă de o devoţiune fără margini, încît primi cheia unei uşiţe dosnice ce dădea în odaia reginei. Momentul întîlnirii a fost fixat pentru noaptea următoare. Auguste fu prompt la întîlnire. Dar a doua zi dimineaţă primi un paşaport, fiind rugat să părăsească oraşul Neapole în cursul aceleiaşi zile. Un mesager mai intim veni să-i ceară eleganta cutiuţă în care se afla cheia de la uşa reginei. Din ziua aceea, regina care păruse topită

[1] Caroline Bonaparte, cea de a treia soră a lui Napoleon.

după el, nu i-a mai rostit nici măcar numele. Domnul de Chabot n-a înţeles niciodată motivul acelei dizgraţii, căci el ştia că fusese cum nu se poate mai respectuos şi mai cuviincios.

Portretul său însă rămăsese şi l-am văzut în mîna persoanei care mi-a relatat această întîmplare şi căreia i l-a dăruit în clipa în care a îmbrăţişat cariera ecleziastică. Această carieră se pare că nu l-a împiedicat deloc să-şi păstreze toate obiceiurile sale de *dandy ;* toaletele sale, îndelung căutate, erau fără număr. Ba, la un moment dat, avusese discuţii interminabile cu un cizmar renumit din Roma pe care voia să-l convingă să dea pantofilor pe care şi-i comandase, o linie ce i se părea a fi mult mai elegantă. În rest, trebuie să recunosc că efectua slujba cu o graţie pe care n-am mai văzut-o încă la nici un alt preot, cu toate că o rostea cu multă convingere şi seriozitate.

Aceste ambiţii de *dandy* nu l-au împiedicat să devină, în scurtă vreme, arhiepiscop, apoi cardinal. Cred că, în fond, tocmai în acest lucru consta secretul vocaţiei şi ascensiunii sale. Şi cariera civilă şi cea militară, fuseseră cam încurcate. Îşi cunoştea posibilităţile, şi tocmai de aceea se îndreptase către cariera bisericească.

Dar am cam luat-o înainte. Să mă întorc la primăvara anului 1818, cînd îl lăsasem pe domnul de Talleyrand, oarecum dizgraţiat. L-am regăsit la mare cinste atît în ochii lui Monsieur cît şi ai tuturor celor din jur. Această favoare cu care fusese copleşit Talleyrand, se manifestă mai ales după un bal dat de ducele de Wellington la care asistaseră şi prinţii. Îmi aduc aminte că, cu un an în urmă se fofila prin spatele oaspeţilor invitaţi la banchete pentru a ajunge pînă la fotoliul ducesei de Courlande, care-i rezervase un loc alături unde nimeni nu venea să-l deranjeze. Singurul prinţ care-i mai adresa cîteva cuvinte în trecere, era ducele de Angoulême. De data asta, lucrurile se schimbaseră.

Acum, trecea țanțoș prin mulțimea care se dădea, respectuoasă, la o parte din calea lui. Primit cu strîngeri cordiale de mîini, fu dus direct la Monsieur. Ducele de Berry înșfăcase acea mînă, acum atît de curtată, pentru a nu i-o mai ceda decît lui Monsieur. Lumea se înghesuia în jurul lui, uitîndu-se ca la o minune. N-am urmărit firul acelei intrigi al cărei rezultat îl vedeam acum desfășurîndu-se sub ochii mei. Mi-e greu să cred că Talleyrand ar fi încurajat dorințele lui Monsieur care, în acea epocă, dorea mai presus de orice, menținerea ocupației. Talleyrand era mult prea abil pentru ca, palpînd pulsul țării, să nu-și dea seama că febra independenței creștea cu fiece zi ce trecea și avea să explodeze dacă nu se luau măsurile cuvenite ; probabil însă că prefera să se alieze cu oricine pentru a-l izgoni pe ducele de Richelieu, iar acesta era în mod sigur un motiv suficient de alianță. Tot la acel bal am mai avut ocazia de a remarca prea puțina politețe a prinților noștri. Către mijlocul seratei, ducele de Wellington veni să-i propună soției lui Monsieur să facă împreună, un tur prin sala de bal. Eticheta prevedea să-l ia de braț, și orice mare doamnă din înalta societate ar fi fost flatată de acest lucru. Dar Madame, îl luă de braț pe ducele de Berry, ducesa de Berry, pe Monsieur (căci ducele de Angoulême se eclipsase ca de obicei), iar ducele de Wellington se văzu obligat să meargă, de unul singur, înaintea acelui mic grup regal. Ajunseră pînă la ultimul salon unde Auguste Comte[1] făcea și el de unul singur înconjurul sălii de bal. Și fiindcă filozofului îi trebuia, în acel moment, un țap ispășitor, își aruncă privirea asupra domnului de Ruffo, fiul prințului Castelcicala, ambasador de Neapole, a cărui mutră tîmpă se preta de minune la rolul pe

[1] *Auguste Comte* (1798—1857), filozof francez, fondatorul pozitivismului. *Cursul său de Filozofie pozitivă* (1830—1842) este una dintre operele de seamă ale filozofiei secolului al XIX-lea. E considerat, de asemenea, și fondatorul sociologiei.

care urma să-l joace. Începu a-i scoate deci cărți de joc de prin buzunare, de la piept, din pantofi, din ciorapi, din cravată ; un adevărat potop de cărți de joc. Prinții rîdeau cu hohote, strigînd cît îi ținea gura : „E Ruffo, Ruffo !“ Or, acel domn de Ruffo era unul dintre intimii lor și, totuși, cînd Comte își isprăvi numărul, ei își părăsiră amicul fără să-i adreseze un cuvînt, o vorbă bună, fără ca măcar să-l salute atît pe el cît și pe Comte a cărui reverență solicita totuși un salut, întorcîndu-le amîndurora spatele, cu o grosolănie care, pur și simplu, m-a uluit.

Cu cîteva săptămîni mai înainte, îl văzusem la Londra, în cabinetul tatălui meu, pe prințul regent, care cu toate că era un mare senior, asistase la o reprezentație la același domn Comte. Am mai spus cred, că n-am văzut în viața mea o regină mai politicoasă ca Maria-Antoaneta. Din păcate, Madame nu moștenise această calitate, poate cu intenție, fiindcă știu că ținea la memoria mamei sale. Dar întreaga ei adorație era pentru taică-său ; cu toate virtuțiile sale, nu era cîtuși de puțin grațioasă. În timp ce ieșeam de la balul ducelui de Wellington m-am trezit alături de ducele și de ducesa de Damas-Crux, ultraregaliști încrîncenați, care ca și mine, își așteptau trăsura. Am dat mîna cu ei, apoi cu domnul Decazes, pe urmă cu Jules de Polignac, iar la urmă cu Pozzo, o strîngere de mînă și mai amicală decît cu ceilalți.

— Văd că cunoașteți oameni de toate culorile ! îmi spuse domnul de Damas.

— Da, i-am răspuns, pe toți cei care slujesc efectiv guvernul !

Era atît de tîmpit, încît fu cît pe-aci să mă felicite. Dar ducesa îmi aruncă o privire furioasă și nu mă iertă niciodată.

Familia de Orléans ale cărei maniere afabile și atente constituiau un contrast izbitor cu cele ale ramurei mai

vîrstnice, n-a asistat la acel bal, după cîte îmi amintesc, căci era nespus de îndurerată. Prințesa cea mică, născută în Anglia era pe moarte, și într-adevăr, după cîteva zile s-a și prăpădit. Moartea lovea din ambele părți familia de Bourbon. Bătrînul prinț de Condé își încheie tot atunci lunga sa carieră, chemîndu-și în zadar copiii lîngă el pentru a-i închide ochii. Am arătat mai înainte cam ce fel de viață ducea, pe trotuarele Londrei, ducele de Bourbon, fiul bătrînului Condé. Prințesa Louise refuză și ea să îndulcească ultimile clipe ale tatălui ei, pretextînd că nu putea să-și părăsească reședința din Temple, unde se închisese, deși toate autoritățile ecleziastice o autorizaseră să se ducă, iar cardinalul de Talleyrand [1] și arhiepiscopul Parisului veniseră ei înșiși după ea. Femeia asta avea una din acele virtuți pe care nu le pot nici pricepe, nici admira.

Domnul prinț de Condé muri în brațele doamnei de Rouilly, fiica naturală a ducelui de Bourbon ; ea îl îngriji cu o dragoste dintre cele mai tandre și cu o mîhnire într-adevăr filială. Ducele de Bourbon veni la cîteva ceasuri după ce se prăpădise tatăl său ; păru foarte nefericit că nu apucase să-l mai prindă în viață, cu atît mai mult cu cît bătrînul prinț, în ultimele ceasuri, își regăsise memoria pe care și-o pierduse de cîțiva ani și regreta amar absența fiului său. Ducele de Bourbon își păstră numele, susținînd că cel de Condé era prea greu de purtat. Își stabili reședințele în palatele Bourbon și Chantilly, unde nu întîrzie să se dea din nou în spectacol, punîndu-se iarăși pe scandaluri.

Slujba pentru prințul de Condé, avu loc la Saint-Denis și fu măreață ; Ludovic al XVIII-lea se prefăcu a-i aduce onorurile datorate rangului său, conform etichetei Curții, poate pentru a marca și mai mult grosolănia cu

[1] *Alexandre-Angélique de Talleyrand Périgord* (1736—1821), coadjutor, apoi administrator general al Cultelor, arhiepiscop al Parisului, apoi cardinal. Era unchiul prințului de Talleyrand.

care se purta cu ducele de Orléans. Îmi amintesc că această înmormîntare a fost una dintre marile afaceri ale Curții. În vremea asta, ministerul se preocupa de discurs, căci treaba era cam delicată fiind vorba de șeful emigranților. Era dificil să abordezi acest subiect în așa fel încît să-i împaci și pe unii și pe alții ; căci, dacă unii erau la putere, ceilalți reprezentau țara.

Abatele Frayssinous, pus să țină orația funebră, ieși, foarte abil, din încurcătură. Îmi amintesc între altele, o frază care avu mare succes. Vorbind despre cele două tabere franceze opuse una alteia, el spuse :

— Gloria o găsești pretutindeni, fericirea nicăieri !

Discursul nu displăcu nici unui partid ; totul ieșise cu mult mai bine decît nădăjduiseră.

Capitolul XVI

Moartea doamnei de Staël. — Efectul operei sale asupra revoluției. — Mă reîntorc la Londra. — Agenții partidului ultra. — Prezentarea *Notei secrete*. — Regele îi ia lui Monsieur comanda gărzilor naționale. — Furia lui Jules de Polignac. — Congresul de la Aix-la-Chapelle. — Ducele de Richelieu obține eliberarea teritoriului Franței.

Am neglijat să vorbesc, pe parcurs, despre moartea doamnei de Staël. Faptul s-a petrecut în timpul uneia dintre șederile mele în Anglia, în urma unei boli lungi, deși se căznise să trăiască, totuși, cît mai mult cu putință, în acea lume pariziană pe care o aprecia atît de mult. Aproape că-ți făcea rău s-o vezi cînd sosea la serate. Venea epuizată de suferință dar, după o bucată de vreme, spiritul punea stăpînire pe trup și ea devenea mai sclipitoare ca niciodată. Ultima oară cînd am văzut-o, era într-o dimineață. A doua zi, eu am plecat. De cîteva zile, nu mai putea părăsi sofaua. Petele livide

care-i acopereau obrazul, brațele, mîinile arătau clar descompunerea sîngelui. Aveam penibila impresie că-mi luam adio pe veci de la acea femeie aflată pe moarte, care nu făcea altceva decît să vorbească despre viitor. Era ocupată să caute o casă pentru fiica ei, ducesa de Broglie care era însărcinată și gata să nască, dorind s-o instaleze cît mai bine. Făcea tot felul de planuri pentru iarna următoare. Avea de gînd să stea mai mult la ea acasă și să dea cît mai multe mese. Oare încerca să se păcălească pe sine ? Nu știu, dar contrastul dintre acea femeie pe moarte și acele cuvinte atît de pline de viață, era pur și simplu, sfîșietor ; am plecat de acolo, zdrobită.

Exista o mare diferență de vîrstă și mai ales de merite, între noi două, pentru ca să mă pot lăuda că eram prietenă cu doamna de Staël, dar ea fusese întotdeauna extrem de bună cu mine și eu mă simțeam nespus de măgulită de atenția pe care mi-o dădea. Felul cum impulsiona ea întreaga societate pariziană îmi plăcea grozav, pentru că era exact contrariul firii mele de o lene fără pereche. Fără ca măcar să se ridice de pe sofa, izbutea să însuflețească întreaga adunare. Iar acel spirit atît de alert, triumfînd asupra unui trup aproape inert, pur și simplu mă uluia. Fără să-mi fie prietenă intimă, moartea doamnei de Staël m-a mîhnit mult. Deznădejdea copiilor ei a fost mare, căci o iubeau extrem de mult iar boala ei îndelungată, nu le-a slăbit nici sentimentele, nici regretele.

Auguste de Staël deveni editorul unei lucrări la care ea trudise îndelung și care a apărut în primăvara anului 1818. Lucrarea a produs un efect care n-a fost deloc lipsit de importanță.

Cei care luaseră parte la revoluția din 1793 și trăiseră în epoca Imperiului, nu erau zugrăviți în culori prea frumoase. Restaurația nu-i reabilitase și nimeni nu reclama cinstea de a fi răsturnat tronul lui Ludovic al XVI-lea. Puteai să cauți mult și bine, în Franța, un om

care să vrea să recunoască acest lucru. Pînă și regicizii refuzau această cinste. Cartea doamnei de Staël a schimbat brusc dispozițiile, lumea cutezînd acum să vorbească în mod cît mai onorabil despre revoluție și despre revoluționari. Ea a fost prima care și-a dat seama de principalele etape ale acelei revoluții, de nădejdile înșelate ale oamenilor cinstiți, de crimele gratuite care au pătat cu noroi acele zile și au acoperit cu sînge foloasele pe care unii le-au adus, în mod real, patriei. În sfîrșit, ea a fost prima care a spălat de o rușine nemeritată, numele de revoluționar care — dintr-o injurie cum fusese socotit pînă atunci — deveni aproape un titlu de glorie. Opoziția nu-l respinse. Liberalii se recunoscură a fi urmașii revoluționarilor din 1789. Domnii de Lafayette, d'Argenson, de Thiard, de Chauvelin, de Girardin etc. alcătuiră inelele acestui lanț. Cei din familia Lameth, deși își ziceau „patrioți“ încă din 1789, și-i respinseră pe emigranți și Restaurația, nu se raliară la opoziția antiregalistă. Rămaseră niște liberali destul de moderați, după ce-l slujiseră pe împărat cu mult mai puțin zel decît cei pe care i-am citat mai înainte.

Cred că această lucrare postumă a doamnei de Staël a fost un dar făcut Franței, care a contribuit din plin la reabilitarea acelui spirit revoluționar în care tineretul s-a cufundat din nou, și ale cărui urmări le-am văzut cu toții, după aceea. De îndată ce cartea doamnei de Staël le-a insuflat curaj, imnurile cîntate în 1789 n-au mai încetat. N-au existat decît puțin oameni cu judecată care să știe să culeagă numai sămînța bună din toată acea beție sîngeroasă. Ba, la un moment dat, l-am văzut ridicat în slăvi pînă și pe Robespierre.

Al treilea volum era scris aproape în întregime de Benjamin Constant ; diferența de stil, și mai ales de idei, era vădită. El era mai mult republican. Gusturile aristocratice ale doamnei de Staël, care ies la iveală ici

și colo, străpungînd plebeismul, nu se mai găsesc în acest volum.

O febră groaznică, nemolipsitoare, din pricina căreia chiar am crezut că voi muri, m-a reținut mai multe săptămîni în odaia mea. N-am ieșit decît ca s-o îngrijesc pe cumnata mea, care a avortat fără să vrea, la patru luni și jumătate, neliniștindu-ne din pricina sănătății ei și făcîndu-ne să regretăm enorm băiețelul pe care-l pierduse. De îndată ce soția fratelui meu s-a simțit bine, m-am reîntors la Londra. Afacerea lichidărilor, fixată în sfîrșit la șaisprezece milioane de franci reclamați de particulari îl făcuse pe tata să fie ocupat pînă peste cap, căci vedea mereu reapărînd dificultățile pe care abia le rezolvase și nu-și putea da seama ce se întîmpla. Iată însă că o tristă descoperire lămuri și acest mister.

Loialitatea domnului de Richelieu trebui să se resemneze în fața sforăriilor inerente necesităților guvernului. „Cabinetul negru", îi aduse dovezile cele mai concrete despre felul cum Dudon, comisar al lichidărilor, vindea străinilor interesele Franței, pe sume frumușele, în bani lichizi. Scrisorile interceptate, scrise la Berlin și citite la poșta din Paris, stăteau mărturie. Ducele de Richelieu îl alungă, în chip rușinos, pe Dudon. Dar, neputînd publica acele revelații, care-i justificau demersul, își făcu din Dudon un dușman înverșunat și obraznic. Preschimbat imediat în regalist, Dudon se plînse că era victima purității opiniilor sale, devenind destul de incomod mai tîrziu. De îndată ce-a fost înlocuit de Mounier, treburile au început să meargă ca lumea. Integritatea acestuia a descurcat cu răbdare tot ceea ce celălalt încurcase cu intenție. Lichidările fură, în sfîrșit, isprăvite, ceea ce constitui un succes pentru guvern. Cu această ocazie, ducele de Richelieu s-a împrietenit foarte strîns, cu Mounier.

Pe măsură ce afacerile bănești se aplanau, nădejdea eliberării noastre sporea, iar furia partidului ultra, creștea. Neghiobia sa devenise egală cu intoleranța. Îmi amintesc că înainte de a părăsi Parisul, i-am auzit pe cei din acest partid tunînd și fulgerînd împotriva guvernului care cerea de la capitaliștii francezi șaizeci și șase la sută dintr-un nou împrumut, în timp ce în anul precedent nu obținuse decît cincizeci și patru de la „Baring și Compania". Nu peste mult, văzurăm sosind la Londra mai mulți trimiși ai lui Monsieur : Crussol, Fitz-James, la Ferronnays, Bruges etc. Tata era la curent cu misiunea lor. Miniștrii englezi erau indignați. Toți veneau să reprezinte, chipurile, Franța, sub aspectul cel mai josnic și mai periculos, cerînd prelungirea ocupației străine. Ducele de Fitz-James, întrecu atît de tare măsura, încît lordul Castlereagh îi spuse :

— Dacă acest tablou pe care ni l-ai descris dumneata ar fi exact, ar trebui să ne rechemăm imediat trupele, să formăm un cordon în jurul Franței și să vă lăsăm să vă mîncați între voi ! Din fericire, dragă domnule duce, avem informații mult mai puțin înfricoșătoare, și mai demne de încredere, care se bat cap în cap cu ale dumitale !

Părerea acelor domni, vorbind despre tatăl meu, era că acesta trecuse de partea dușmanului. Ce fericire pentru monarhie dacă ar fi fost înconjurată numai de astfel de dușmani ! Ducele de Richelieu, după părerea lor, avea intenții bune, dar era corupt ! Cît despre ceilalți miniștri, erau niște netrebnici și niște ticăloși : Decazes, Lainé, Pasquier, Molé, Corvetto. Pe măsură ce eliberarea patriei se apropia, neliniștea partidului sporea. Cred că tot în acea epocă a apărut și *Conservatorul*. Această publicație săptămînală îl avea ca redactor principal pe domnul de Chateaubriand, dar toți corifeii partidului ultra își vărsau fierea în paginile acestui jurnal.

Ultimul care sosi în Anglia fu Jules de Polignac; el era purtătorul acelei faimoase „note secrete“ [1], mărturisită și recunoscută de Monsieur, dar în realitate redactată de domnul de Vitrolles [2]. Niciodată un prinț n-a săvîrșit o faptă mai urîtă și mai condamnabilă! Și unde mai pui că era și moștenitorul Coroanei! Guvernele străine începură a-l privi cu dispreț, iar Ludovic al XVIII-lea fu atît de furios pe fratele său încît furia îi dădu curajul să-i ia comanda gărzilor naționale ale regatului. De multă vreme miniștrii solicitau regelui să încredințeze ministerului de interne organizarea gărzilor naționale și să le pună sub ordinele sale. Regele recunoștea necesitatea acestui lucru, dar dădea înapoi, speriat de protestele lui Monsieur, care fusese numit, încă din 1814, comandant general al gărzilor naționale din Franța. Își alcătuise un Stat-Major, după capul lui, niște inspectori generali se duceau să facă unele controale în fiece trimestru și se interesau de felul cum își îndeplineau datoria ofițerii care erau toți numiți de Monsieur și devotații lui. Majoritatea erau membrii ai Congregației. Corespondența lor cu Jules de Polignac, primul inspector general, era zilnică, iar poliția sa își exercita îndatoririle cu zel și pasiune. Era un fel de Stat în Stat, un guvern în guvern, o armată în armată. Ceea ce s-a numit pe drept cuvînt, „guvernul ocult“, era pe atunci în apogeul său. Hotărîrea care-l deposeda pe Monsieur de

---

[1] E vorba de un memoriu adresat principalilor ambasadori străini, rezidenți la Paris. Memoriul părea a fi urmarea unei corespondențe secrete, dusă fără știrea regelui și a guvernului. Memoriul și toată acea corespondență urmăreau să obțină ajutorul puterilor străine pentru a-l forța pe Ludovic al XVIII-lea să-și schimbe primul ministru și politica sa liberală.

[2] *Eugène-François-Auguste de Arnaud, baron de Vitrolles* (1774—1854), secretar în Consiliul regelui, după Restaurație. Arestat la Toulouse, în timpul celor „O sută de zile“, a fost eliberat și a ajuns deputat în Basses-Alpes, apoi ministru și ambasador la Florența. S-a însurat cu o domnișoară de Folleville, fiica din flori a ducesei de Bouillon.

această slujbă, îi răpea și partidului său o parte din putere, lipsindu-l de o uriașă forță armată de care dispunea și care nu primea ordine decît de la Monsieur.

Jules de Polignac află vestea (care fusese ținută secretă) prin mama mea care-i dădu *Monitorul* să-l citească. În ciuda reținerii sale obișnuite, se dovedi a nu fi chiar atît de stăpîn pe sine, căci rosti unele cuvinte, destul de grave — după mama — care îi spuse că-i va relata întocmai soțului ei vorbele pronunțate de el, pentru ca tata să-l înștiințeze, la rîndul său, pe rege. Avertizat de imprudența sa, el încercă s-o dea pe glumă; dar neizbutind să-i schimbe mamei, părerea, recurse la rugăminți care ajunseră pînă la lacrimi și îngenuncheri și nu se lăsă pînă ce mama nu-i făgădui că nu va mai repeta nimănui cele spuse de el. N-am aflat niciodată ce-a spus. Știu doar că era amestecat și numele domnului de Villèle, așa că bănuiesc că-l luase gura pe dinainte și pomenise despre conspirația, pusă la cale de ei, prin care urmăreau să-l așeze pe tron pe Carol al X-lea înainte ca Ludovic al XVIII-lea să-și fi dat duhul. Nu intru în amănunte în legătură cu acest lucru, deși majoritatea actorilor — atît conspiratori, cît și cei ce urmau a fi atacați de ei — ne erau prieteni intimi. Cum conspirația se pare că mergea pînă sus de tot, regele opri cercetările, dar fu îngrozitor de mîhnit și-i dădu de înțeles fratelui său că era la curent cu toate potlogăriile acestuia. Nu știu dacă era amestecat și ducele de Berry. Sper că nu. Cît despre ducele de Angoulême, Monsieur se ascundea de el mai strașnic decît de rege. Deși guvernul mușamaliză toată afacerea, partidul ultra fu cam descumpănit de această descoperire. Așa că o vreme, se strădui să pară mai moderat. Asta însă nu-l împiedică să trimită la Congresul de la Aix-la-Chapelle, agenți plătiți ca să dejoace, pe lîngă străini, strădaniile ducelui de Richelieu. Dar ducele izbuti să-și impună punctul de vedere și avu gloria și bucuria de a se semna

tratatul care elibera țara de garnizoanele străine. Sigur, deocamdată cu titlu oneros, dar Franța putea plăti datoriile pe care le acceptă ; ceea ce nu mai putea însă accepta, era umilința de a nu fi stăpînă la ea acasă [1]. Respectul și încrederea pe care le inspirau firea loială a ducelui de Richelieu, contribuiră mult la reușita acestor tratative care ne copleșiră de bucurie.

Îmi amintesc că în ziua în care s-a aflat la Londra, că tratatul a fost semnat, tot corpul diplomatic, și toți miniștri englezi, au dat fuga la tata, să-l felicite și să ne împărtășească satisfacția. Omagiile la adresa ducelui de Richelieu, pluteau pe toate buzele. Fiecare avea cîte ceva de spus despre abilitatea și onorabilitatea sa.

Capitolul XVII

Contele Decazes vrea să schimbe ministerul. — Intrigi împotriva ducelui de Richelieu. — Ducele își dă demisia. — Generalul Dessolle îi succede. — Însurătoarea lui Decazes. — Contele de Sainte-Aulaire. — Tata cere să se retragă. — Este înlocuit de marchizul de La Tour-Maubourg. — Regele este nemulțumit de tatăl meu. — Ideile mele în legătură cu cariera diplomatică. — O promoție de pairi. — Domnul de Barthélemy.

Era de presupus că după succesul de la Aix-la-Chapelle, primul ministru avea să se reîntoarcă la Paris, atotputernic. Dar lucrurile nu stătură așa. Cele două opoziții — de dreapta și de stînga — se coalizară pentru a minimaliza rezultatul obținut și partidul ministerial, sub influența domnului Decazes, se uni cu un partid semiliberal. Acest partid protestase multă vreme împotriva

[1] Congresul s-a reunit în 29 septembrie 1818 și în 9 octombrie a fost semnat tratatul care prevedea retragerea trupelor străine de pe teritoriul țării. Franța trebuia să plătească străinilor 265 milioane de franci.

ministerului de poliție și-l convinse pe domnul Decazes să facă unele modificări la acest minister, după plecarea străinilor. Domnului Decazes îi plăcu această idee, cu condiția, bineînțeles, să rămînă ministru și încă unul destul de influent. Vorbi cu ducele de Richelieu care fu de acord cu el. Domnul Lainé, ministru de interne, continua să dea dovadă de același dezinteres, de aceeași ambiție și de plictisul său în privința afacerilor. Ducele de Richelieu, care avea — în acea epocă — deplină încredere în vorbele sale, se duse să-l roage, cu cea mai mare candoare, să-i cedeze portofoliul său lui Decazes care voia să fie ministru de interne. Lainé se înfurie cumplit cînd auzi o asemenea propunere ; ducele de Richelieu, cu stîngăcia caracteristică oamenilor loiali, se duse să-i spună lui Decazes că Lainé nu voia să consimtă. Recunoștea și el că n-avea nici un rost să existe un minister al poliției și unul de interne, era de acord cu toate inconvenientele pe care i le semnalase Decazes, dar trebuia să recurgă la un alt mijloc. După ce dădu aceste satisfacții lui Decazes și lui Lainé, ducele de Richelieu plecă la Aix-la-Chapelle, în deplină siguranță că cei doi colegi ai săi nu aveau nimic împotriva lui. Dar, la întoarcere, se putu convinge cu ochii lui de ce era în stare vanitatea. Nu cunosc în amănunt intrigile folosite, dar știu că la sfîrșitul anului, ducele trebui să-și dea demisia împreună cu domnii Pasquier, Molé, Lainé și Corvetto [1]. Generalul Dessolle [2], deveni șeful noului cabinet

[1] Doamna de Boigne face aici o greșeală. Domnul Corvetto, ministru de finanțe, fusese nevoit să se retragă în 7 decembrie 1818, în fața criticilor ridicate de Casimir Périer în legătură cu împrumuturile. Fusese înlocuit cu Roy, care urmase după ducele de Richelieu (n. ed. fr.).

[2] *Jean-Joseph-Paul-Augustin Dessolle* (1767—1828), general de divizie, apoi comandant al gărzii naționale în guvernul provizoriu. Trecînd de partea regelui, fu numit ministru de Stat, conte, pair, maior general al gărzilor naționale. După 1815, regele l-a făcut marchiz și membru în Consiliul privat. În 1818, s-a retras din viața publică.

unde domnul Decazes era director în toată regula. N-am putut pricepe niciodată cum de n-a simțit domnul Decazes că frumoasa mantie de cristal pur, în care-l învăluise ducele de Richelieu, îi era absolut necesară ca să se bucure de încrederea celor din jur. El nu putea susține povara urii îndreptată împotriva sa decît sub acea nobilă și transparentă mantie. Ducele de Richelieu îi lăsase întreaga putere, deplina importanță, toate profiturile, dar și toate sîcîielile. Căci nu poți beneficia de favoruri dacă nu știi să amuzi un rege bolnăvicios, frămîntat de tot soiul de probleme.

Domnul Decazes se însurase [1] de cîteva luni cu domnișoara de Sainte-Aulaire, fată de familie bună, bogată și avînd prin mama sa — doamna de Soyencourt — alianțe aproape regale [2]. Acele relații îl flatau pe domnul Decazes și-i plăceau regelui [3]. Ludovic al XVIII-lea privea cu ochi buni această căsătorie pentru că se amestecase personal și această circumstanță prilejuise o apropiere față de domnul de Sainte-Aulaire [4] care făcea parte din opoziție. Nutresc față de Sainte-Aulaire o prietenie care

[1] Decazes era văduv dintr-o primă căsătorie contractată în 1805 cu domnișoara Muraire, cea de a doua fiică a contelui de Muraire, primul președinte al Curții de Casație. Dar după un an, adică în 1806, soția i s-a prăpădit.

[2] *Louis de Beaupoil, conte de Sainte-Aulaire*, se însurase prima oară cu domnișoara de Seiglières de Soyencourt, fiica marchizului de Soyencourt și a Wilhelminei-Henrieta, prințesă de Nasau-Saarbruck. Rămas văduv, s-a însurat a doua oară, în 1809, cu Louise-Charlotte-Victorine de Grimoard de Beauvoir du Brison.

[3] Ducesa de Brunswick-Bevern, prințesă de Nassau-Saarbruck și sora mamei domnișoarei de Soyencourt, a obținut de la regele Danemarcei — Frederick al IV-lea — substituirea ducatului de Glusckberg, în favoarea nepoatei sale și a descendenților ei.

[4] *Louis-Clair de Beaupoil, conte de Sainte-Aulaire* (1778—1854) ; absolvent al Școlii politehnice, șambelan al lui Napoleon. Sub Restaurație, e prefect de Toulouse, deputat și pair al Franței. După 1830, e ambasador la Roma, la Viena și la Londra. Reintrat în viața privată, s-a dedicat lucrărilor istorice, devenind membru al Academiei.

durează de vreo treizeci de ani. Totuși, trebuie să mărturisesc că, în primele momente ale Restaurației, se purtase cam neîndemînatic. Îl renegase în mod succesiv pe Napoleon, al cărui șambelan fusese în 1814, și pe Ludovic al XVIII-lea, în 1815 (în cele două orașe — Bar-le-Duc și Toulouse — unde era prefect în acea epocă), într-un fel jignitor și injurios care nu se potrivea nici cu spiritul, nici nu firea lui, care erau dintre cele mai blînde și mai plăcute. Dar există împrejurări atît de zdrobitoare încît puțini oameni pot fi la înălțime în astfel de situații, și mai ales oamenii de spirit. Dobitocii ies mai întotdeauna cu obraz curat, din ele, pentru că nu le înțeleg. În timpul „Celor o sută de zile", Sainte-Aulaire se vîrîse în rîndurile celor de stînga. Însurătoarea lui Decazes cu domnișoara de Saint-Aulaire, în loc să-l apropie pe ministru de partidul aristocratic de care ținea prin naștere, îl determină să intre în opoziție și-i dădu o anumită tentă revoluționară pe care cei din partidul ultra o colorară și mai puternic. N-aș putea spune că protestele lor, repetate la nesfîrșit, n-au exercitat, fără să ne dăm seama, o oarecare influență chiar și asupra noastră, a celor de la Londra.

Vestea retragerii ducelui de Richelieu, la care nu se aștepta nimeni, a fost o grea lovitură pentru tatăl meu. Am mai spus că treburile cele mai grele ale ambasadei, le tratau direct între ei — fără a mai fi trecute prin diverse birouri. Auzind de plecarea ducelui, tata simți dorința de a-i urma exemplul, iar scrisoarea pe care o primi de la el, îl hotărî. Îi răspunse ducelui că-și socotea și el sarcina încheiată [1]. La fel ca și ducele de Richelieu, tata socotise că era de datoria lui să rămînă în postul pe care-l ocupa, pînă la retragerea definitivă a străinilor ; această operație efectuîndu-se, și dîndu-și

[1] Marchizul de Osmond și-a dat demisia în 2 ianuarie 1819. Richelieu se retrăsese în 29 decembrie 1818.

seama că începea o eră nouă, în cu totul alt spirit, tata profită de ocazie pentru a cere să se retragă, pretinzînd că era destul de în vîrstă şi că simţea nevoia să se odihnească. Şi eu şi mama am fost în culmea fericirii. Nu puteam suferi viaţa diplomatică, iar mama suporta din ce în ce mai greu, despărţirea de fiul ei. Dealtfel, am observat că munca pe care tata şi-o îndeplinea cu atîta conştiinciozitate, începuse a-l obosi foarte tare. Deşi îşi păstrase intacte toate facultăţile, şi eu şi mama observasem că memoria începuse să-l lase. Cînd un om stă, de la treizeci la şaizeci de ani, în afara treburilor Statului, apoi începe a se ocupa de ele, ori le face foarte prost, ori — dacă le face bine — aceste treburi îl zdrobesc. Acesta din urmă era şi cazul tatălui meu. Domnul Dessolle îl rugă să revină asupra hotărîrii sale, dar tata nici nu vru să audă. Văzîndu-l că persistă în hotărîrea lui, regele îl numi în locul său, pe marchizul de la Tour Maubourg [1]. Cu franchețea care-l caracteriza, tata se strădui să-i netezească drumul, în aşa fel încît noul ambasador să intre cît mai repede în probleme şi să fie cît mai bine văzut de societatea londoneză. Domnul de La Tour-Maubourg, care era şi el un om la fel de loial ca şi tata, aprecie din cale-afară acest comportament şi-şi manifestă o vie şi sinceră recunoştinţă faţă de tatăl meu. Tata îi mai făcu un serviciu, căci — de îndată ce se reîntoarse la Paris — demonstră clar că ambasada noastră din Londra nu era îndeajuns de bine plătită, aşa încît succesorul său avu plăcerea de a primi în plus şaizeci de mii de franci pe an. Dacă marchizul de La Tour Maubourg era mişcat de felul cum procedase tata, în schimb domnul Dessolle, era plin de ciudă că tata se reîntorsese

[1] *Marie-Victor Nicolas, marchiz de La Tour Maubourg* (1768—1850), locotenent al gărzilor, colonel de cavalerie, aghiotantul lui Kléber; raliindu-se monarhiei, devine pair al Franţei, apoi ambasador la Londra, ministru de război, preceptorul ducelui de Bordeaux. Şi-a pierdut un picior în bătălia de la Leipzig.

la Paris, iar domnul Decazes era destul de bosumflat fiindcă fostul ambasador îşi îngăduise să-l nemulţumească pe Ludovic al XVIII-lea. Favoritul avea totuşi într-un fel, dreptate. Retragerea unui om atît de apreciat cum era tata, şi care mersese pînă atunci, pe acelaşi drum cu guvernul, putea fi interpretată ca o ruptură şi, în ciuda moderaţiei extreme a vorbelor rostite de părintele meu şi de toţi cei din familia sa, duşmanii domnului Decazes nu pregetară să-l ponegrească în toate felurile. Între tata şi noul prim-ministru urmară cîteva săptămîni de discuţii. Deşi tata îşi dăduse demisia imediat după ducele de Richelieu, ea nu i-a fost acceptată decît la sfîrşitul lui ianuarie 1819. Eu am plecat imediat la Paris ca să pregătesc locuinţa.

L-am găsit pe rege întors pe dos, spunîndu-mi că pînă la acea oră crezuse că ambasadorii îl reprezentau pe el, dar că marchizului de Osmond îi plăcea să-l reprezinte nu pe regele său, ci pe ducele de Richelieu. Aşa că, drept mulţumire pentru tot ce făcuse la Londra, tata nu numai că nu primi nici cea mai mică dovadă de satisfacţie din partea nerecunoscătorului său stăpîn, dar mai avu de întîmpinat şi o mulţime de greutăţi pînă ce izbuti să intre în posesia pensiei la care avea dreptul, pretextîndu-se că nu existau fonduri. De fapt, n-a fost singurul care a avut de suferit din pricina ingratitudinii suveranului : toţi miniştrii ieşiţi atunci la pensie şi mai ales ducele de Richelieu, au simţit din plin nerecunoştinţa Curţii, a Camerelor, ba chiar şi a publicului. Monsieur şi Madame mă tratară totuşi cu multă bunăvoinţă, aşa cum făceau ori de cîte ori veneam de la Londra. Ducele de Berry ţinu să mă convingă că tata abandonase partida pentru că încăpuse pe mîinile iacobinilor. L-am contrazis, vorbindu-i despre vîrsta sa înaintată, despre faptul că avea nevoie de odihnă, despre înţelegerea pe care o avusese cu regele că nu va sta în slujbă decît pînă la plecarea străinilor din ţară, despre sănă-

tatea precară a mamei. Dar ducele, glumind, o ținea întruna pe a lui.

Cît despre ceilalți, cînd văzură că nici unul dintre noi nu se vîră în opoziție și în Camera pairilor și că tata votează pentru guvern, renunțară la toate „grațiozitățile" lor și-și reluară atitudinea obișnuită, de răceală și indiferență.

Între timp, mama se îmbolnăvi grav la Dover, lucru ce ne neliniști cumplit. După ce se simți mai bine, putu trece canalul Mînecii, și iată-ne ajunși cu toții la Paris, spre bucuria întregii familii, care în sfîrșit, se vedea și ea împreună.

După o vreme, tata începu a da semne vădite de plictiseală, așa cum li se întîmplă tuturor bărbaților care se rup brusc de munca lor. Dar firea lui minunată îl ajută să treacă destul de repede peste acest moment. Cred că nu există situație care să te facă să simți mai multe regrete, ca retragerea din slujba de ambasador și reintrarea în viața particulară sau mai bine-zis, în anonimat. Toate relațiile pe care le-ai avut se rup; pentru persoanele influente din țara ta ești aproape un străin; nu mai ești la curent cu o serie de lucruri care ar trebui să-i preocupe pe cei sus-puși, căci bîrfeala e pentru ei mult mai importantă decît pentru noi, cei mici; te-ai obișnuit să fii mereu în societate, iar acum te vezi dintr-odată părăsit de toți. După părerea mea, nu există profesie mai neplăcută în care joci de fapt rolul măgarului, încărcat de poveri, și în care onorurile pe care le primești sînt lipsite de orice stimă, de orice valoare, de orice considerație personală, pentru că prea cunoști în amănunt dedesubturile lucrurilor. Știu că în general, lumea privește această carieră ca pe una dintre cele mai plăcute, mai ales cînd ajungi la rîvnitul post de ambasador. Din păcate, cunosc destul de bine această slujbă, așa că-mi pot îngădui s-o socot detestabilă. Cînd ești obligat să-ți pierzi nopțile, ca să rezolvi problemele urgente ivite peste zi, cînd reușești să duci cu bine, la capăt, o problemă spinoasă, dificilă, adesea îngreunată de instrucțiuni care se bat cap în cap, toată onoarea revine prim-ministrului care, în frazele încîlcite ale unei scrisori ca vai de capul ei, abia dacă-ți îngăduie să-i ghicești intențiile; în cazul în care treaba nu reușește, tot ponosul cade în capul ambasadorului. Dacă afacerea răsuflă, prim-ministrul ridică din umeri și te proclamă imbecil, cu atît mai mult cu cît secretul — spune el — e prima lege a slujbei de ambasador, iar tu nu-i poți dovedi cu nimic că n-ai nici o vină. Eu personal, am văzut partea cea mai frumoasă a carierei diplomatice, pentru că tata, ocupîndu-se de cea mai mare ambasadă, s-a bucurat de deplina încredere atît a guvernului său cît și a celui englez, și totuși, repet, consider această meserie drept una dintre cele mai ingrate și mai puțin demne de rîvnit.

Hotărîrea noastră de a nu ne arăta ostili noului minister, dădu greș în urma deciziei domnului Decazes de a numi o nouă promoție de șaizeci de pairi (6 martie 1819). Oricît de mult aș fi trăit eu în cețurile Londrei, totuși nu puteam privi cu sînge-rece o asemenea măsură. Tata mă rugă să-mi țin gura cu toate că-mi dădea dreptate, susținînd că ministerul dăduse o lovitură mortală pairiei. Lista din 1815, deși foarte numeroasă, avea un caracter diferit. Era vorba atunci să se pună bazele unei instituții, și nu să-ți asiguri majoritatea voturilor. Numirea din 1819 avu loc în urma unei propuneri a domnului de Barthélemy [1], privind revizuirea legii alegerilor, lege pe care însuși Decazes o repuse din nou în funcțiune peste cîteva luni, renunțînd la cea nouă.

---

[1] *François, marchiz de Barthélemy* (1750—1830), însărcinatul Franței cu afaceri, în Anglia, ministru în Elveția, vice-președinte al Senatului, conte, pair după Restaurație și la urmă marchiz.

Spre sfîrşitul anului, am avut o remaniere de guvern : Pasquier deveni ministrul afacerilor externe ; Roy[1] preluă finanţele, iar La Tour Maubourg, ministerul de război. Omul dădu dovadă, în această nouă slujbă, de aceeaşi cinste, aceeaşi probitate şi mai ales, de aceeaşi incapacitate, ca şi la Londra.

Desele mele călătorii în Anglia, mă împiedicară să mă duc în Savoia. Aşa că în vara anului 1819, profitînd de faptul că eram liberă, m-am dus să-i fac o vizită domnului de Boigne şi să fac o cură la apele din Aix.

La începutul iernii, m-am stabilit împreună cu părinţii mei într-o casă închiriată pe strada Bourbon. Aici am petrecut următorii zece ani care au pregătit căderea Restauraţiei pe care o dorisem din toată inima şi în care îmi pusesem speranţe atît de mari, dar care se dovediseră a fi atît de deşarte.

---

[1] *Antoine, conte de Roy* (1764—1847), avocat, deputat, de mai multe ori ministru de finanţe ; sub Restauraţie, membru al Consiliului privat ; conte şi pair al Franţei.

PARTEA A ŞAPTEA

1820-1830

Capitolul I

Obiceiurile şi obişnuiţii mei. — Recompensa naţională oferită ducelui de Richelieu. — Regina Suediei îl urmează pretutindeni. — Salonul ducesei de Duras. — Înclinarea doamnei de La Rochejaquelein către războiul civil. — Doamna de Duras devine scriitoare. — Căsătoria Clarei de Duras. — Ducesa de Rauzan.

De acum încolo, voi avea mai puţin ocazia să vorbesc despre politică ; retragerea tatei m-a făcut să nu mă mai preocup de acest lucru. Dorinţa de a-l ţine la curent cu tot ce se petrecea, mă încurajase — vreme de cîţiva ani — să urmăresc cu atenţie, treburile publice. Dar, lipsită pe de o parte de acest sentiment, iar pe de alta, devenind indiferentă la evenimentele care aveau loc, am încetat să mă mai ocup de ele, cu zelul de mai înainte.

Îmi aranjasem viaţa într-un fel care-mi plăcea foarte mult. Primeam foarte rar, dar atunci cînd se întîmpla acest lucru, mama ţinea salonul la dispoziţia oaspeţilor, aproape în fiecare seară. Cîţiva din obişnuiţii casei veneau zilnic, şi după ce ora de vizită trecea, urma cea de discuţii care se prelungeau uneori foarte tîrziu. Din

cînd în cînd, pofteam lumea la serate care deveniseră foarte la modă. Invitațiile le făceam verbal și le adresam persoanelor cu care mă întîlneam din întîmplare. Totuși aveam mare grijă să chem oameni care se împăcau unii cu alții, evitînd totodată să poftesc prea multă lume și mai ales acea mulțime de plicticoși care dau năvală la primul semn, înghesuindu-se și înghiontindu-se ca nu cumva să scape vreo pleașcă. Chemam foarte puțină lume, mai ales iarna, fiindcă n-aveam nici un chef să-mi murdărească salonul. Incertitudinea de a fi sau nu invitat, dădea un oarecare preț acestor serate și contribuiau, mai mult decît orice altceva, să le facă foarte apreciate. Pofteam oameni de diverse opinii. Cei ultra dominau în reuniunile particulare, pentru că aveam cu ei relații de familie și de societate. În alte zile, veneau oaspeți care aveau cu totul alte opinii politice. Eram regaliști care țineam cu regele și nu cu Monsieur, regaliști ai Restaurației și nu regaliști ai Emigrației, în sfîrșit, regaliști care, dacă ar fi fost ascultați, cred că ar fi salvat țara. Trebuie să recunosc că domnul Decazes începuse a înclina către teoreticienii doctrinei care pledau în favoarea intereselor personale și nu ale țării. Mulți oameni ar fi vrut să se ralieze ducelui de Richelieu pentru a ține piept acestei tendințe care-i speria. Dar ducele, care nu voia pentru nimic în lume acest lucru, se îndepărtă, cît putu de repede, de Paris. Domnul Decazes, căindu-se într-un fel pentru felul cum se purtase cu ducele, se ocupă — cu multă stăruință — să i se dea o recompensă națională; dar germenii ingratitudinii, cultivați cu grijă de cîteva luni, începură a da roade. Și cînd vrură să pună în discuție serviciile ducelui, nu mai găsiră elanul necesar în stare să reziste relei voințe a opoziției. În loc să fie votată cu aclamații, recompensa națională fu discutată, disputată și, cu chiu, cu vai, votată, cu o foarte mică majoritate. Domnul de Richelieu, cel mai dezinteresat dintre oameni, se simți cumplit de jignit de felul cum fusese primită această propunere. Dărui deci suma, votată de Cameră, unei Fundații din orașul Bordeaux. Obișnuit cu frugalitatea și simplitatea, veniturile sale personale îi ajungeau pentru a-și satisface nevoile. Venise la ministerul de externe, aducînd cu sine o singură valiză; cînd îl părăsise, plecase cu aceeași valiză cu care venise. Dar în ciuda acestei modestii, se simțea mai francez ca oricare altul. Puțin îi păsa că serviciile sale fuseseră prost remunerate, dar se simțea cumplit de jignit că nu fuseseră apreciate cum trebuie. Era deci profund dezgustat de afacerile politice și nu mai voia să colaboreze nici ca șef al opoziției, nici ca șef al guvernului. Se simțea ca un ocnaș scăpat din lanțuri și nu voia pentru nimic în lume să se simtă din nou cetluit. Dorința de a se bucura de libertatea pe care și-o recucerise, îl determină să întreprindă o călătorie în Sud. Nu se aștepta pentru nimic în lume ca tocmai acolo să se simtă din nou persecutat.

Soția lui Bernadotte [1], petrecuse iarna anului 1815 în Suedia. Asprimea climatului făcînd-o să se îmbolnăvească de o boală de piele care i se localiză pe față, această boală — la care se adăugă regretul de a fi părăsit Parisul — o făcură să nu mai poată locui o bună bucată de vreme la Stockholm. Se stabili deci la Paris, în palatul pe care-l avea pe strada Anjou unde ducea un fel de existență de femeie-amfibie. Slujitorii și ambasadorul soțului ei îi spuneau „majestatea voastră", restul lumii, „doamna Bernadotte". Ludovic al XVIII-lea o primea uneori dimineața, în cabinetul lui, pentru „cîte un *rendez-vous* de afaceri". Doamna nu se ducea în vizită nici la prinți, nici la Curte. În restul timpului, își vizita vechile prietene care o tratau ca de la egal la egal, așa că trăia într-un cerc foarte restrîns. Am în-

[1] *Eugénie-Bernardine-Désirée Clary* (1770—1860), fiica unui negustor bogat din Marsilia. Sora sa, Marie-Julie (1771—1845), se măritase cu Joseph Bonaparte, fratele lui Napoleon.

tîlnit-o adesea la doamna Récamier unde nu avea nimic dintr-o regină. Deşi era anunţată „regina Suediei" ea nu cerea, dar nici nu se bucura de o primire regească. Spre sfîrşitul ministeriatului domnului de Richelieu, avu de făcut unele demersuri în legătură cu părinţii ei. Îi scrise deci ministrului şi-i ceru o audienţă. Domnul de Richelieu se duse el la ea (aşa cum obişnuiau pe vremuri să procedeze miniştrii faţă de doamnele de rang mare, obicei pe care numai domnul de Richelieu îl mai păstrase). Dealtfel, se dovedi a fi extrem de politicos. Ceea ce ceruse doamna Bernadotte, se rezolvase, fapt pe care venise el însuşi să i-l anunţe. Ea îl pofti la masă, iar el acceptă. Bietul om habar n-avea că acceptînd acea invitaţie, iscase în sufletul pătimaş al gazdei o frenezie care avea să-l urmărească pînă în mormînt. Doamna Bernadotte se îndrăgosti de el cu o asemenea patimă, încît bietul duce era urmărit pretutindeni. Lucrul începu să-l deranjeze, cu atît mai mult cu cît nu putea pricepe cum doamna Bernadotte sosea în mod invariabil, peste trei ceasuri, în orice loc s-ar fi dus el. Nu-i trebui prea mult ca să-şi dea seama că, de fapt, persoana lui era cea care-o atrăgea. Omul îşi pierdu răbdarea. Începu a-şi ascunde cu grijă călătoriile pe care le avea de făcut, îşi alese reşedinţele cele mai ponosite, hanurile cele mai proaste. Vreme pierdută zadarnic... După trei ceasuri, blestemata de berlină a reginei sosea după diligenţa lui. Treaba asta devenise un adevărat coşmar. În plus, îşi dădea seama că urmărirea asta va sfîrşi prin a-l face ridicol. Pînă la urmă, găsi mijlocul de a-i transmite regalei sale admiratoare, care se ţinea scai de el, că dacă va mai continua să-l urmărească se va reîntoarce imediat la Paris. La rîndul ei, regina întrebă un medic dacă băile unde urma ducele să plece, îi erau într-adevăr folositoare sănătăţii. La răspunsul afirmativ al acestuia, ea se hotărî să-l lase o vreme, în pace, şi petrecu sezonul băilor, la Geneva. Dar de-abia îşi isprăvi cura, că

se şi repezi după duce, fapt care-l făcu pe acesta să se înapoieze la Paris, cu mult înainte de deschiderea sesiunii.

Casa doamnei de Duras era cea mai plăcută din Paris. Situaţia soţului ei la Curte, o punea în legătură cu mai toate notabilităţile, începînd cu suveranii străini, aflaţi în trecere prin Franţa şi sfîrşind cu artiştii care doreau să-şi prezinte operele în faţa regelui. Doamna Duras avea întotdeauna tactul necesar pentru a alege din acea mulţime ce se perinda prin casa ei, persoanele pe care voia să şi le apropie; cu timpul, îşi făcuse un anturaj încîntător în mijlocul căruia ea murea totuşi de plictiseală şi de tristeţe. Căsătoria fiicei sale mai mari cu domnul de La Rochejaquelein [1] îi pricinuise o mîhnire cumplită. Refuzase în mod constant să-şi dea consimţămîntul, şi nu vru să participe la nuntă atunci cînd doamna de Talmont, împlinind douăzeci de ani, se hotărî totuşi să se mărite şi fără aprobarea mamei sale. Ducele de Duras, deşi foarte nemulţumit de această căsătorie, nu avu încotro şi trebui să-şi conducă fata la altar. Fata se mai măritase o dată: în ziua cînd împlinise cincisprezece ani, aclamată de întreaga familie, îl luase de bărbat pe prinţul de Talmont; în ziua cînd împlinise douăzeci de ani, deci tot într-o zi de aniversare a zilei sale

[1] *Auguste du Vergier, conte de La Rochejaquelein* (1784—1868), fratele răzvrătitului vandeean Henri de La Rochejaquelein şi al marchizului Louis. Intrat în serviciul Angliei în timpul emigraţiei, revine în Franţa unde este arestat şi încorporat cu forţa în armata imperială. O rană căpătată la Moscova, îi va aduce porecla de Însemnatul. A luat parte la răzmeriţa din Vandeea, în 1815, şi a fost rănit în lupta de la Mattes, unde fratele său Louis a fost ucis. Aghiotant în 1818, ia parte la campania din Spania, iar în 1828, la războiul cu turcii. Asociindu-se tentaţiei de a răscula Vandeea în 1830, împreună cu ducesa de Berry, este condamnat la moarte în contumacie, dar după doi ani este achitat. Se însoară cu Claire-Louise-Augustine-Félicie-Maclovée de Durfort de Duras, văduva lui Charles-Léopold de La Trémouïlle, prinţ de Talmont.

de naştere, se măritase — împotriva voinţei familiei sale — cu domnul de La Rochejaquelein. Marele merit al mirelui în ochii soţiei sale era numele său vandeean şi nădejdea că va fi chemată într-o zi să joace un rol de seamă în tulburările din vestul ţării. Félicie de Duras era încă o copilă cînd manuscrisul domnului de Barante (cunoscut sub numele de *Memoriile doamnei de La Rochejaquelein)* circula prin saloane [1]. Această istorisire înflăcără imaginaţia tinerei Duras. Pentru a fi cît mai bine pregătită pentru viitoarele acţiuni belicoase, la care visa, se apucă să înveţe cu sîrg să tragă cu puşca, cu pistolul, să meargă călare fără şa ; făcu tot ceea ce face, la oaste, un sublocotenent de dragoni, spre marea dezolare a mamei sale care o văzu cum îşi pierde frumuseţea încă înainte de a împlini douăzeci de ani, din pricina acelui draconic regim de viaţă. După 1830, doamna de La Rochejaquelein, avu bucuria de a străbate ţara, în lung şi-n lat, cu pistolul în mînă, de a-i aţîţa pe oameni la revoltă, şi de a aduce mai peste tot numai nenorocire şi ruină. Nu mai ştiu dacă realitatea i s-a părut tot atît de frumoasă cum i se păruse la doisprezece ani, cînd citise *Memoriile* cumnatei sale. Fosta ei soacră, prinţesa-văduvă de Talmont — căreia căsătoria lui Félicie îi plăcuse, pentru că o decepţionase crunt pe doamna de Duras — adăposti noul menaj în casa ei. Mai mult decît atît, i-a lăsat toată averea fostei sale nurori, pe care o iubea cu patimă şi care era tot timpul ridicată în slăvi, în acea casă. Dealtfel, am auzit cu urechile mele cînd unul dintre invitaţii doamnei de Talmont îi spunea lui Félicie :

— Prinţesă, îngăduiţi-mi libertatea de a vă spune că dumneavoastră aveţi întotdeauna dreptate !

[1] *Marie-Louise-Victoire de Donissan* (1777—1815), nepoata ducesei de Civrac, văduvă după marchizul de Lescure alături de care a luptat în Vandeea şi remăritată cu marchizul Louis de La Rochejaquelein, cel care a murit în 1815.

Doamna de Duras se străduia în vremea asta, deşi oarecum stînjenită, să devină urmaşa doamnei de Staël. Era ea însăşi speriată de această pretenţie şi ar fi vrut să fie recunoscută ca atare fără să pretindă sau să impună ea acest lucru. Aşa, de pildă, necutezînd să arboreze crenguţa înverzită pe care doamna de Staël o ţinea întotdeauna în mînă după masa de prînz sau de seară şi pe care o tot răsucea între degete, atît acasă la ea cît şi în societate, doamna de Duras folosea fîşii de hîrtie pe care un valet i le aducea *in fiocchi* [1], pe o tavă, după cafea, pe care ea le răsucea toată seara rupîndu-le apoi una după alta. La un moment dat, s-a apucat chiar să scrie şi romane care au fost tipărite, şi cărora nu le pot nega un anumit talent, o oarecare graţie şi o deplină cunoaştere a moravurilor din saloanele pariziene. *Ourika* descrie unele sentimente intime ale doamnei de Duras. Ea a zugrăvit, sub pielea neagră a eroinei sale, frămîntările pe care i le-a căşunat o urîţenie pe care ea o exagera şi care, în acea epocă a vieţii sale, dispăruse. Ocupaţiile sale literare n-au izbutit să-i potolească gelozia pe care o simţea văzîndu-l pe domnul de Chateaubriand din ce în ce mai îndrăgostit de doamna Récamier, dar aceste necazuri de natură sentimentală, nu izbuteau totuşi s-o distragă de la preocupările şi ambiţiile situaţiei sale sociale. Doamna de Duras nu avea băieţi. Cea de a doua căsătorie a fiicei sale mai mari o înfuriase mult prea tare pentru a se mai ocupa de soarta ei, aşa că-şi puse toate nădejdile în cea de a doua fiică a sa, Clara, căreia voia să-i creeze o situaţie menită să-i arate surorii sale mai mari ce şi cît pierduse. I-l alese deci de bărbat pe Henri de Chastellux şi obţinu de la el făgăduiala că-şi va schimba numele în Duras, promiţîndu-i că dacă se va însura cu Clara, va moşteni ducatul şi toată averea pe care familia de Duras le-ar fi dăruit fiului lor,

[1] Mănunchiuri (it.).

dacă ar fi avut unul. Așa că nu peste mult, am asistat la căsătoria marchizului și a marchizei de Duras dar, cînd ne-am înapoiat seara, la doamna de Duras, după ce făcusem o vizită domnului Decazes, aceasta ne-a prezentat în locul tinerilor marchizi de Duras, pe ducele și pe ducesa de Rauzan. Acesta era unul dintre vechile titluri ale familiei de Duras, pe care regele ținuse să-l reactualizeze prin cei doi tineri căsătoriți[1]. Majestatea sa voise ca prin acest dar de nuntă să asigure tînărului de Chastellux, ereditatea titlului de duce și de pair al domnului de Duras. Sigur că n-au lipsit nici cei care să-l țină de rău pe proaspătul însurățel că renunțase la un nume care prețuia tot atît cît și cel de Duras; știu însă că tînărul a adăugat cele două ducate, precum și averea frumoasă, pe care o primise de la nevasta lui, averii familiei de Chastellux, căci copiii săi au purtat cu toții acest nume, în ciuda angajamentelor pe care și le-a luat cînd s-a însurat. Doamna de Duras a copleșit-o pe Clara cu toate atențiile, plăcerile și distracțiile menite să încînte o femeie tînără, urmărind, mai ales, s-o mîhnească pe cealaltă fiică a sa, doamna de la Rochejaquelein. Se răzbuna pe ea ca pe un iubit care o trădase, căci de fapt marea ei slăbiciune fusese Félicie, și chiar și acum, cînd se străduia atîta să-i facă sînge-rău, continua s-o iubească la fel de mult. În plus, ea n-a izbutit niciodată să le învrăjbească pe cele două surori, care au continuat să se iubească la fel de mult ca și mai înainte, spre cinstea lor, deși fata cea mare era privită ca o străină în familia ei unde cealaltă părea că fusese așezată pe un altar spre a fi divinizată. Contemporanii doamnei de Rauzan au susținut că era tare mărginită. Eu nu sînt de această părere. Fata avea mult bun-simț, știa să se poarte, era foarte instruită și cunoștea mai multe limbi străine, avînd astfel acces la diverse cărți.

[1] Titlu conferit prin decizia din 15 august 1818. Căstoria a avut loc în 31 august 1819.

Poate că nu era prea vioaie, dar fusese destul de săpunită pentru acest lucru în copilărie, încît probabil că i se acrise de a mai face pe spirituala, lucru care mie nu-mi displăcea deloc. Nu știu dacă nu mă las cumva orbită de afecțiunea pe care o aveam pentru ea, dar mi se părea cu o sută de picioare deasupra celor care o criticau.

Capitolul II

Prințesa de Poix. — Salonul său. — O anecdotă despre prințesa de Hénin. — Contesa Charles de Damas. — Abatele de Montesquiou. — Contele de Lally-Tollendal. — Salonul marchizei de Montcalm. — Legăturile de familie ale ducelui de Richelieu. — Ducesa de Richelieu. — Doamnele de Montcalm și de Jumilhac.

Cu toate că în mod obișnuit, stăteam mai mult la mine acasă, frecventam totuși trei saloane, dintre care unul, al doamnei de Duras, al doilea, al prințesei de Poix[1], și ultimul, al marchizei Montcalm[2]. La doamna de Poix eram primită cu o bunătate extremă, fapt care-mi făcea o deosebită plăcere. Această lume, cu totul diferită de cea cu care eram obișnuită, dar care manifesta cel mai viu interes pentru evenimentele zilei, reprezenta de fapt secolul care trecuse. O tînără care știa să discute, devenea imediat obiectul răsfățului general. Cel puțin, așa mi se întîmpla mie. Prințesa de Poix, era cea mai plăcută bătrînă pe care o întîlnisem vreodată. Era spirituală, manierată, nu-și dădea ifose, avea o fire demnă și fermă care o îndreptățea întrutotul să fie atît patroana familiei sale cît și figura centrală a societății pariziene. Purtarea ei exemplară din tinerețe o făcea să fie ceva mai indul-

[1] *Anne-Louise-Marie de Beauvau* (născută în 1750), fiica Charlottei de La Tour d'Auvergne, măritată în 1767, cu prințul de Poix, fiul cel mare al mareșalului duce de Mouchy.

[2] *Armande-Marie du Plessis Richelieu*, născută în 1777 și măritată cu marchizul de Montcalm-Gozon.

gentă acum, la bătrînețe și uza, cu destul discernămînt pentru ca influența ei să fie și onorabilă și de folos. A murit copleșită de ani, de respect și de considerație, supraviețuind tuturor celor dragi, ba chiar fiului ei, ducele de Mouchy, a cărui pierdere a îndurerat-o cumplit și i-a grăbit sfîrșitul. De mulți ani suporta cu o răbdare demnă de admirat, o stare de surzenie completă, uzînd de toate mijloacele posibile pentru a mai îndulci această nenorocire și supunîndu-se inconvenientelor cu o resemnare plină de curaj și de o voie bună menită să-i atenuieze suferința. Doamna de Poix neemigrînd, salonul ei suferise prea puțin influența Revoluției. O parte dintre persoanele ce se adunau acolo în fiece seară, făceau acest lucru de peste patruzeci de ani. Altele, după o absență mai lungă ori mai scurtă, veniseră și ele să se ralieze vechilor oaspeți, în frunte cu mareșala de Beauvau [1]. Copiii și nepoții prințeselor, după ce mîncau și stăteau o vreme cu doamna de Poix, plecau — spre ora nouă — să se distreze în noua societate. Erau însă imediat înlocuiți de doamnele de Chalais [2], de Montesquiou, de Damas, de Lally etc., care veneau în fiece seară. Alți obișnuiți ai casei erau mai puțin exacți la întîlnire, dar de venit veneau, așa că toată societatea aleasă din Paris trecea prin acest salon. Persoanele pe care le-am numit, alcătuiau un grup mai vechi căci, cu mult înainte de Revoluție, prințesele de Poix, de Chalais, de Hénin [3] și de Bouillon [4] erau cunoscute la Curte sub numele de „prințesele unite". Tonul acestei societăți era întotdeauna cu un grad mai ridicat în ceea ce privește entuziasmul și sensibilitatea simulată față de unele fleacuri, lucru ce părea întotdeauna exagerat generației noastre, obișnuită cu simplitatea, dar care nu era lipsită nici de grație, nici de politețe. Un cuvînt mai fericit ales, scăpat în toiul discuției, era pur și simplu, aplaudat. Strigătele de : „Ah, ce încîntător !", „Ce spirit are !" etc., îți erau adresate direct, cu multă bunăvoință. Doamna de Staël mai păstrase ceva din această tradiție ; dar, fiind prea tînără, ea o punea de acord cu cerințele secolului, străduindu-se s-o atenueze la maximum. În salonul doamnei de Poix, o istorie oarecare, ceva mai înduioșătoare, storcea kilograme de lacrimi ; era o rămășiță din obiceiurile din tinerețe ale acestor doamne cînd erau la modă inimile sensibile. Se povestea despre prințesa de Hénin care nutrea o deosebită afecțiune față de doamna de Poix că într-o seară, cînd aceasta se simțea foarte rău, doamna de Hénin s-a văzut totuși obligată s-o părăsească pentru a se duce la Versailles să-și îndeplinească slujba de doamnă de onoare. A doua zi dimineață, doamna de Poix a primit o scrisorică de la amica ei, în care îi mărturisea că nu putuse închide ochii toată noaptea. Că numărase ceasurile pînă dimineață și că, după miezul nopții, simțise ea însăși frisoane, gîndindu-se la boala bunei sale prietene. Să fi fost cumva o presimțire? Nemaiputînd rezista, trimisese imediat valetul cu scrisoarea. Doamna de Poix, mișcată de starea doamnei de Hénin, îi răspunsese în grabă că petrecuse o noapte destul de liniștită, după care îl chemă pe valet ca să-i înmîneze biletul.

— Du-te repede să-i duci răspunsul meu doamnei de Hénin... A petrecut într-adevăr o noapte atît de proastă ?

— Nu știu, prințesă !

[1] *Elisabeth de Chabot*, sora ducelui de Rohan-Chabot (1729—1806), cea de a doua soție a lui Just de Beauvau ; fusese văduva marchizului de Renel, mort în 1761.

[2] *Elisabeth de Poyanne* (1754—1829), măritată cu Elie-Charles de Talleyrand, prinț de Chalais.

[3] *Etiennette de Montconseil*, măritată cu Alexandre de Alsacia, prinț de Hénin, ghilotinat sub Teroare.

[4] *Marie-Edwige de Hessa-Rothemburg*, născută în 1748, și măritată cu prințul de La Tour d'Auvergne, duce de Bouillon, ultimul reprezentant al acestei ilustre și vechi familii franceze.

— Dimineață se simțea cumva rău ?
— Păi, n-am intrat la ea în odaie cînd am plecat...
— Cum așa ? Nu ți-a dat ea însăși scrisoarea ?
— Nu, mi-o pregătise de aseară...

Doamna de Poix sigur că rîse de „frisoanele" amicei sale, dar asta n-a schimbat cu nimic sentimentele dintre ele, care au durat pînă la moarte. Trebuie să adaug că doamna de Hénin era cea mai afectată dintre toate, iar doamna de Poix, cea mai naturală, cea mai amabilă și mai rezonabilă din tot grupul. Doamna de Simone despre care am mai vorbit în legătură cu La Fayette, fusese una dintre cele mai frumoase femei de la Curtea lui Ludovic al XVI-lea și era și acum de o mare eleganță, extrem de plăcută, spirituală atît cît trebuia pentru a fi încă fermecătoare, grațioasă și binevoitoare. Doamna de Chalais, cea mai isteață dintre ele, nu mai simțea dorința să placă, ci mai mult să fie bună. Contesa de Charles Damas [1], mai tînără decît celelalte, a fost socotită întotdeauna de semenele sale, drept femeia cea mai deșteaptă. Eu personal, n-am observat acest lucru. Tot timpul văitîndu-se sau smiorcăindu-se, părea — ca să zic așa — „o elegie jalnică, în lung veșmînt de doliu", iar sentimentele ei erau mult prea afectate pentru a izbuti să mă emoționeze vreodată. Cu cîteva zile înainte de a naște, soțul ei a găsit-o plîngînd cu hohote :

— Ce ai, scumpa mea ?
— Vai ! Plîng bietul copilaș !
— Ei, Doamne, ce idee ! Și mă rog de ce-l plîngi ?
— Pentru că-l voi perde ! Ah ! gîndul ăsta mă ucide ! Nu va trebui să mă despart de el ?
— Să te desparți de el ? Ai uitat că trebuie să-l alăptezi ?

[1] *Marie-Louise*, soția contelui de Damas d'Antigny, aghiotant și gentilom de onoare al lui Monsieur, duce și pair al Franței.

Acel copil [1], născut din acel pîntec n-a moștenit asemenea sentimente exagerate. E una dintre persoanele cele mai distinse și mai naturale, cu care sînt prietenă din copilărie. S-a măritat prima oară cu domnul de Vogué care a murit căzînd de pe cal.

Doamna de Damas s-a străduit cît a putut să întrețină durerea fiicei sale. Dar pînă la urmă, fata s-a consolat și s-a măritat cu César de Chastellux, fratele mai mare al lui Henry, cel care devenise duce de Rauzan.

Dar să revin la salonul doamnei de Poix unde doamna de Chastellux venea foarte des. Tot aici domnea și abatele de Montesquiou. Încă una din acele persoane de spirit pe care n-am știut niciodată să le apreciez cum meritau. Adevărul e că a făcut o mulțime de prostii în calitate de persoană publică și a devenit insuportabil prin acreala sa, ca persoană particulară. Astfel, un oarecare medic din Nancy — domnul Brémier — deputat în Camera de negăsit și care fusese adoptat de societatea celor din partidul ultra din pricina violenței opiniilor sale, îi spuse într-o zi abatelui de Montesquiou care-și arătase colții față de miniștrii ce-i urmaseră :

— Domnule abate, dumneavoastră nu trebuie să uitați niciodată că aveți datoria de a fi extrem de modest !

Această grosolănie îl expulză definitiv pe medic din societate, dar nimeni nu pierdu nimic, căci era pe cît de absurd pe atît de grosolan.

Domnul de Laly scrise memorii, discursuri, tragedii, satire, panegirice pentru morți, elogii pentru vii. Nu știu dacă toate acestea l-au făcut celebru mai tîrziu. Contemporanii săi l-au numit „cel mai gras dintre oamenii sensibili", deși ar fi putut să adauge, „și cel mai plat dintre oamenii umflați". Poate că asta ținea de vîrstă, dar eu mărturisesc că nu l-am văzut niciodată decît plin de ri-

[1] E vorba de *Adelaïde de Damas*, născută în 1784 și moartă în 1838.

dicol şi de afectare, făcînd risipă de lacrimi pentru orice fleac, smiorcăindu-se ori de cîte ori îşi aducea aminte de copilărie, plîngînd bătrîneţea care-l aştepta, lăcrimînd ori de cîte ori avea un succes sau un eşec, plîngînd de bucurie, de tristeţe, în sfîrşit smiorcăindu-se veşnic. Îl vedeam destul de des la Palatul Regal, unde-şi juca rolul, stînd de vorbă cu toţi copiii, pînă şi cu cei în scutece, înduioşîndu-se de răspunsurile pe care i le dădeau unii şi ridicîndu-i în slăvi cu un asemenea exces de linguşeală, încît pur şi simplu te îngreţoşa. Nu voi mai vorbi despre ceilalţi bărbaţi din societatea doamnei de Poix. Unii dintre ei se schimbaseră după Revoluţie şi nu mai aparţineau vremii lor. Domnii de Chalais şi de Damas erau nişte oameni de treabă, buni şi loiali, dar care nu se remarcau prin nimic.

Salonul doamnei de Montcalm era alcătuit din oameni de vîrsta noastră şi, pînă la moartea fratelui ei — ducele de Richelieu — avusese o tentă politică, foarte marcată.

Ducele de Richelieu fusese însurat la şaptesprezece ani cu o domnişoară de Rochechouart[1] care avea doar doisprezece. După moda vremii, a fost trimis un timp, să călătorească.

Timp de trei ani, cît a lipsit, a primit numeroase scrisori de la foarte tînăra lui soţie, scrisori pline de graţie şi de spirit. La rugămintea lui, ea i-a trimis un mic portret unde a găsit trăsăturile puţin mai mature, ale mutrişoarei copilăreşti care-i rămăsese în minte, cînd plecase. Contesa de Chinon (aşa se numea tînăra doamnă de Richelieu) împlinind cincisprezece ani, bărbatul ei fu chemat acasă. Plin de speranţe, ducele opri trăsura în faţa palatului de Richelieu. Ai săi îi ieşiseră înainte, pe

[1] Contele de Chinon se însurase în 1782, cu Rosalie-Sabine de Rochechouart, fata contelui cu acelaşi nume.

scară. Bătrînul mareşal[1] — bunicul său — şi ducele de Fronsac[2] — tatăl său — ţineau fiecare de cîte un braţ, un mic monstru, nu mai înalt de patru picioare, cu cîte o cocoaşă şi în faţă şi în spate, pe care i-l prezentară tînărului ca pe tovarăşa sa de viaţă, tînăra contesă de Chinon. Ducele se dădu trei paşi îndărăt, şi căzu leşinat la picioarele scării. Îl luară şi-l duseră în odaia lui. Seara le spuse alor săi că nu se simţea bine şi că nu putea coborî în salon ; apoi le lăsă o scrisoare foarte categorică părinţilor săi prin care-i anunţa că nu va trăi în vecii vecilor alături de un asemenea monstru care-i inspira o silă fără margini ; apoi, în aceeaşi noapte, se urcă în diligenţă şi o porni, disperat, spre Germania, unde se înrolă în oastea lui Suvorov[3] care lupta împotriva turcilor.

Între timp, ducesa de Fronsac, cea de a doua soţie a tatălui său, izbuti să-i dea de urmă, în timpul unei scurte şederi ale sale la Paris şi să-i prezinte două mici surioare încîntătoare, a căror amintire plină de graţie îl urmări vreme îndelungată. După cincisprezece ani, după ce răzmeriţele se mai potoliră, obţinu — cu aprobarea ţarului Pavel I, în slujba căruia intrase — îngăduinţa de a face o călătorie la Paris, sub Consulatul lui Bonaparte, urmărit de imaginea plină de drăgălăşenie a celor două surori ale sale. Dar în loc de două tinere frumoase, găsi două cocoşate care semănau ca două picături de apă cu soţia sa. De data asta, vindecat oarecum de spaima lui, n-o mai luă la goană. Îşi vîndu bunurile care-i aparţineau, plăti taxele de moştenire şi împărţi averea tatălui său

[1] *Louis-François-Armand du Plessis, duce de Richelieu* (1696—1788), nepotul cardinalului de Richelieu. Mareşal al Franţei, guvernator în Guyenne şi în Gasconia, membru al Academiei franceze.

[2] *Louis-Antoine du Plessis Richelieu, duce de Fronsac* (1736—1791), unicul fiu al mareşalului duce de Richelieu.

[3] *Alexandr Vasilievici, conte de Suvorov* (1729—1800), celebru general rus, care a luptat împotriva turcilor, între 1787 şi 1789.

cu cele două surori ale sale ; apoi porni spre Rusia, ocupîndu-se de înălțarea orașului Odesa. Dificultatea de a comunica cu ai săi, în timpul Revoluției, îl obligă pe duce să nu mai știe nimic nici despre surorile nici despre soția sa. Fapt e că de atunci rămăsese cu o silă instinctivă față de cocoșați. La multă vreme după asta, fiind numit tutorele nepoatei sale — domnișoara de Hauteforte devenită mai apoi baroană de Damas — și găsind-o și pe această fată preschimbată într-o cocoșată, nu se putu abține să nu strige, strîngînd mîna unuia dintre prietenii săi :

— Ah ! Pentru Dumnezeu ! Asta e prea de tot ! Ce naiba, m-am născut ca să fiu urmărit toată viața numai de cocoșate ?

Dacă micul monstru de cincisprezece ani, prezentat ducelui de Richelieu îi inspirase acestuia o silă de neînvins, în schimb înfățișarea lui nobilă, chipul deosebit de frumos, îi confirmară soției sale exact ceea ce presupuse din scrisorile tandre pe care și le scriau pe vremuri, cînd erau foarte tineri. Căci cu toată înfățișarea ei respingătoare, doamna de Richelieu, avea un spirit foarte ascuțit și o inimă extrem de generoasă. După fuga disperată a soțului, depuse toate strădaniile ca să împace cele două familii; se oferi să-și ajute bărbatul să desfacă acea căsătorie nepotrivită, și acceptă ca pe o mare favoare, refuzul lui. Avertizată de sila extremă a soțului față de ea și pe care părinții ei — în dragostea lor — se străduiseră să i-o ascundă, fata nu vru să se mai expună disprețului lumii și milei celor din jur. Așa că se retrase de îndată pe unul din frumoasele domenii ale familiei sale (Courteilles), la douăzeci de leghe de Paris, unde a locuit pînă la moarte. Deși încă tînără în momentul cînd a izbucnit Revoluția, datorită calităților sale, a știut să se impună și să mențină liniștea în împrejurimi. A fost îngerul bun al întregii familii de Richelieu, și, departe de a arăta că i-ar purta pică ducelui, ea s-a străduit dimpotrivă, să-l înconjoare cu sentimentele celei mai dezinteresate prietenii, închizînd în inima sa tot ceea ce putea fi dictat de vreun sentiment mai tandru. Ducele de Richelieu, învins de un astfel de procedeu, atît de generos și de nobil și fiind el însuși destul de nobil pentru a se ruga să fie iertat că jignise atît de crunt o asemenea persoană, începu a se duce uneori, după Restaurație, s-o vadă la castelul din Courteilles, unde era primit cu o bucurie fără margini. Anii sfîrșiseră prin a face această existență posibilă. Știu aproape sigur că atunci cînd moartea i-a răpit consoarta, ducele de Richelieu tocmai se pregătea să se stabilească la Courteilles. Cît despre soția sa, nimic n-a mai determinat-o să înfrunte societatea pariziană din care s-a retras înainte de intra.

Doamna de Montcalm, era cea mai mare dintre cele două surori ale ducelui de Richelieu. Starea destul de precară a sănătății sale, dar mai ales nădejdea că în felul acesta își va ascunde trupul diform, a determinat-o să nu mai părăsească șezlongul. Ni i se vedea decît chipul frumos ; restul trupului era învăluit în atîtea șaluri și cuverturi încît diformitatea nici măcar nu i se bănuia. Am atribuit întotdeauna acest subterfugiu, preferinței vădite pe care o avea ducele față de ea și nu față de cealaltă soră a sa, doamna de Jumilhac [1] care-și plimba făptura dizgrațioasă, fără cea mai mică jenă prin tot Parisul și pe la toate sindrofiile. Un spirit extrem de ascuțit, o imperturbabilă veselie, o bună dispoziție înnăscută pe care nu le-am mai întîlnit la nimeni în afară de ea, o făceau să fie căutată de cea mai elegantă și mai pretențioasă societate pariziană. Fără doamna de Jumilhac, nici o serbare n-avea farmec. Era o persoană foarte la modă în ciuda figurii și mai ales a făpturii sale.

[1] *Armande de Vignerot du Plessis Richelieu*, născută în 1778, măritată cu Antoine de Chapelle, marchiz de Jumilhac, mort în 1826. Cea mai mare dintre cele două surori, a luat titlurile unchiului ei, ducele de Richelieu, care a murit fără să lase urmași.

Doamna de Montcalm avea un spirit mult mai cultivat, dar — după părerea mea — era mult mai puțin amabilă decît sora sa. Foarte exigentă, dorea — mai înainte de orice — să fie admirată de oamenii capabili care să-i aprecieze meritele. Cealaltă, nu se gîndea decît să se amuze, indiferent cu cine. Poate că sînt subiectivă analizîndu-le pe cele două surori, mai ales că eram foarte bună prietenă cu cea mică. Așa că mi-ar fi cam greu să fiu foarte obiectivă. Deși se purtau cît mai nobil și mai delicat una față de cealaltă, se tachinau totuși și se sîcîiau zilnic, din orice fleac, ajungînd uneori chiar să se deteste. Oricum, domnul de Richelieu dovedea o preferință marcată față de doamna de Montcalm. Își petrecea aproape toate serile alături de ea, fapt care-l ajuta să atragă în jurul șezlongului ei mai toate notabilitățile franceze și străine.

Capitolul III

Carnavalul din 1820. — Palatul Regal. — Firea ducelui de Berry. — Bal mascat la domnul Greffulhe. — Asasinarea ducelui de Berry. — Curajul lui. — Amănunte în legătură cu această întîmplare. — Prevențiunile împotriva contelui Decazes. — E silit să se retragă. — E înlocuit cu ducele de Richelieu. — Făgăduielile lui Monsieur.

Carnavalul din 1820 a fost extrem de vesel și de strălucitor. Rănile țării începeau a se cicatriza. În ciuda puținei recunoștințe arătată față de administrație care se străduise și izbutise să emancipeze țara, pînă și persoanele care se temeau de acest rezultat și urziseră intrigi pentru a-l împiedica, simțeau o imensă ușurare să nu mai vadă uniformele străine plimbîndu-se pe străzile noastre ca la ele acasă.

Ducele de Berry dădu un mare bal la Elysée. Invitațiile au fost numeroase și distribuite cu multă dărnicie. Ducele de Berry socotea că Curtea era ținută prea din strîns. Curtenii profitaseră de inclinările sedentare și de retragerea unora dintre prinți pentru a-și impune pretențiile lor. Trebuia să faci parte fie din familia, fie din gașca lor ca să poți ajunge pînă la mărimile Curții. Ducele de Berry blamă acea politică a ușilor închise și anunță că va trece orice prag. Dăduse pînă atunci cîteva mese la care poftise pairi și deputați de marcă, prin activitatea lor politică, propunîndu-și să extindă cercul invitaților. El însuși ar fi avut mult de cîștigat datorită acestui lucru, căci dovedea destul spirit pentru a putea profita de pe urma discuțiilor și pentru a le încuraja. Ceea ce-l stimula să procedeze astfel era atitudinea de la Palatul Regal. Ducele de Orléans dovedi — mai mult decît toți ceilalți — că în sfîrșit — după plecarea aliaților putea sta cu fruntea sus, căci își schimbă radical felul de viață ; se simțea cu atît mai bine cu cît toată lumea observase că, în sfîrșit, răsufla liber. În prima miercuri a fiecărei luni, primea lume, în calitate de prinț, dar nu în haine de Curte. Veșmîntul oficial nu mai era purtat decît de femeile care erau prezentate pentru prima oară ; ba pînă la urmă, nici măcar acestea nu mai erau obligate să-l poarte. Murise vremea cînd, la Tuileries, femeile erau despărțite de bărbați, și cînd trebuia să dăm buzna, ca o turmă de oi, sau dimpotrivă, să intrăm în grupuri, împărțite de ușier, pentru a obține un cuvînt sau un simplu semn din cap ce ni se acordau cu aceeași plictiseală cu care le primeam și noi.

Acum, saloanele din Palatul Regal, feeric luminate, erau pline de femei încîntătoare, minunat îmbrăcate, de bărbați împodobiți cu ordine și cu broderii de aur, care circulau liberi printre noi.

Recepțiile de la Palatul Regal erau extrem de plăcute și plecai de acolo încîntat de bucuria pe care ți-o pro-

curaseră. Aceste serbări deveniseră foarte la modă. Nu cunosc motivul pentru care, mai tîrziu, s-a renunțat la ele, nemaiavînd loc decît una singură în prima miercure a anului, cînd venea atît de multă lume, încît serbarea devenise pur și simplu, o corvoadă de nesuportat. În afară de cercurile despre care v-am vorbit, mai aveau loc, destul de des, niște concerte excelente și niște adevărate banchete nu prea plicticoase, pentru că cei care le organizau aveau grijă să amestece lumea de așa manieră încît să fie prezentate toate opiniile și să nu fie nimeni omis.

Mă duceam destul de des la Palatul Regal. În zilele obișnuite, prințesele și doamnele lor de onoare lucrau așezate în jurul unei mese rotunde, pusă la capătul galeriei. Copiii se jucau în celălalt capăt. Ducele de Orléans își împărțea timpul între cele două grupuri și biliard. De îndată ce copiii erau duși la culcare, el se apropia de masă, și discuta liber cu prințesele, adesea într-un mod foarte amuzant. Ducelui de Orléans îi plăcea să fie la curent cu tot ce era nou fie în arte, fie în științe. Savanții îi vorbeau despre descoperirile lor. Cele care le interesau și pe prințese erau aduse și experimentate în salon, în fața lor. Artiștii în trecere erau ascultați, căci aduceau întotdeauna o variație care devenise foarte plăcută pentru toată lumea. Lista era destul de mare din moment ce veneau, mai în fiecare seară, cam treizeci de persoane, fie dintre cele cărora poarta le era oricînd deschisă, fie dintre cele care doreau să-l salute pe duce și cărora li se fixa o anume zi. Ducele de Berry venea destul de des împreună cu soția sa și dădea impresia că se simțea foarte bine. Eu îl vedeam destul de rar. Odată cu cea de a doua Restaurație încetase să mai facă vizite, iar după ce s-a însurat, nu se mai ducea decît la marile baluri ca să-și însoțească soția. Totuși, ori de cîte ori ne întîlneam, datorită amiciției noastre, care data de pe vremea cînd eram copii, se purta foarte familiar cu mine.

Îmi aduc aminte că, într-o seară, la Palatul Regal, aflîndu-mă alături de el, pe o banchetă din sala de biliard, îmi mărturisi că era întrutotul de acord cu felul deschis de a se comporta, al stăpînului casei, și era cît se poate de fericit că scăpase de atmosfera aceea închistată de pe vremuri. I-am arătat că i-ar fi foarte ușor să facă și el la fel, la Palatul Elysée.

— Nu-i chiar așa de ușor cum crezi. Tata ar fi de acord fiindcă ar avea doar de profitat căci, în ciuda scrupulelor sale religioase, îi place lumea. Dar nu cred că acest lucru i-ar conveni regelui; știu sigur că i-ar displăcea fratelui meu și mai ales, cumnatei mele. Ea nu înțelege ca lumea să se amuze altfel decît „cît mai trist cu putință"... Înțelegi ?

După care, începu să rîdă. Acest „cît mai trist cu putință" era o frază pe care Froissard o aplica distracțiilor din Anglia. După cîte un dineu lung și plicticos, la Londra, ducele de Froissard spunea adesea :

— Ah, ne-am distrat minunat, cît mai trist cu putință, după obiceiul țării ăștia !

În afară de asprimea ducesei de Angoulême, mai exista un obstacol, despre care ducele nu voia să vorbească, dar care îți sărea în ochi : deosebirea dintre ducesa de Berry și ducesa de Orléans. Adevărul e că ducele era gelos pe cei de la Palatul Regal. Am avut o nouă dovadă a acestei gelozii, în ziua acelui bal de la Elysée, la care mă reîntorc după această lungă digresiune. Boala ducelui de Kent îl făcuse să ezite dacă să-l dea sau nu, dar, cum ducele păru a se simți ceva mai bine, balul se ținu. Iată însă că, din nenorocire, vestea morții ducelui sosi chiar în timpul balului. Eu am aflat-o de la ducele de Berry. Cînd am sosit, mi-am dat seama după fața lui cît era de necăjit. Balul era atît de frumos, de strălucitor și de însuflețit, încît nu-mi dădeam seama de ce era atît nemulțumit. Apropiindu-se de mine, îmi spuse :

— Ei bine, află că cei de la Palatul Regal nu vor să vină. S-au scuzat și cu asta, gata !

— Chiar așa, monseniore ?

— Povestea mi se pare cam deplasată, mai ales că regele hotărîse că va anunța abia mîine moartea ducelui de Kent. Și iată că prin absența lor de la bal, o fac publică astăzi. Asta, ca să-mi dea o lecție !

Am încercat să-l liniștesc și i-am amintit — ceea ce era adevărat — că ducele de Orléans fusese foarte bun prieten cu ducele de Kent, că probabil era foarte afectat de moartea sa și că situația lui era cu totul diferită de cea a ducelui de Berry.

— Fleacuri, răspunse ducele cu nerăbdare, întotdeauna vărul meu ține să facă opinie separată !

Din păcate, ducele avea dreptate în ce spunea. Balul a fost minunat și splendid organizat. Ducele de Berry făcu onorurile casei, cu multă politețe și succesul acelei serbări de care se ocupase el însuși, izbuti, pînă la urmă, să-l binedispună. Le spuse celor din jur că era deosebit de încîntat, că se distrase atît de bine și că va mai da și alte baluri. Vai, muritori orbi și neștiutori ce sîntem ! Acesta avea să fie, pentru el, ultimul. Ducesa de Angoulême făcu onorurile acelui bal cu o grație și cu o grabă pe care aproape că nu i le cunoșteam. A fost politicoasă, elegantă, acoperită de diamante, cu o ținută nobilă și avea într-adevăr, de data asta, aerul unei prințese de neam mare. În schimb, cumnata ei, semăna leit cu o pensionară mohorîtă. Nu era amabilă cu nimeni și nu făcea decît să țopăie și să alerge fără încetare după ducele de Berry, care-i prezenta diverși dansatori. Nu voia să valseze și făcea pe bosumflata ori de cîte ori orchestra cînta cîte un vals. Cred că n-a existat fetișcană mai răzgîiată, care să se comporte mai prostește decît s-a comportat ducesa de Berry în ziua aceea. Și totuși avea unele calități pe care nimeni nu i le bănuia. Îmi aduc aminte că ducele de Berry istorisea că, aflîndu-se, odată, într-o trăsură ai

cărui cai o luaseră razna, ea continua să vorbească fără ca vocea să-și schimbe timbrul.

— Caroline, tu nu vezi că bidiviii au luat-o razna ?

— Ba da, văd ; dar cum nu pot să-i opresc, e inutil să mă mai preocupe treaba asta !

Trăsura se răsturnă fără ca cineva să se lovească. Ducesa de Berry era una dintre ființele cele mai curajoase pe care le crease bunul Dumnezeu.

Eticheta nu ne îngăduia să părăsim balul, înaintea prinților. Eram zdrobită de oboseală cînd, după supeu, l-am întîlnit pe ducele de Berry. Mi se păru nespus de vesel și de încîntat de succesul pe care-l avea balul său.

— De-abia te mai ții pe picioare, îmi spuse el, du-te acasă !

Eu am protestat de formă.

— Du-te, du-te, fiindcă dacă nu pleci, te alung ! Noapte bună, draga mea Adèle !

Astea au fost ultimele cuvinte pe care l-am mai auzit rostindu-le. Strîngerea de mînă care le-a însoțit a fost de asemenea ultima pe care am mai primit-o de la el. Avea mari cusururi, dar avea și calități, și în pieptul lui de prinț bătea totuși inima unui om generos.

În sîmbăta următoare, cea de dinaintea lăsatului de sec din 13 februarie 1820, avu loc un bal costumat la domnul Greffulhe, un bancher bogat care se însurase cu domnișoara du Luc de Vintimille și care fusese făcut pair al Franței. Serbarea era splendidă ; lua parte la ea tot ce avea Parisul mai select. Ducele și ducesa de Berry onoraseră gazda, cu prezența lor. Ducesa nu dansă. Cum era costumată în regină din Evul Mediu, cu un văl care-i flutura pe spate, și îmbrăcată într-o rochie largă de catifea cu broderii de aur, nu se observa deloc că era însărcinată.

În vremea asta, la teatrul de la Poarta Saint-Martin, se juca o parodie după opera *Danaidele*, unde actorul Poitier, după ce împărțea cuțitele, poruncindu-le fiicelor sale

să-și ucidă soții, le spunea : „Duceți-vă, mieluşelele mele !“ Aceste vorbe, rostite de Poitier într-un mod inimitabil făcuse ca piesa să devină celebră și tot Parisul voia s-o vadă.

Ducele de Fitz-James adoptase costumul lui Poitier și, cu buzunarele pline de cuțite, începu a le împărți tuturor femeilor tinere adăugînd cîteva fraze potrivite cu situația fiecăreia. Se adresă mai ales, ducesei de Berry, glumind cu ea și spunîndu-i în ce loc anume să-l lovească pe bărbatu-său ; am văzut-o mai apoi pe ducesă îndreptîndu-se — în glumă, evident — cu cuțitul în mînă către duce. Vai ! Nici nu trecuseră douăzeci și patru de ore că un cuțit — de astă dată adevărat — fu înfipt în inima ducelui. Edouard de Fitz-James și-a reproșat adesea această glumă, sigur că nevinovată, dar a cărei amintire trebuie să fi fost groaznică pentru el.

Tot timpul cît ducele a rămas la bal, domnul de Greffulhe nu l-a părăsit o secundă. Părea preocupat și neliniștit. De îndată ce și-a urcat iluștrii musafiri în trăsură, iar aceasta a ieșit din curtea lui, i s-a părut că a scăpat de cea mai apăsătoare povară. Am aflat că primise numeroase avertismente că criminalii vor profita de faptul că balul era mascat, pentru a încerca să-l asasineze pe ducele de Berry ; dar, în afară de stăpînul casei, nimeni nu făcuse caz de acele amenințări anonime. Toată lumea era foarte veselă și foarte bine dispusă. A doua zi, grupul din care făceam și eu parte, s-a adunat la doamna de Briche. Tocmai ne pregăteam să punem la cale o farsă, cînd Alexandre de Boisgelin intră în salon. Se așeză lîngă doamna de Mortefontaine, aproape de ușă și-i șopti ceva. Eu m-am ridicat să plec, dar ei m-au strigat îndărăt. Alexandre venea de la Operă. Aflase că ducele de Berry fusese asasinat. Văzuse și pe ucigaș și cuțitul însîngerat. Încă nu știa cît de periculoasă era rana. Socotea că rănitul putea fi transportat, dăduse ordine în acest sens, la Elysée, și se ducea îndărăt să vadă ce se întreprinsese. Ne rugă să ne ținem gura, făgăduind să se reîntoarcă imediat ce ducele va fi transportat la el acasă. Doamna de Mortefontaine și cu mine am rămas pe scaune, alături una de alta, necutezînd nici măcar să ne privim. Dar iată că noi știri își făcură loc în salonul unde încă o mare parte dintre invitați se mai distrau neavînd habar de nimic. Pe măsură ce vestea se lățea, oamenii își scoteau costumele de bal, și dădeau fuga în stradă să afle amănunte. Cei care aveau îndatoriri de împlinit, își puneau uniformele. În curînd, în salon n-au mai rămas decît o mînă de femei și domnul Mun care, îmbrăcat în castelană, nu izbutea să-și scoată zorzoanele de pe el. Așa că rămase toată noaptea în acel costum, în timp ce în jurul lui forfotea o liotă de aghiotanți, de valeți, de mesageri, de ordonanțe, care erau atît de tulburați încît nimeni nu observă cît era Mun de caraghios îmbrăcat. Nu după mult, am aflat că ducele de Berry, în loc să fie dus la Elysée, fusese dus la Operă. În sfîrșit, pe la vreo patru dimineață, cineva a venit să ne spună că rana nu părea chiar atît de gravă, că ducele fusese pansat, că era calm și că urma să fie transportat pe o saltea. Ne despărțirăm, cu spaima în suflete. Începînd de la ora șapte, am plecat fiecare după informații pentru a afla sfîrșitul acelei tragedii. Tot ce mi s-a relatat, a fost de o riguroasă exactitate. Mi-a povestit prea multă lume același lucru, ca să mai pot avea dubii. Ducele de Berry tocmai își urcase soția în trăsură. Valeții închideau portierele. Ducele voia să se ducă la Operă ca să vadă ultima parte a baletului ce se juca în seara aceea, așteptînd un bilețel de la o dansatoare cu care era încurcat și pe care ținea neapărat s-o vadă. Era însoțit de doi aghiotanți, iar de o parte și de alta a ușii, se aflau două sentinele. Un bărbat străbătu grăbit mulțimea, se ciocni de unul dintre aghiotanți care-i spuse : „Fii mai atent, domnule !“ În aceeași clipă, omul puse o mînă pe umărul ducelui, iar cu cealaltă, îi înfipse în piept, pînă în prăsele, un cuțit

cît toate zilele, după care o luă la fugă fără ca cineva din acel numeros anturaj să fi apucat să intervină. La început, crezînd că-l izbise cineva cu pumnul în piept, ducele strigă :

— Omul acela m-a lovit !

Apoi, ducîndu-și mîna la piept, a spus :

— Ah ! M-a înjunghiat ! Sînt ca și mort !

Ducesa de Berry, văzînd că lumea se înghesuie în jurul soțului ei, voi să se ducă să vadă ce se întîmplase. Doamna de Béthisy, de la care am aflat aceste amănunte, încercă s-o împiedice. Valeții ezitau dacă să coboare sau nu scara trăsurii ; ducesa, nerăbdătoare, deschise portiera și sări afară, urmată de doamna de Béthisy. Îl găsiră pe duce așezat pe scaun, în pasaj. Încă nu-și pierduse cunoștința. Șopti :

— Ah, biata mea Caroline, ce spectacol pentru tine !

Ea se năpusti spre el.

— Fii atentă, fiindcă mă doare groaznic !

Cu chiu, cu vai, izbutiră să-l ducă în micul salon care comunica cu loja. De îndată ce-l depuseră acolo, oamenii alergară după ajutor, așa că la un moment dat ducele rămase singur cu cele două femei. Cuțitul încă în piept, îl făcea să sufere cumplit. O rugă deci pe doamna de Béthisy să i-l smulgă, după ce încercase el însuși să și-l tragă afară. Doamna de Béthisy se resemnă și i-l scoase, dar sîngele țîșni șuvoi, pătîndu-le rochiile atît ducesei, cît și doamnei sale de onoare. Începînd din acel moment și pînă la sosirea chirurgilor, nu se mai auziră din partea bolnavului decît gemete continue și cuvinte întretăiate :

— Mă înăbuș... Ah ! Mă înăbuș ! Aer ! Aer !

Cele două femei deschiseră ușa, și muzica baletului, care încă nu se terminase, aplauzele de la parter alcătuiau un contrast înfricoșător cu scena pe care o aveau în fața ochilor. Ducesa de Berry dădu dovadă de o tărie de caracter și de un sînge-rece care-i făcură cu atît mai mult cinste, cu cît deznădejdea ei erau fără margini. Se

gîndea la tot, pregătea totul cu mîinile ei, așa încît copilandra răsfățată de dimineață se preschimbase brusc într-o femeie matură. Știu că ducele de Angoulême a fost primul dintre prinți care a sosit, iar după el, Monsieur. Nici unul dintre ei nu știau dacă nu cumva acest asasinat nu era începutul unei conspirații și dacă nu erau și ei în pericol. Ducele de Mollé, primul gentilom al camerei regelui, nemaigăsind loc în trăsură, se urcă la spate, reînnoind astfel gestul plin de curtenie al bătrînului mareșal de Beauveau care, în calitatea sa de căpitan al gărzilor, venise în spatele trăsurii, așezat pe un simplu scaun de lemn, de la Rambouillet la Versailles unde tînărul Ludovic al XVI-lea fusese găzduit, într-o zi în care îi lipseau caii de schimb. Am auzit povestindu-se de către martori oculari, că trecerea regelui pe coridoarele Operei, pe unde abia se tîra ca să primească ultimul suspin al celui mai tînăr membru din familia sa, avea un caracter cu mult mai impunător decît dacă scena s-ar fi petrecut în interiorul vreunuia din Palatele sale. Amănuntele acestei nenorociri făcură familia regală să crească în ochii francezilor, așa încît moartea ducelui de Berry i-a fost acestuia mai utilă decît viața lui.

Bineînțeles că mi-au fost istorisite, cu lux de amănunte, toate etapele dramei, mai ales de către prințesele de Orléans, care erau foarte tulburate cînd m-am dus la ele, a doua zi. Mademoiselle îmi istorisi că regele îi spusese ducelui de Orléans în clipa în care ducesa de Berry, se încleștase de trupul soțului ei și nu mai voia să-i dea drumul :

— Ducele de Orléans să aibă grijă de ea, căci e însărcinată !

Ducele de Berry o rugase și el să fie atentă să nu se lovească ; numai că biata ducesă nu se mai gîndea la starea, ci la nenorocirea ei. Nu-și abătea gîndul de la durerea ei decît ca să-și manifeste ura față de domnul

Decazes, ministrul poliției, care consternat, nu observa nici măcar animozitatea pe care o stîrnea și care se manifesta atît prin gesturile cît și prin vorbele celor din jur. Lucrurile au fost împinse pînă la absurd fiindcă Decazes, aflîndu-se în sala unde era păzit Louvel și întrebîndu-l în șoaptă — la cererea medicilor — dacă pumnalul fusese otrăvit, unii au împărtășit zvonul că bietul Decazes era înțeles cu asasinul! Ducele de Berry îl imploră pe rege să-l ierte pe ticălosul care-l înjunghease, bănuind că ar fi vorba de o răzbunare personală. Apoi i le recomandă soției sale pe cele două fetițe pe care le avea în Anglia, cu o oarecare doamnă Brown, și de care se ocupase întotdeauna cu foarte mare grijă. Trimiseră pe careva să le aducă. Bietele copile sosiră, vă închipuiți și domniile voastre, în ce stare. Ducesa de Berry le strînse la piept. Fidelă angajamentului luat în fața bărbatului ei, aflat pe patul de moarte, le-a crescut, le-a înzestrat, le-a ținut lîngă ea și le-a arătat o afecțiune sinceră care n-a fost niciodată dezmințită prin nimic. Mai tîrziu, le-am văzut apărînd la Curte, mai întîi ca domnișoarele de Issoudun și de Vierzon, apoi pe prima, ca prințesă de Lucinge, iar pe a doua, contesă de Charette. Ducele de Berry încredință indulgenței și virtuții fratelui său, grija unui copil pe care-l dobîndise de curînd de la una din dansatoarele de la Operă, Virginie. Lacrimile ducelui de Angoulême confirmară că acceptase această sarcină. Nu știu ce-a devenit acel băiețel, dar sînt absolut convinsă că ducele de Angoulême a avut grijă de el.

Ducele de Berry găsi cuvinte mișcătoare și cît se poate de potrivite pentru toată lumea. Nu-și făcu nici o clipă iluzii în legătură cu starea sănătății sale, așa că se ocupă numai de cei din jur. Își îndeplini îndatoririle creștinești, cu resemnare, și-și încredință sufletul, Celui-de-Sus, cu o blîndețe uimitoare pentru o fire atît de impulsivă ca a sa. Moartea ducelui de Berry a pricinuit

o consternare generală. Nenorocirea, întîmplată la ușa unei dansatoare, în momentul în care prințul cobora din cabrioletă ar fi avut un cu totul alt efect asupra publicului dacă, din fericire, nu l-ar fi văzut căzînd în brațele soției sale, stropită de sîngele lui, înconjurat numai de oameni de soi. Cu ei era bun, generos, darnic și, aș spune, chiar blînd, după ce-i trecea mînia. Abia atunci s-a aflat că el a fost primul care a introdus, în Franța, Casele de Economii. Înființase una pentru slujitorii din palatul său și, ca să-i încurajeze, cînd unul dintre ei izbutea să economisească cinci franci, îi dubla suma, ocupîndu-se el însuși de toate aceste amănunte. Dacă unul dintre servitorii săi avea nevoie de banii economisiți, se informa pentru ce anume îi trebuiau și dacă nevoile erau într-adevăr reale și onorabile, îi mai dădea și el cît îi mai trebuia. Faptul că se ocupa îndeaproape de viața lor, făcuse să fie foarte îndrăgit de cei care-l slujeau, așa că a fost plîns cu lacrimi izvorîte din inimă. Dacă ducele de Berry ar fi fost crescut de oameni cu cap, care să-l fi învățat să-și înfrîngă pasiunile, să se înconjoare de altfel de prieteni, să renunțe la capriciile ridicole care nu se potriveau cu situația unui prinț de sînge, ducele poate că ar fi devenit ceea ce ar fi trebuit să devină : adică un prinț adevărat. Așa, moartea lui n-a constituit o pierdere nici pentru fiul lui, nici pentru familie, nici pentru țară.

Eu personal l-am regretat și, odată cu mine, l-a regretat multă lume, căci în ciuda cusururilor sale, era destul de simpatizat. Evident, că toată nenorocirea s-a spart în capul domnului Decazes ; unii au ajuns chiar pînă acolo încît l-au făcut complice la crimă, învinuindu-l că el fusese cel care-l instigase și înarmase pe Louvel. Exaltarea ajunse la un asemenea grad, încît bietul Decazes nu mai era sigur de viața lui. Pînă la urmă, regele nemaiavînd încotro, îl schimbă din funcția de prim-ministru. După ce Pasquier îl înlocuise pe generalul Des-

sole la Afacerile Externe, ducele de Richelieu îi mai dăduse cîte o mînă de ajutor lui Decazes. Ca să-i dovedească bunăvoința lui, acceptase sarcina de a se duce să-l salute, în numele său, pe regele George al IV-lea[1]. Moartea bătrînului său tată îl făcuse, peste noapte, suveranul unei țări pe care și așa o cîrmuia de atîția ani, ca prinț regent. Ducele trebuia să plece chiar în ziua în care ducele de Berry își dădu duhul. Așa că acea călătorie fu amînată. Regele îi propuse să-i ia locul lui Decazes; el refuză. Monsieur trimise să-l cheme și-l imploră să accepte; ducele de Richelieu refuză din nou. În sfîrșit, înghesuit din toate părțile, mărturisi că singura sa obiecție mai importantă consta în faptul că nu voia să fie ministrul unui rege bolnăvicios care părea că e gata în orice clipă să-și dea duhul, cînd moștenitorul Coroanei și întreaga sa familie erau împotriva lui.

— Dacă aș accepta, monseniore, într-un an domnia voastră veți fi în fruntea opoziției, împotriva guvernului meu!

Monsieur își dădu cuvîntul de onoare că va susține măsurile ducelui de Richelieu, prin toate mijloacele sale. Ducele se ținu tare. În sfîrșit, îl rugă în genunchi (și cînd zic „în genunchi“, nu fac o figură de stil, ci se așeză realmente în genunchi, în fața ducelui), invocînd durerea sa, rugîndu-l să vină în ajutorul familiei sale și să-i apere pe cei care scăpaseră de cuțitul asasinului. Ducele de Richelieu, emoționat, tulburat, încă mai șovăia. Atunci Monsieur adăugă:

— Ascultă, Richelieu! E vorba de o înțelegere de la gentilom la gentilom! Dacă am să fiu nemulțumit de ceva, îți făgăduiesc că mă voi explica deschis, doar cu dumneata, dar că voi susține în mod loial și cu tărie, toate hotărîrile pe care le vei lua în timpul ministeri-

[1] Numit regent de Parlament, în 8 ianuarie 1811, George al IV-lea s-a urcat pe tronul Angliei în 31 ianuarie 1820.

atului dumitale. Jur pe trupul însîngerat al fiului meu! Îți dau cuvîntul meu de onoare, pe legea mea de gentilom!

Ducele de Richelieu, profund mișcat, învins, se înclină respectuos asupra mîinii pe care i-o întinsese Monsieur, spunînd doar atît:

— Primesc, Monseniore!

După trei luni, Monsieur se afla în fruntea opoziției și era capul tuturor intrigilor; dar poate că atunci încă mai era de bună-credință. Orice-ar fi fost, l-a condus pe ducele de Richelieu în triumf, la rege, care l-a primit cu mare grabă.

Cu cît Monsieur dorea să scape mai repede de domnul Decazes, cu atît regele îi tăia mereu aripile, asigurîndu-l că nemulțumirile se vor potoli și că va putea să și-l păstreze pe ministrul său drag.

Decazes își analiză însă singur și cu multă obiectivitate situația. Încercase să-și reocupe locul propunînd cîteva legi și cerînd aprobarea legii electorale, aceeași pe care o susținuse și odinioară cu atîta căldură. Cînd văzu însă că demersurile sale nu fuseseră suficiente pentru a convinge publicul, își dădu, în sfîrșit, seama că ambițioșii din partid nu-i vor lăsa pe cei înfierbîntați să se calmeze și că-i va fi imposibil să înfrunte reprobarea generală care-l copleșise pe moment.

Domnul de Chateaubriand se arătă destul de puțin generos, tipărind un articol în care scria că *„piciorul lui Decazes alunecase în sînge“*. Adevărul e că Chateaubriand era mult prea deștept ca să-l creadă vinovat, fie și o secundă, pe Decazes, de moartea ducelui de Berry; dar ținea cu orice preț să nu mai fie ministru, în nădejdea că poate-l vor numi pe el. Neputînd ține piept furtunii, Decazes ceru voie regelui să se retragă. Regele nu acceptă decît cu multă mîhnire și, pentru a-și mai îndulci, cît de cît, regala sa amărăciune, îl numi pe Decazes pair, duce și ambasador la Londra. Pînă ce avea

să-și ocupe noua slujbă, Decazes se retrase la reședința sa din sud. Cum toată lumea era pornită împotriva lui, nu avu curajul să călătorească sub numele său adevărat. Fiindcă echipajul său era mult prea numeros ca să nu atragă atenția, la popasurile de poștă se dădea drept ducele de Laval-Montmorency care se reîntorcea de la Madrid.

Cred că bănuiți cît de furios a fost Laval, cînd a auzit de ideea care-i venise lui Decazes de a călători sub numele său.

Capitolul IV

Cel de al doilea ministeriat al ducelui de Richelieu. — Cadourile efemere ale ducelui de Castries. — Procesul lui Louvel. — Intrigile partidului ultra. — Execuția lui Louvel. — Stabilimentele ridicate la Chambéry de către domnul de Boigne. — Domnul Lainé. — Regina Carolina a Angliei. — Comportarea ei în Aix. — Nașterea ducelui de Bordeaux.

Ducele de Richelieu deveni deci prim-ministru, dar fără portofoliu [1]; domnul Pasquier rămase la Afacerile Străine; domnul Siméon [2] la cele Interne; domnul Portal [3], la Marină; domnul de Serre, la Justiție, iar domnul Roy, la Finanțe. Ministerul de război fu încredințat în mîinile prea puțin abile ale marchizului de La Tour Maubourg, dar care se descurcă totuși destul de bine;

[1] E vorba de guvernul din 20 februarie 1820 (n. ed. fr.).

[2] *Joseph-Jerôme, conte de Siméon* (1749—1842), profesor de Drept la Universitatea din Aix, deputat, consilier de Stat, subsecretar și ministru al justiției; conte, pair și membru al Academiei de științe morale și politice.

[3] *Pierre-Barthélemy, baron de Portal* (1765—1845), mare armator, președinte al Camerei de Comerț din Bordeaux, consilier de Gironde, deputat, ministru al marinei, în 1819, și pair al Franței.

firea lui loială și piciorul său de lemn impuneau. Domnul de Caux prelua conducerea armatei.

La a doua remaniere, acest guvern fu întărit de domnii de Reyneval [1], Mounier, Angles, Saint-Cricq, Bequey, Barante și Guizot [2]. Ducele de Richelieu își apropie, cu multă grijă, oamenii cei mai talentați și mai inteligenți, dorind să profite de mintea lor, punîndu-le în valoare ideile și persoana. Cred că a fost unicul prim-ministru care nu și-a însușit niciodată ideile celorlalți dîndu-le drept ale sale și încercînd să demonstreze că el e cel mai deștept dintre toți. A ținut cu tot dinadinsul să găsească și să pună omul potrivit la locul potrivit, fără să țină seama de favoritisme. Din toate guvernele de pe vremea mea, acesta mi s-a părut, în mod incontestabil, cel mai puternic, cel mai abil și mai unit. Dealtfel a și pus — în mai puțin de doi ani — o bază destul de solidă pentru ca Restaurația să se poată ridica deasupra tuturor smintelilor adunate în decurs de opt ani. Al nouălea, a umplut paharul care a dat pe dinafară, făcînd să se prăbușească întreg edificiul de intrigi și de minciuni. Dacă acel guvern ar fi durat mai mult, cu siguranță că ar fi dus la o monarhie temperată care nu numai că ar fi impus celor două opoziții — de dreapta și de stînga — dar ar fi rezistat perfect atacurilor lor.

Regele a fost mult mai afectat de pierderea lui Decazes decît a fost de moartea propriului său nepot. Nu știa ce să-i mai facă fostului său ministru ca să-l împace, începînd cu unele efuziuni aproape ridicole și sfîrșind cu atenții dintre cele mai costisitoare. La un mo-

[1] *François-Maximilien Gérard, conte de Rayneval* (1778—1836), primul secretar al ambasadei Franței, în Rusia, apoi la Londra, subsecretar de Stat, ministru la Berlin, ambasador în Elveția. Este numit provizoriu ministru de externe, în timpul bolii lui Ferronnays.

[2] Toți șase, subsecretari de Stat, unii la externe, alții la interne, alții la justiție.

ment dat, Ludovic al XVIII-lea a poruncit ca o gravură care-l reprezenta pe Decazes și care a fost magnific încadrată, să fie așezată în odaia sa. Portretul lui Decazes — în miniatură — se afla pe biroul său.

În ajunul plecării lui Decazes, ducele de Castries[1] primi, la ora nouă seara, un minunat portret al regelui. La ora zece, i se trimise o splendidă lucrare de Daniel[2] despre India, împodobită cu cele mai frumoase gravuri. Și primul și cel de al doilea dar fură aduse de un valet al regelui. Prea puțin obișnuit cu astfel de atenții, ducele se pierdu în mulțumiri, așteptînd clipa în care va putea să se ducă să-i mulțumească personal majestății sale și să-și arate recunoștința pentru darurile primite. La miezul nopții se trezi cu alt valet din partea regelui care-i aducea un medalier, nespus de elegant, doldora de coroane ducale sculptate în relief, pe ambele fețe și conținînd o mulțime de medalii de aur masiv, de dinainte de Revoluție. Ducele de Castries nu-și credea ochilor, căci nu pricepea ce-l apucase pe rege de-l copleșea cu atîta favoruri. După ce se tot gîndi el o bucată de vreme, fără să ajungă la nici un rezultat, adormi. Dar iată că pe la trei îl treziră din nou din somn. De data asta, valetul veni, cu gura plină de scuze, ca să-i ceară îndărăt toate darurile pe care i le adusese. Înșelat de titlul pe care domnul Decazes nu-l purta decît din ajun, slugile regelui îi aduseseră, din greșeală, ducelui de Castries, darurile pe care trebuiau să i le ducă domnului Decazes. Ducele de Castries nu se alese decît cu pierderea ludovicilor de aur pe care îi dăduse drept bacșiș celor care-i aduseseră darurile.

---

[1] *Armand-Charles, duce de Castries* (1756—1842), fiul mareșalului cu același nume. Colonel, în timpul războiului din America, deputat, pair al Franței.

[2] *Samuel Daniel* (1775—1811); scriitor și desenator englez. A lăsat două opere: *Scene africane* și *Descrierea Ceylonului*, pe care le-a și ilustrat.

Curînd după asta, începu procesul lui Louvel, asasinul ducelui de Berry, proces care dezlănțui toate patimile regaliste. Ducele de Fitz-James se distinse în mod special, în această vînătoare a asasinilor. Ducesa de Berry se vîrî și ea în cele mai josnice și mai urîte intrigi. În vremea asta, careva așeză o petardă într-o sobă nefolosită, aflată sub o scară secretă ce ducea în apartamentul regelui. Deși petarda făcu o explozie asurzitoare, bătrînul rege nu se sperie aproape deloc. Alte petarde fură descoperite în împrejurimile Palatului Tuileries. Unele fuseseră așezate chiar sub ferestrele odăii ducesei de Berry, care găsi în apartamentul ei un bilețel, menit s-o sperie, așezat pe masa de toaletă, plin de cele mai cumplite amenințări atît împotriva ducesei cît și a pruncului pe care-l purta în pîntece. Poliția era disperată că nu putea prinde firul unui complot ce dovedea atîta cutezanță. Cum de putuseră complotiștii pătrunde pînă în odaia ducesei de Berry ca să-i pună biletul pe masa de toaletă? Interogate, slugile ducesei nu făcură decît să încurce și mai rău lucrurile. Pînă la urmă, se opriră asupra unei cameriste, favorita ducesei. Femeia se arătă atît de speriată, încît poliția începu a o înghesui și mai tare cu întrebările. O puseră să scrie cîteva rînduri, sub un pretext oarecare. Refuzul ei întări bănuielile poliției. Pînă la urmă, cu chiu cu vai, acceptă și scrise cîteva rînduri. Pe urmă, dădură experților, scrisoarea la analiză. În aceeași seară regele convocă un consiliu extraordinar și ceru — destul de stînjenit și cu adîncă tristețe — să înceteze brusc orice fel de cercetări și de percheziții. Povesti apoi că, după ce fusese interogată, camerista îi mărturisise stăpînei sale că-i va fi peste putință să mai mintă dacă o vor pune să jure. Dealtfel, își dăduse seama că acei domni dibuiseră adevărul și că dacă o vor interoga a doua oară nu garanta că va mai putea ascunde ceva. Ducesa de Berry trimise imediat după duhovnicul ei și-l rugă să-i spună lui Monsieur că și petardele și biletul

— scris de cameristă la porunca sa — erau invențiile ei. Că voise s-o ia înainte asasinilor, și mai ales să stimuleze zelul poliției care lăsa cam mult de dorit, din moment ce nu izbutise nici pînă atunci să-i pună pe goană pe agenții lui Decazes. Dacă bunele sale intenții nu erau de ajuns pentru a explica faptele săvîrşite, atunci ea era gata să dea socoteală de ceea ce făcuse, nefiind nimeni altcineva vinovat, căci slugile sale fuseseră obligate să-i execute poruncile. Camerista sa — adăugase ea — nu scrisese acel bilețel de pe masă de toaletă, decît după ce se rugase îndelung de ea. Monsieur îi istorisi regelui toată tărăşenia, iar acesta o istorisi, la rîndul lui, Consiliului. După ce isprăvi ce avea de spus, regele adăugă, cu voce schimbată şi privind în jos :

— Domnilor, vă cer să menajați cît puteți reputația nepoatei mele, deşi nu merită cîtuşi de puțin acest lucru !

Într-adevăr, lucrurile se tergiversară, pentru ca cei de la poliție să nu descopere adevărul. Agenții mai chemară o dată slugile ducesei şi pe cameristă, dar întrebările fură puse de aşa manieră încît să-i liniştească pe bieții oameni şi nu să-i sperie. Încet, încet, se puse capăt întregii afaceri, în aşa fel încît, după cîteva zile, opinia publică rămase cu o impresie dintre cele mai proaste despre incapacitatea poliției care nu fusese în stare să descopere nimic, cînd existaseră atîtea probe materiale ce dovedeau limpede că biata ducesă de Berry era înconjurată de asasini şi de trădători. Cred că — cu această afacere — ducesa de Berry şi-a făcut de fapt debutul în profesia de intrigantă. Promitea de pe atunci, dar încă nu învățase să mînuiască periculoasa armă a cuvîntului. După moartea ducelui de Berry, ducesa s-a mutat la Tuileries, în apartamentul pe care i-l păstrase bărbatul ei şi unde avea obiceiul să-şi cheme Curtea, în zilele de primire. Ducesa de Berry s-a căit amarnic, mai tîrziu, că nu şi-a păstrat deplina independență stînd separat, deşi căința i-a fost zadarnică fiindcă regele n-a

acceptat cu nici un preț ca ea să continuie a locui singură, la Elysée.

Cînd a început procesul lui Louvel, comisiei însărcinate cu anchetarea lui i-a trebuit curaj, nu glumă, şi mai ales raportorului, contele de Bastard, ca să treacă peste înaltele personaje care au încercat să-i influențeze. Cancelarul Dambray, ministru care-ți inspira milă, preşedintele cel mai prost pe care-l avusese vreodată Camera Pairilor, se arătă a fi magistratul cel mai integru şi mai imparțial. Susținu concluziile raportorului care-l înfățişase pe Louvel ca pe un fanatic posac ce nu discutase cu nimeni vreme de optsprezece luni şi care se hrănise doar cu doctrinele răzvrătitoare pe care presa şi iacobinii nu încetau să le propage. Cei din partidul ultra de la Curte, din Paris şi din provincie fură departe de a se arăta satisfăcuți de acest rezultat al anchetei şi fiecare era convins că asasinul avusese complici. Dezbaterile nu aduseră nici un fel de revelații. Condamnarea şi execuția avură loc fără nici un impediment. Louvel fu dus în Piața Grève, la ora trei după-amiază, escortat de o mulțime de norod care nu se manifestă în nici un fel, deşi spiritele erau foarte încinse din pricina noii legi electorale ; dealtfel, cu două, trei zile mai înainte avuseseră loc cîteva adunări destul de tumultuoase care nu putuseră fi reprimate decît cu forța armată.

Cu toată împotrivirea Curții Pairilor, ducesa de Berry ridică la Rosny, un cavou în care închise inima nefericitului ei soț, cavou pe care puse să se scrie : *„Căzut sub loviturile răzvrătiților“*. Faptul şocă întreaga țară, care la început o compătimise.

Pe de altă parte, domnul de Chateaubriand era profund jignit că nu fusese chemat să facă parte din noul minister. Ludovic al XVIII-lea era sătul de el pînă în gît, iar ducele de Richelieu nu ținea cîtuşi de puțin să-l aibă coleg. Dar, cum era vîrît în toate intrigile, izbuti să-l determine pe rege să-i plătească datoriile pe care le

avea în permanență, după care a fost trimis ministru în Prusia. Dar n-a vrut să rămînă la Berlin. Atunci l-au numit ministru al Stockholm, dar n-a vrut să se ducă nici acolo.

Eu mă simțeam mult prea bine la apele de la Aix pentru a nutri dorința de a mă reîntoarce la Paris. Dealtfel, țineam să asist la inaugurarea unui foarte frumos stabiliment pe care soțul meu, domnul de Boigne, îl fondase la Chambéry. Era vorba de azilul „Saint-Benoît", clădit pentru a adăposti patruzeci de persoane din toate clasele sociale, persoane ce trecuseră de șaizeci de ani și nu aveau din ce trăi : preoți, militari bătrîni, vechi funcționari etc., văduve sau fete bătrîne, femei care-și pierduseră bărbații sau părinții și care rămăseseră fără o lescaie. Domnul de Boigne afectase acelui azil o sumă destul de mare, dorind să le asigure viitorilor lui pensionari o viață liniștită și plăcută. Am fost întrutotul de acord cu această nobilă idee și am făcut — plină de satisfacție — onorurile primei mese dată „refugiaților" (așa s-a convenit să li se spună pensionarilor de la azilul „Saint-Benoît"), precum și autorităților din ținut care au fost poftite și ele la ospăț. Mi-am petrecut ziua aceea cît și pe cea următoare printre noii instalați a căror mulțumire îți umplea inima de bucurie. Domnul de Boigne nu precupețise nimic pentru a face șederea acelor bieți bătrîni în acel azil, cît mai confortabilă. Din toate numeroasele binefaceri pe care le-a întreprins în Chambéry, azilul mi s-a părut cel mai util, satisfăcîndu-mi cel mai mult dorința de a face bine. Mai tîrziu, soțul meu a construit o nouă aripă a spitalului, un ospiciu pentru nebuni, o clădire specială pentru bolile de piele și un hotel pentru călători. Apoi a ridicat o cazarmă, un teatru, a construit cîteva străzi și bulevarde și a ridicat o mulțime de case ; iar pentru a-și încununa opera, a renovat o veche mănăstire a capucinilor și un colegiu iezuit ; asta s-a întîmplat în ultimii ani ai vieții sale, cînd a devenit evlavios, dar evlavios în genul lui, căci, cu îngăduința stareţului iezuit, capucinii mîncau, în medie, cam două mii de livre de carne, pe care măcelarii din Chambéry erau autorizați s-o vîndă mănăstirii. Nu prea știu cum se împăca toată povestea asta cu posturile de peste an, dar probabil că generalul încheiase o înțelegere cu Cel-de-Sus. Acest fel de a posti m-a făcut întotdeauna să rîd cu hohote, mai ales că domnul de Boigne nu se sfiia el însuși să glumească cu bunii săi prieteni, capucinii, pe seama acestui lucru.

În timpul șederii la băi, în acel an, m-am văzut mai des cu domnul Lainé, așa că mi-am putut da pe deplin seama că nu era făcut să fie om de Stat. El însuși mărturisea adesea că nu se pricepea în afacerile politice. Refuzase rugămintea domnului de Richelieu de a reintra în guvern. Totuși, datorită inconsecvenței și mai ales vanității, se simțea foarte jignit că ducele nu insistase.

Domnul Lainé era un bărbat înalt, stîngaci și urît. Discuția cu el era în general rece și prea puțin interesantă. Puteai petrece seri întregi în compania lui, fără să scoată decît cîteva cuvinte sau fraze scurte, fără sens și fără miez ; dar dacă cine știe ce împrejurare îi înflăcăra imaginația, atunci devenea alt om : se însuflețea brusc, privirea îi strălucea, gesturile căpătau o anumită noblețe, vocea îi devenea sonoră și timbrată. Se petrecea cu el o adevărată metamorfoză, după care recădea într-o stare de adevărată atonie. Domnul Lainé avea magnificul talent de a se opune la orice. Nimeni nu se ridica cu atîta grandoare, cu atîta noblețe împotriva a ceea ce socotea el că e rău. Se înfuria mai ales împotriva celor de rea-credință. În cele șase săptămîni cît l-am văzut zilnic, mi-a devenit simpatic și am început să nutresc o adevărată prietenie atît pentru persoana cît și pentru elocința sa, dar — din păcate — n-aveam nici un pic de încredere în felul său de a judeca lucrurile.

Echipajul reginei Carolina[1] a Angliei trecu prin Aix. Ni s-a spus că în drum spre Geneva, poposise la un han de unde ne-au ajuns la ureche niște povești cam bizare. Curioasă să cunosc adevărul, în legătură cu unele amănunte, l-am aflat, fără să vreau, cînd — la puțină vreme după asta — am fost nevoită să trag la același han. O tînără, cu un aer foarte decent, trudea în bucătărie. I-am pus unele întrebări privitoare la regină. Mi-a răspuns, plecîndu-și ochii, că nu știa nimic.

— Atunci înseamnă că nu s-a oprit aici!

— Ba da, doamnă, dar eu nu eram atunci aici!

Între timp, se apropie de noi hangița care-mi povesti că regina stătuse opt zile la han, dar că, încă din prima seară își trimisese fiicele la una dintre mătușile lor.

— Mi-e rușine, doamnă, de tot ceea ce-am văzut cu ochii mei și vă spun drept că-mi era silă să trimit pînă și slugile s-o servească!

Se părea că pînă și curierul Bergami devenise o companie menită să satisfacă setea de plăceri a impudicei regine. Dar, pretextînd o discuție cu ministrul Angliei, la Berna, care trebuia să-i reglementeze trecerea ei în Elveția, îl expediase pe curier în această țară, iar în săptămîna pe care o petrecu la hanul din Rumilly, își făcu de cap cu toți valeții. Indignarea locuitorilor din acel tîrgușor sporise în așa măsură, încît în ziua plecării sale vizitiul ei luîndu-se la harță cu cîteva slugi, ea le porunci să tacă, interzicîndu-le să se certe în fața unei regine; nici n-apucă să rostească bine vorba „regină", că mulțimea se și dezlănțui cu o furie fără margini. Au fost cît pe-aci s-o omoare, vrînd s-o ucidă cu pietre, așa cum erau ucise femeile stricate, în vechime. Regina s-a aflat atunci la un pas de moarte. Iată deci cine era în realitate „onorabila" persoană în fața căreia nobilimea Angliei se prosterna și-i spunea regină.

[1] E vorba de *Carolina de Brunswick-Wolfenbüttel* (1768—1821), soția lui George al IV-lea, repudiată de acesta pentru moravurile sale.

După ce am petrecut cîteva zile în încîntătoarea Genevă, am străbătut munții Jura, acoperiți cu zăpadă și am ajuns la Paris în ajunul nașterii micului duce de Bordeaux. N-aș putea spune că nu m-am bucurat, cu atît mai mult cu cît acest prunc plăpînd scăpase, sărmanul, de loviturile fizice și morale pe care le primise nefericita lui mamă în seara zilei de 13 februarie. Nu voi intra în amănunte nici în ceea ce privește nașterea prințului, nici procesul intentat reginei Angliei. Tot ce vă pot spune e că atît în privința eroismului matern al ducesei de Berry — care se pare că a născut destul de greu — cît și a depozițiilor scandaloase privind viața reginei Angliei, ziarele au fost — timp de cîteva zile — de o atît de dezgustătoare indecență încît nimeni n-ar cuteza să relateze ce-au tipărit.

Cu prilejul botezului micului prinț, a fost făcută o nouă promoție de cavaleri ai diverselor Ordine. Tata n-a fost trecut pe listă; a fost exclus, deși toți ceilalți ambasadori — fie că se aflau în slujbă sau în retragere — au fost făcuți cavaleri. Regele nu-l ierta că se retrăsese din slujbă. Profund jignit, mi-am reproșat adesea că nu l-am consolat și nu l-am încurajat atît cît ar fi trebuit. Negăsind decît prea puțină simpatie în jurul lui, s-a închis în sine și știu că a suferit cumplit. Dacă ar fi putut împărtăși cuiva nedreptatea ce i se făcuse, poate că n-ar fi suferit atît. Dar niciodată nu mi-am închipuit că un om ca tata putea pune atîta preț pe o decorație care mie mi se părea pur și simplu, un fleac.

Capitolul V

Insurecții militare. — Congresul de la Troppau. — Abilitatea lui Metternich. — Acesta se împacă cu țarul Alexandru. — Purtarea bătrînului rege din Neapole. — Insurecția din Piemont. —

Epidemia insurecțiilor militare începuse a se întinde. Izbucnise mai întîi, la Cadix; o tentativă avusese loc și la noi. Pe urmă se întinse în Piemont și în curînd cuprinse și Neapole. Insurecția din Neapole se transformase într-o adevărată revoluție. Guvernul nostru se opuse intervenției armate a austriecilor. Spera ca, prin negocieri, să-i determine pe napolitani să renunțe la o parte din concesiunile pe care le obținuseră de la bătrînul lor rege și să se mulțumească cu posibilitatea unui guvern monarhic. Cu alte cuvinte, ai noștri doreau să înlocuiască Constituția spaniolă din 1812 prin Carta franceză din 1814. Cum puterilor absolutiste puțin le păsa de Neapole, avu loc un Congres la Troppau [1]. Eu nu sînt istoric și n-am pretenția să aștern pe hîrtie tot ce s-a petrecut la acel Congres și nici să-i menționez pe cei care au luat parte la el. Nu vorbesc despre acel Congres decît ca să pot relata o istorioară cam neobișnuită. Țarul Alexandru — al cărui liberalism începuse a scădea — aflîndu-se la un mare banchet la împăratul Austriei, se exprimă în niște termeni foarte tari, despre greșelile făptuite de revoluționari. Îi asigură pe cei de față cum că guvernele militare erau singurele ferite de astfel de răzmerițe, adăugînd că cea mai mică insurecție a trupelor ar fi fatală unui Stat. Metternich [2] îl întrerupse, schimbînd brusc vorba. Țarul păru surprins și șocat. Toată lumea fu mirată și masa se isprăvi într-o tăcere stînjenitoare. Odată ridicat de la masă, Metternich se apropie de țar și-i ceru iertare pentru impertinența sa; mărturisi că-și dăduse seama, din vorbele țarului, că acesta nu știa ce se petrecea în Rusia și voise să-l împiedice să continuie. Apoi îi vorbi țarului despre insurecția garnizoanei din Petersburg. Țarul protestă, neputînd crede un asemenea lucru. Metternich îl rugă să mai aștepte puțin înainte de a se pronunța, rugîndu-l să păstreze cel mai strict secret și asigurîndu-o pe majestatea sa imperială că va fi prima persoană care va avea dreptul de a răspîndi această veste în termenii în care va crede domnia sa de cuviință.

În sfîrșit, după trei zile, sosi curierul de la Petersburg care aducea într-adevăr confirmarea insurecției; aceasta ar fi putut să aibă urmări foarte grave, dar noroc că, mai cu vorbă bună, mai cu forța, militarii fuseseră convinși să se înapoieze în garnizoană. Pericolul fusese foarte mare, și Metternich nu voise să-i spună nimic țarului pînă ce nu se întorsese curierul pe care-l trimisese acolo. Țarul a fost foarte necăjit să afle pe căi străine despre acel eveniment petrecut în propria sa țară; și-a dat însă seama de felul în care era informat Metternich de către agenții săi și și-a manifestat recunoștința față de ministru care a fost atît de discret încît a ascuns acest secret chiar și față de împăratul său. Începînd din acel moment, țarul a căpătat, în Metternich, o încredere fără margini. Tocmai atunci, prințul Ypsilanti, a părăsit armata rusă și a trecut în Grecia, unde a început să lupte pentru independența acestei țări. Într-o astfel de împrejurare, guvernul din Petersburg l-ar fi sprijinit din toate puterile. Dar țarului, care începuse a-i fi o frică nebună de insurecții, și mai ales de insurecții militare, cedă foarte ușor rugăminților lui Metternich de a nu se vîrî în nimic, fiindcă neamțul nu voia război

[1] Congresul de la Troppau, unde s-au întîlnit reprezentanții marilor puteri și la care au venit să asiste împărații Austriei, Rusiei și Prusiei. Mai apoi, Congresul s-a mutat la Laybach.

[2] *Clement-Wenceslas-Lotar, conte apoi prinț de Metternich-Winneburg* (1773—1859), fiu de diplomat, ministru la Dresda, apoi la Berlin; între 1806—1807 este ambasador la Paris. Ajunge ministru al afacerilor externe și cancelar și rămîne la putere pînă în 1848, cînd se retrage din viața publică. În tot timpul acestei perioade, a guvernat Austria și a fost socotit arbitrul necontestat al Europei. A lăsat niște *Memorii* instructive, dar cam ciudate.

în Orient. Singurul lui țel era să mențină dominația austriacă în Italia. L-am și văzut pe bătrînul rege al Neapolelui[1] sosind la Troppau[2], însoțit de doi ogari uriași, singurele ființe de care era preocupat, neglijîndu-și pînă și fiul care rămăsese, de bunăvoie, captiv la Neapole. A fost văzut urmîndu-i pe suveranii aliați, la Laybach trecînd în rîndurile armatei austriece, predicînd o cruciadă împotriva propriilor sale State și, cerînd, cu lacrimi în ochi, răzbunare împotriva celor care juraseră să-l protejeze. Dorințele sale fiind îndeplinite și țara sa cucerită, ocupată și dusă de rîpă de străini, căpătă curajul de a se reîntoarce acasă. Ceru să fie însoțit de comisarii puterilor aliate, pe de o parte pentru a-l susține împotriva propriei sale spaime, iar pe de alta, pentru a-i oferi suportul moral necesar să tempereze furia reacțiunii, care se pare că-i inspira o frică fără margini. Prințul moștenitor[3] îi ieși înainte și-l întîmpină la Roma. Comisarii care asistară la acea întrevedere regală se pare că roșiră de rușine, în frunte cu Pozzo care ne istorisi întîmplarea. Cum italienii au obiceiul să spună lucrurilor pe nume, nici tatăl, nici fiul nu se cruțară. Mai tîrziu, cînd a izbucnit în Piemont o insurecție militară,

[1] *Ferdinand I, regele celor Două Sicilii* (1751—1825), soțul reginei Caroline, tatăl ducesei de Orléans și bunicul ducesei de Berry. Împăratul Francisc I al Austriei s-a însurat, în 1700, cu fiica acestuia, Maria-Tereza-Carolina.

[2] Suveranii reuniți la Troppau, i-au scris în 7 decembrie regelui Neapolelui, rugîndu-l să vină și el. Dar Ferdinand I, a ajuns la Laybach abia în 8 ianuarie, fiind nevoit să se oprească de mai multe ori pe drum. Împăratul Austriei a sosit în 4 ianuarie, iar țarul Alexandru I, în 7. Doamna de Boigne comite o eroare vorbind despre prezența regelui Neapolelui, la Troppau (n. ed. fr.).

[3] *Janviere-Joseph, duce de Calabria* (1777—1830), regele Celor două Sicilii, sub numele de Francisc I. Însurat în 1797, cu arhiducesa Clémentine, apoi, în 1802, cu Isabela, infanta Spaniei, a fost tatăl ducesei de Berry, născută în 1798, din prima sa căsătorie.

regele Victor[1] a preferat să renunțe la tron decît să-l imite pe regele Neapolelui care, după ce se umilise în fața supușilor săi, îi trădase în mod atît de josnic. Regele Victor era plămădit din alt aluat : avea prea mult curaj și era mult prea loial ca să accepte un asemenea rol. Cel pe care și l-a asumat prințul de Carignan în acel trist complot, atît de prost organizat, i-a atras animozitatea tuturor partidelor. Mărturisesc că simpatizîndu-l în mod deosebit, mă simt înclinată să-l scuz. Dealtfel era și foarte tînăr. Nutrind multă ură față de austrieci, sigur că avea dreptate să-i deteste, mai ales cînd știa că și regele împărtășea un asemenea sentiment. L-au convins să intre într-o Ligă din care făceau parte toate popoarele din peninsulă. Neapole se și emancipase. Lombardia, Romagna, Toscana urmau să înalțe și ele drapelul independenței și să-i pună pe goană pe austrieci de pe teritoriul lor. Naționalitatea italiană odată restabilită, urmau să împartă țara în două mari state capabile să se apere singure împotriva vecinilor. Familia de Savoia urma să conducă statul din nord. Iată complotul în care l-au vîrît pe tînărul de Carignan asigurîndu-l că însuși regele îi va da o mînă de ajutor, de îndată ce revolta va începe. Dar cînd văzu că doar Piemontul se răscoală, tînărul Carignan își dădu seama că fusese tras pe sfoară. Vrînd să se retragă din complot și, fiind tînăr și lipsit de experiență, compromise alți cîțiva participanți. Pedeapsa a fost foarte aspră ; l-au izgonit din Torino și n-a găsit adăpost decît la socrul său, la Florența, în niște condiții din cele mai aspre și mai umilitoare.

Generalul austriac Bubna a poftit totodată, în mod confidențial, pe cîțiva dintre cei mai compromiși seniori din Lombardia, să facă o scurtă călătorie la Viena. Abia

[1] *Victor-Emmanuel I* a abdicat în favoarea fratelui său Carlo-Felice, ultimul rege din ramura vîrstnică.

după moartea lui Bubna comploturile au reînceput și guvernele mai puțin abile au recurs la măsuri drastice.

În vreme ce Europa era scuturată de revoluții, mîna puternică ce le potolise și se slujise de ele pentru a-i duce faima în cele patru colțuri ale lumii, acea mînă care deși dezarmată încă mai speria unele capete încoronate, cedase în fața morții necruțătoare : în 5 mai 1821 Napoleon Bonaparte își dădea ultima suflare, pe o insuliță din mijlocul Atlanticului. Soarta îi pregătise astfel cel mai poetic dintre morminte. Plasată între cele două lumi — Europa și America, Lumea Veche și Lumea Nouă — dar aparținîndu-i numai lui Bonaparte, insula Sfînta Elena a devenit mausoleul colosal al unei glorii colosale. Dar epoca popularității sale postume încă nu începuse pentru Franța. Îi auzeam pe vînzătorii de ziare strîgînd pe străzi cît îi ținea gura : „Moartea lui Napoleon Bonaparte", doi soli, „Discursul generalului Bertrand", doi soli etc., fără ca aceste vești să iște mai mult interes decît dacă ar fi fost vorba de pierderea unui cîine. Îmi amintesc cît au fost de șocați unii dintre noi, de această groaznică indiferență și de cîte ori nu ne-am spus : „Deșertăciunea deșertăciunilor, totul nu-i decît deșertăciune". Și totuși gloria e glorie, pentru că anii de admirație, de mai tîrziu, l-au răzbunat din plin pe Napoleon pentru acel moment de uitare. Nu pot da nici un fel de amănunte în legătură cu exilul său. Știu doar atît că, lordul Castlereagh, intrînd în cabinetul regelui George al IV-lea, al Angliei, i-a spus acestuia ;

— Sire, aduc majestății voastre vestea că și-a pierdut dușmanul de moarte !

— Cum ? a strigat regele în culmea fericirii, să fie oare cu putință ? Nevastă-mea a murit ?

Lordul Castlereagh trebui să potolească bucuria suveranului său explicîndu-i că nu era vorba de nevasta lui, ci de Napoleon. După cîteva luni, s-au împlinit însă și speranțele regelui. Moartea reginei Carolina a fost o ușurare pentru toți și mai ales pentru curtenii care erau obligați s-o respecte. Regina a pierit, victimă a propriilor sale vicii.

Capitolul VI

Intriga împotriva lui Richelieu. — Doamna de Cayla. — Revocarea guvernului. — Formarea unui nou guvern cu domnul de Villèle, în frunte. — Firea acestuia. — Congregația.

Guvernul în fruntea căruia se afla domnul de Richelieu se ocupa, activ, de treburi. Franța își recăpătase rangul față de celelalte națiuni care începuseră să țină serios seamă de ea. Prosperitatea din interior creștea odată cu liniștea. Guvernul, ocupat cu treburile sale și alcătuit din oameni care nu se amestecau în intrigile curtenilor, nu știa sau nu dădea nici un fel de importanță urzelilor celor de la Curte. Ludovic al XVIII-lea simțea nevoia unui favorit. După îndepărtarea lui Decazes rămăsese atît de singur, încît se simțea pur și simplu izolat. Dacă unul dintre miniștri ar fi vrut să ia locul lui Decazes, regele l-ar fi primit cu brațele deschise, dar nici unul nu simțea dorința să-l înlocuiască.

Hazardul o aduse în cabinetul regelui, pe doamna de Cayla [1]. Mai păstra încă destule rămășițe din frumusețea de odinioară, era spirituală, inteligentă, și poseda o asemenea cantitate de josnicie încît nimeni și nimic n-o puteau speria. Pentru jalnicele atenții cu care-l copleșea pe rege, evident că primea un salariu, și încă unul destul de gras. Dacă ducele de Richelieu ar fi știut acest lucru, ar fi putut oricînd s-o cumpere, căci aurul era singurul

[1] *Zoé Talon, contesă de Cayla* (1784—1850), fiica unui agent secret al lui Ludovic al XVIII-lea, înainte de Restaurație ; admisă la Curte, a devenit favorita bătrînului rege, de la care a primit o avere enormă.

lucru în fața căruia doamna nu rezista. Nu știu dacă ea a fost cu ideea de a-și uni averea cu averea lui Villèle, sau dacă Villèle s-a gîndit primul să se slujească de ea. Ceea ce știu sigur e că Sosthène de la Rochefoucauld — de vreme îndelungată curtezanul mai mult sau mai puțin fericit al doamnei de Cayla — a devenit intermediar în această afacere încă secretă. Odată hotărîtă, i-au facilitat intrarea în ea și lui Monsieur; căderea lui Richelieu a fost deci hotărîtă în plin Consiliu, sub patronajul Congregației. Scandalul a izbucnit la deschiderea sesiunii. Doctrinarii — sub influența șefului lor — Royer-Collard[1] — erau ferm convinși că vor vedea în cel mult trei luni, guvernul căzînd și pe ei chemați să-l înlocuiască.

Domnul Royer-Collard era unul din acei oameni care nu se lasă pînă nu-și satisfac ambițiile. Nimic mai trist și mai periculos. Trăia pe picior mare, cu un pic de talent și cu multă emfază. Se pot cita două sau trei discursuri ale sale, pline de vorbe mari, dar găunoase, cum era moda pe vremea aceea.

Cînd s-a constatat că tot partidul ultra în frunte cu Monsieur se străduiau să răstoarne guvernul, ducele de Richelieu s-a dus la Monsieur și i-a cerut socoteală pentru cuvîntul de gentilom pe care și-l dăduse, într-un mod atît de solemn, cu un an în urmă. Monsieur nu s-a simțit cîtuși de puțin descumpănit.

— Oh, atunci aș fi fost în stare să-ți spun orice ca să accepți. Timpurile erau atît de grele încît trebuia neapărat să punem mîna pe cîțiva oameni ca dumneata pentru a ieși din impas. Dar cred că înțelegi dragul meu duce, că toată povestea asta nu putea dura la nesfîrșit!

Domnul de Richelieu îi întoarse, cu dispreț, spatele. Își adună colegii, și după o lungă discuție, ajunseră la concluzia că chiar dacă era ușor de rezistat coaliției celor două opoziții, în schimb era cu neputință să guverneze înfruntînd ostilitatea lui Monsieur. Nimic n-ar fi fost mai ușor decît să-l compromită, demascîndu-i intrigile; dar guvernul era alcătuit din oameni cu prea mult bun-simț pentru a cuteza să compromită un prinț, și anume pe însuși moștenitorul tronului. Așa că, miniștrii hotărîră să se retragă cu toții, iar ducele de Richelieu își asumă sarcina să-l anunțe pe rege. Ludovic al XVIII-lea se arătă din cale-afară de tulburat:

— Dumnezeule, spuse el apucîndu-se cu mîinile de cap, ce-o să se întîmple cu mine? Ce vor să facă? Ce au de gînd să-mi impună?

Ducele de Richelieu îl rugă să discute cu Monsieur. După cîteva ceasuri, ducele primi un bilet de la rege prin care-l chema imediat la el. Îl găsi singur în cabinet, cu chipul radios:

— Dragul meu Richelieu, sfatul dumitale a fost excelent. L-am văzut pe fratele meu și sînt cum nu se poate mai mulțumit; frate-meu e foarte înțelept, a aranjat totul. Poți să pleci cînd vrei!

Iată care au fost cuvintele de recunoștință ale regelui pentru toate serviciile și pentru tot devotamentul ducelui de Richelieu. L-am văzut surîzînd, cînd repeta aceste vorbe, dar acel surîs avea în el ceva trist care arăta cît de adînc rănită îi era inima bietului duce.

Graba regelui de a scăpa de miniștrii săi devenise atît de mare, încît i-a somat de trei ori, în aceeași seară, să-și dea demisia. S-a aflat după aceea, că-i făgăduise doamnei de Cayla că miniștrii vor demisiona înainte ca ea să apuce să se culce. Într-adevăr, la miezul nopții, înainte de a se vîrî în pat, doamna primi vestea că totul se aranjase. Aici se isprăvește și domnia lui Ludovic al XVIII-lea; el n-a fost decît o unealtă în mîinile agenților lui Monsieur.

Am spus mai înainte că Sosthène de La Rochefoucauld trăia de mulți ani cu doamna de Cayla. Soția lui era cum-

[1] *Pierre-Paul Royer-Collard* (1763—1845), profesor, avocat constituțional și iezuit.

plit de mîhnită din pricina acestui lucru, iar socrul și soacra n-aveau ochi să-l vadă, profitînd de orice ocazie pentru a izbucni împotriva lui. Dar, după ce doamna de Cayla a început să se bucure de favorurile regelui, atitudinea celor doi bătrîni s-a schimbat. Încet, încet, au început să se înțeleagă, pînă cînd domnul și doamna Mathieu de Montmorency s-au mutat la favorită acasă. Această împăcare s-a soldat cu numirea în postul de ministru de externe a lui Mathieu. Încă nu fusese ales primul ministru. Villèle nu cuteza să ceară acest post, dar nici nu voia să-l lase altuia. Domnul de Corbière[1] urmă soarta prietenului și patronului său și se alese cu ministerul de interne. Domnul de Peyronnet[2], care se făcuse remarcat prin furibunda lui elocință în timpul ultimului proces din Camera Pairilor, fu numit ministru de justiție, deși se bucura de o reputație execrabilă la Bordeaux. Mareșalul Victor, duce de Bellune[3], fu și el numit ministru. Era un imbecil bătrîn, înconjurat de o familie de excroci, dar asta n-avea nici o importanță din moment ce era pe gustul lui Monsieur. Pentru ca acest guvern demn de milă să capete confirmarea lui Sosthène, ducele de Doudeauville[4], tatăl său, fu numit director al poștelor.

---

[1] *Jacques-Pierre, conte de Corbière* (1767—1853), avocat, deputat de l'Ille-et-Vilaine, pair și ministru al Franței, sub Restaurație.

[2] *Charles-Ignace, conte de Peyronnet* (1778—1854), avocat din Bordeaux; în 1815 ajunge președintele Tribunalului din acest oraș. În 1821, devine ministru al justiției, pair, conte, apoi — sub cabinetul Polignac — ministru de interne. După revoluția din iulie, e arestat și condamnat la închisoare pe viață.

[3] *Claude-Victor-Perrin, mareșal Victor și duce de Bellune* (1764—1841), general de brigadă, ambasador în Danemarca, mareșal, pair al Franței și duce de Bellune.

[4] *Ambroise-Polycarpe de La Rochefoucauld, duce de Doudeauville* (1765—1841), ofițer de cavalerie emigrat; sub Restaurație, pair al Franței, director general al poștelor, apoi ministru al Casei regale.

Demnitatea lui neîngăduindu-i să-și părăsească locuința și să se mute în palatul din strada Coq-Héron, și-a trimis slugile să care de acolo toate mobilele de preț, pendulele, ornamentele, masa de biliard, pînă și lenjeria și să le aducă la el acasă. Această numire a prilejuit ultimele cuvinte aristocratice din vremea noastră. Cînd s-a anunțat că ducele de Doudeauville va fi directorul poștelor, careva a întrebat:

— Și cine va mai fi duce de Doudeauville?

Marchizul de Lauriston se despărți de vechii săi colegi și rămase ministrul casei regale.

Insist asupra acestei crize ministeriale pentru că — după părerea mea — ea a pus capăt Restaurației. Dacă Villèle a ajuns la putere pe căi atît de ascunse, încît pînă și cei mai ticăloși l-au poreclit „Cîrtița", ar fi totuși nedrept să-i neg un anumit grad de sagacitate. Intrat în marină, la începutul Revoluției, și-a petrecut tinerețea în insula Bourbon unde s-a și însurat. Reîntors în Franța, s-a stabilit la conacul tatălui său, lîngă Toulouse, unde a trăit în timpul Imperiului sub influența tuturor micilor prejudecăți ale gentilomilor din provincie.

În 1814, fiind primar al orașului, a publicat o broșură în care vorbea despre puterea absolută, fără a se îngrădi voința regelui de către Cartă. Broșura a rămas la fel de obscură ca și autorul ei, și n-a fost scoasă la lumină decît atunci cînd Villèle a devenit un personaj politic. Activitatea lui Villèle nu era de natură să-l îndreptățească a juca un rol politic; intrigile îl absorbiseră tot timpul, de cînd intrase în Cameră, unde se bucurase repede de o mare influență. În 1816 a devenit șeful opoziției ultraregaliste, cu toate că habar n-avea de nici o problemă politică; dar încetul cu încetul le învăță, și încă atît de bine, încît izbutea să descurce chiar și cele mai încîlcite lucruri cînd era lăsat de capul lui. Nu se pricepea la finanțe, și era lemn în materie de diplomație. Nu numai că nu avea nici cele mai elementare noțiuni

despre raporturile dintre State, despre firea suveranilor care se aflau în fruntea lor, dar n-avea habar nici măcar de istorie, nu auzise de nici un fel de tratate sau de angajamente mutuale dintre unele țări. I-am auzit pe unii diplomați spunînd că ai săi fuseseră obligați să-l școlarizeze, să-i pună profesori de istorie ca unui elev, înainte de a putea discuta unele probleme de politică externă, și că, cu toate eforturile sale, în materie de diplomație nu dăduse niciodată dovadă de tot atîta perspicacitate ca în celelalte domenii. Numai că în ochii suveranilor, ăsta nu era nici un păcat. Toți regii vor ca miniștrii să facă politica pe care le-o impun ei, așa că ministrul de externe nu trebuie să fie un geniu în materie, ci dimpotrivă, nu trebuie să știe decît un singur lucru : să asculte și să execute ce-i poruncește suveranul său.

Vicontele Mathieu de Montmorency, era, adevărat, mai înzestrat în materie de diplomație, dar avea în schimb un suflet atît de meschin, era atît de ambițios, deși făcea pe cucernicul, încît nu era altceva decît sluga iezuiților. Villèle excela în arta de a conduce o Cameră. Izbutise — prin toate șiretlicurile electorale — să obțină majoritatea și și-o păstra cu ghearele și cu dinții. Trăgea cu urechea la tot ce se vorbea pe seama lui și prefera să înlocuiască un ministru, destoinic și capabil, cu o nulitate care să nu-i creieze probleme. Nu-l țin de rău pentru felul cum proceda, pentru că astfel procedează mai toți oamenii de teapa lui. Și, cum ținea morțiș să-și păstreze funcția, se văzu obligat să se lase legat de mîini și de picioare de către Congregație. Doi dintre colegii săi — domnii de Montmorency și de Clermont-Tonnerre — erau agenții direcți ai Congregației.

M-ați auzit mereu vorbind de Congregație și desigur că vă veți fi întrebînd ce era această Congregație ? V-aș putea răspunde simplu : geniul rău al Restaurației. Dar numai atîta nu v-ar satisface. Noi, care am văzut-o acționînd, sigur că nu ne îndoim de existența ei și totuși, nici acum, în clipa în care vă vorbesc despre ea nu știu cine erau șefii acestei asociații care conducea destinele țării. Unii au vorbit de un oarecare iezuit Ronsin. Sigur că toți cei din Congregație erau recrutați dintre iezuiții cu roba scurtă, adică dintre curteni. Mai întîi era Monsieur, pe urmă Jules de Polignac, Mathieu de Montmorency, marchizul de Tonnerre, ducele de Rivière, baronul de Damas ; toți erau corifeii Congregației. Dacă nu-i pot divulga pe șefii acestei asociații, cel puțin pot vorbi despre planurile ei și anume despre restabilirea celor trei ordine în stat : mai întîi clerul, care urma să capete îndărăt toate proprietățile ce-i fuseseră luate și care nu trebuia să țină decît de Papă și să ocupe primul loc în Stat ; pe urmă venea nobilimea, recunoscută ca clasă, și care urma să-și recapete vechile privilegii. În Camera Pairilor nu puteau fi aleși decît nobili. Camera deputaților avea doar dreptul să bată monedă și să participe la alegeri, în care majoritatea covîrșitoare trebuia să revină primelor două clase. Iată cum înțelegeau congregaționiștii Constituția. Regele era, conform expresiei lor, „slujitorul fidel al tronului și al altarului", frază banală cu care ne-au împuiat urechile timp de zece ani. Congregația i-a impus deci lui Villèle o serie de legi, ca de pildă : legea privind sacrilegiul, legea reînființării mănăstirilor, legea dreptului primului născut, indemnizațiile ce urmau să fie date foștilor emigranți. Dîndu-și seama de consecințe, bietul Villèle tot încerca să le amîne. În primii ani ai ministeriatului său, a invocat conspirațiile care se țineau lanț. Dar ele au fost demascate și pedepsite cu maximă asprime. Eșafodul, pentru crime politice, a fost înălțat în multe orașe ale Franței nu numai la Paris, fapt care a creat o animozitate de nedescris împotriva guvernului. Oamenii au început să iasă în pîlcuri, la țară, strigînd pe ulițe, cît îi ținea gura : „Trăiască Napoleon !" Camera deputaților a rămas impasibilă ; în schimb, Ca-

mea Pairilor a fost indignată. Domnul de Villèle se socotea fericit, crezînd că aruncînd acest os Congregației, îl va lăsa pe el în pace ; dar și-a făcut iluzii. Congregația nu l-a slăbit o clipă, ba mai mult, s-a apucat să pregătească războiul cu Spania.

Capitolul VII

Moartea ducelui de Richelieu. — Perseverența atașamentului reginei Suediei. — Disperarea ei. — Moartea lordului Londonderry. — Domnul de Chateaubriand, ambasador la Londra. — Vicontele de Montmorency. — Congresul de la Viena. — Ducele Mathieu de Montmorency. — Viața și moartea sa.

Franța suferi într-adevăr o grea pierdere ; moartea ducelui de Richelieu lipsi țara de un om abil, virtuos, onorat, în jurul căruia toți oamenii de talent și cu conștiință se strîngeau de la sine, și care — mai înainte ca situația să fie disperată — mai mult ca sigur că ar fi fost din nou readus la putere. Numai că Cel-de-Sus hotărîse altfel lucrurile. În timpul ultimelor luni ale ministeriatului său și mai ales după retragerea sa, domnul de Richelieu venea des pe la mine. De cele mai multe ori, îl aducea cu sine și pe domnul Pasquier ; din acea epocă datează prietenia mea strînsă cu acesta din urmă.

Amîndoi regretau puterea pe care-o avuseseră, convinși că aduseseră servicii esențiale țării. Amîndoi blamau — evident, cu oarecare măsură — căile periculoase pe care vedeau că se angajează noul guvern. Deși necăjit de a se fi văzut înlăturat, domnul Pasquier nu nutrea în străfundul sufletului său, nici un fel de amărăciune.

Cu totul altfel stăteau însă lucrurile cu ducele de Richelieu, care se simțea rănit pînă în adîncul inimii. Se socotea nedreptățit și profund jignit de ingratitudinea

familiei regale față de devotamentul pe care li-l arătase și — deși dezmeticit din amețeala acelui cult, amintirile îl făceau să fie și mai susceptibil la felul cum se purtaseră suveranii cu el. În calitate de prim gentilom al camerei regelui, era adeseori obligat să ia masa la castel unde era întotdeauna foarte rece primit. Ducesa de Angoulême tocmai își cumpărase o nouă proprietate — Villeneuve-l'Étang. Era foarte mîndră de noua ei achiziție unde trimitea adesea slugile să-i aducă frișcă proaspătă. Acestea puneau castronul lîngă prințesă care trata pe unele persoane, ceea ce constituia, evident, o mare favoare. Într-o zi, ea oferi la masă, cîte o lingură de frișcă vecinilor din dreapta și din stînga ducelui de Richelieu, sărind peste acesta într-un mod atît de vădit, încît felul ei de a proceda era de-a dreptul jignitor. Mai mult decît atît, nu știu căruia îi veni, nu peste mult ideea, să-l învinuiască pe acest om — care era cinstea întruchipată — de ceea ce în termeni juridici se numește hoție. Învinuirea, profund nedreaptă, îl răscoli atît de tare pe duce încît, pentru a se calma, simți nevoia să plece să-și vadă soția, la el acasă, în Courteilles, unde stătu cît mai mult cu putință. Numai că pasiunea reginei Suediei nu se potolise ; îl urmări, ca de obicei, și se stabili la un mic han, la doi pași de castel, de unde îl putea supraveghea nestingherită. Această pîndă, în starea de nervi în care se afla ducele, i se păru acestuia atît de greu de suportat, încît se hotărî să se înapoieze la Paris. În ajun, trecuse călare printr-un vad destul de adînc, neglijînd să-și schimbe hainele ude. Cînd s-a urcat în trăsură, ca să plece la Paris, arăta rău și avea febră. Doamna de Richelieu vru să cheme doctorul, dar el îi făgădui că de îndată ce va ajunge în capitală, îl va chema pe al său, dacă între timp va continua să nu se simtă bine. Pe drum, febra crescu. Un aghiotant polonez, care-l însoțea întotdeauna, se neliniști. La Dreux, regina Suediei care-l urmărea îndeaproape și care, la popasu-

rile de poştă unde se schimbau caii, făcea în aşa fel încît să-l poată zări pe duce, se sperie de felul în care arăta. Îl chemă deci pe aghiotant şi-i spuse :

— Domnule, trebuie să-ţi asumi răspunderea şi să-i iei imediat sînge !

Ea îi repetă acest lucru la Pont-Chartrain şi la Versailles, vorbindu-i despre starea de mare slăbiciune în care se afla ducele ce neglijase să mai tragă storul trăsurii în partea în care se afla ea. Din nefericire, aghiotantul nu cuteză să facă acest lucru. Între Versailles şi Paris, febra îi scăzu brusc, aşa că ajungînd la Paris, ducele de Richelieu nu se mai simţi chiar atît de rău. Sora sa, doamna de Montcalm, veni imediat să-l vadă şi nu-l mai părăsi. Ducele intră în odaia sa, ceru de mîncare, dar mîncă extrem de puţin. Ai săi se hotărîră să-l cheme pe doctorul Bourdois. Din păcate, Bourdois era bolnav. Atunci îl chemară pe Lerminier, doctor bun, dar care nu cunoştea firea ducelui. Bourdois îl avertizase că avea de-a face cu un om extrem de nervos şi de sensibil la cele mai mici neajunsuri.

— Uneori credeam că are cine ştie ce boală gravă, îi spusese el, şi peste două ore constatam că nu mai avea nimic !

Înarmat cu aceste funeste instrucţiuni, Lerminier sosi deci la ducele de Richelieu. Îl găsi culcat, pe jumătate aţipit şi foarte iritat de a vedea mutra unui doctor nou. Acesta propuse diverse leacuri pe care ducele le respinse. Toată consultaţia se reduse la recomandarea cîtorva căni cu ceai de flori de portocal pentru a-i potoli setea, rămînînd să vadă cum va mai evolua boala pînă a doua zi. Lerminier se duse apoi la Bourdois ca să-i spună despre starea de iritare a ducelui, singurul simptom care-l nelinişte. Bourdois îl asigură că întotdeauna era aşa cînd avea febră. La ora şase, abatele Nicole, înainte de a se duce la biserică, se abătu pe la ducele de Richelieu. Valetul îi spuse că stăpînul său se odihnea, după o noapte

foarte agitată. Abatele se apropie să-l privească şi fu atît de uimit de schimbarea ducelui, încît trimise imediat după cîţiva doctori. Ducele nu se mai trezi din acel somn de moarte. Înainte de amiază, îşi dădu sufletul. Această moarte neaşteptată — cu atît mai mult cu cît nimeni nu-l ştia bolnav — impresionă pe toată lumea. Prietenii săi sinceri îl plînseră amarnic şi toţi oamenii cu bun-simţ îl regretară nu atît atunci, cît mai tîrziu. Acesta a fost şi momentul în care Talleyrand a spus, pentru prima oară, acele vorbe de care a făcut mai apoi atîta caz mai tîrziu :

— Într-adevăr, a fost cineva !

Ducele de Angoulême a fost singurul din familia regală care şi-a arătat mîhnirea spunîndu-i fratelui meu :

— Îl regret enorm ! Nu ne iubea, dar iubea Franţa. Viaţa lui a fost un izvor de apă vie, moartea lui e o pierdere imensă !

Regele, Monsieur şi Madame s-au simţit mai curînd uşuraţi că n-aveau să mai vadă un om, alături de care nu se simţeau niciodată la largul lor. Curtenii urmară exemplul stăpînilor şi nu simulară o durere pe care n-o simţeau, căci ducele de Richelieu nici nu-i iubise, nici nu-i stimase.

Deznădejdea reginei Suediei a fost tot atît de mare pe cît îi fusese şi pasiunea. Închirie o capelă la Assomption şi, trupul ducelui fiind depus în această biserică înainte de a putea fi dus la Sorbona, stătu zi şi noapte lîngă el, înmărmurită de durere, ducîndu-şi astfel pînă la capăt nebunia care pusese stăpînire pe ea.

Doamna Récamier încercase în zadar să-i insufle puţină demnitate, dar îşi bătuse gura degeaba. Cînd trăia, bietul duce ajunsese la exasperare. A încercat chiar, la un moment dat, să dea de înţeles celor de la Stockholm că reginei i-ar sta mult mai bine la ea acasă decît la Paris. Soţul ei o zorea mereu să se întoarcă ; dar ea îi tot trimitea diverse certificate medicale şi n-a consimţit să-şi

ocupe locul, pe tron, alături de soțul ei, decît după moartea ducelui. Cred că e singurul exemplu de dragoste feminină atît de perseverentă, care n-a primit nici cea mai mică încurajare, și care a fost privită cu atîta silă, dispreț și mînie, cum n-a mai fost privită o alta.

La scurtă vreme după ce s-a prăpădit domnul de Richelieu, lordul Castlereagh, devenit marchiz de Londonderry, își puse capăt vieții. De cîteva zile se comporta cam ciudat. Într-o dimineață, se dădu jos, la ora obișnuită, din patul conjugal, intră în cabinetul său, își făcu toaleta pe jumătate, apoi se întoarse în odaia soției sale căutînd niște pastile pe care le lua zilnic; le înghiți, se reîntoarse în cabinet și-și tăie cu briceagul,artera jugulară, dar cu atîta precizie incit deși rana era foarte mică el căzu grămadă, murind aproape imediat. Soția lui, auzind căzătura, se năpusti spre el, dar orice ajutor se dovedi a fi de prisos. Unii au presupus că s-ar fi sinucis din vreo cauză politică; dar s-a constatat că nu existase nici una. Lordul avea o fire rece și calmă, care nu se emoționa pentru orice fleac. Așa că moartea sa a fost atribuită unui acces de nebunie, boală ereditară în familia lui. Sigur că pentru cei care au fost la curent cu cele două nenorociri, moartea ducelui de Richelieu ar fi fost mai îndreptățită să survină în urma unor depresiuni morale, decît moartea lordului Londonderry.

Domnul de Chateaubriand a fost încîntat să fie numit ambasador la Londra, unde l-a înlocuit pe Decazes. Imaginația lui, mult prea fecundă, îl făcea să-și vadă pompa diplomatică pe care avea s-o desfășoare într-un oraș în care dusese cîndva o existență obscură de emigrant. Dar această strălucire la care rîvnea, i-a fost mult diminuată de faptul că gloria sa personală nu aruncase încă niște raze chiar atît de lungi încît să depășească hotarele Franței. Și asta din pricină că meritul domnului de Chateaubriand se datora mai mult îndemînării de a potrivi, în mod aproape artistic, cuvintele, ceea ce

dădea stilului său un colorit plin de strălucire, la care străinii erau mult mai puțin sensibili decît conaționalii săi. Oricare ar fi fost motivul, domnul de Chateaubriand nu era apreciat dincolo de hotarele Franței, fapt care l-a împiedicat întotdeauna să stea prea mult în altă țară. Așa că foarte curînd s-a simțit la fel de dezgustat de Londra ca și de Berlin și a cerut să fie trimis la Congresul de la Verona. După ce Chateaubriand plecă la Verona, Villèle, numit ministru ad interim, la externe, începu o corespondență asiduă cu Chateaubriand. Cît despre Mathieu de Montmorency, dealtfel prieten bun cu Chateaubriand, plecă la Viena unde era așteptat cu nerăbdare. Nici nu apucă bine să coboare din trăsură, că și porni mai departe pe jos. Domnul de Metternich, care și sosise la ambasadă, se impacientă. I se spuse că probabil se încrucișase pe drum cu el. Văzînd că nu mai vine, Metternich se duse acasă. Îl căutară șase ceasuri încheiate prin oraș. Cînd toți începură a se neliniști, sosi și fiul rătăcitor. Încărcat de scrisori și de mici daruri de către călugărițele din Paris, către o comunitate din Viena, prima lui grijă fusese să ducă pachetele la adresa indicată, unde stătuse șase ceasuri încheiate. Să fi întîlnit acolo pe careva din adepții partidului preoților? Tot ce se poate, numai că eu nu știu și nu aștern pe hîrtie decît lucruri de care sînt absolut sigură. Acel debut l-a făcut să scadă mult în ochii lumii diplomatice care se pregătea să plece la Congresul de la Verona, și nimic n-a fost mai demn de milă decît atitudinea noastră politică la acel Congres. Am trimis acolo o liotă de delegați; domnii de Blacas, de Caraman, de La Ferronnays s-au alăturat ministrului lor, pe lîngă care erau acrediați, tîrînd după ei o suită de secretari și de atașați. Existau mai mulți francezi la Verona decît reprezentanții tuturor celorlalte națiuni laolaltă, și totuși Franța n-a jucat primul rol, din moment ce între delegații ei n-a existat nici unitate și nici franchețe.

Monsieur şi ministrul afacerilor externe voiau război cu Spania. Regele şi preşedintele Consiliului făceau tot ce puteau ca să-l evite. Ambasadorii s-au împărţit şi ei în două tabere. Villèle, convins de făgăduielile lui Chateaubriand, care se legă să-l susţină, îl autoriză să plece la Verona. Sosi, hotărît să se pronunţe împotriva războiului cu Spania, iar depeşele sale îi confirmară lui Villèle că avea în el un aliat de nădejde. Vicontele de Montmorency, reveni la Paris unde îl aştepta titlul de duce. Mi-e greu să înţeleg bucuria puerilă pe care această favoare o pricinui şi lui şi soţiei sale, numai că din păcate n-a fost de lungă durată, căci ducele Mathieu de Montmorency declară că el era pentru războiul cu Spania. Villèle se supără, iar proaspătul duce, deşi cu mult regret, îşi dădu demisia. Chateaubriand, odată ajuns la Verona, luă locul prietenului său şi se arătă cel mai înflăcărat partizan al războiului cu Spania. Drăgălăşeniile de care făcuse risipă ţarul Alexandru cînd Chateaubriand rămăsese singur la Verona, după plecarea colegilor lui, să-i fi schimbat oare părerile sau îşi ascunsese cu grijă adevăratele sale opinii ? Puteai să-l bănuieşti, în aceeaşi măsură, şi de instabilitate şi de disimulare. Dar faptele erau fapte. Mathieu fusese de acord să fie schimbat cu Chateaubriand cîtă vreme ştia că era de cu totul altă părere decît a sa ; dar cînd văzu că-i luase locul, susţinînd aceleaşi păreri ca şi ale lui, fu — pur şi simplu — indignat şi-şi manifestă amărăciunea. Am asistat la o scenă destul de violentă în care nu şi-a cruţat deloc prietenul. Doamna Récamier s-a văzut obligată să dea dovadă de toată dibăcia şi blîndeţea ei pentru a evita scandalul unei rupturi publice, între cei doi bărbaţi care-i erau la fel de buni prieteni.

Viaţa lui Mathieu n-a fost ca cea a tuturor semenilor săi. Tatăl său, vicontele de Laval, fiul cel mic al mareşalului de Laval, se însurase cu domnişoara de

Boullongne, moştenitoarea unei averi imense. Era o fată extrem de frumoasă, spirituală, picantă, care fu îndrăgită chiar de la început de cumnata ei, ducesa de Luynes, sora bărbatului ei. Vicontesa de Laval dorea cu ardoare un loc la Curte. Doamna de Luynes se făcu luntre şi punte să-i îndeplinească această dorinţă, cumnatei sale. Totul era ca şi aranjat, cînd iată că familia regală se arătă împotriva acestei dorinţe a fostei domnişoare de Boullongne, care fu respinsă cu brutalitate. Familia de Montmorency se simţi cumplit de jignită din pricina acestui afront care de fapt fusese adus nu fostei domnişoare de Boullongne, ci doamnei de Laval. Ducesa de Luynes îşi manifestă şi ea nemulţumirea. Mi se pare chiar că şi-a dat demisia şi n-a mai vrut să fie doamnă de onoare la Palat. Ducele şi ducesa de Luynes nu aveau decît o singură fată, sortită să fie cea mai bogată moştenitoare a Franţei. Slăbiciunea ducesei faţă de numele pe care-l purta, o făcu să-şi mărite fata cu unul dintre nepoţii săi, şi prietenia pe care o nutrea faţă de vicontesa de Laval o determină să se oprească asupra unicului fiu al acesteia, în loc să aleagă unul din cei patru băieţi ai fratelui ei mai mare. Căsătoria foarte tinerei Hortense de Luynes fu deci aranjată între cele două mame care erau cum nu se poate mai fericite. Dar iată că se ivi un obstacol la care nu se aştepta nimeni. Guy de Laval, fiul cel mai mare al ducelui — fratele mai mare al ducesei de Luynes — roşcovan, urît şi astmatic, se însurase cu domnişoara de Argenson, o fată încîntătoare, mai tînără cu douăzeci de ani ca el, care făcea un contrast izbitor cu soţul ei, pe care numai avantajele rangului şi ale averii o determinaseră să-l ia de bărbat. Tînărul Mathieu fu izbit de nepotriveala dintre cei doi soţi şi se îndrăgosti nebuneşte de încîntătoarea lui verişoară. Crescut în ostilitatea faţă de Curte, ca urmare a nemulţumirii părinţilor săi, dat în grija abatelui de Sieyès pentru a-i

modela inima și spiritul, pică în mijlocul familiei d'Argenson care nu făcu decît să-i sporească zelul revoluționar și să-i dezvolte incredulitatea sădită în inimă de preceptorul său. Totuși, inima lui cinstită îl făcu să dea înapoi din fața ideii de a se însura cu Hortense de Luynes, atîta vreme cît o adora pe marchiza de Laval. Aceasta, mai experimentată, ceva mai mare ca el și poate și mai puțin îndrăgostită, își dădu imediat seama că ruptura unei asemenea căsătorii i-ar fi fost imputată ca o crimă, de către întreaga familie, așa că-l determină pe Mathieu să se însoare. Acesta o conduse la altar pe domnișoara de Luynes, încă o copilă, care fu dusă apoi la mănăstire. Mathieu uită repede de ea, alături de marchiză. Iată însă că veni și vremea că Mathieu să-și ia nevasta în stăpînire. Marchiza trebui să recurgă din nou la influența pe care-o exercita asupra lui, așa încît căsătoria dintre cei doi tineri, fu consumată. Între timp, Guy de Laval muri fără să aibă copii, lăsînd o văduvă a cărei posesiune avea să constituie fericirea tînărului soț. Dar cum era un om cinstit și avea remușcări față de foarte tînăra sa soție, cu care dealtfel se purta excelent deși n-o iubea, se vîrî, ca un bezmetic, în toate răzmerițele. Părinții săi nu-l opriră, iar iubita sa chiar îl îndemna să se vîre în tot ce era mai periculos. Prietenă intimă cu doamnele de Staël, de Broglie, de Beaumont, marchiza de Laval le împărtășea opiniile pe care, la rîndu-i, i le împărtășea lui Mathieu. Acesta își atrase repede asupra-i mînia Curții și a partidului antirevoluționar. După prima Federație, înflăcărarea, sau poate numai moda, le făcu pe foarte multe dintre cele mai elegante femei să împingă roabele, în Champ-de-Mars, pentru a ajuta „cu mîna lor", la pregătirea serbării naționale a Federației. Marchiza de Laval se duse și ea acolo, într-o frumoasă trăsură aurită, urmată de trei lachei purtînd livreaua familiei de Montmorency, pentru a-și manifesta astfel dorința ei

de egalitate și a demonstra cît de mult rîvnea să facă și ea parte din productiva clasă muncitore. Dar un ropot de ploaie o udă pînă la piele și-i făcu praf pantofiorii subțiri de atlas. Răci, făcu o pneumonie, apoi o tuberculoză galopantă și după ce zăcu cîteva săptămîni, muri în brațele lui Mathieu. Speriată de urmările pe care le-ar putea avea revoluția, și presimțindu-și sfîrșitul, își imploră verișorul să nu se mai vîre în nimic și să-și vadă de treburile sale. Această pierdere, care-l aruncă pe Mathieu în cea mai cruntă deznădejde, îl făcu o vreme să nu se mai ocupe de nimic. Se pare că din acest moment a început legătura lui, atît de intimă, cu doamna de Staël, pe care nici un eveniment n-a putut-o nici rupe, nici răci. Lumea a crezut că tandra consolatoare izbutise să-l facă s-o uite pe marchiză. Eu sînt convinsă de contrariul și anume că această prietenie, născută din lacrimi, a păstrat intactă amintirea dispărutei. În vreme ce mîhnirea îl copleșise pe îndureratul Mathieu, revoluția mergea înainte. Nu mai știu dacă, la scurtă vreme după moartea doamnei de Laval sau puțin mai tîrziu, l-am întîlnit pe Mathieu în Elveția. O lăsase pe soția lui, în Franța, lîngă mama sa, fiindcă era însărcinată. Nu după multă vreme, nevastă-sa îi născu o fată, care s-a măritat mai tîrziu cu Sosthène de La Rochefoucauld. Cu timpul, durerea lui Mathieu se mai ostoi, și doamna de Staël izbuti să-l atragă lîngă ea, la Coppet. Dorința de a-și revedea patria și de a-și îndeplini îndatoririle de soț și de părinte, fură atît de puternice, încît se înapoie acasă. Dar cum doamna Mathieu suferise crîncen din pricina indiferenței lui, acum îi plăti și ea cu aceeași monedă, purtîndu-se cu el urît și rece. În timpul cît zăcuse în închisoare — pe vremea Teroarei — Hortense se împrietenise cu o bigotă, care se străduia s-o inițieze în practicile religioase și s-o rupă de familie. Și aproape că reușise. Fetița ocupa un loc mult prea mic în viața ei, părinții n-o mai interesau,

iar de soțul ei aproape că și uitase. Dîndu-și seama că de fapt el era singurul vinovat de schimbarea soției sale, Mathieu de Montmorency, dădu dovadă de o răbdare fără margini, încercînd — cu duhul blîndeții și cu multă înțelegere și gingășie — să-și apropie soția. Aceasta își dusese fetița la o mănăstire, pentru a o îndepărta de tatăl ei, iar acestuia îi mărturisi că, în timpul Teroarei, făcuse un legămînt cum că nu se va mai apropia nici de el, nici de alt bărbat, dacă fetița ei, părinții și ea vor scăpa cu viață. Mathieu acceptă să trăiască alături de ea, ca frate și soră. Se dedică operelor de binefacere și duse o viață de adevărat ascet. L-am văzut trăind astfel, timp de douăzeci de ani, disprețuit de soția sa în asemenea măsură, încît dacă se întîmpla ca ea să nu mănînce într-o zi acasă, nu numai că nu-i spunea, dar poruncea slugilor să nu pregătească nimic de mîncare, încît bietul duce se așeza degeaba la masă. El n-avea avere personală și, deși după moartea părinților săi ducesa devenise imens de bogată, nu-i dădea soțului ei nici măcar un sfanț. L-am văzut călătorind pe imperiala diligențelor, pentru că nu putea plăti un loc înăuntru. La toate aceste meschinării, soția lui adăuga și un potop de vorbe jignitoare, așa că bietul duce dădu dovadă de o răbdare îngerească suportînd, în tăcere, o asemenea purtare. Era un bărbat încîntător, cu o înfățișare nobilă, un om spiritual și extrem de plăcut. Doamna ducesă de Angoulême îl trata cu multă distincție. În 1814, murind domnul de Damas, cavalerul ei de onoare, Mathieu îi luă locul. Favoarea de care se bucura la Curte, o făcu pe Hortense să-i dea mai multă atenție soțului ei. Nu mai refuză să ia masa împreună cu el, ba uneori chiar îi împrumuta și trăsura.

Ducele Adrien de Laval, singurul dintre cei patru frați din ramura vîrstnică ce izbutise să aibă un urmaș, îl pierdu, cînd băiatul împlini nouăsprezece ani, așa

că familia de Montmorency-Laval se trezi fără nici un moștenitor. Vîrsta ducesei de Laval nu-i mai îngăduia să aibă copii ; atunci consiliul de familie făcu apel la Mathieu și la soția lui. Am citit corespondența dintre cei doi soți, în legătură cu acest lucru și am fost silită să recunosc că scrisorile lui Mathieu erau atît de tandre, de gingașe, de curtenitoare și de caste, încît — deși convinsă că ele nu-mi vor inspira decît dezgust sau ironie — le-am citit, dimpotrivă, cu cel mai mare interes. Ele o convinseră pe doamna Mathieu. Soții expediară un curier la Roma pentru a fi dezlegați de jurămîntul pe care-l făcuseră, iar înapoierea sa fu așteptată cu o nerăbdare ce păru puțin cam exagerată. Sosind răspunsul, doamna Mathieu fu cuprinsă de o pasiune fără margini față de soțul ei. În afară de el, nu mai exista nimeni și nimic pentru ea. Totul părea un adevărat roman de dragoste, și această eroină de patruzeci și cinci de ani, urîtă, prost croită și pe deasupra și vulgară, făcu de-a dreptul ridicolă acea lună de miere pe care Mathieu o suportă cu resemnarea lui obișnuită. S-a spus că setea de dragoste a doamnei Mathieu ar fi scurtat viața soțului ei. Orice s-ar fi întîmplat, ea a fost, vreme de cîteva luni, pe deplin fericită atît de dragostea, de situația soțului ei, care fusese numit ministru de externe, cît și de titlul de ducesă. Mîhnirea de a părăsi palatul ministerului de externe și saloanele sale somptuoase, a fost compensată, în scurtă vreme, de numirea lui Mathieu în postul de preceptor al domnului duce de Bordeaux, ceea ce le îngăduia celor doi soți să se mute la Tuileries. În vremea asta, sănătatea lui Mathieu se șubrezea din ce în ce. Avea deseori dureri de inimă pe care, cu proverbiala lui răbdare, le îndura fără să crîcnească. La un moment dat, începu a se simți mai bine, cînd, în Vinerea Mare a anului 1826, nefiind îndeajuns de restabilit pentru a asista la slujbă, se duse totuși, împreună cu soția și cu

fiica sa, la biserica Saint-Thomas d'Aquin. Îngenunchie, sprijinindu-se de un scaun. Cum ruga lui se prelungea peste măsură, doamna de La Rochefoucauld îl rugă să nu stea prea multă vreme în genunchi. El nu răspunse. Doamna de La Rochefoucauld mai așteptă puțin, apoi repetă rugămintea de a se ridica de jos; văzîndu-l că tace, se apropie de el să-l ajute să se ridice, dar bietul duce murise. L-au dus în sacristie, dar orice ajutor s-a dovedit zadarnic. Boala de inimă care-l chinuise în ultima vreme, îi venise de hac. Cineva i-a făcut o gravură care semăna în mod izbitor cu portretul lui Crist, pictat de Murillo. Mi-l aduc aminte cum arăta în 1810, în capela din Saint-Bruno: părea pur și simplu, o viziune poetică, mai ales că, cufundat în rugăciune, pe chipul lui poposise o rază de soare care-l învăluia ca o aureolă. Am ținut foarte mult la Mathieu și am plîns mult după el.

Deznădejdea soției sale a fost fără margini. În acel suflet atît de uscat nu mai era loc decît pentru dragoste. Dealtfel, ducesa era o persoană cam ciudată. Nu era lipsită de spirit, se pricepea să istorisească un lucru, destul de nostim, și se pricepea grozav să-și chivernisească veniturile. Cum iubea la nebunie banii, presupuse că și Celui-de-Sus îi plăceau, și făgădui să dea bisericii cincizeci de mii de franci dacă soțul ei se făcea bine; cum acesta se prăpădi, ea nu mai dădu Domnului nici o pară chioară. Pretindea că s-ar fi născut cu o înclinare către risipă, cusur pe care se străduia din răsputeri să-l remedieze. A supraviețuit și fiicei sale, așa cum a supraviețuit și soțului ei, ocupată să conducă cele cîteva institute religioase pe care le fondase.

Monsieur îl regretă enorm pe Mathieu; Madame, în schimb, fusese foarte supărată pe el. Ea nu-i putuse ierta faptul că preferase să fie ministru de externe în loc să rămînă cavalerul ei de onoare. Iată încă o dovadă, în legătură cu cele spuse la moartea ducelui de Richelieu, privind „recunoștința" prinților.

Capitolul VIII

Ducele de Rovigo și prințul de Talleyrand. — Pavilionul din Saint-Ouen. — Amănunte privitoare la inaugurarea lui. — Ducele de Doudeauville înlocuit cu marchizul de Lauriston, în funcția de ministru al Casei regale. — Lauriston este numit mareșal al Franței.

Cred că am mai vorbit despre relațiile pe care le avusese doamna de Cayla, în timpul Imperiului, cu ducele de Rovigo, și care fuseseră date la iveală de asemănarea extraordinară a fiului ei cu ducele. După ce doamna de Cayla devenise favorita regelui Ludovic al XVIII-lea, ducele de Rovigo începu s-o asalteze cu cererile. Voia să fie reabilitat la Curte, să i se redea gradul pe care-l avusese în armată, și o slujbă cît mai mare cu putință, amenințînd-o că, dacă nu va obține tot ce dorea, va publica o corespondență care nu numai că era mult prea tandră, ci și foarte interesantă pentru ministrul poliției, corespondență ce dovedea că ea nu așteptase Restaurația, pentru a juca un rol din cale-afară de rușinos și pentru care fusese plătită. Doamna de Cayla stătu și se gîndi cum să iasă din asemenea încurcătură. Nu dorea pentru nimic în lume să-l ajute pe Rovigo, a cărui prezență îi devenise insuportabilă, dar pe care nu voia să și-l facă dușman. Cum el o ținea întruna că comportarea sa în afacerea morții ducelui de Enghien, fusese mai mult decît exemplară, și că prin urmare era nevinovat, îi ceru fostei sale iubite să-l disculpe în ochii regelui. Ea îi răspunse — din partea regelui — că dacă domnul de Rovigo izbutea să convingă publicul de nevinovăția sa, el îl reabilita cu dragă inimă. Drept urmare, domnul de Rovigo se puse pe treabă și făcu o relatare așa-zisă justificativă, în care se învinuia în modul cel mai josnic, atît pe el, cît mai ales pe domnul de Talleyrand și, înclin să cred, că pe bună dreptate.

Doamna de Cayla exultă de fericire după ce citi acel memoriu. Totuşi, se dovedi destul de abilă pentru a face unele observaţii critice. Îl obligă pe ducele de Rovigo să mai îndulcească unele fraze, să renunţe la unele mărturisiri, apoi îl încurajă să publice memoriul, fără să insiste, ca nu cumva s-o acuze mai tîrziu că ea îl împinsese să facă acest lucru. Efectul a fost evident, cel prevăzut. Memoriul declanşă proteste vehemente împotriva ducelui de Rovigo.

Tot partidul lui Talleyrand îi sări în cap. Prinţul se învălui în demnitatea sa şi, făcînd pe ofensatul, declară că el nu va mai apărea la Tuileries pînă ce numele său nu va fi spălat de toate calomniile. Nimeni nu-l susţinu pe Rovigo. Regele îi interzise să mai apară la Curte. Monsieur şi fiul său declarară că-l vor da afară pe uşă dacă va cuteza să pună piciorul în casa lor. Doamna de Cayla, deşi se prefăcu a fi dezolată de rezultatul memoriului la care se străduiseră împreună, se crezu obligată să-l roage să nu mai vină, totuşi, în văzul lumii, la ea. Îi făgădui să facă tot ce va putea pentru a-l ajuta, îl convinse să aştepte să treacă furtuna, şi astfel scăpă de el. Fie că se temea să nu-şi atragă prea multă ură asupra sa, fie că nu găsi mijlocul de a-i veni de hac şi lui Talleyrand, îşi ţinu gura şi-l lăsă în pace. Regele îi trimise vorbă acestuia din urmă, „că putea să vină la Tuileries fără teama vreunei întîlniri neplăcute". Prinţul îşi făcu deci apariţia duminică, la slujbă, în plin triumf. Funcţia lui, de mare cancelar, îl plasa imediat după rege. Aşa că stătu în picioare, în spatele fotoliului regal, cu mîna sprijinită de spătar, afară de momentele în care trebuia să îngenuncheze — cu destulă uşurinţă — în ciuda faptului că era şchiop. Ţinuta lui în timpul slujbei era greu de imitat. Chipul îi era impasibil şi nimeni nu l-ar fi putut acuza nici de ipocrizie, nici de neatenţie.

Un om mai puţin abil ca Talleyrand, ar fi fost pur şi simplu copleşit de învinuirile ducelui de Rovigo, cu atît mai mult cu cît unele dintre persoanele aflate încă în viaţă ştiau că totul era adevărat şi că ducele nu exagerase cu nimic. Dar el îşi dădu seama imediat că lovitura venea din partea unui om care nu-l putea dărîma, aşa că făcu pe persecutatul şi pe jignitul, ţinîndu-şi nasul atît de sus, încît cel care-şi frînse gîtul nu fu el, ci complicele său, ducele de Rovigo. Au existat prea puţine împrejurări în care Talleyrand să nu fi analizat cu precizie, atît situaţia sa cît şi a adversarului său şi să nu fi dat dovadă de o abilitate cu totul deosebită. Succesul — în afacerea Rovigo — a fost atît de deplin în ce-l privea, încît Talleyrand a ieşit curat ca un cristal în ochii contemporanilor săi ; Istoriei însă, îi va reveni sarcina de a arăta exact tristul rol pe care l-a jucat în tragedia gropilor de la Vincennes.

Căsuţa, aparţinînd contesei Vincent Potocka, unde regele dăduse, în 1814, declaraţia zisă de la Saint-Ouen, fu vîndută la moartea contesei. Nu peste mult, am văzut ridicîndu-se pe ruinele sale un elegant pavilion. Cei mai buni artişti au fost chemaţi să-l decoreze. Plantele cele mai rare îi împodobeau grădinile şi serele. Peste tot, se desfăşura un lux regal, aşa încît cumpărătorul nu putea să rămînă multă vreme necunoscut, în ciuda secretului care aţîţa curiozitatea tuturor. Invitaţiile, adresate celor mai distinse persoane de la Curte, ne dezvăluiră faptul că pavilionul aparţinea doamnei de Cayla care-şi inaugura casa printr-o serbare la care eram poftiţi cu toţii. Cîteva persoane, mai scrupuloase, refuzară să se ducă. Eu o cunoşteam pe doamna de Cayla de foarte multă vreme ; cu toate că relaţiile dintre noi se răciseră, eram curioasă să văd şi pavilionul şi serbarea. Şi unul şi celălalt, au meritat deranjul. Nu ni se exagerase cu nimic splendoarea casei. Era nemaipomenit de comodă şi construită de cineva care nu se uitase la bani. Fiecare amănunt

era pus exact acolo unde trebuia. Începînd cu chiuvetele din bucătărie, făcute din marmoră lustruită și pînă la scara ce ducea la pod și care avea balustradă din lemn de acaju, nimic nu fusese neglijat. Îți puteai da lesne seama că nici artiștii, nici lucrătorii, nu ținuseră seama de bani. Cei mai talentați pictori fuseseră chemați să decoreze pereții ; dar acest lux nu sărea în ochi, ci dimpotrivă era de o mare simplitate. În bibliotecă, trona un portret uriaș al lui Ludovic al XVIII-lea, care-l înfățișa, așezat pe scaun și semnînd declarația din Saint-Ouen. Ceea ce părea curios era faptul că sub acel tablou fuseseră așezate alte două, mai mici, înfățișîndu-i pe nunțiul papal — monseniorul Macchi — și pe domnul Liotard ; probabil că cei doi fuseseră așezați acolo pentru a preamări virtuțiile creștinești ale stăpînei casei. Acel Liotard fusese învățătorul rigid al tinerimii evlavioase de pe vremuri, și nici unul dintre discipolii săi n-ar fi cutezat să intre într-un teatru, în afară de cel pe care-l deschisese doamna de Cayla. Cei mai buni actori jucară acolo un vodevil frumos, apoi o mică piesă de circumstanță prin care ni se dădea de înțeles că doamna de Cayla nu era decît paznica devotată și credincioasă a acelui superb pavilion istoric pe care ea îl smulsese din uitare, îl ferise de profanare și-l redăduse, în chip de recunoștință, Franței, după cum ne mărturiseau cupletele rostite pe scenă. Aplauzele spectatorilor confirmară spusele actorilor, așa că doamna de Cayla fu ridicată în slăvi, tămîiată și proclamată drept eroină civică, de un auditoriu care nu credea o iotă din ceea ce auzea. M-am amuzat grozav la acea serbare — dealtfel foarte frumoasă și foarte bine pusă la punct — mai ales datorită părții de ridicol și de bufonerie. Tot corpul diplomatic se grăbise să vină, înghesuindu-se laolaltă cu episcopii și cu stareţele pe care doamna de Cayla îi poftise în mod special. Cu o jumătate de ceas înainte de sosirea invitaților, regele venise să vadă dacă totul

era așa cum dorise el. Urmele roților trăsurii sale greoaie se vedeau clar pe aleea presărată cu nisip. Doamna de Cayla nădăjduise că va veni și Monsieur, mai ales că și lansase acest zvon încă de dimineață. Dar Monsieur șovăise. Domnul de Villèle îl încuraja s-o cultive pe doamna de Cayla prin care putea obține tot ce voia de la rege. Dar influența soției sale îl făcu să procedeze exact pe dos. Madame nu era femeia care să se înjosească adulînd-o pe favorita regelui, pe care a tratat-o întotdeauna cu o răceală de gheață. Doamna de Choisi, camerista ei, pe care o măritase cu vicontele de Agoult și la care își petrecea mai toate serile, împrietenindu-se — în ciuda interzicerii stăpînei sale — cu doamna de Cayla, Madame își manifestă nemulțumirea și nu mai puse piciorul în casa ei, deși apartamentul pe care-l ocupa se învecina cu al ei. Doamna de Cayla îi răsplăti amiciția, rugîndu-l pe rege să-l numească pe vicontele de Agoult, guvernator în Saint-Cloud.

Cred că am mai spus că generalul de Lauriston rămăsese singurul din guvern ce făcuse parte din ministeriatul răposatului duce de Richelieu. Datora această onoare largheții cu care plătea — fără să crîcnească — sumele enorme pe care regele le risipea pentru favorita sa. Numai că regele dorea să-i dea postul de ministru al Casei regale domnului de Doudeauville. Pentru a-l face pe domnul de Lauriston să renunțe la acest post și totodată pentru a-i cumpăra tăcerea, îl făcură mare îngrijitor al copoilor regali de vînătoare și-l numiră mareșal al Franței. Făcuse și el războiul, ca toți slujitorii lui Napoleon, dar n-avea nici un fel de reputație ca militar, așa că această numire îi închise gura. Regele îl trimise apoi să comande armata de rezervă din Spania. Pentru a-și împodobi bastonul de mareșal cu cîțiva lauri, asedie orașul Pampeluna, după predarea orașului Cadix și eliberarea regelui Spaniei. Cîțiva oameni de treabă plătiră cu viața ridicarea lui Lauriston la rangul de ma-

reşal, dar asta n-o mai spuse nimeni. Cînd părăsise postul pe care-l avusese mai înainte, lăsase vraişte lista cheltuielilor civile. Ducele de Doudeauville isprăvi de delapidat toţi banii pe care-i mai avea regele, fiindcă era un om mult prea lacom şi prea galant, şi fiindcă nu putea rezista nici uneia dintre rugăminţile sau capriciile fie ale fiului său, fie ale doamnei de Cayla. Această slăbiciune îl obliga să închidă ochii la abuzurile subalternilor săi. Cred că niciodată o casă de bani n-a fost jefuită mai fără ruşine, cum a fost jefuită casa de bani a regelui în acea epocă.

Noroc că înţeleapta administrare a domnului de La Bouillerie, subintendentul Casei regale, a reparat, într-un interval destul de scurt, răul făcut, astfel încît înainte de 1848, lista civilă nu mai era grevată de nici o datorie.

Capitolul IX

Ducele de La Rochefoucauld-Liancourt este destituit. — Execuţia a patru tineri subofiţeri. — Alegeri guvernamentale. — Revocarea lui Chateaubriand. — Mînia sa. — Indemnizaţiile emigranţilor şi reducerea rentelor. — Arhiepiscopul Parisului, domnul de Quélen. — Situaţia politică a lui Villèle. — Părintele Élisée. — Încăpăţînarea regelui de a părăsi Palatul Tuileries. — Motivul acestei încăpăţînări.

Opinia publică se arătă foarte şocată de destituirea ducelui de la Rochefoucauld-Liancourt [1]. Nu-mi amintesc

[1] *François-Alexandre, duce de La Rochefoucauld-Liancourt* (1747—1827), deputat în Statele Generale, membru în Camera Pairilor, după Restauraţie. În urma unei dispute cu prefectul poliţiei — de Lavau — dîndu-şi demisia din funcţia de membru al Consiliului închisorilor Senei, a fost destituit din toate funcţiile pe care le presta în mod gratuit. Ducele de Liancourt şi-a consacrat întreaga viaţă operelor de binefacere, dînd dovadă de un zel şi de o generozitate rar întîlnite.

în ce împrejurare el se opuse dorinţei celor din minister. În tot cazul, era vorba de un fleac. *Monitorul* nu pierdu prilejul şi enumeră treisprezece din slujbele ce-i fuseseră luate ducelui. Or, acele slujbe el le exercitase fie pe degeaba, fie din devotament. Le presta cu atîta zel în interesul celor săraci, încît poporul pur şi simplu îl adora. Chiar presupunînd că ar fi arătat ostilitate faţă de guvern, înlăturarea lui constituia o răzbunare prostească şi puerilă. Această răzbunare, însă într-un mod mult mai crud, a fost practicată şi împotriva a patru subofiţeri din La Rochelle, care au pierit pe eşafod, pentru că puseseră la cale o conspiraţie ce nu avea nici o şansă de reuşită, şi ca atare nu merita să fie sacrificate patru capete dintre care cel mai vîrstnic nici nu împlinise douăzeci şi trei de ani.

Îmi aduc perfect de bine aminte că mica societate de oameni cu scaun la cap, din preajma mea, a fost foarte mîhnită de o asemenea procedură şi că dorea din tot sufletul ca regele să-i ierte pe cei patru tineri, care de fapt erau încă nişte copii. Dar cum regele nu avea nici o putere în faţa prinţilor, sărmanii băieţi fură decapitaţi.

Îmi amintesc de asemenea de invidia şi de antipatia ce interveniseră, la un moment dat, între domnii de Villèle şi de Chateaubriand. Crezînd în amiciţia lui, Villèle îl adusese la putere pe Chateaubriand, nădăjduind să găsească în el un sprijin serios împotriva războiului pe care Curtea, Sacristia şi Sfînta Alianţă doreau să-l declare Spaniei. Dar, odată ajuns la putere, Chateaubriand nu mai vru să-l sprijine pe Villèle. Acesta, văzîndu-se tras pe sfoară, făgădui, în sinea sa, să se răzbune. Domnul de Chateaubriand nu se bucura de favoare nici pe lîngă rege, nici pe lîngă prinţi ; era deci uşor de înlăturat. Villèle pretinse că Chateaubriand votase împotriva legii privind reducerea rentelor. Chateaubriand a negat acest lucru ; dar şi-a exprimat părerea că legea i se

părea cam periculoasă. Totuşi nu exista nici o disensiune între el şi colegii săi, cînd — într-o duminică — se prezentă la uşa lui Monsieur pentru a-i aduce omagii. Uşierul îi spuse că nu-l putea primi. Domnul de Chateaubriand nu se formaliză : era tîrziu, uşa era închisă, aşa că îşi închipui că Monsieur se dusese la rege. Se grăbi deci să coboare şi intră în cabinet ; dar cînd trecu pragul, văzu o uşoară ezitare la gărzile de la uşă. Pînă la urmă, un ofiţer înaintă către el şi-i spuse pe un ton cît mai respectuos cu putinţă :

— Domnule viconte, am primit poruncă să nu vă îngădui să intraţi !

Vorbele acestea îl mirară foarte mult ; domnul de Vitrolles, prietenul lui, îl întrebă :

— Spune-mi, cînd ai plecat de acasă ?

— Acum o oră...

— Ei bine, află că acasă te aşteaptă o scrisoare.

Domnul de Chateaubriand dădu fuga la locuinţa sa şi găsi într-adevăr un ordin foarte laconic, prin care i se aducea la cunoştinţă că regele nu mai avea nevoie de serviciile sale. Domnul de Chateaubriand semnă de primire cu propria sa mînă, apoi închirie şase trăsuri de piaţă, îşi aruncă în ele claie peste grămadă toate lucrurile şi înainte ca pendula să fi bătut ora începerii lucrului, îi scrise lui Villèle că ordinul regelui fusese îndeplinit şi că palatul ministerului de externe împreună cu portofoliul, erau la dispoziţia preşedintelui Consiliului de miniştri.

Felul în care părăsise ministerul, satisfăcînd pe deplin imaginaţia domnului de Chateaubriand, îi mai îndulci, într-o oarecare măsură, jignirea pe care o îndurase la Tuileries. În primele zile îşi suportă căderea cu un calm şi o demnitate care-i făcură cinste. Dar, încet-încet, încurcăturile şi necazurile situaţiei sale, îi redeschiseră rana, aducîndu-i în minte jignirea gratuită pe care fusese obligat s-o îndure, şi-i aţîţară ura şi dorinţa de

răzbunare împotriva domnului de Villèle în aşa hal, încît nu mai cunoscu nici o măsură. *Journal des Débats,* condus de bunii săi prieteni, fraţii Bertin[1], îi puse la dispoziţie coloanele sale ; ziarul deveni în curînd arena de luptă a scriitorului care se folosi de nişte arme atît de ticăloase încît cu toate că ofensa părea aproape uitată, el continuă să-şi atace, cu aceeaşi violenţă, inamicii. Domnul de Villèle se văzu obligat să reintroducă cenzura. Dar căzu din lac în puţ, căci ori de cîte ori cenzorul ştergea cîte un cuvînt, o frază sau chiar mai multe, locul rămînea gol şi imaginaţia cititorului umplea cu lucruri şi mai grave rîndurile tăiate de oamenii lui Villèle. Cum acele rînduri albe au fost, la un moment dat, interzise printr-o ordonanţă, tipograful le-a înlocuit prin rînduri întregi de puncte.

Îndemnizaţia emigranţilor putea fi o măsură justă, dar asta nu înseamnă că era şi populară. Villèle, ca să pună capac boacănelor sale, o alătură legii pentru reducerea rentelor, trăgînd nădejde că va fi votată de toţi deputaţii şi pairii emigranţi. Reuşi cu deputaţii, dar dădu greş cu pairii.

Domnul Pasquier a fost unul dintre cei care s-au împotrivit cel mai straşnic. Şi-a desfăşurat în Înalta Cameră toată elocinţa lui de tribun înnăscut, pe care şi-o mai manifestase ca deputat şi ca ministru şi s-a impus colegilor săi atît prin judecata lui logică şi clară, cît mai ales prin moderaţia constantă şi talentul înnăscut de politician. Domnul de Villèle întîlni un adversar tot atît de înverşunat ca şi domnul de Chateaubriand, în

---

[1] E vorba de *Louis-François Bertin,* zis „cel vîrstnic" (1766—1841), fondatorul propriu-zis, al ziarului, şi de fratele său, Bertin de Vaux (1771—1842) ; a fost deputat, membru al Camerei Pairilor, sub monarhia din Iulie. Fondat în 1789, *Journal des Débats,* devine — după 18 brumar — proprietatea fraţilor Bertin. Confiscat de Napoleon, în 1811, a fost redat fraţilor Bertin, sub Restauraţie. În acea epocă a fost cel mai important jurnal politic.

arhiepiscopul Parisului, care le interzise clericilor să-i dea vreun vot. Sub pretext că apără interesele rentierilor aflați în diocezele sale, arhiepiscopul se arătă foarte ostil proiectului de reducere a rentelor, demonstrînd injustiția și inechitatea acestui lucru, după care, alți oratori vorbiră despre vanitatea celui ce propusese o asemenea lege, care — chipurile — avea în vedere un scop economic. Arhiepiscopul se bucură — prin rezistența sa — de o mare popularitate. Încă nu avusese prilejul să-și dea la iveală caracterul trufaș și ambițios.

Abatele de Quélen [1], provenind dintr-o familie vandeeană — își începuse cariera în vicariatul imperial. Cardinalul Fesch, șeful său, îl plasase mai apoi, ca vicar pe lîngă Madame, mama lui Napoleon. După Restaurație, domnul de Quélen nu făcu decît un salt de la picioarele cardinalului Fesch la cele ale cardinalului de Talleyrand, al cărui protejat deveni. I se încredință conducerea vicariatului și se dovedi a fi foarte priceput. Așa că atunci cînd bătrînul cardinal de Talleyrand, din ce în ce mai bolnav, îl ceru pe Quélen drept coadjutor, ducele de Richelieu îi îndeplini pe loc rugămintea. Preocupat ca nu cumva să ocupe scaunul, ce avea să rămînă în curînd vacant, de un prelat care să-i reprezinte pe emigranți, temîndu-se mai ales de arhiepiscopul de Sens pe care-l sprijinea Madame, ducele de Richelieu voi să-și întărească partidul susținînd, în acest post, un om ce făgăduia și moderație, dar și toleranță. Aceste considerații îl făcură pe domnul de Quélen — un ecleziast obscur și fără talente remarcabile — să ocupe locul de arhiepiscop al Parisului, deși abia împlinise patruzeci de ani. Ai fi putut crede că, în sfîrșit, își satisfăcuse ambiția, dar dorința sa de mărire n-avea margini. Fără să-și dea seama, ducele de Richelieu săvîrși o greșeală. Niciodată — de la cardinalul de Retz încoace — vechea monarhie nu consimțise să dea scaunul arhiepiscopal unui om atît de tînăr care-și îngăduia luxul să se mai și opună la unele legi. Se săvîrșise deci o greșeală încredințînd un post de o atît de mare răspundere, unui om atît de tînăr. Numai că domnul de Quélen nu era de aceeași părere, mai ales că odată cu arhiepiscopia Parisului trăgea nădejde să pună mîna și pe vicariatul general, care însă, pînă la urmă, fu încredințat cardinalului de Croy, de unde și furia lui împotriva conversiunii rentelor. Orice-ar fi fost, spiritul mercantil și viclean al lui Villèle se simți cumplit de jignit de a fi fost înfrînt pe propriul său teren.

Ludovic al XVIII-lea nu vru să se amestece în nimic, dar Monsieur făcu tot ce-i stătu în putință pentru a-l susține pe omul care-i pregătea coroana de rege. Din păcate, Camera Pairilor nu vru să-l susțină. Villèle fu cu atît mai jignit cu cît — după războiul cu Spania — numise o mulțime de pairi, așa încît era sigur că va obține majoritatea în această Cameră.

Între timp, sănătatea regelui devenea tot mai șubredă. Căzuse într-un fel de somnolență din care nu ieșea decît atunci cînd venea să-l vadă doamna de Cayla. Regele detesta palatul Saint-Cloud. Chirurgul în care avea cea mai mare încredere, părintele Élisée, pe care-l adusese din emigrație, plictisindu-se în afara Parisului, îl convinsese pe bătrînul monarh că palatul din Saint-Cloud era umed.

Nimic nu părea mai ciudat la acea Curte severă și cucernică, decît prezența acelui părinte Élisée. Fusese frate cu Charité și era un chirurg foarte abil. În timpul Revoluției, își azvîrlise cît colo anteriul și se vîrîse în toate luptele și răzmerițele. Îi făcea plăcere să vorbească despre diversele sale iubite cărora le spunea la toate „maica Élisée". Nu-mi pot explica în nici un fel cum și

[1] *Hyacinthe-Louis, conte de Quélen* (1778—1839), vicar general în Saint-Briene, apoi secretar al cardinalului Fesch. Coadjutorul cardinalului de Talleyrand-Périgord, la arhiepiscopia Parisului, i-a urmat în funcție, în 1821. Pair al Franței și membru al Academiei.

unde dibuia acest preot atîtea fetișcane, dintre cele mai nostime și mai frumoase, pe care mai apoi le încredința prietenilor sau șefilor săi. Se ocupa cu această treabă, săvîrșind unele orgii chiar în Palatul Regal, chiar sub ochii nepoatei regelui, care nu zicea nimic și care-l trata cît se poate de bine, deși ducea o viață atît de scandaloasă, de care un călugăr bătrîn ca el ar fi trebuit să se rușineze cumplit. Dar părintele Élisée, e bucura de privilegiul oamenilor pe care nu-i mai stimează nimeni și cărora le treci cu vederea orice, pentru că nu se mai rușinează de nimic.

Numai cînd s-a pus problema de a se face curățenie la Tuileries, regele a consimțit să stea o vreme la Saint-Cloud. Palatul Tuileries era locuit de mai bine de opt sute de persoane și era foarte prost întreținut. Avea bucătării la toate etajele ; lipsa pivnițelor și a canalizării umplea Palatul de tot soiul de mirosuri, dintre care unele de-a dreptul pestilențiale, cum se întîmpla de pildă, cînd trebuia să urci scara ce ducea la Pavilionul Florei sau cînd traversai coridoarele cele mai mici. Acele miasme groaznice care, pînă la urmă, pătrunseră și în apartamentul regelui, îl deciseră pe suveran să stea o vreme la Saint-Cloud, deși prefera palatul Tuileries. Monsieur și ducele de Angoulême se simțeau bine la Saint-Cloud ; ducesa de Berry se simțea bine oriunde. Singură Madame prefera Palatul din Saint-Cloud și regreta enorm că Curtea nu stătea mai mult acolo.

Capitolul X

Ultimele zile ale lui Ludovic al XVIII-lea. — Isteţimea doamnei de Cayla. — Moartea regelui. — Înmormîntarea. — Titlul de „Madame", refuzat ducesei de Berry. — Prințului de Orléans i se acordă titlul de „alteță regală". — Intrarea în Paris, a regelui Carol al X-lea.

În ziua de Sfîntul Ludovic a anului 1824, m-am dus să-l salut pe rege. Cum nu-l mai văzusem din luna mai, am fost izbită de schimbarea produsă. Era așezat în același fotoliu, îmbrăcat într-o uniformă încărcată de broderii și doldora de ordine și de medalii. Dar ghetrele de catifea neagră, care-i acopereau gleznele, își dublaseră circumferința, iar capul — care-i era destul de mare — i se micșorase atît de mult încît părea al unui copil. Stînd cu bărbia sprijinită în piept, umerii i se ridicaseră în sus.

Cînd mă văzu, își înălță cu greu, fruntea : atunci i-am văzut chipul, complet schimbat, cu privirea atît de stinsă încît nu mi-am mai făcut nici o iluzie în privința stării sale. Îmi adresă cîteva cuvinte, eu mi-am făcut reverența și am plecat, aproape sigură că-l vedeam pentru ultima oară pe acel rege bătrîn a cărui înțelepciune fusese pusă la prea multe încercări și care ar fi putut ieși victorios din toate situațiile dacă firea lui slabă și boala nu l-ar fi lăsat la cheremul nebuniilor și capriciilor celor împotriva cărora încercase să lupte aproape treizeci de ani. Ludovic al XVIII-lea avea obiceiul să spună că un rege al Franței nu trebuia să se așeze în pat decît ca să moară. S-a arătat fidel acestui principiu. Căci între 25 august și 16 septembrie, ultima zi a vieții sale, deși grav bolnav, a apărut în public și și-a adunat de două ori Curtea. Poate că un motiv mai personal îi stimula astfel curajul. Știu de la doctorul Portal [1], primul lui medic, că-l întrebase, cu un an în urmă, cînd va muri. Portal încercase să schimbe vorba, dar regele îi spusese :

[1] *Baronul Antoine Portal* (1742—1832), doctor din Montpellier. În 1769, ajunge profesor la Collège de France, apoi membru al Institutului de Medicină. A fost medicul lui Ludovic al XVIII-lea. La inițiatva sa, a fost înființată, în 1829, Academia regală de medicină din Franța.

— Portal, nu mă trata ca pe un idiot! Știu bine că nu mai am mult de trăit, știu că voi suferi poate mult mai mult decît acum. Ceea ce vreau eu să știu e dacă ultima criză a bolii va fi scurtă sau voi rămîne mai multe zile în agonie.

— Sire, după toate aparențele, boala majestății voastre va evolua lent și gradat; așa că mai poate dura și cîțiva ani.

— Nu asta te-am întrebat! reluă regele. Auzi, „lent și gradat"! Deci nu pot trage nădejde că mă vor găsi mort în fotoliu!

— După toate aparențele, nu cred, sire.

— Deci nu va exista posibilitatea de a evita stiharul alb al popii! mormăi regele după o clipă de tăcere.

Apoi vorbi despre altceva.

Cînd ducesa de Angoulême încercă un demers mai direct pentru a-l împăca pe rege cu Biserica, primi un răspuns destul de repezit:

— Încă n-a venit vremea, nepoată! Fii liniștită!

Totuși, pe măsură ce pericolul devenea din ce în ce mai mare, neliniștea familiei sporea și ea. Doamna de Cayla, care nu obișnuia să se lase dominată de sentimente de falsă delicatețe, își făcu socoteala că era de preferat să mîhnească un muribund ca să se bucure de recunoștința celor care aveau să-i supraviețuiască. Așa că sosi pe neașteptate la rege, în ajunul morții sale, și procedă în așa fel încît după o lungă discuție, marele vicar fu anunțat că poate să intre în odaia bolnavului. Se pare că în acel lung *tête-à-tête* n-au fost uitate nici unele lucruri pămîntești.

Mareșalul Mortier[1] poseda — în strada Bourbon — un splendid palat pe care anunțase că avea de gînd să-l

[1] *Edouard-Casimir Mortier, duce de Trêvise* (1768—1835), general de divizie, mareșal, pair al Franței. Mare cancelar al Legiunii de onoare, ministru de război, a pierit în atentatul pus la cale de Fieschi împotriva lui Ludovic-Filip.

vîndă. În aceeași dimineață, un om de afaceri venise să-i ofere opt sute de mii de franci. Mareșalul ezitase și ceruse un timp de gîndire pentru a se sfătui cu soția și copiii săi. I se dădu o oră. Dacă răspunsul nu sosea într-un ceas, omul de afaceri avea în vedere un alt palat. Mareșalul întrebase cine-l cumpără.

— Ce importanță are?

— Are, fiindcă trebuie să știu dacă e solvabil.

— Foarte solvabil, din moment ce veți primi banii azi, cu condiția ca numele cumpărătorului să rămînă secret!

Mareșalul consimți și, imediat după vizita doamnei de Cayla, la rege, îi fură numărați acesteia opt sute de mii de franci. Un ordin semnat cu un „Louis" abia lizibil îi ajunsese ducelui de Doudeauville ca să plătească această sumă considerabilă. Regele mai răsufla încă, așa că avea dreptul să dispună cum voia de banii lui. Totuși, doamna de Cayla s-a simțit întotdeauna puțin cam stînjenită de această achiziție și mai ales de data cumpărării acelei case. N-a îndrăznit niciodată să locuiască în acel palat. Dealtfel, după cîțiva ani, l-a vîndut ducelui de Mortemart[1]. Regele, odată ce-a luat hotărîrea să moară creștinește, a dovedit o mare fermitate. A dat el însuși ordine ca ceremonia înmormîntării să se desfășoare cu tot dichisul, așa cum se desfășurase și la ceilalți regi, fără să uite nici cel mai mic amănunt. Cu cîteva ceasuri înainte de moartea sa, marele vicar greși rostind o altă rugăciune decît cea care trebuia spusă la căpătîiul muribunzilor. Ludovic al XVIII-lea, îl făcu atent și-i reaminti, cu o exactitate uimitoare, textul ce trebuia spus. Familia, adunată în fundul odăii, fu profund mișcată. Medicii, slugile, preoții, înconjurau patul. Primul gen-

[1] *Casimir-Louis de Rochechouart, prinț de Charente, duce de Mortemart* (1787—1875), ofițer de ordonanță al lui Napoleon. Raliindu-se Bourbonilor, ajunge ambasador la Petersburg, în iulie 1830.

tilom ținea draperia de la pat. La semnalul dat de primul medic al regelui, gentilomul lăsă draperia să cadă și-i salută pe prinți. Monsieur ieși plîngînd cu hohote. Madame se pregătea să-l urmeze. Pînă atunci, ea pășise întotdeauna înaintea soțului ei, fiindcă era fiică de rege. Ajungînd la ușă, se opri scurt și, printre lacrimile care-i scăldau obrazul, rosti cu greu :

— Treceți, domnule Delfin !

El trecu imediat, fără să facă vreo remarcă. Primul gentilom strigă : „Regele !“ Gărzile repetară și ele : „Regele !“ și Carol al X-lea[1] intră în odaia sa. Cîteva trăsuri așteptau afară, gata pregătite. Carol al X-lea ieși imediat din cameră și, împreună cu toată familia sa, se îndreptă spre Saint-Cloud, după obiceiul regilor Franței care nu rămîneau nici măcar un minut în Palatul unde predecesorul lor își dăduse sufletul.

Li s-a reproșat întotdeauna prinților din familia de Bourbon supunerea față de legile etichetei, dar veți vedea cît de exagerată era această supunere. Sigur că moartea unchiului ei o afectase foarte mult pe Delfină. Dar eticheta era etichetă. Regele nici nu-și dăduse bine duhul, că ea se și gîndea la ceremonia înmormîntării. La rîndul lui, Delfinul și începuse să se gîndească la drepturile pe care urma să le aibă de-acum încolo. Fratele meu — aflat în slujba Delfinului și care a fost de față la moartea regelui — mi-a relatat în amănunt toate aceste lucruri.

[1] *Carol al X-lea* (1757—1836), rege al Franței între 1824 și 1830, nepotul lui Ludovic al XV-lea, frate cu Ludovic al XVI-lea și Ludovic al XVIII-lea. Cînd a emigrat în 1789, era conte de Artois. Devenind rege și punîndu-l pe Villèle în fruntea guvernului, a devenit atît de nepopular, încît nici victoria de la Navarin, nici schimbarea primului ministru, cu Martignac, nu l-a mai făcut să se bucure de simpatia norodului său. În ciuda succesului expediției din Alger, Ordonanțele din 25 iulie 1830, care au dizolvat Camera deputaților, au modificat Carta și au suprimat libertatea presei, au dus la revoluția din 1830 și la abdicarea lui Carol al X-lea.

Apartamentul răposatului rege a fost îmbrăcat în negru și transformat într-o capelă în care ardeau zeci de lumînări. Toată dimineața, preoții au rostit rugăciuni. Treaba asta a durat cîteva zile. Publicul nu era admis decît dacă avea bilet de intrare. Lenea mea obișnuită și groaza de astfel de reprezentații, m-au împiedicat să mă duc, după cum nu m-am dus nici la Saint-Denis ca să asist la funeralii. Cortegiul părea ciudat pentru că nici un preot nu se afla în mulțimea care ducea mortul la groapă. Izbucnind o ceartă între marele vicar și arhiepiscopul Parisului, domnul de Quélen interzisese ecleziaștilor din diocezele sale să însoțească acel cortegiu[1]. Se pare că această interzicere nu se extindea și asupra preoților de la Saint-Denis, fiindcă odată cortegiul ajuns la această biserică, slujba a fost demnă și creștinească. Lucrurile mi-au fost relatate de către o mulțime de martori oculari, și în special de către ducele de Raguse a cărui imaginație vie fusese de-a dreptul șocată de formele feudale ale înmormîntării. Le istorisea cu mult lux de amănunte și cu acel talent care-i era caracteristic ori de cîte ori relata ceva și care făcea ca discuția cu el să fie de-a dreptul încîntătoare. Îmi amintesc între altele, de momentul în care mai marele crainicilor luînd, rînd pe rînd, casca, scutul și spada regelui, le-a aruncat în criptă. În timp ce ele se rostogoleau pe trepte, crainicul strigase de trei ori : „Regele a murit ! Regele a murit ! Regele a murit !“ După acel strigăt repetat de nouă ori, cu o voce lugubră în tăcerea din sală, ușa cavoului se închisese cu zgomot. Pe urmă, toți crainicii se întoarseră spre public, strigînd în cor : „Trăiască regele !“ Toți cei de față aclamară puternic. Mărturisesc că spada

[1] O ordonanță din 25 ianuarie 1826 restrînsese privilegiile marilor vicariate. Ea punea capăt conflictului, în ceea ce privea atribuțiile, dintre monseniorii de Quélen, arhiepiscopul Parisului și de Croy, marele vicar al aceluiași oraș, în momentul morții cardinalului de Périgord, adică în 1821.

și casca lui Ludovic al XVIII-lea puteau da naștere la interpretări ridicole. Dar cînd mareșalul vorbi despre zgomotul pe care-l făcuseră căzînd în adîncul mormîntului regal, iscă exact aceiași fiori pe care-i simțise el însuși în acel moment. Această ceremonie prilejui o dispută literară care mai durează și acum. Domnul de Salvandy, cunoscut prin cîteva broșuri politice, inseră în *Journal des Débats* o călduroasă relatare a funeraliilor de la Saint-Denis. Multe persoane crezură că recunosc pana domnului de Chateaubriand. Îl lăudară atîta încît, la un moment dat, ajunseră să-i spună că niciodată nu scrisese ceva mai bun. El nu i-a iertat lui Salvandy această eroare a publicului, care-l răni în incomensurabila sa vanitate.

Regele Carol al X-lea spusese cîteva cuvinte politicoase domnului de Brézé, mare maestru al ceremoniilor, despre felul impecabil în care se desfășurase înmormîntarea.

— O, sire, răspunse celălalt, cu modestie, au mai fost unele mici scăpări, dar data viitoare vă făgăduiesc că va fi mult mai bine!

— Îți mulțumesc, Brézé, răspunsese regele surîzînd, dar să știi că nu sînt deloc grăbit să-ți dau prilejul să-ți îndrepți scăpările!

Domnul de Brézé era cît pe-aci să intre în pămînt de rușine pentru gafa pe care o făcuse.

Luînd titlul de Delfină, ducesa de Angoulême renunță la apelativul de Madame cum i se spusese pînă atunci. Doamna de Berry avu tupeul să și-l însușească. Îi ceru regelui aprobarea, dar acesta îi răspunsese foarte sec:

— Ce titlu? Eu trăiesc, iar dumneata ești văduvă, așa că nu se poate!

Într-adevăr, dacă ducele de Berry ar fi trăit, n-ar fi devenit Monsieur decît în clipa în care fratele său ar fi devenit rege. Ducesa de Berry invocă motivul că ducesa

de Angoulême, mama lui Francisc I, își spunea Madame și că ea, ducesa de Berry, fiind mama ducelui de Bordeaux, dorea să se pregătească astfel pentru o eventuală regență. Dar ducesa nu se bucura de nici un fel de considerație în familie pentru a obține un astfel de titlu cu care doamna Delfină nu se arătase a fi de acord.

Carol al X-lea nu moștenise firea posacă a lui Ludovic al XVIII-lea, așa că tratà cu multă bunăvoință familia de Orléans. Sincera prietenie care exista între doamna Delfină și ducesa de Orléans îndulcise mult atitudinea fiicei lui Ludovic al XVI-lea, față de această familie. Așa că regele le conferi tuturor prinților de Orléans titlul de „altețe regală“, stins de două generații.

A doua zi după moartea lui Ludovic al XVIII-lea, Carol al X-lea, primi la Saint-Cloud, toate corpurile legiutoare ale Statului. Le făcu o declarație de principiu asigurîndu-le de o mulțime de libertăți la care nimeni n-ar fi cutezat să spere, așa că bucuria fu generală. Cuvintele regelui, repetate seara și tipărite a doua zi în *Monitor*, produseră multă bucurie, mai întîi în Paris, apoi în toate provinciile, iscînd un mare entuziasm față de noul suveran. În ziua în care intră în Paris se bucură de o asemenea popularitate încît, deși ploua cu găleata, străzile erau înțesate de lume ce-și manifesta entuziasmul și căldura prin aplauze și prin aclamații ce nu se mai sfîrșeau. Regele, călare, ud leoarcă de ploaie, trecea printre supușii săi, cu chipul satisfăcut și surîzător, fapt care-i încîntă pe burghezii din 1824. Poporul, întotdeauna lacom de noutăți și plin de speranțe, primi cu încredere această nouă domnie. Toată neîncrederea acumulată ani de zile față de contele de Artois se risipi de la sine, într-o clipă, prin cîteva fraze rostite de Carol al X-lea, care jurase să respecte Carta. Nu ținea decît de el ca această fericită dispoziție să dea roade; și dădu, căci Carol al X-lea era dornic de popularitate și voia cu

orice preţ să placă supuşilor săi. Mi-ar fi plăcut să-mi fac iluzii închipuindu-mi că greutatea coroanei îl făcuse să-şi schimbe ideile, dar îl cunoşteam mult prea bine pentru a îndrăzni să sper un astfel de lucru. Îmi aduc aminte că, în acele zile, am avut unele discuţii cu Mathieu de Montmorency, cu domnul de Rivière şi cu alte cîteva persoane.

— Pretindeţi, le-am spus, că Franţa nu ştie ce vrea şi că nu există o opinie publică ! Sînteţi de acord că Monsieur nu se bucură nici de cea mai mică popularitate şi că, dimpotrivă, Carol al X-lea este foarte popular. De aici, trageţi concluzia că poporul e schimbător şi capricios şi că nu merită să dai doi bani pe părerile lui. Totuşi, lucrurile nu stau chiar aşa : lipsa de popularitate a lui Monsieur se datorează faptului că s-a arătat ostil faţă de noile legi ale ţării, iar popularitatea lui Carol al X-lea se datorează faptului că a apărat aceste legi. N-ar fi mai logic să tragem concluzia că Franţa are totuşi o opinie, voinţa de a-şi susţine noile drepturi căpătate prin Constituţie după treizeci de ani de suferinţe ?

— Ei, drăcie, mi s-a răspuns pe un ton înţepat, nimeni nu se atinge de Constituţia aia a dumitale, nici n-are de gînd să calce în picioare interesele poporului ! Dar nu cred că e bine să-i sacrificăm şi puţinele drepturi care le-au mai rămas claselor superioare. Şi apoi, la naiba, cred că trebuie să mai şi guvernăm, nu ?

Domnul de Villèle profită de noul regim pentru a retrage cenzura care-l deranja. Nu cîştigă cine ştie ce mare lucru, căci atacurile — acum îngăduite — fură tot atît de vehemente la adresa lui ca şi pe vremea cînd erau interzise. Vîna liberală se vlăgui repede. Regele şi consilierii săi reveniră la vechile obiceiuri şi animozitatea împotriva guvernului, nărui toate speranţele pe care şi le făurise poporul în legătură cu noua domnie.

Capitolul XI

Domnul Delfin intră în Consiliu. — Legea privind sacrilegiul. — Cum priveau prinţii armata. — Seratele Delfinei. — Ducesa de Berry, la Rosny. — Obiceiurile sale. — Gusturile sale. — Popularitatea sa. — Încoronarea regelui, la Reims. — Serbări la Paris.

Am cutezat să cred că moderaţia din primele momente se datorase, în mare parte, influenţei Delfinului. Domnul de Villèle, dîndu-şi seama de puterea pe care ar dobîndi-o o opoziţie al cărei şef ar fi Delfinul, vru s-o neutralizeze. Prefăcîndu-se că nutreşte o mare admiraţie faţă de judecata sănătoasă a acestuia, el ceru să-şi explice pe larg ideile, în Consiliu. Prinţul simţi capcana. Persoanele care se bucurau de încrederea sa îl implorară să refuze acest lucru ; dar regele îi porunci s-o facă : fiul îşi ascultă tatăl, aşa cum făcea de obicei, cu riscul de a pierde Coroana. Totuşi a fost bucuros că nimeni nu l-a crezut solidar cu unele acte ale acelui Consiliu unde consimţise să ocupe totuşi un loc. Nu blamă nimic din ceea ce hotărî Consiliul, nu-şi dădu nici o părere, stătu deoparte şi nu participă la nimic. Aşa că, a doua zi, după măsura luată împotriva voinţei sale, el afirmă sus şi tare, trecînd pe lîngă masa Consiliului, şi bătînd cu pumnul în scaunul pe care-l ocupase :

— Iată un fotoliu care mi-a adus o sumă frumuşică !

Altă dată, la Saint-Cloud, adresîndu-se mulţimii de curteni care-l înconjurau, strigă :

— Domnilor, care dintre dumneavoastră poate spune pe loc, fără să numere, cîte volume sînt în această parte a bibliotecii ?

Mai multe persoane se hazardară şi rostiră fiecare cîte o cifră.

— Cel care s-a apropiat cel mai mult e Lévis, răspunse Delfinul. Ştiu exact cîte cărţi sînt pentru că

le-am numărat în timpul ultimului Consiliu. De obicei, asta fac cînd nu dorm !

Carol al X-lea nu-şi îngăduia nici cea mai mică părere pînă ce n-o supunea hotărîrii Delfinului. Ea îi parvenea de obicei pe două căi : fie prin abatele de Latil, devenit arhiepiscop de Reims, fie prin marchizul de Rivière care i-a succedat ducelui Mathieu de Montmorency ca preceptor al micului duce de Bordeaux, intrînd în această slujbă de îndată ce prinţul împlini vîrsta de şase ani.

Şi iată că nitam-nisam, ne trezirăm cu o lege privind sacrilegiul, lege care a revoltat pe toată lumea. Felul cum a fost discutată şi amendată această lege în Camera pairilor a contribuit la popularitatea acestei Camere care şi-a făcut un titlu de glorie rezistînd pretenţiilor Congregaţiei şi partidului emigrant. Cu acest prilej, s-au ţinut o mulţime de discursuri, printre care s-a remarcat cel al domnului Pasquier. El a atacat redactarea acelei legi, distrugînd astfel nemotivata asprime a pedepsei, lucru ce a făcut ca legea să devină aproape nulă. Asta a fost unul dintre motivele pentru care Carol al X-lea nu l-a mai putut suferi. Chiar în ziua în care s-a discutat această lege, domnul Portal a ţinut şi el un raport privind legea ce proteja comerţul navigaţiei de coastă. Cardinalul de Croy, mare vicar, după ce l-a ascultat cu atenţie timp de trei sferturi de ceas, s-a aplecat la urechea vecinului său şi i-a zis :

— În ce secol trăim ! Vorbeşte de fraudă, de piraterie ; dar uită-te la el cu cîtă grijă evită să pronunţe cuvintele „religie“ şi „sacrilegiu“. Iată ce înseamnă să încredinţezi astfel de treburi, unui protestant. E revoltător !

Cu mare greutate, cei din jur abia au izbutit să-l facă pe eminenţa sa să priceapă că acum era vorba de cu totul altă lege decît de cea a sacrilegiului pe care venise s-o limpezească cu luminile sale apostolice. Cuvîntul „fraudă“, îl şocase căci îl luase drept un termen protestant.

Altfel, cardinalul de Croy era un om de treabă, şi dacă toţi preoţii de la Palat ar fi semănat cu el, şi tronul şi altarul ar fi avut nişte slujitori mai prostănaci — e adevărat — dar mai drepţi şi mai cinstiţi.

După vînătoare, Delfinului nu-i plăcea nimic mai mult decît milităria. Îi procurară, deci, un pîlc de ostaşi, cu atît mai lesne, cu cît nu se ocupa decît de ţinuta lor vestimentară. După ce făcea cîteva manevre, îşi arăta nemulţumirea faţă de o mişcare greşită şi începea să remarce cusururile uniformelor sau felul cum îşi ţineau unii ostaşi arma. După asta, închipuindu-şi că era un militar strălucit, se întorcea fericit, acasă. Doamna Delfină înţelesese foarte repede rolul pe care trebuia să-l joace. Aşa că nu exista ofiţer pe care să nu-l ştie după chip şi după nume ; le cunoştea situaţia, speranţele, familia şi pomenea întotdeauna numele Delfinului ori de cîte ori obţinea, pentru vreunul dintre ei, o favoare care de fapt i se cuvenea. Protecţia ei, faţă de tinerii ofiţeri din gardă, avea ceva matern. Le înlesnea unele mici distracţii, îi ajuta să avanseze în grad şi de nenumărate ori anulase hotărîrile care le interziceau să ia şi ei parte la carnaval. Aşa că doamna Delfină, era pur şi simplu adorată de tot acel tineret pentru care abdica de la severitatea sa obişnuită. Devenise — cum s-ar spune — patroana tinerei armate ; în schimb, nu s-a putut identifica niciodată cu rămăşiţele glorioase ale Marei armate. Delfinul nu manifesta chiar atîta silă faţă de această Mare armată şi, din acest punct de vedere, avea un oarecare avantaj asupra soţiei sale. Cît despre rege, emigrantul dădea tot timpul pe dinafară din fiinţa lui. Ludovic al XVIII-lea nu uita niciodată să aducă aminte ofiţerilor Imperiului de aniversările bătăliilor la care luaseră parte, dezvăluindu-şi incredibila

memorie în istorisirea marşurilor şi manevrelor pe care ei înşişi le uitaseră printre atîtea fapte de arme la care participaseră, ajungînd uneori la cîte o amintire măgulitoare pentru cei cărora le era adresată.

Carol al X-lea dimpotrivă, nu vorbea niciodată despre războaiele Imperiului. Mareşalul Marmont, chemat să facă adesea cîte o partidă de whist cu el, se amuza să-i amintească de unele fapte glorioase ale armatei franceze. Regele sărea ca ars şi le prezenta cu totul altfel, aşa cum le citise el în buletinele din străinătate. Şi cînd mareşalul Marmont sau altcineva, vrînd să restabilească adevărul, îi arăta că se înşeală, Carol al X-lea se posomora imediat. Partenerul se resemna, cu atît mai mult cu cît regele era şi un jucător execrabil.

Urcînd pe tron, el declară că reproşurile regelui fiind mult prea importante, nu era cazul să se facă risipă de ele, în Constituţie. Dar Carol al X-lea nu făcea parte dintre oamenii care să se lase constrînşi. Era foarte încăpăţînat, pentru că pricepea greu lucrurile şi pentru că era slab din fire. Îşi juca — cu regularitate — partida de cărţi, la doamna Delfină. Cei de acolo nu prea aveau obiceiul să repete cuvintele nepoliticoase care-i scăpau regelui, în toiul jocului, pentru că ştiau că a doua zi le putea veni lor rîndul, la jignirile regelui. Uneori aveau loc nişte scene atît de comice, încît transpirau totuşi în afară. Între altele, îmi aduc aminte că într-o seară, regele — după nu ştiu cîte înjurături — îl făcu pe Vérac un „*coquecigrue*". Vérac, roşu de mînie, se ridică, drept ca un băţ şi răspunse foarte trufaş :

— Nu sire, nu sînt un „*coquecigrue*".

Regele, şi mai furios, strigă :

— Ei bine, domnule, ştii măcar ce-i aia un „*coquecigrue*" ?

— Nu, sire, nu ştiu ce-i un „*coquecigrue*" !

— Ei bine, domnule, află că nici eu nu ştiu !

Doamna Delfină nu se putu abţine să nu izbucnească într-un hohot de rîs : regele i se alătură, împreună cu toţi cei de faţă.

Domnul Delfin, care juca şah, se retrăgea devreme în odaia soţiei sale. Prinţesa lucra uneori la cîte o tapiserie. Ea invita întotdeauna două sau trei doamne de onoare, fie de la Curtea sa, fie de la Curtea soţului ei, care veneau împodobite ca la bal. Cumnata mea se bucura de favoarea de a fi invitată mai des ca celelalte. Doamnele care erau de serviciu în ziua aceea nu asistau decît dacă erau poftite. Doamna Delfină nu era deloc amabilă cu doamnele ei de onoare, şi nu dădea dovadă faţă de ele de nici un fel de familiaritate. Din cînd în cînd, venea la Delfină şi ducesa de Berry. Juca, de obicei, cărţi cu regele şi era singura pe care acesta n-o bombănea ca pe ceilalţi. Cînd primea ea, venea mult mai multă lume. Cînd lipsea Delfina, regele îşi făcea partidele de whist la ducesa de Berry.

La Saint-Cloud, se reuneau cu toţii în salonul regelui. Acest mod de viaţă a continuat, fără ca ceva sau cineva să-l schimbe, pînă în ziua de 31 iulie 1830. Ducesa de Berry nu împărtăşea viaţa monotonă a celorlalţi prinţi. De foarte multă vreme aruncase rochiile şi vălurile de doliu şi se bucura din plin de toate bucuriile pe care i le oferea viaţa. Doliul fusese doar un pretext pentru a se înconjura de o Curte a ei. Avusese grijă să-şi aleagă numai oameni tineri şi veseli. Monumentul şi capela pe care le înălţase la Rosny — unde fusese depusă inima soţului ei — o atrăseseră puternic în primele zile ale nenorocirii. Apoi drumurile într-acolo se transformară în simple plimbări. Pe urmă, se duse însoţită de cîţiva prieteni, apoi de tot mai multă lume ; în curînd, începu chiar a rîde şi a se distra, iar pînă la urmă călătoriile la Rosny se transformară în adevărate serbări unde toată lumea se distra zdravăn. Mă rog, asta-i viaţa ! Totuşi, singurul lucru cu care nu m-am putut împăca

a fost faptul că ducesa de Berry a căpătat gustul vînătorii și al trasului cu pușca, gust care-i fusese insuflat de doamna de La Rochejaquelein. Toate acele doamne trăgeau în iepuri și, pentru a recunoaște animalele ucise de ele, le tăiau vîrful urechii, cu un mic pumnal pe care-l purtau la ele, și vîrau bucățelele, în vestă. Ajungînd la Palat, începeau să numere acele trofee însîngerate. Lucrul mi s-a părut întotdeauna groaznic.

Doamna de La Rochejaquelein purta, la vînătoare, un costum bărbătesc. Încîntată de acel costum, ducesa de Berry, s-a văzut oprită, din zelul ei de a o imita, de răspunsul sec pe care i l-a dat doamna sa de onoare, Juste de Noailles, căreia îi porunci să-i facă și ei un costum la fel.

— Doamna ar face mai bine să se adreseze unor croitori ; eu una, nu mă pricep la pantaloni bărbătești !

Nici doamna de Noailles, nici doamna de Reggio nu se numărau printre favoritele prințesei. Bîrfa nu întîrzie prea mult ca să-și arate colții în ceea ce privea comportarea ducesei de Berry ; dar cum îl luase de paravan pe domnul de Mesnard, care era cu treizeci de ani mai bătrîn decît ea, și ale cărui asiduități erau motivate de slujba de cavaler de onoare al ducesei, publicul — care-l socotea mai curînd un fel de mentor al ducesei — nu crezu o iotă din vorbele ce se vînturau la Curte. Cît despre familia regală, ea era convinsă și răsconvinsă de comportarea ușuratică a ducesei, dovadă scandalurile frecvente și violente pe care i le făcea regele. Ea le atribuia cumnatei sale, așa că dușmănia dintre cele două femei sporea pe zi ce trecea. Discordia pusese stăpînire și pe slujitori, căci doamna de Gontaut și domnul de Mesnard începură a-și disputa favoarea ducesei ; ultimul, fiind mai isteț, stăpîna se răci față de guvernanta care, chipurile, o îndepărta pe mamă de copiii ei. Adevărul e că ducesa de Berry nu se ocupa mai deloc de copiii ei pe care nu-i vedea cu zilele. Nici măcar pojarul, destul

de grav, pe care-l făcu micul duce de Bordeaux și care impacientă toată Curtea, n-o făcu să-și schimbe planul de a se duce la Rosny. Regele și doamna Delfină se arătară atît de supărați încît nu se sfiiră să-și manifeste nemulțumirea cu glas tare. Și totuși, ei ar fi fost primii care ar fi ținut-o de rău pe ducesă dacă aceasta ar fi făcut uz de drepturile sale de mamă, socotind că sfidează eticheta și că încalcă atribuțiile guvernantei.

În fiece zi, aceasta îi ducea pe copii la rege, dimineața, la scularea majestății sale din somn și, ca să vă spun adevărul, ducesa de Berry nu era prea menajată în toiul acelor întrevederi zilnice.

Cu timpul, am auzit spunîndu-se, că numeroasele sale aventuri se pretau chiar la ceva mai mult decît o critică. Eu, personal, de cîte ori am avut prilejul s-o întîlnesc, am văzut-o posacă și stînd degeaba. Nenorocirea prin care trecuse n-o schimbase din acest punct de vedere. Îmi amintesc că la ultimul concert la care am asistat, după ce muzica s-a terminat, am intrat în salon ; eram cu totul vreo patruzeci de femei. Ea ne-a lăsat să ne aranjăm în cerc, în jurul odăii, apoi a petrecut douăzeci de minute rîzînd și șușotind cu contele de Mesnard ; pe urmă, luîndu-l de braț, a intrat în apartamentul ei fără să fi adresat un singur cuvînt nici uneia dintre persoanele de față. Am ieșit toate din salon, destul de prost dispuse de felul grosolan în care se purtase cu noi ; în ce mă privește, eram convinsă că nu era vorba de capriciile unei fetișcane răzgîiate și prost-crescute. Căci, în pofida acestor toane, care displăceau enorm persoanelor de la Curtea ei, ducesa de Berry era totuși iubită de cei din preajma sa, cărora le plăcea felul ei firesc de a se purta, veselia și modul cum îi trată. La Rosny, era o stăpînă bună și făcea binele cu multă chibzuială și dreptate. Se bucura de o oarecare popularitate printre burghezia din Paris. Cel mai mare merit al ei consta în faptul că se deosebea de restul familiei. Îi plă-

ceau artele ; se ducea la spectacole ; organiza serbări. Se plimba pe străzi ; avea tot soiul de fantezii pe care nu se sfiia să le pună în practică ; intra în prăvălii. Se ocupa de toaletele sale, într-un cuvînt, aducea puțină mișcare la Curte, și asta era de ajuns pentru a-și atrage simpatia negustorilor. Burghezii știau că-i plăcea să iasă în public și să asiste la micile spectacole, fără nici o etichetă. Era oricum mult mai puțin dispusă decît doamna Delfină, să-și mențină rangul. Artistele — pe care le punea să dea spectacole și ale căror roluri le aprecia cu ardoarea unei italience — contribuiau și ele la succesele sale și o făceau, într-un fel, populară.

Fidelă comodității mele, nu m-am dus la Reims unde urma să fie uns rege Carol al X-lea. Dacă aș fi știut că aceea era ultima ungere cu mir a unui rege al Franței, poate că totuși m-aș fi dus. Dar, istorisindu-mi-se în amănunt toată ceremonia, mi s-a spus că cei care încercaseră să ascundă mascarada clericală și feudală a ceremoniei sub un văl de cucernicie, iscaseră, pur și simplu, rîsul. Bietul Carol al X-lea, gol pușcă sub un cămeșoi de mătase albă, dîrdîind pe podeaua goală, aștepta să-l ungă cu mir și să-l îmbrace, după tipic, cu cele șapte veșminte. După ungerea cu sfîntul mir, în loc să fie proslăvit și aclamat, a fost ironizat și ridiculizat, căci toată acea ceremonie, în loc să-l înalțe, dimpotrivă, îl micșorase în ochii lumii. Păsările, lăsate să zboare libere prin catedrală, semn că regele își putea lua de-acum și el zborul, păreau niște biete găini speriate de flacăra luminărilor, de cîntecele corului, de sunetele orgii și de larma mulțimii.

În schimb, după ce Carol al X-lea, splendid îmbrăcat, cu mantia regală pe umeri, rosti jurămîntul din înălțimea tronului, după ce ușile grele fură date în lături cu zgomot mare, după ce crainicii anunțară norodul că regele lor fusese uns, aclamațiile celor din afară se uniră cu ale celor dinăuntru. Există întotdeauna în vechile ceremonii, unele uzanțe pe care timpul le-a prescris și altele care răspund în mod constant impresiilor generale. Tactul constă în a le discerne, și spiritul, în a le alege. Este exact ceea ce a știut Napoleon să distingă. Încoronarea sa, foarte solemnă dealtfel, n-a fost însoțită de nici una din acele mascarade pe care le reclamă Biserica. Știu bine că prinții, supunîndu-se tuturor acelor caraghioslîcuri, își ziceau în sinea lor că nu se umileau decît în fața Domnului ; dar preotul ieșea mult prea în evidență pentru a se putea face abstracție de el în ceremoniile în care sensul mistic rămînea ascuns sub forme materiale.

Reîntorcîndu-se de la Reims, regele și-a făcut o intrare spectaculoasă în Paris. Cortegiul era superb. L-am văzut din întîmplare, în timp ce revenea de la Notre-Dame la Tuileries. Într-o trăsură cu șapte geamuri, era însoțit de fiul său, de ducii de Orléans și de Bourbon. Prințesele de Orléans se aflau în a doua trăsură, împreună cu doamna Delfină și cu ducesa de Berry. Pe urmă, veneau echipajele prinților. Echipajul ducelui de Orléans era tot pe atît de măreț, pe cît era de elegant.

În ciuda acestei pompe etalate pe o vreme minunată, am observat că regele fusese primit cu multă răceală. Mulțimea era departe de aclamațiile pornite din inimă, cu care-l primise cu cîteva luni mai înainte, pe o ploaie cu găleata. Miniștrii, ambasadorii, întregul Paris dădură, rînd pe rînd, serbări la care familia regală a asistat și care — se zice — au fost foarte frumoase și foarte bine organizate. Eu n-am participat la nici una. Mă stabilisem la țară și n-aveam nici un chef să mă deranjez pentru un simplu bal. Regele avu mare succes la Primărie. Căci știa de minune să unească demnitatea cu bonomia și să fie cît se poate de politicos și de plin de grație. Cu asemenea calități, un suveran nu poate să nu fie simpatizat la o serbare a burgheziei.

Capitolul XII

Ambasadorul Austriei refuză să recunoască titlurile mareşalilor Imperiului. — Cerc la rege. — Naşterea Jeannei de Osmond.

Curtea din Viena n-a consimţit niciodată să recunoască titlurile — germane sau italiene — pe care Napoleon le dăduse generalilor săi. La rîndul ei, Curtea Franţei nu voia să le dea poruncă să renunţe la ele. Această problemă a rămas nerezolvată de cele două guverne, fără ca cei în cauză să se poată amesteca.

Începînd din 1814, ambasadorul Austriei, baronul de Vincent, ascunsese această situaţie ca să evite orice tracasare. Era necăsătorit, aşa că nu dădea recepţii ; amabilităţile sale se mărgineau doar la dineuri. Îi invita prin viu grai, pe cutare mareşal sau duce, fără a-i mai adăuga şi titlurile. Şi cînd aştepta cîte un astfel de personaj, avea grijă să stea cît mai aproape de uşă pentru ca valetul de cameră să nu mai aibă cînd să-l anunţe pe musafir. Lucrul se petrecea cu atîta naturaleţe, încît această manevră i-a reuşit ani în şir fără ca cineva să bage de seamă. Cînd a venit însă, în locul lui, contele Appony, lucrurile s-au schimbat. Acesta voia să aibă casă deschisă şi să debuteze printr-o recepţie răsunătoare. Aşa că au fost trimise numeroase invitaţii mareşalului Soult, mareşalului Oudinot, mareşalului Marmont şi multor altora. Nimeni nu s-a formalizat, şi toţi cei invitaţi s-au dus. Dar soţiile lor, aveau obiceiul să poarte titlurile pe care le căpătaseră bărbaţii lor. Toată lumea a băgat atunci de seamă că în timp ce valeţii de cameră le anunţau pe ducesa de Dalmatie sau de Reggio, alţi valeţi le anunţau pe mareşala de Soult sau pe mareşala Oudinot. Lucrul a devenit şi mai penibil, cînd ducesele de Massa şi de Istria, au fost anunţate cu titlurile de doamne de Régnier şi de Béssières. Era necesară o explicaţie, mai ales că anunţurile valeţilor începuseră a fi

urmate de strigăte generale de reprobare. Toţi militarii dezertară, în masă, din saloanele ambasadei. Persoanele ultraregaliste se arătară profund jignite de acea încurcătură, cu atît mai mult cu cît ar fi fost foarte uşor de evitat tot acel tărăboi. Dar contele Appony nu era cîtuşi de puţin dibaci, iar baronul Damas, pe atunci ministru al afacerilor externe, la fel de mărginit ca majoritatea emigranţilor, nu pricepea de ce acea serată iscase atîta nemulţumire.

Carol al X-lea, care nu se socotea deloc jignit, ceru ca toţi curtenii ataşaţi lui să nu părăsească ambasada. Ludovic al XVIII-lea n-ar fi îndurat acest afront politic. Dealtfel, în timpul domniei sale, Curtea din Viena n-ar fi cutezat să facă un astfel de lucru. După ce nobilimea noastră a strigat pînă n-a mai putut că austriecii împărţiseră societatea în două şi după ce s-au certat între ei, ca la uşa cortului, contesa Appony a continuat să dea baluri strălucite şi dineuri elegante la care invita lumea cea mai aleasă din Paris. Totuşi ambasadorul se făcuse de poveste prin stîngăcia şi prin lipsa sa de tact. Mulţi oameni de vază n-au mai vrut să-i calce pragul, şi numai pentru că ştiau că regelui nu-i face plăcere se abţineau să-şi manifeste nemulţumirea.

Dealtfel, s-a spus şi s-a răspuns că lista civilă era înglodată în datorii, la moartea lui Ludovic al XVIII-lea, şi că toată lumea îşi pusese nădejdea în Carol al X-lea, să acopere deficitul ; Villèle, atît de zelos în privinţa legii de trei la sută, se părea că izbutise un aranjament cu Banca Rothschild ; dar, pînă la urmă, s-a dovedit că vorbele acestea fuseseră scornite de opoziţie.

Între timp, doamna Delfină, vrînd să mai înveselească lumea de la Curte — odată ce doliul după Ludovic al XVIII-lea luă sfîrşit — îl convinse pe Carol al X-lea să dea cîteva spectacole. Regele îşi anunţă curtenii că va da cîte unul în fiece săptămînă. Dar şi povestea asta, dură ca toate celelalte, adică de joi pînă mai apoi. Căci

regele se plictisi, iar Delfinul se plictisi şi mai tare decît el. Ducesa de Berry, care nu înghiţea astfel de distracţii, nu le încurajă cîtuşi de puţin. Doamna Delfină tună şi fulgeră, apoi se strădui să atragă cît mai multă lume în jurul ei. Dar văzîndu-se atît de puţin susţinută, pînă la urmă renunţă şi ea, aşa că în ultimii ani, n-au mai avut loc la ea decît două sau trei reuniuni, în afară de cele oficiale impuse de vizita unor suverani străini. Reuniunile aveau loc în apartamentele cele mari, începînd cu cabinetul regelui şi sfîrşind cu Salonul Păcii. Toate persoanele invitate trebuiau să fie prezente înainte de sosirea familiei regale, fiindcă după asta se închideau uşile şi nimeni nu mai putea nici intra, nici ieşi. Nu se admiteau preferinţe pentru unele camere. Cu toate astea, ducesele se adunau, de obicei, în Sala Tronului. Prinţii făceau un tur prin saloane, conform etichetei, adresînd cîte un cuvînt fiecărui invitat. Pe urmă, regele se aşeza la masa de joc, pusă în cabinetul de Consiliu, unde nu exista nici o altă mobilă decît o masă, fotoliul său şi trei scaune necesare celor care urmau să joace cărţi cu majestatea sa. De obicei, cele trei persoane erau : o doamnă de rang mare, un ambasador şi un mareşal. Doamna Delfină se aşeza la masa de joc din Sala Tronului, ducesa de Berry, la masa de joc din Salonul Păcii, ducesa de Orléans, în Salonul Albastru. Nimeni nu juca serios, nici măcar regele. N-aş şti să vă spun ce se întîmpla cu Delfinul. Cred că, după primul tur prin saloane, o ştergea englezeşte. Cam după un ceas regele dădea semnalul, sculîndu-se de pe scaun. Toată lumea se ridica. Regele trecea apoi prin saloane şi, cum politeţea nu era pe atunci la loc de cinste, nu se adresa decît cîtorva aleşi. Într-o astfel de împrejurare, l-am văzut totuşi pe Carol al X-lea mergînd de la deputat la deputat şi încurajîndu-i cu vorba şi cu gestul pentru a le obţine voturile. Făcu la fel şi cu pairii, dar cu mai puţină tragere de inimă şi simpatie. La ora zece, toată acea adunare — numită „de apartament" — îmbrăcată în costume de Curte, lua sfîrşit. Costumul de Curte era obligatoriu şi la spectacole. Doamna Delfină ar fi vrut să reînvie obiceiul de a te înscrie ca să poţi fi invitat, dar n-a avut cîştig de cauză. În general, lojile din sala de spectacol erau ocupate de persoane de o mare evlavie, care refuzau cu străşnicie să se ducă să vadă spectacolele din oraş, deşi era vorba de aceleaşi piese, jucate de aceiaşi actori. Domnişoarelor nu le era îngăduit să vadă *Polyeucte* în oraş, în schimb erau duse — cu conştiinţa împăcată — la cîte un vodevil deocheat, în micile loje ale sălii regale. În timp ce priveau la cele petrecute pe scenă, servitorii tratau invitaţii cu răcoritoare deosebit de gustoase, în pahare înalte şi în farfurioare adînci de faianţă, aşezate pe tăvi simple, de tablă. La Curtea regelui, nimic nu se servea îngrijit şi cu dichis. Doamna Delfină n-avea casa ei. La ducesa de Berry sigur că aceste mărunţişuri erau întotdeauna extrem de elegante.

Tot în acea epocă avurăm o mare bucurie în familie. Sănătatea cumnatei mele, şi aşa foarte delicată, fusese şubrezită de trei avorturi spontane, făcîndu-ne să deznădăjduim că va mai avea copii. Dar iată că în 1 ianuarie 1827, după nouă ani de căsnicie, născu o fetiţă. Acest eveniment atît de dorit şi atît de îndelung aşteptat, ne-a prilejuit o vie satisfacţie, şi trebuie să mărturisesc că foarte multă lume s-a bucurat împreună cu noi. Doamna Delfină dovedi mult interes faţă de cumnata mea : cerea veşti din oră în oră despre starea sănătăţii sale, şi unul dintre valeţii ei aştepta naşterea copilului ca să-i ducă imediat vestea, stăpînei sale.

Îmi amintesc că am asistat, a treia zi, la marea recepţie dată la Palatul Regal, cu prilejul Anului Nou şi că am fost asaltată de complimente, în aparenţă sincere, din partea tuturor celor pe care-i cunoşteam, ba chiar şi din partea celor pe care nu-i cunoşteam. Poate că

voiau, cu această ocazie, să mai atenueze într-un fel izbucnirea de ciudă pe care și-o manifestaseră cînd auziseră că fratele meu se însura cu o moștenitoare bogată. Nici unul dintre noi nu s-a gîndit să-i reproșeze Jeannei că născuse o fetiță. Mai ales că după doi ani și jumătate (în 24 iunie 1829), dorința ne-a fost împlinită și draga mea cumnată l-a născut pe Rainulphe de Osmond — căruia i-au fost destinate aceste povestiri ale bătrînei sale mătuși. Dacă te luai după cum arăta la opt ani, puteai nădăjdui că avea să devină un bărbat cu totul deosebit.

Capitolul XIII

Moartea țarului Alexandru. — Neliniștea din ultimii săi ani. — Misiunea ducelui de Raguse pe lîngă țarul Nicolae. — Iluziile ducelui de Raguse. — Moartea lui Talma. — Domnul de Talleyrand este insultat și pălmuit de către Maubreuil.

Țarul Alexandru murise la Taganrog de o febră endemică, pe țărmul mării de Azov pe care o înfruntase săvîrșind o mare imprudență. Ultimii săi ani fuseseră otrăviți de o fire bănuitoare, împinsă pînă la monomanie, care-i stăvilea sentimentele generoase. Doamna Narîșkina, fusese între timp chemată la Petersburg la nunta fetei pe care-o avusese cu țarul și pe care acesta o iubea cu înflăcărare. Din păcate, această tînără se prăpădi cu cîteva zile înainte de nuntă. Împăratul fu disperat, și această durere comună — a tatălui și a mamei — îi apropie din nou pe cei doi iubiți de odinioară.

Narîșkina mi-a istorisit, în amănunt, starea de spirit a țarului, mai înainte atît de încrezător. Acum nu numai că se temea și de umbra lui, dar dacă auzea pe cineva rîzînd pe stradă sau surprindea vreun curtean zîmbind, era convins că-și bătea joc de el și venea imediat s-o roage pe Narîșkina ca, în numele vechii lor iubiri, să-i spună ce anume avea el atît de caraghios încît isca pretutindeni rîsul. Într-o seară, în timp ce această doamnă stătea de vorbă cu o tînără rudă poloneză, slujnica servi ceaiul ; împăratul se grăbi să întindă el ceașca, atît tinerei musafire cît și Narîșkinei. Aceasta din urmă se aplecă spre verișoara ei și-i spuse :

— Cînd ai să te întorci acasă, la tatăl tău, ai să te poți lăuda, că ți-a turnat ceaiul însuși țarul.

— Oh, desigur, răspunse cealaltă.

Țarul care era surd, nu auzi ce discutaseră, dar le văzu surîzînd. Chipul i se întunecă imediat și, de îndată ce rămase singur cu iubita lui, îi zise :

— Toată lumea mă ia peste picior ! Pînă și tu, care pretinzi că mă iubești și în care aveam atîta încredere, nu te poți abține să nu rîzi de mine ! Spune-mi ce-am putut face ca să vă stîrnesc rîsul ?

Narîșkina se strădui multă vreme ca să liniștească acea minte care o luase razna.

Singura persoană, în care țarul avea deplină încredere, era Metternich, cu care întreținea o corespondență aproape zilnică. Austriacul se bucura, în ochii lui, de mai multă încredere, decît proprii săi miniștri. Credea orbește în sfaturile sale și, mai ales, în rapoartele poliției sale. Purta tot timpul asupra sa o mică agendă trimisă de prințul de Metternich, unde se aflau trecute — în ordine alfabetică — numele tuturor persoanelor politice suspecte, din întreaga Europă, cu motivul de suspiciune scris alături. Cînd se rostea un nume nou în fața împăratului, el scotea imediat carnețelul, îl răsfoia și dacă omul nu se afla trecut pe acea listă neagră, țarul asculta cu bunăvoință tot ce-i spunea acela. Dar dacă, din nenorocire, se afla pe listă, nimic nu-l mai putea ridica în ochii țarului. Narîșkina mi-a spus că-l văzuse pe Alexandru consultînd destul de des paginile acelea sibiline.

Ultimii ani ai acestui biet om au fost otrăviți de spaime și de neliniști alimentate poate și de intrigile de la Curte, dar datorate în mod sigur unor boli ereditare. Orice-ar fi fost, moartea sa a stîrnit senzație și mîhnire la Paris. Se comportase cu mărinimie în 1814 și fusese deosebit de util Franței, în 1815.

Dacă am fi putut crede în calitățile de-a dreptul excepționale, pe care i le-a atribuit ducele de Raguse țarului Nicolae, fratele lui Alexandru, după ce s-a înapoiat de la Moscova unde asistase la încoronare, poate că regretele după țarul Alexandru n-ar fi fost chiar atît de mari. Dar viitorul a dovedit că ducele exagerase, cum dealtfel a făcut toată viața lui, fapt care l-a dus la ruină.

Întors în Franța, în 1815, și-a spus că războiul nu era o meserie pentru un mareșal al Franței, că un soldat al Imperiului nu putea fi curtean la Tuileries și că totuși era mult prea trist ca la vîrsta lui să nu mai joace nici un rol în țara sa. Obișnuise să se comporte ca un mare senior. La un moment dat, se întrebă cum se creaseră marile seniorii din timpul Evului Mediu și ajunse la concluzia că ele se datoraseră preponderenței exercitate asupra unui mare număr de supuși. Epoca însă nu mai îngăduia un astfel de lucru, mai ales militarilor. Dar dacă un ostaș cu faimă punea pe picioare o anumită industrie și-și atrăgea un mare număr de clienți, din toată țara, nu numai că putea face o avere colosală, dar urma să devină singurul mare senior al timpurilor moderne pe care Curtea să-l stimeze ca atare. Plin de astfel de idei — pe jumătate vanitoase, pe jumătate generoase — bietul mareșal se apucă să transforme o bucată de teren arabil pe care-l avea în Châtillon-sur-Seine, într-un vast atelier în care adună laolaltă tot soiul de lucrători. Se pasionă, rînd pe rînd, pentru fiecare meserie, cheltui bani cu ghiotura pînă cînd fu aproape să izbutească și poate că într-adevăr ar fi reușit dacă nu i-ar fi venit o altă idee pe care o adoptă cu tot atîta zel ca și pe prima, renunțînd brusc la tot ce făcuse pînă atunci. Se apucă deci de speculații la Bursă, dar, cum rămăsese fără un sfanț, ceru guvernului o slujbă și iată-l trimis la Moscova. Cu neprevederea sa caracteristică, trăi într-un asemenea lux, încît în loc ca această slujbă să-l scoată din impas, dimpotrivă, îi spori și mai vîrtos datoriile. În anul următor, îl mai lovi și un foc care-i arse tot ce avea, așa că trebui să-și mărturisească — ceea ce alții știau de fapt, de mult — că era complet ruinat.

În ce mă privește, am fost cu atît mai puțin mirată cu cît, în timpul șederii sale în Rusia, am avut prilejul să trec pe la Châtillon. Am vizitat în amănunt, acea aiurită întreprindere și mai ales „stîna cu trei etaje" de care el era atît de mîndru. În timpul iernii care trecuse, ne vorbise despre „oile sale îmbrăcate", care urmau să devină o sursă de avere incalculabilă. Am vorbit cu administratorul care mi-a răspuns oftînd :

— Vai, doamnă, am să vi le arăt ! Asta e ultima trăznaie a domnului mareșal ! Îmi scrie în fiece săptămînă calculînd profitul pe care ar trebui să-l aibă, dar îi repet zadarnic că e în pierdere.

Am găsit bietele animale, cusute în pielea altor oi, murdare și zdrențăroase, înăbușindu-se de căldură, și avînd cea mai caraghioasă înfățișare ce se poate imagina. Mareșalul calculase că blana de împrumut costa patru franci și ținea un an și jumătate. Lîna curată urma s-o vîndă cu șase pînă la șapte franci în plus, iar animalele n-aveau nici un motiv să se îmbolnăvească. Socotelile administratorului se arătau a fi exact invers. Blana de împrumut costa șapte franci, nu dura decît un an, iar cîrpitul o făcea să urce pînă la nouă franci. Lîna curată nu se vindea decît cu patruzeci de soli mai mult decît lîna oilor obișnuite, la care bolile erau mult mai puțin frecvente și mai puțin molipsitoare decît la oile lui care crăpau de căldură.

Văzînd că rămăsese fără o lescaie, mareşalul se adresă regelui, rugîndu-l să-i dea nişte bani ca să-şi poată plăti datoriile, dar din nenorocire, bietul mareşal se prăpădi prin 1852, înainte de a-şi fi putut onora creditorii.

Mi se pare că tot atunci a murit şi actorul Talma, în apogeul talentului său. Interpretase o mulţime de roluri, în piese destul de slăbuţe, dar unde se dovedise a fi sublim. *Sylla, Léonidas* şi în sfîrşit *Carol al VI-lea.* Nu mi-am închipuit niciodată că arta actorului poate merge atît de departe. Părinţii noştri ne asigurară însă că Le Kain fusese şi mai bun decît Talma. Talma, în Franţa, şi mistress Siddons, în Anglia, mi s-au părut tot ce poate exista mai desăvîrşit în teatru, fiindcă intrau complet în pielea personajului pe care-l interpretau. În plus, şi unul şi celălalt, erau atît de frumoşi şi de graţioşi, vocea lor era atît de armonioasă, încît fiecare din atitudinile lor alcătuiau un tablou tot pe atît de plăcut ochiului pe cît era glasul lor de plăcut, urechilor.

În 21 februarie 1827, generalul Pozzo şi ducele de Raguse, pe atunci încă zdravăn şi sănătos, sosiră acasă la mine, foarte devreme. Aveam cîţiva invitaţi la masă. Nici nu apucă bine să iasă şi ultimul, că ambasadorul, privindu-l pe mareşal, spuse :

— Ei bine ? Ce facem ? Îi spunem ?

Acesta îşi ascunse obrazul în mîini şi răspunse :

— Sînt pur şi simplu îngrozit !

E lesne de înţeles că aceste cuvinte îmi aţîţară curiozitatea. Cei doi îmi povestiră că, în vreme ce ieşeau de la slujba ce se ţinuse la Saint-Denis, mareşalul — care se afla doar cu doi, trei paşi în urma lui Talleyrand — văzuse un om înaintînd către ministru şi cîrpindu-i o palmă atît de zdravănă peste obraz, încît prinţul căzu grămadă. Mareşalul chemase imediat garda şi poruncise să fie arestat bătăuşul care nu era altul decît ticălosul de Maubreuil, în timp ce el, mareşalul, se străduia să-l ridice de jos pe Talleyrand care era pe jumătate leşinat. Ajută să fie dus într-o sală de aşteptare unde se afla Pozzo, care bineînţeles că nu mai vorbi decît despre acest lucru.

Un moment se temuseră ca prinţul să nu-şi dea duhul în braţele lor, atît se simţea de rău. Pozzo descrise lucrurile în felul său pitoresc, arătînd că bietul uncheaş abia mai putea răsufla, că era palid, rătăcit şi că nu se putea împăca în nici un chip cu ideea că era obligat să-şi încheie o carieră plină de strălucire, dar şi de murdărie, stigmatizat de mîna unui maniac, în templul Celui-de-Sus, unde îşi abjurase credinţa şi unde îşi trădase, de cîteva ori, stăpînii. De îndată ce-şi veni în fire, Talleyrand îşi şi dădu seama de mana cerească pe care această întîmplare o dăruia partidului advers.

Înainte de a veni la mine, cei doi bărbaţi trecuseră pe la el. Îl găsiseră, contrar aşteptărilor, cu uşile larg deschise. Înconjurat de lume, şedea într-un fotoliu, în cabinetul său, cu draperiile trase şi cu capul bandajat. Povestea celor din jur că Maubreuil voise să-l asasineze, că-l pocnise în moalele capului, şi că-i făcuse o rană ce trebuise să fie imediat pansată. Cu obişnuita lui imperturbabilitate, istorisea — cu aplomb — celor ce fuseseră martori la scenă :

— M-a doborît cum dobori un bou ! şi, strîngîndu-şi pumnul, îl aşeză cu grijă, peste bandaj.

Despre obraz, nu suflă o vorbă, deşi din pricina palmei încasate, îi plesnise buza. Cei care fuseseră de faţă, înţeleseră că prinţul prefera să fi fost „doborît ca un bou", decît pălmuit. Ei îi ţinură hangul în acest nevinovat şiretlic, despre care toată lumea cunoştea perfect adevărul. Există totuşi un fel de pudoare publică ce-i protejează — pînă la un anumit punct — pe oamenii care au jucat cîndva un rol mare, aşa că nimeni n-a avut curajul să spună cu glas tare, că prinţul încasase o palmă de-i ţiuiseră urechile, de la Maubreuil. De

îndată ce se simţi mai bine, se reîntoarse la Curte, cu fruntea legată cu o bucată de tafta englezească, repetînd întruna :

— M-a doborît cum dobori un bou !

Dar de îndată ce putu — fără să pară că dă bir cu fugiţii — părăsi Parisul şi-şi petrecu restul vieţii la ţară, la doamna Dino, temîndu-se pînă şi acolo să nu dea într-o bună zi, nas în nas, cu Maubreuil. Acesta fusese condamnat la cîteva luni de închisoare. Dar anunţă că de îndată ce va fi liber va reînnoi delictul. N-am mai auzit vorbindu-se de el. Probabil că domnul de Talleyrand l-o fi îndepărtat din ţară, cu bani grei.

Capitolul XIV

Legea dreptului de primogenitură. — Înmormîntarea ducelui de Liancourt. — Garda naţională desfinţată. — Sosthène de La Rochefoucauld şi domnul de Villèle. — Moderaţia Delfinului.

Fatalitatea, care părea să împingă familia de Bourbon să întreprindă numai lucruri menite s-o îndepărteze de popor, îi dictă proiectul legii privind drepturile primului născut. Mărturisesc că pe mine — avînd în vedere înclinaţiile anglofile — ideea m-a încîntat; dar, din păcate, nu m-am informat şi ce părere a făcut ea asupra maselor, dacă ţara era dispusă să şi-o însuşească. Şi n-a fost, dovadă că acea faimoasă Cameră a pairilor, care se bucura de o mare popularitate, şi care era în culmea puterii ei în acea epocă, a respins-o. Resentimentele pe care aceeaşi Cameră le-a arătat cu prilejul înmormîntării ducelui de Liancourt, au sporit antipatia faţă de Casa regală.

Mai multe înmormîntări — între altele cea a domnului Manuel — prilejuiseră o serie de manifestări ostile faţă de guvern [1]. În concluzie, s-au publicat noi ordonanţe privitoare la pompele funebre, între care una prin care se interzicea purtarea sicriului pe braţe. Ducele de Liancourt, protectorul a numeroase stabilimente gratuite, avea nenumăraţi simpatizanţi în rîndurile clasei muncitoare, oameni care ţineau cu orice preţ să aducă ultimul omagiu, binefăcătorului lor, după ce va fi scos din biserică. Dar poliţia se opuse cu străşnicie. Urmă o încăierare ; spiritul de partid se învenină. În zarva aceea, piatra de mormînt căzu şi — zice-se — că se sfărîmă. Scandalul şi tot spectacolul a mîhnit şi a jignit profund familia. Camera pairilor s-a simţit şi ea ofensată şi a cerut explicaţii. Acest incident a contribuit la întărirea alianţei dintre popor şi Camera pairilor. Acel geniu rău care prezida ramura vîrstnică a Bourbonilor, inspiră — făcînd apel la mînie şi la grabă — o hotărîre care nu s-a făcut simţită pe moment, dar care a contribuit la prăbuşirea vechiului tron, dărîmat doar în cîteva ceasuri, trei ani mai tîrziu. În primăvara lui 1827, burghezii din Paris, păreau destul de porniţi împotriva guvernului, ceea ce-l făcu să ezite a aduna garda naţională pentru a fi trecută în revistă de rege. În sfîrşit, după lungi deliberări, s-a hotărît s-o adune. Regele se îndreptă spre Champs-de-Mars. Fu, în general, mai bine primit decît se aştepta. Dar iată că una dintre gărzi, strigă : „Jos miniştrii !“ Regele îşi opri calul şi zise pe un ton calm şi demn :

[1] Elevii de la Şcoala de Arte şi Meserii, din Châlons, Şcoală fondată de ducele de La Rochefoucauld-Liancourt, au vrut — în chip de recunoştinţă — să ducă pe umeri sicriul binefăcătorului lor. Drumul de la casa răposatului şi pînă la biserică a fost efectuat fără nici un incident. Dar la ieşirea din biserică, prefectul poliţiei — de Lavau — a intervenit, pentru că tinerii n-ar fi avut — chipurile — o autorizaţie eliberată de poliţie, ca să poarte sicriul. Acest lucru a prilejuit o scenă regretabilă de adevărată răzmeriţă, care a fost exploatată de opoziţie, cu multă abilitate (n. ed. fr.).

— N-am venit aici ca să primesc sfaturi, ci omagii! Cel care a strigat, să iată din rînd!

Această atitudine se bucură de mare succes, ca toate cele în care cei puternici dau dovadă de voinţă şi energie. Coborînd de pe cal la Tuileries, Carol al X-lea fu foarte mulţumit de felul cum îşi petrecuse dimineaţa. Apoi îl chemă pe mareşalul Oudinot şi-i porunci să redacteze un ordin de zi prin care — manifestîndu-şi nemulţumirea pentru unele proteste izolate — îşi exprima totuşi mulţumirea pentru atitudinea majorităţii gărzii pe care o trecuse în revistă. Regele repetă de două ori:

— Spune-le că sînt foarte mulţumit!

Delfinul îşi exprimă şi el mulţumirea. Toate persoanele care făceau parte din Statul Major rămăseseră deci cu această impresie pe care nu întîrziară s-o răspîndească prin oraş. În seara aceea, am avut prilejul să stau de vorbă cu foarte multă lume. Aceleaşi cuvinte, repetate la nesfîrşit, aminteau că trecerea în revistă fusese splendidă, că regele fusese tot timpul ovaţionat şi aplaudat. Totuşi caleaşca în care se aflau prinţesele fusese urmărită de pîlcuri de oameni care le trataseră cum nu se poate mai prost, ba la un moment dat, chiar le şi huiduise. Toate partidele au fost acuzate de a fi pregătit acea manifestare ostilă. Seara, ducesa de Berry istorisi şi ea, mînioasă, acelaşi lucru. Cînd regele şi Madame sosiră la ea, unde se adunase Curtea, ducesa i se plînse lui Carol al X-lea de ce păţise pe drum. Delfina, interpelată la rîndul ei, răspunse cu bruscheţea-i obişnuită, că lucrurile fuseseră destul de neplăcute, dar că ea se temea şi de mai rău. Regele n-a făcut decît o singură partidă de whist şi s-a reîntors la el unde-l aştepta Villèle. Mareşalul Oudinot, trezit în toiul nopţii, a fost pus să redacteze un ordin de zi prin care regele anunţa desfiinţarea gărzii naţionale. Garda regală preluă şi atribuţiile gărzii naţionale, azvîrlindu-i în stradă pe burghezii care se mai aflau prin cazărmi şi împingînd atît de departe grosolănia, încît aruncară în drum nu numai oamenii, ci şi efectele şi armele celor care lipseau. Această insultă semănă în inima parizienilor sămînţa unei uri cumplite al cărei rod se coapse pe deplin abia în 1830. Iată şi ce anume provocase această disensiune. Una dintre legiuni, reîntorcîndu-se din Champs-De-Mars, se oprise în faţa Palatului Finanţelor, strigase: „Jos cu Villèle!" şi spărsese cîteva geamuri. Sigur că această purtare nedemnă de un corp de militari, îl sperie pe Villèle, cu atît mai mult cu cît ştia că regele fusese mulţumit de felul cum îl primise garda. Pe de altă parte, nu voia pentru nimic în lume să-şi piardă postul. Aşa că-l înrăi pe rege şi învenină toate rapoartele pe care şi le putu procura, în legătură cu vorbele aruncate de norod, prinţeselor şi cu strigătele izolate auzite la Champ de Mars, apoi o rugă pe majestatea sa să nu ia nici o hotărîre înainte de a vorbi cu el. Dar Carol al X-lea avea urechile împuiate de plîngerile ducesei de Berry şi de nemulţumirile cumnatei sale. Aşa că, în cîteva minute, Villèle fu obligat să ia cea mai funestă dintre măsuri. Ludovic al XVI-lea şi-a pierdut tronul în ardoarea sa de a se debarasa de paşnica opoziţie a vechilor Parlamente. Carol al X-lea şi l-a pierdut pe al său, refuzînd orice barieră legală, uitînd fraza atît de potrivită şi de înţeleaptă a lui Talleyrand:

— Nu te poţi sprijini decît pe ceea ce rezistă!

Pe de altă parte, nu cred că Villèle, luînd măsuri atît de violente, n-a avut şi el nişte poliţe de plătit. Orice-ar fi fost, începînd din acea clipă, ministrul a devenit oaia neagră a parizienilor şi, în curînd, a întregii Franţe.

Ducele de Doudeauville, ministrul Casei regale, înţelese mai bine ca toţi tendinţa către care năzuia ţara şi-şi dădu demisia, chipurile, din pricina desfiinţării gărzii naţionale. Nu ştiu dacă înainte sau după acest eveniment ar trebui să plasez un demers al lui Sosthène de La Ro-

chefoucauld pe care ţin să-l amintesc. Am mai vorbit, mi se pare, despre rolul pe care l-a avut între domnul de Villèle şi doamna de Cayla. E neîndoielnic că l-a ajutat pe Villèle să pună mîna pe putere şi că l-a susţinut, datorită influenţei favoritei regelui, atîta vreme cît a trăit Ludovic al XVIII-lea. După moartea acestuia, Villèle se scuturase de o protecţie care cam începuse să-l apese. Continuase totuşi să rămînă foarte bun prieten cu Sosthène. Acesta profită de amiciţia lui cu Villèle şi, într-o bună dimineaţă, intră în cabinetul prietenului său. După cîteva fraze amicale, Sosthène îi aminti de sentimentele patriotice pe care le afişa cînd umbla să pună mîna pe funcţia de ministru, în interesul ţării ; şi, plecînd de la acest lucru, îl avertiză că opinia publică începuse a se declara, pe faţă, împotriva felului său de a administra ţara. Avînd relaţii în toate clasele sociale, îşi putuse da perfect de bine seama de acest lucru pe care venea acum să i-l dezvăluie şi lui Villèle. Sigur că-şi dădea seama că nu stătea în puterea lui Villèle să facă numai bine, dar nu trebuia să uite că Sosthène nu-l plasase în fruntea acelui minister decît ca să fie util ţării ; venea deci să-l implore — în numele amiciţiei, al onoarei şi al recunoştinţei — să nu-l mai compromită încăpăţînîndu-se să se cramponeze de acel post. Vă puteţi închipui cam cum a primit acest sfat Villèle, care pe atunci era atotputernic. Avu o clipă de panică, gîndindu-se dacă nu cumva Sosthène fusese trimis de Carol al X-lea, al cărui aghiotant era. Dar după ce mai puse unele întrebări, se linişti. Îl tratã pe Sosthène de aşa manieră, încît se despărţiră certaţi, ceea ce lui Villèle îi convenea de minune, după care dădu fuga la rege să-i istorisească scena. Acesta, care-şi aminti de intrigile urzite de fratele lui Sosthène în ultimii ani de domnie ai lui Ludovic al XVIII-lea, fu foarte bucuros să-i dea papucii şi să-l facă să îndure „onorurile" dizgraţierii.

Doamna de Cayla — mai versată — nu se certă cu nimeni. A rămas ducesă, aşa cum a dorit răposatul rege, pentru că domnul de Cayla refuzase, cu încăpăţînare, titlul de duce. Carol al X-lea i-a aprobat să intre în sala tronului şi i-a fixat chiar şi o pensie foarte mare.

Cum tot pe atunci, regele şi prietenii săi, cerură restituirea bunurilor bisericeşti şi recunoaşterea ordinelor monastice. Domnul de Villèle era aproape sigur că astfel de dorinţe nu puteau fi realizabile, dar ţinea totuşi să-şi păstreze funcţia de ministru. Ca de obicei, Villèle conta pe abilitatea sa ; numai că de data asta nu-i mai merse. Camera pairilor, ofuscată, şi ministrul, căzură de acord — după o întreagă tevatură — cu consilierii regelui, că ar fi necesar un nou lot de pairi care să împrospăteze atmosfera. Prin această propunere, Villèle spera să-şi asigure un cît mai lung ministeriat. Delfinul nu vru să se amestece în aceste intrigi. Supus regelui, nu manifesta nici un fel de ostilitate faţă de Villèle, nici faţă de favorurile de care se bucura.

Ducesa de Berry n-ar fi vrut ca Villèle să pună în practică, atît de grabnic, toate extravaganţele la care visau atît ea cît şi micul ei grup ultraregalist. Dar ducesa era mult prea frivolă şi prea ahtiată după distracţii, pentru a se ocupa serios de acest lucru. Se mărginea la sarcasme care-l făceau pe noul rege să surîdă, cînd, cu cîteva luni mai înainte, pentru astfel de vorbe ar fi fost serios admonestată de răposatul Ludovic al XVIII-lea.

Capitolul XV

Bătălia de la Navarin. — Alegerile din 1827. — Intrigile partidului ultra. — Căderea lui Villèle. — Şederea lui don Miguel la Paris. — Noul guvern. — Dezamăgirea domnului de Chateaubriand care acceptă ambasada din Roma. — Noua intrigă a lui Polignac.

Nu pot vorbi despre afacerea Greciei, din punct de vedere istoric, pentru că eu nu mă ridic pînă la nivelul unui istoric, dar nici nu pot trece sub tăcere efectele pe care le-a produs în saloanele pariziene. Toţi opozanţii Curţii erau filoeleni ; guvernul, deşi făţiş îi proteja pe greci, în realitate era împotriva lor. Congregaţia i-ar fi preferat pînă şi pe turci decît pe acei greci eretici, căci cel puţin necredincioşii predicau absolutismul. Victoria bătăliei de la Navarin [1] nu produse deci nici un fel de bucurie Curţii din Tuileries, cu toate că nu cuteză s-o primească cu tot atîta răceală ca şi cea de la Londra. Nu mă pot opri să nu semnalez cît de departe poate merge sentimentul patriotic în Anglia. Toată lumea socotea emanciparea coloniilor spaniole utilă intereselor comerciale britanice, în vreme ce emanciparea Greciei putea fi utilă ruşilor. Jurnalele, adunările, membrii celor două Camere nu vorbeau decît despre cruzimile, vexaţiunile, intoleranţele exercitate împotriva americanilor de origine spaniolă despre care toată lumea ştia că fuseseră trataţi în modul cel mai îngăduitor cu putinţă. În ciuda vanităţii naţionale ce se înflăcăra atît de lesne în faţa victoriilor maritime, primul-ministru — în discursul Coroanei — se crezu obligat să califice drept „inoportună“ *(untoward)* victoria de la Navarin. În Franţa, impresia a fost alta ; cum această victorie „inoportună“, a umplut de bucurie mai toată ţara, domnul de Villèle vru să profite de popularitatea de care se bucura acum guvernul, pentru a desfiinţa Camera Deputaţilor. Hotărîrea fu anunţată şi alegerile fixate cît mai repede cu putinţă, sperînd astfel să evite manevrele persoanelor care-i erau ostile. Înaintea alegerilor, desfiinţă şi cenzura. Nu-mi mai aduc aminte în ce epocă a fost restabilită. Dealtfel era atît de nepopulară, încît persoanele onorabile cărora li se ceruse să exercite această meserie, erau hulite de toată lumea.

[1] Bătălie navală cîştigată de escadrele unite ale Franţei, Angliei şi Rusiei împotriva flotei turco-egiptene. Contra-amiralul de Rigny, nepotul baronului Louis, comanda forţele franceze.

O asociaţie de oameni politici şi de litere, în fruntea căreia se afla domnul de Chateaubriand, găsi mijlocul de a face să se publice şi, mai ales, să circule unele broşuri suficient de voluminoase şi distribuite cu destulă neregularitate, pentru a scăpa de cenzura impusă jurnalelor şi scrierilor politice. În jurul nostru, începuse a ploua cu astfel de broşuri pe care lumea şi le smulgea din mînă. Salvandy se afla în fruntea acestui război dus cu pana de scris ; Guizot ocupa şi el un loc important în această afacere, dar mai ales în organizarea alegerilor electorale. Precauţia, atît de evidentă, de a grăbi alegerile, produse o puternică animozitate. Cînd guvernul vrea să-şi atragă masele, trebuie să facă acest lucru cît mai delicat cu putinţă, pentru ca lumea să nu-l bage de seamă ; cînd însă capcana e atît de grosolană încît sare în ochii tuturor, poate crea o enormă dificultate. Şi iată că chiar aşa s-a şi întîmplat ; căci lumea, luată pe nepusă masă, a reacţionat prompt şi a format, în fiecare arondisment, cîte o asociaţie care să apere drepturile electorale. Fraudele, efectuate la ultimele alegeri, de către domnul de Villèle, nu mai putură fi puse în practică. Asociaţiile, alcătuite din marii proprietari, din oameni de litere, avocaţi, oameni politici, desfăşurară cea mai vastă şi mai inteligentă activitate. Lucrînd tot timpul cu legea în mînă, deci în cea mai deplină legalitate, aceste asociaţii alcătuiră un comitet în strînsă legătură cu comitetul principal de la Paris, de unde Guizot dirija toată acea activitate. În vreme ce spiritele se înfierbîntau în centrele electorale, partidul preoţilor se îmbogăţi cu şaizeci şi şase de noi pairi, aleşi aproape exclusiv dintre cei mai zeloşi membri ai Congregaţiei. Toată lumea a văzut lista făcută de domnul de Rivière,

deconspirată de domnul de Rougé, corectată de persoane de încredere şi impusă lui Villèle care ar fi vrut-o altfel alcătuită, dar care îşi spuse că, la urma urmei, noii pairi erau destul de numeroşi pentru a fi în stare să combată spiritul majoritar din Camera Superioară. Or, tocmai acest lucru a revoltat ţara. Căci moderaţia Camerei pairilor proteja poporul de invazia despotismului clerical ; şi, chiar în acel moment, el profita de clauza, abil introdusă în legea juriului, privind rectificarea listelor electorale pentru a scăpa de fraudele comise în 1824.

Această Cameră era deci foarte populară, şi violenţa cu care se acţiona asupra ei, exaspera opinia publică ce se obişnuise să caute protecţia mai curînd la ea decît la Villèle, fapt care-l exaspera pe acesta. Îmi amintesc, în legătură cu acest lucru, de un dialog care mi-a fost relatat de către un martor ocular, aproape imediat după ce-a avut loc. Urcînd scara ministerului marinei, preşedintele Consiliului de miniştri, se întîlni cu subprefectul din Saint-Denis, care o cobora.

— Ei bine, domnule subprefect, răspunzi de alegerea dumitale !

— Nu, monseniore.

— Cum, că doar i-ai spus domnului de Corbière că eşti sigur că vei fi ales !

— Da, monseniore, dar asta a fost înainte de numirea noilor pairi.

— Haide, amice, îţi baţi joc de mine ? Cum crezi că cîţiva pairi acolo îi vor influenţa pe vînzătorii dumitale de îngrăşăminte animaliere ? Ai să fii ales, ascultă-mă pe mine ! Să ştii însă că atunci cînd alegerile nu merg cum trebuie, e vina administraţiei ; te rog să-ţi aduci aminte de asta !

Subprefectul ridică din umeri şi continuă să coboare liniştit, scările, ca un om foarte puţin convins de elocinţa ministrului.

Mulţi dintre alegători se aliară prevenţiunilor celor din Saint-Denis şi, stimulaţi de zelul asociaţiilor despre care v-am vorbit, numiră atît de mulţi deputaţi ostili lui Villèle, încît alegerea acestuia începu a fi îndoielnică. Înclinat întotdeauna să arunce asupra altora vina pentru faptele în care dădea greş, Villèle nu se putu abţine să nu acuze Congregaţia şi să nu-şi verse furia pe ea. Încercă să se ralieze micului grup ultra-aristocratic care rămăsese în afara ligii iezuite, dar acesta îl respinse. Atunci se întoarse spre regaliştii constituţionali care, de trei ani, dirijau Camera pairilor, dar aceştia erau prea porniţi împotriva lui Villèle din pricina măsurii pe care o luase (era vorba de cei şaizeci şi şase de noi pairi), ce urmărea să lovească în Camera pairilor. Toate aceste demersuri ale primului ministru, oricît de secrete ar fi fost ele, nu erau totuşi chiar pînă într-atît încît să nu ajungă la urechile Congregaţiei, aşa că pierderea lui Villèle fu hotărîtă. Congregaţioniştii, îl chemară imediat pe Polignac din Anglia, iar ducele de Rivière îl convinse pe rege să-i dea cît mai repede papucii lui Villèle. Acei domni nu se mai îndoiau că, în sfîrşit, venise şi momentul triumfului lor. Totuşi Villèle, care se temea grozav de Jules de Polignac, se duse la rege şi — după ce-l bîrfi zdravăn pe rivalul său — îi arătă majestăţii sale cît era Polignac de inapt pentru o asemenea funcţie, de incapabil şi de prost, discreditîndu-l în aşa hal în ochii lui Carol al X-lea, încît acesta ezită, iar pînă la urmă refuză categoric să-i mai încredinţeze funcţia de prim-ministru. Sub patronajul Delfinului, funcţia fu încredinţată lui Martignac. Polignac se reîntoarse, furios, la Londra, fără însă a renunţa la intrigile pe care continuă să le urzească în continuare. Bietul duce de Rivière, om cinstit şi foarte bolnav, fu atît de afectat de insuccesul eforturilor sale, încît boala i se agravă. Muri peste cîteva săptămîni, reproşîndu-şi, cu amărăciune, faptul că contribuise la căderea lui Villèle.

În toiul acestor tulburări ministeriale, don Miguel[1] — cunoscut prin comportarea sa violentă, în familie — trecu prin Paris, părăsind Viena, pentru a se duce la Lisabona, unde urma să guverneze țara în numele logodnicei sale, mica regină doña Maria. Împăcat cu don Pedro și recunoscut de puterile europene ca soț al micii regine a Portugaliei, a fost primit la Curtea noastră cu toate onorurile, ce-i fuseseră refuzate cînd trecuse prima oară prin Franța, unde n-a lăsat altă amintire decît cea a unei scene făcută ambasadorului regelui — tatăl său — marchizul de Marialva, ca să capete niște bani. Ea a fost însoțită de niște gesturi atît de amenințătoare, încît bietul marchiz s-a văzut nevoit să fugă și să cheme în ajutor poliția împotriva tîlharului care-l urmărea cu cuțitul în mînă. Cum era bolnăvicios, nu și-a mai revenit după o astfel de spaimă. Deși un asemenea gen de om trebuia să fi fost foarte puțin atrăgător, am simțit curiozitatea să-l văd și eu. Cum se dădea, în cinstea sa, un spectacol la Tuileries, am profitat de ocazie și m-am dus și eu. În loc de un tiran, cu un chip sumbru, cum mă așteptam să găsesc, am văzut sosind, odată cu familia regală, un tînăr cu o figură încîntătoare, cu un aer nobil, distins, cu un surîs dulce, cu o privire calmă și strălucitoare, cu gesturi grațioase. Așezat între doamna Delfină și ducesa de Berry, discuta cu ele cu ușurință și inteligență. Într-un cuvînt, nu semăna nici într-un fel cu bestia feroce pe care mă pregătisem s-o văd.

[1] Don Miguel, al doilea fiu al lui Ioan al IV-lea al Portugaliei și a Charlottei de Spania. Susținut de mama sa și de absolutiști, se ridică împotriva tatălui său și a Cartei constituționale pe care regele o dăruise Portugaliei, în 1822. După moartea tatălui său și după nenumărate intrigi, izbutește să se urce pe tron, și să domnească șase ani (din 1828 pînă în 1834), ca monarh absolut, abolind Constituția. Alungat de pe tron de fratele său mai mare, renunță la Coroană, în schimbul unei pensii pe viață, angajîndu-se totodată să nu mai pună piciorul în Portugalia. A trăit între 1802 și 1866.

În dimineața următoare avu loc o adunare la ducesa de Berry, la care am fost invitată și eu. Don Miguel se arătă același prinț grațios și om de lume. Vorbi aproape cu toate femeile. Curiozitatea ne făcu să ne strîngem în jurul lui, dar tocmai atunci unul dintre aghiotanții săi, îi vorbi despre un portughez care voia să-i fie prezentat. Se întoarse într-o clipă, pe călcîie, și îndepărtîndu-se puțin de noi, aruncă o privire care ne făcu să ne dăm speriate, îndărăt. Tigrul din el se trezise din nou. Nu-mi pot explica nici astăzi cum, în mai puțin de o secundă, frumoasele trăsături ale chipului său se urîțiră brusc, devenind de-a dreptul hidoase. Aghiotantul rămase încremenit în locul în care rostise acele vorbe care fuseseră atît de prost primite.

Astea au fost singurele mele legături cu acest prinț bizar. Privirea pe care i-am surprins-o însă atunci, m-a convins de cruzimea și de nebunia sa; pentru că numai un om nebun se putea comporta astfel.

Aceste observații asupra fizionomiei m-au făcut să mă gîndesc, fără să vreau, la domnul de Chateaubriand pe care am avut prilejul să-l văd a doua zi după ce numele primului ministru a apărut în *Monitor*. Trudise din greu ca să-l înlăture pe Villèle și credea — molcomindu-și ura — că, în sfîrșit, va reveni la ministerul afacerilor externe, de unde fusese îndepărtat cu destulă brutalitate și unde dorea cu ardoare să revină, socotindu-se indispensabil. În discuțiile ce precedaseră numirea primului ministru, el se considerase tot timpul șef și nu discutase decît despre colegii ce urmau să fie numiți la diversele ministere. La interne, îl propusese pe Royer-Collard, susținînd că domnul Collard — care era liberal atît cît putea fi un regalist — i se părea indispensabil. Apoi, începu a-i face curte domnului de La Ferronnays, ca să-l determine să accepte externele. Ferronnays consimți. Și în vreme ce Chateaubriand și Royer-Collard se socoteau indispensabili și așteptau — învăluiți

în suficiența lor — să li se solicite concursul, citiră în *Monitor* despre numirea noului guvern, format din oameni pe care ei înșiși îi propuseseră ca făcînd parte din partidul lor. Nu știu ce efect a avut această veste asupra lui Royer-Collard ; știu însă că Chateaubriand a fost atît de furios, încît am crezut că se sufocă ; a trebuit să i se pună lipitori pe gît și, cum acest lucru n-a fost de-ajuns, i s-au mai pus altele și pe tîmple. A doua zi, i s-a vărsat fierea în sînge, fapt care l-a făcut să devină verde ca o șopîrlă. Cum în starea de agitație în care se afla nu-și putea găsi liniștea, l-am întîlnit într-o casă unde venise să-și plimbe neastîmpărul. Stigmatele lăsate de lipitori, îi îngăduiau să atribuie schimbarea sa vizibilă, bolii. Cred că n-am văzut niciodată un spectacol mai trist decît cel al acestui om inteligent, instruit, de o mare capacitate intelectuală, ce părea întotdeauna atît de profund indiferent la tot ce-l înconjura, dar care acum era complet răvășit și distrus numai din cauza prea marii sale ambiții. Dacă l-ar fi putut ataca și pe noul ministru cu tot atîta înverșunare ca și pe cel vechi, probabil că s-ar fi simțit puțin mai ușurat. Din păcate, își dădea perfect de bine seama că toate armele sale erau distruse, și că alții, mai puternici, își bătuseră joc de el. Hyde de Neuville [1], pe care el însuși îl propusese, și care, practic, îi datora postul de ministru, îl chemase la sine și, vorbindu-i de sus, îi oferise postul de ministru al marinei. În vremea asta, regele — oricît de nemulțumit ar fi fost de noul guvern — avea totuși o singură consolare : faptul că scăpase de domnul de Chateaubriand. Cu toate că nici La Ferronnays nu-i era agreabil, îl prefera totuși celui dintîi. Dintre toți miniștrii, cel al afacerilor externe era tot timpul în contact direct cu regele. În atribuțiile acestuia intrau — în afară de tracasările și neplăcerile funcției — și unele discuții intime și mai ales unele bîrfe care-i plăceau grozav regelui. În acest post trebuia deci o persoană foarte bine aleasă care să asculte, să priceapă și apoi să intre, cu menajamente, în probleme, avînd grijă de micile susceptibilități, de preferințele și de antipatiile regelui. Din acest punct de vedere, domnul de La Ferronnays era foarte bine ales ; dar, din păcate, prinții nu-i putuseră ierta cearta cu ducele de Berry, de unde o plămadă de nemulțumiri, care și începuse să dospească. Delfinul își dădu cel mai bine seama de situație, așa că din clipa în care La Ferronnays fu numit ministru, favoarea pe care o acordase pînă atunci domnului cu pricina, suferi o sensibilă scădere. Pe de altă parte, toată lumea simțea nevoia să scape de domnul de Chateaubriand. Cum nu-l voiau ca coleg și se temeau de el, ca dușman, regele socoti că nici un sacrificiu nu era prea mare ca să-l îndepărteze din Consiliu și mai ales de lîngă sine. Începu, sub pretextul nu știu cărei despăgubiri, prin a-i da o mare sumă de bani ca să-și plătească datoriile de care, slavă Domnului, nu ducea lipsă niciodată. Apoi, după cîteva rugăminți, îl determină să accepte temporar, postul de ambasador la Roma. Postul era ocupat de domnul de Laval, dar acest lucru nu constituia nici un impediment, căci Laval fu chemat imediat de la Roma, spre marea sa dezolare, și numit ambasador la Viena, de unde fu rechemat ducele de Caraman, căruia nu i se explică în nici un fel de ce fusese adus atît de grabnic la Paris. Crezînd probabil că va fi făcut ministru, se aruncă într-o diligență și ajunse în capitala Franței cu o iuțeală de necrezut. Vă închipuiți cît de cumplită i-a fost dezamăgirea cînd i s-a spus că fusese chemat pentru că și așa stătuse mult prea mult în acel post și că era cazul să mai fie schimbat.

[1] *Jean-Guillaume, baron Hyde de Neuville* (1776—1857), ministru al Franței, în America, apoi în Portugalia, unde l-a susținut pe regele Ioan al VI-lea în lupta împotriva fiului său, don Miguel.

Chateaubriand se resemnă să se ducă să stea cîteva luni la Roma, încredințîndu-și interesele în mîinile cîtorva prieteni pe care-i credea sinceri.

Abia scăpat de acest candidat incomod, domnul de La Ferronnays avu de luptat cu un altul. Domnul de Polignac, reîntors de la Londra, începu a urzi tot soiul de intrigi pe lîngă rege. Dar La Ferronnays mi-a povestit cum a scăpat și de el. Și-a așezat hîrtia de numire pe o masă ce se afla lîngă ei și i-a spus :

— O vrei ? Ia-o, dar în mod cinstit ! Eu nu țin la ea și sînt gata să mă duc să-i spun regelui acest lucru ! Dar dacă el vrea totuși să rămîn ministru, nu pot și nici nu vreau să-ți suport prezența aici, și nici intrigile la care toată lumea știe că te pretezi !

Polignac bîlbîi cîteva scuze amețite și răutăcioase.

— Ei bine, în acest caz, reluă La Ferronnays, dacă nu vrei să fii ministru, trebuie să pleci imediat la Londra !

Jules se văzu obligat să plece, căci nu avusese încă vreme să ducă tratative cu colegii lui La Ferronnays, iar regele mai era încă sub influența cuvintelor pe care i le vîrîse în cap Villèle, despre incapacitatea sa.

Avînd o falsă idee despre generozitate, La Ferronnays după acea explicație, se apucă să-l disculpe pe Polignac, fiind astfel într-un anume fel, vinovat de catastrofa al cărui principal instrument a fost, nu peste mult, chiar Jules.

Între timp, domnii de Villèle și de Peyronnet, numiți pairi, se prezentară mîndri, în Camera Superioară, în fruntea falangei de noi pairi numiți de ei. Dar își dădură în curînd seama că nici unul dintre noii pairi nu le erau fideli, că dimpotrivă, se lăsaseră cu toții influențați de colegii lor mai vechi. Domnul de Villèle își dădu repede seama că nu mai avea nici o șansă de succes în acel moment, așa că nu mai vru să se vîre în nici o intrigă. Rămase deoparte și, nu peste mult, părăsi Parisul. Nu pot pretinde că ar fi renunțat la orice ambiție,

dar văzuse limpede că terenul nu era destul de solid pentru a-și instala bateriile, iar domnul de Villèle era un om care știa să aștepte.

Nu vreau să uit o ciudățenie în care sînt silită să cred, pentru că am văzut-o cu ochii mei.

În 1828 sau poate în 1827, mi-au adus o fetiță de vreo doi ani ai cărei ochi strălucitori, de un albastru deschis, nu prezentau nimic ciudat la prima vedere ; dar, examinîndu-i cu mai multă atenție, vedeai că cristalinul era alcătuit din mici linioare care formau de fapt, niște litere albe, pe un fond albastru, așezat în cerc de jur împrejurul pupilei unde scria clar „împăratul Napoleon". Cuvîntul „Napoleon" se putea citi foarte clar în amîndoi ochii. Primele litere din „împăratul", erau încețoșate la unul din ochi, iar ultimele, la celălalt. Copila era deosebit de frumoasă, iar vederea îi era absolut normală. Mama ei, o țărancă lorenă, îmi istorisi, cu multă simplitate, cărui lucru îi atribuia ea acest bizar fenomen. Avea un frate care fusese luat în armată, un frate pe care ea îl iubea ca pe lumina ochilor. Plecînd, tînărul îi dăruise surorii sale o monedă nouă-nouță de douăzeci de soli, rugînd-o s-o păstreze ca pe-o relicvă. La puțină vreme după asta, află că regimentul fratelui său urma să treacă doar la trei leghe de satul lor ; dădu fuga să-l mai vadă o dată. La înapoiere, zdrobită de oboseală și de sete, se opri la o crîșmă, aflată la jumătatea drumului, ca să bea o cană cu bere. Dar cînd să plătească, băgă de seamă că, dîndu-i fratelui ei tot ce avea, nu-i mai rămăsese decît prețioasa monedă de douăzeci de soli de care nu se despărțea niciodată. Se rugă de crîșmar s-o păsuiască pînă a doua zi, dar acesta nici nu vru să audă. Neavînd încotro, își sacrifică modesta comoară, gemînd și plîngînd cu hohote. A doua zi, soțul ei se duse să caute acea piesă de douăzeci de soli pe care i-o aduse nevestei sale. Cînd i-o dădu, bucuria ei fu atît de mare, încît copilul pe care-l purta în pîntece, tresări,

iar ea simți o slăbiciune și leșină. Fetița purta în ochi, amprenta fidelă a monedei de douăzeci de soli. Nu țin să scriu un tratat de psihologie pentru a analiza cum s-a putut petrece un asemenea lucru. Afirm doar că l-am văzut cu ochii mei, că l-au văzut și alții și că nu era vorba de nici o înșelăciune. Medicul dintr-un tîrg învecinat avu ideea să arate lumii copilul, însoțit de mamă, pentru o taxă oarecare. Dar guvernul s-a opus la orice fel de publicitate. N-a îngăduit să se scrie nimic în jurnale și a scurtat imediat vizita femeii, a medicului și a fetiței, la Paris. N-am mai auzit vorbindu-se despre acel copil. Dacă o asemenea întîmplare s-ar fi petrecut pe vremea împăratului Napoleon, sute de guri dintre cele mai renumite, n-ar mai fi ostenit, povestind-o.

Capitolul XVI

Schimbarea survenită în dispoziția Delfinului. — Numirea baronului de Damas ca preceptor al ducelui de Bordeaux. — Ordonanțele din iunie 1828, ale iezuiților. — Călătoria regelui în Alsacia. — Cadril la ducesa de Berry. — Mica Mademoiselle. — Educația ei.

Ajung la unele împrejurări de o mare importanță prin urmările lor ; nu pot să le explic, fiindcă nu le înțeleg, deși s-au petrecut sub ochii mei. Poate că cineva, într-o zi, va dezvălui motivele oculte ale faptelor pe care mă pregătesc să vi le istorisesc. Vă voi relata doar ceea ce am bănuit eu.

Ați văzut cît de înțelept se dovedise a fi Delfinul în timpul ministeriatului lui Villèle. Ați văzut ce încredere acorda persoanelor care erau de partea noului guvern, mai ales domnului de Martignac care-l însoțise mai înainte în campania din Spania. Totuși, odată cu noua administrație, alcătuită sub auspiciile sale, păru că

se îndepărtează de vechii săi consilieri pe care nu-și mai manifestă dorința de a-i susține.

Domnul Pasquier și mai ales domnul Portal, chemați pînă atunci, în mod frecvent la discuțiile intime cu Delfinul, încetară brusc de a mai fi poftiți, iar notele care le erau cerute zilnic pentru a-și da părerea în unele situații, nu le mai fură cerute. Aș fi înțeles acest lucru, dacă Delfinul și-ar fi acordat încrederea noului său cabinet, dar nu făcu acest lucru.

Delfinul săvîrși greșeala de a vrea să fie el însuși ministru cu portofoliu. În loc să-și păstreze încrederea în ministerul de război, unde făcea ce voia, dorea să fie el însuși ministru, să aibă personal de serviciu, birouri și o treabă cu care să se laude în Consiliu. Invidia funcțiilor punînd stăpînire pe el, începu a semăna printre miniștri nemulțumiri și rivalități pe care avu grijă să le întrețină prin cîțiva agenți plătiți de el. Pe de altă parte, toți ofițerii care nu obțineau destul de repede ceea ce cereau, în loc să ridice glasul împotriva ministrului, încredințîndu-se bunătății Delfinului, trebuiau să se adreseze direct acestuia, așa că foarte repede își pierdu și bruma de popularitate pe care și-o cîștigase în armată. Acest rezultat fusese dealtfel prevăzut de către vechii consilieri ai Delfinului. Ei încercaseră să-l determine să renunțe la acest capriciu administrativ, așa că răceala lui față de ei probabil că se datora acestui lucru. Am mai spus dealtfel, cu ce silă se uita la domnul de La Ferronnays cînd intra la Consiliu. Știu de la acesta din urmă că în toată perioada cît a fost ministru, Delfinul nu i-a adresat cuvîntul, decît atunci cînd aveau loc unele controverse în Consiliu. Ultima, și cea mai însuflețită, a fost în legătură cu ducele de Wellington. Delfinul ținea neapărat să se adopte o măsură recomandată de duce, pe care La Ferronnays o dezaproba.

— Ducele de Wellington, spuse Delfinul, este atașat familiei noastre, ne iubește și nu ne vrea decît binele !

Domnul de La Ferronnays, mîniat, pe drept, de aceste cuvinte, îi răspunsese destul de înfierbîntat, că ducele de Wellington era ministru englez, că nu vedea lucrurile decît prin prizma intereselor țării sale și că era de datoria Consiliului regelui Franței, alcătuit din francezi, să cîntărească propunerile și să hotărască dacă erau în interesul Franței, fără să țină cont de amicițiile personale care, în mod sigur, nu influențau cu nimic guvernul Angliei. Făcu praf toate argumentele Delfinului, al cărui singur susținător era Polignac, și-l determină pe rege să fie de părerea sa, rezolvînd problema așa cum trebuia, spre ciuda domnului Delfin. Această discuție avu loc la sfîrșitul anului. Dar, între timp, și alte lucruri îl înrăiseră pe Delfin. Unul dintre ele fusese legat de înlocuirea ducelui de Rivière. Regele voia ca în slujba de preceptor să numească el pe cine credea de cuviință. Consiliul pretindea să fie consultat. Pretenția regelui era sprijinită de cei din partidul ultra, pretenția miniștrilor era susținută de întreaga țară. Delfinul luă partea tatălui său, care nu admitea să nu-și poată exercita alegerea preceptorului nepotului său — independență la care avea dreptul, ca șef al familiei. Cum miniștrii insistară totuși, regele le făgădui să nu facă nici o alegere înainte de a-i informa și pe ei. Așa că începură a căuta o persoană care să corespundă acestui post. Se opriră asupra ducelui de Mortemart, dar, în vreme ce negociau cu el, regele își anunță miniștrii, la ora zece seara, că a doua zi avea să apară în *Monitor*, numirea baronului de Damas, în postul de preceptor. Așa înțelesese el să nu facă nici o alegere înainte de a-i anunța pe miniștri. Guvernul protestă, dar la acea oră nu se mai putea face nimic, așa că regele triumfă.

Domnul de Damas era omul Congregației. Fu deci clar pentru toți că la Palat exista o facțiune al cărei credit era mult mai mare decît cel al miniștrilor și care se bucura de deplina încredere a regelui. Delfinul detesta Congregația; făcu deci, o vreme, caz de alegerea lui Damas, arătîndu-se a fi împotrivă; dar cum era convins că alegerea preceptorului pentru micul duce de Bordeaux era totuși o treabă care-l privea numai pe rege, Delfinului îi fu ciudă pe el că dăduse frîu liber mîniei, se rușină și merse pînă acolo încît își ceru scuze, și regelui, și preceptorului pentru comportarea lui nesăbuită. Mai tîrziu, cînd văzu ce impresie proastă făcuse alegerea lui Damas, asupra poporului, dădu o serie de ordonanțe[1] în care tuna și fulgera împotriva iezuiților și a seminariilor lor. Nu voi intra în amănuntele acestor evenimente. Știu doar că regele a ținut cincisprezece zile ordonanțele, înainte de a le semna. Șefii iezuiților i-au dat, pînă la urmă, încuviințarea să-și pună parafa pe ele, fiindcă și-au dat seama că dacă s-ar fi opus în acel moment, ar fi fost înfrînți; așa că au socotit că ar fi mult mai bine să-și dea consimțămîntul, siguri că vor găsi la rege ajutorul necesar să se redreseze, cînd împrejurările le-o vor îngădui. Așa că regele semnă ordonanțele, dar cu multă mîhnire. Cît despre Delfin, acesta a fost ultimul lui act înțelept. Începînd din acel moment s-a îndepărtat din ce în ce de ideile pe care le susținuse pînă atunci. Alegerea generalului Clausel ca deputat, l-a aruncat definitiv în rîndurile celor din partidul ultra. El nu i-a putut ierta acestui ofițer expulzarea ducesei de Angoulême din Bordeaux, în timpul celor „O sută de zile“, și numirea lui ca deputat l-a iritat în așa măsură, încît a devenit o adevărată monomanie. După

[1] Aceste ordonanțe, date în urma unei anchete făcute de monseniorul de Quélen, arhiepiscopul Parisului, monseniorul Feutrier, episcopul de Beauvais etc. supuneau Bisericii institutele de învățămînt dirijate de iezuiți; ele arătau că, pe viitor, nimeni nu putea învăța sau conduce o școală, dacă nu declara în scris că nu aparținea nici unei congregații religioase, decît celei autorizate, în mod legal, în Franța. În plus, numărul elevilor care puteau fi admiși în aceste școli era limitat la douăzeci de mii.

această epocă, nimeni n-a mai găsit în el nici măcar o scînteie din acel bun-simț în care Franța își pusese atîtea nădejdi, în decursul anilor. Această schimbare fu, în curînd, cunoscută de toată lumea și educația ce i se dădea micului duce de Bordeaux asmuți ura împotriva ramurii vîrstnice și-i pregăti căderea, pentru că rădăcinile îi fuseseră tăiate, una cîte una, de multe luni de zile.

Consiliul militar pe care Delfinul îl prezida, își reluă ședințele și, în fiece zi, mareșalul Marmont ne repeta aberațiile și pretențiile smintite ale Delfinului. Îmi aminteam de elogiile aduse în anii precedenți și-l acuzam, în sinea mea, pe bietul general, de nestatornicie; dar, din păcate, nu era singurul care făcea asemenea observații. Toate rapoartele ni-l înfățișau pe Delfin înrolat în rîndurile celor mai înflăcărați reacționari. Insist asupra acestui fapt, despre care poate că Istoria va face prea puțin caz, pentru că, după mine, el a îndepărtat toate speranțele, a exasperat toate spiritele și i-a împins la excese și pe cei care nu-l puteau suferi, și pe cei care țineau cu el.

Nu după mult timp, regele a făcut o călătorie în Alsacia, și anume în vara anului 1828. A fost primit foarte bine, fapt care l-a încîntat. Toate discursurile care i-au fost adresate lăudau mai ales ordonanțele pe care le dăduse împotriva iezuiților. Domnul de Martignac îi atrăgea mereu atenția asupra acestui lucru, pînă cînd regele a simțit că i se face silă de ministrul său, căci nu voia să se atribuie decît propriei sale persoane demonstrațiile locuitorilor țării care-l primiseră triumfal. La Strasbourg veniră să-l salute cîțiva mici suverani germani. Regele se crezu cel puțin Ludovic al XIV-lea.

La Paris, guvernul abia mai izbutea să se mențină, căci trebuia să facă față opoziției de stînga, opoziției de dreapta, alcătuită din partidul ultra, congregaționiștilor, curtenilor, ba chiar și regelui. Poate că s-ar fi susținut

totuși, în ciuda tuturor acestor piedici, dacă toți cei care doreau ordine și liniște s-ar fi străduit să-l ajute; dar fiecare voia să profite cît mai mult, să blameze, să atace. Partidul constituțional era cel mai chițibușar. Era alcătuit din oameni mult prea ocupați să-și dovedească, în primul rînd, capacitatea individuală, și apoi să-i sprijine pe șefi. Așa că guvernul nefiind susținut de nici un partid, cred că se mira și el că rezistase atîta. Într-adevăr, nimeni nu-și dăduse încă seama că, de fapt, căderea lui, avea s-o aducă și pe cea a monarhiei. Era totuși clar pentru cei care vedeau cu ochi limpezi lucrurile, că guvernul Martignac, călca pe urmele guvernului Richelieu, singurul care fusese în stare să mențină Restaurația, dar pe care regele nu putuse să-l sufere, deși Camerele se străduiseră să-l susțină, cu toată împotrivirea suveranului. Dacă toți deputații care doreau menținerea guvernului Martignac, l-ar fi susținut, poate că ar fi izbutit să retragă nava Statului din mijlocul valurilor amenințătoare în care o lăsase Villèle să plutească, și ar fi adus-o cu bine la țărm. Numai că acum era prea tîrziu. Nu mai puteau face altceva decît să-și reproșeze că nu interveniseră la vreme și să constate că toți contribuiseră la catastrofa care se apropia.

În timp ce situația politică era jalnică, distracțiile, în capitală, continuau cu însuflețire, iar carnavalul din 1829 a fost de-a dreptul sclipitor.

Prinții de Orléans crescuseră și Palatul Regal se înveselise. După concerte și după dineuri, urmau spectacole, baluri și cadriluri. Ducesa de Berry profita de acea atmosferă veselă și dădea, la rîndul ei, serbări foarte frumoase. Cele mai strălucitoare și mai plăcute, aveau loc în apartamentul doamnei de Gontaut, ceea ce o dispensa pe ducesă de invitații și de etichetă și-i îngăduia să poftească toată lumea la modă. Deseori se dădeau baluri mascate, unde măreția costumelor îți lua ochii, dar care, în ansamblu, nu oferea un spectacol chiar atît

de frumos. Începuseră pe atunci a fi la modă toaletele din Evul Mediu. Ducesa de Berry se gîndi să dea un bal care să reprezinte Curtea lui Francisc al II-lea. Toți curtenii tineri și eleganți fură poftiți, ca să umple sala. Restul invitaților, în costume obișnuite, serveau de spectatori. Ducele de Chartres, înfățișîndu-l pe Francisc al II-lea, atrăgea toate privirile. Toată lumea îi admira chipul frumos și făptura plină de grație. Maestrul de balet îi pregătise un tron pe care trebuia să se așeze, cu cîteva trepte mai sus decît regina, reprezentată de ducesa de Berry. Ducele de Chartres refuză să ocupe acel loc și o plasă pe tron pe doamna de Podenas care juca rolul Caterinei de Medicis. Această reprezentație avu un succes neașteptat la Tuileries. Doamna Delfină îl lăudă peste tot pe tînărul duce de Chartres „pentru respectul de care dăduse dovadă". Să fi presimțit cumva că tronul din Palatul Tuileries va fi cîndva pus la dispoziția sa ? Atunci, cu siguranță că n-ar mai fi avut „respectul" să-l refuze. Ni s-a povestit că Delfina o bîrfise zdravăn pe ducesa de Berry care-și alesese rolul Mariei Stuart. Poate că nu era chiar un lucru cu judecată să reprezinți o regină decapitată, în Palatul Mariei Antoaneta, dar ducesa de Berry n-avea minte nici cît o găină. Regele nu interzise cadrilul, și ducesa, după obiceiul ei, nu ținu cîtuși de puțin seama de dezaprobarea cumnatei sale. Aceasta din urmă asistase mascată și împodobită cu toate pietrele scumpe, la bal, dar la cadril se retrăsese, fără nici un fel de scuze. Totuși, îi împrumută diamantele sale doamnei care o înfățișa pe Margareta a Scoției, pentru a facilita participarea la cadril cîtorva englezoaice care ardeau de nerăbdare să ia parte.

În general, femeile erau, toate, foarte bine puse la punct. Bărbații, cu foarte puține excepții, aduceau mai toți cu niște măști de bulevard. Ducele de Chartres purta un costum magnific ; pînă și micul duce de Richelieu arăta atît de bine cum nu l-am mai văzut niciodată, nici înainte, nici după bal. Cît despre regina serbării — doamna ducesă de Berry — era groaznică. Își ciufulise părul, ca să fie mai în spiritul epocii, dar îi ședea cumplit. Se împopoțonase cu o vestă lungă de hermină, cu blana pe dinăuntru, care-o făcea să semene cu un cîine plouat. Căldura pe care i-o ținea vesta, o făcuse să se înroșească toată, și la față, și pe mîini, și pe gît, încît arăta exact ca un rac fiert. Cred că niciodată nu s-a străduit mai mult ca să arate mai urît ca la acel bal.

Mica Mademoiselle [1], care asista și ea la acea serbare, se ducea de la o banchetă la alta, ca să-și laude vărul, pe frumosul duce de Chartres. Părea în culmea încîntării și-și manifesta dragostea cu atîta candoare încît, deși n-avea încă zece ani, era nespus de dulce și de grațioasă. Această fetiță făgăduia încă de pe atunci să fie, nu atît frumoasă, cît atrăgătoare. N-am avut onoarea de a mă apropia prea mult de ea, dar o vedeam adesea la doamna de Gontaut, și mi se părea foarte politicoasă. O copleșea pe ducesa de Orléans cu mîngîierile sale repetînd întruna :

— O iubesc pe mătușa mea fiindcă e bună și fiindcă e mama verișorului meu, Chartres.

Nu scăpa niciodată ocazia să nu-l dea de exemplu pe acest văr, ducelui de Bordeaux, pe care-l privea cu toată superioritatea celor zece ani ai ei. Deși încă foarte mică, se interesa de toate evenimentele și știa să fie extrem de politicoasă cu cei mari. Doamna de Gontaut, înțelegînd că copilăria unei prințese nu trebuia să fie scutită de o serie de impresii — ca cea a copilelor de rînd — încurajă discuțiile celor mari, în fața fetiței, care încet, încet, începu a prinde gust pentru ele. Tre-

[1] E vorba de *Louise-Marie-Thérèse*, fiica ducelui de Berry, născută în 21 septembrie 1819 ; s-a măritat în 1845, cu Carol al III-lea, duce de Parma și a murit în 1864.

buia, dealtfel, să-i umple, într-un fel, imaginația foarte activă și mai ales s-o ferească de o anumită înclinare către un orgoliu exagerat care nu se mai potrivea cu vremurile în care trăiam. Doamna de Gontaut mi-a povestit că, a doua zi după bal, micul duce de Bordeaux a fost despărțit de sora sa pentru a fi încredințat educației unor bărbați, deci smuls din mîinile dădacelor sale. Doamna de Gontaut îi conduse, conform uzanțelor, pe cei doi copii, la rege. Trecînd prin sala gărzilor, acestea nu le dădură onorul. Mademoiselle se opri scurt, îi privi pe ostași cu mirare, dar și cu nemulțumire.

A doua zi, santinela, care între timp primise poruncile cuvenite, văzînd-o pe mica Mademoiselle, porunci gărzilor să-i dea onorul. Ea se opri, le făcu o reverență, apoi le spuse :

— Vă mulțumesc, dar cred că vă înșelați ! Să știți că sînt tot eu, cea de ieri !

Doamna de Gontaut, femeie inteligentă, își dădu seama că avea de-a face cu un copil extrem de isteț, dar și foarte orgolios.

Auzind aceste lucruri, baronul de Damas, ceru ca cei doi copii să fie despărțiți definitiv. Foarte tînăra Mademoiselle i se părea prea matură pentru vîrsta ei și, în bigotismul lui înapoiat, socotea indecent ca un prințișor de opt ani, să-și îmbrățișeze din cînd în cînd, sora care încă nu împlinise zece.

Educația micului prinț se reduse, pînă la urmă, doar la niște exerciții de gimnastică, exerciții cu care-l chinuiau pe bietul copil, ca și cum ar fi trebuit să debuteze la circul Franconi ; sărmanul prinț era crescut ca un călugăr și se plictisea de moarte.

Capitolul XVII

Dificultățile suscitate de guvernul Martignac. — Răspunsul regelui dat ducelui de Mortemart. — Intrigile din Camera Deputaților. — Moartea episcopului de Beauvais. — Felul diferit în care a vorbit regele cu domnii de La Ferronnays și Martignac. — Previziuni greșite.

Sănătatea domnului de La Ferronnays, foarte șubredă de cîtava vreme, a devenit atît de precară încît a fost obligat să părăsească ministerul afacerilor externe. Au apelat la mai multe persoane menite să-l înlocuiască, între alții și la domnul Pasquier. Dar el a refuzat convins că regele Carol al X-lea avea un dinte împotriva sa, fapt care l-ar fi împiedicat să-i acorde deplina sa încredere. Povestea data de mult. Cînd în 1814 Monsieur, precedîndu-l pe Ludovic al XVIII-lea, cîrmuise cîteva săptămîni Franța, în calitate de locotenent general, domnul Pasquier îi vorbise despre starea în care se afla țara, cu o franchețe pe care prințul emigrant nu știuse s-o aprecieze și pe care cei din jurul său o calificară drept ură împotriva Restaurației. Sigur că acuzația era neîntemeiată. Domnul Pasquier se obișnuise cu noua ordine a lucrurilor devenită necesară salvării patriei. Ar fi vrut doar ca cei de la conducerea țării să profite de ea. Obișnuit, pe de altă parte, să slujească sub Napoleon, el procedase la fel ca pe vremea lui.

Or, Napoleon nu numai că aprecia, dar chiar cerea să i se spună adevărul în față, insista să-ți dai părerea și să și critici ceea ce nu-ți plăcea. Admitea să discute cu tine oricum, pînă și în contradictoriu, dar să discute. E adevărat că acționa întotdeauna cum credea el de cuviință, dar niciodată nu se supăra dacă cineva nu era de aceeași părere cu el, fie în guvern, fie în Consiliu.

Monsieur nu înțelegea să lucreze cu subalternii în felul acesta, așa că dacă cineva cuteza să-i vorbească despre vreo dificultate, chiar în propriul său interes, îl socotea imediat dușman. Domnului Pasquier îi trebui multă vreme pînă să descopere această meteahnă a lui

Monsieur, aşa că — cu zelul lui — îşi agravă serios situaţia. Dar chiar cînd şi-a dat seama de realitate, tot n-a vrut să bată în retragere şi a continuat să-şi îndeplinească, la fel de conştiincios, datoria. Devenit ministru sub Ludovic al XVIII-lea, a fost nevoit să se ciocnească destul de des cu cei din partidul ultra şi, prin urmare, să-i displacă tot mai mult lui Monsieur. Aceste precedente nu-i mai îngăduiau să intre în guvernul lui Carol al X-lea, aşa că le spuse miniştrilor, care doreau să-l aibă coleg, că, în guvern, nu le-ar fi de nici un folos, pe cînd în Camera Pairilor le-ar putea fi mult mai util. Nu împărtăşea nemulţumirea pe care majoritatea oamenilor o exprimau faţă de guvernul Martignac. Susţinea sus şi tare, că numai un smintit i-ar putea cere lui Martignac să obţină ceva de la un rege care nu-i dădea nici o atenţie.

Deci, după ce a căutat cîtva timp un succesor pe care să-l aşeze în scaunul lui La Ferronnays, regele s-a hotărît să lase lucrurile aşa cum erau. Datoriile pe care ultimul titular le făcuse, slujiră drept pretext de a nu-l mai înlocui pe vechiul ministru. Domnul Portalis primi poruncă să-i ţină locul cît va lipsi La Ferronnays. Doi oameni acţionaseră în principal pentru a ajunge la acest rezultat : regele, care voia să răstoarne guvernul şi domnul Hyde de Neuville care voia, cu orice preţ, să-şi ţină cuvîntul dat lui Châteaubriand, şi să-l ajute să intre în guvern. Această dublă intrigă reuşi să-i îndepărteze pe toţi candidaţii, între alţii pe ducele de Mortemart la care Martignac ţinea foarte mult. Ştiu chiar de la el că Martignac l-a întrebat cum ar putea să reziste la insistenţele atît de sîcîitoare ale regelui de a-şi vîrî amicul în guvern. Mortemart îi răspunsese că regele nu-şi manifestase nici cea mai mică dorinţă de a-i propune să facă parte din guvern.

— Mă mir ! Dar dacă nu te-a chemat încă, află că o să te cheme !

Într-adevăr, regele îl chemă pe Mortemart.

— Ei bine, îi zise majestatea sa, deci nu vrei să faci parte din guvern...

Domnul de Mortemart vorbi despre nişte motive cu totul personale. Regele le combătu doar cu jumătate de gură, ca şi cum ar fi debitat o lecţie, apoi adăugă :

— În fond, află că ai dreptate ! E mai bine să nu intri în gaşca ălora din guvern !

Iată care au fost „sîcîitoarele insistenţe“ ale regelui. Mortemart, fire loială, încercă să-l lămurească pe Martignac despre situaţia sa. Dar nu-l putu convinge că nu se bucura de deplina încredere a regelui.

Ducele de Mortemart — pe care evenimentele l-au obligat să joace un rol politic la care n-a rîvnit — nu avea stofă de politician pentru a şti să descurce nişte iţe destul de încurcate ; altfel, era un om cinstit, onest, independent, francez pînă în măduva oaselor, nelipsit nici de spirit, nici de judecată. Dar Curtea lui Carol al X-lea era o adevărată pasăre Phönix ; ţara, care în fond nu-i ceruse decît să se acomodeze cu Restauraţia, se ataşase sincer de acest mare senior pe care nu-l repudiase. Flatat de popularitatea de care se bucura, Mortemart, se îndepărtă din ce în ce mai mult de extravaganţele la care-l obligau poziţia lui socială. Renunţă pînă şi la vînătoare, de care se ocupa de mai bine de zece ani şi începu a se arăta din ce în ce mai rar, la Camera Pairilor. Numit ambasador în Rusia, îl însoţi pe ţarul Nicolae în prima campanie din Turcia. Se bucură de mai multă stimă din partea ostaşilor, decît princiara sa gazdă, care — în loc să lupte — se simţea mai bine să troneze pe o esplanadă, de unde trecea în revistă trupele ce plecau la bătălie. Ba la un moment dat, chiar în timpul asediului de la Varna, exact cînd lupta era mai crîncenă, plecă la Odesa ca s-o vadă pe ţarină, ceea ce nu făcut deloc cinste „curajului“ său.

Ar fi trebuit să pun în fruntea tuturor candidaților la ministerul de externe, pe cel pe care regele ținea morțiș să-l pună: domnul de Polignac. Își făcu deci apariția la Paris imediat după boala domnului de La Ferronnays; dar regele socoti că nu era încă momentul oportun. Polignac pretextă o afacere familială și plecă fără să întreprindă vreun demers. În primăvară, lucrurile luară o altă întorsătură. Domnul de La Ferronnays fusese, practic, scos din funcție. Locul său era vacant, și s-a spus că el însuși l-ar fi desemnat ca succesor pe Jules de Polignac. Orice-ar fi fost, Carol al X-lea, socoti că sosise momentul oportun, și trimise după Polignac. Publicul îl acuză pe domnul Portalis că făcuse parte din această intrigă. Oameni bine informați, m-au asigurat că omul nu se vîrîse în nimic și că fusese învinuit pe nedrept. De îndată ce sosi, domnul de Polignac încercă să alcătuiască un guvern; se adresă deci, în acest scop, unor oameni de diverse opinii, dar întîlni pretutindeni o asemenea rezistență, încît se văzu obligat să renunțe la proiectele sale. Conveni cu regele să mai amîne formarea guvernului pînă după sesiune, iar el se reîntoarse la Londra. Dacă însăși Coroana conspira împotriva legislaturii, apoi nici legislatura nu se arătă prea încrezătoare în Coroană. După șicanele prostești făcute domnului de Peyronnet, care cheltuise treizeci de mii de franci pentru a renova și a înfrumuseța ministerul de externe și cancelaria, Camera se arătă la fel de răuvoitoare și în ceea ce privea ordinea prezentării legilor legate de administrația departamentală și comunală. Discutînd bugetul, Camera ținu un discurs, pur și simplu jignitor, la adresa armatei, și adoptă unele măsuri care lezau interesele militarilor. De aici și ura crîncenă a acestora împotriva Camerei deputaților. Oricine purta o sabie spunea — cu vădită plăcere — că venise, în sfîrșit, vremea de a pune pe goană acel guvern în care tronau magistrații și a inversa zicala latină: „*Cedant arma togae*". Această stare de spirit a militarilor era întreținută cu grijă de către partidul ultra, care încuraja toate prostiile.

Cam în acea epocă, domnului de Chateaubriand îi veni în minte să adreseze Cancelarului un discurs plin de idei liberale și filozofice care scandalizase, într-un asemenea mod, Sfîntul Colegiu, încît acesta îl obligă pe năbădăiosul pamfletar să-și facă bagajele și să părăsească Roma. Noul Papă (Pius al VIII-lea, urmașul lui Leon al XII-lea) scrise la Paris, plîngîndu-se de domnul de Chateaubriand. Acesta, sub pretextul sănătății, sosi în Franța. Dorea cu ardoare să ocupe postul de ministru de externe, pe atunci vacant. Dar regele îl păstra pentru altcineva și, în afară de domnul Hyde de Neuville, nimeni nu se sinchisi de un coleg atît de ahtiat după titluri și după favoruri, cum era domnul de Chateaubriand. Văzînd deci că n-are nici o șansă de reușită, plecă la apele din Pirinei.

Iezuiții, dibaci în a temporiza lucrurile, se repliaseră după Ordonanțele din Iunie, date împotriva lor și cu care, neavînd încotro, trebuiseră să fie de acord. Se ascundeau în umbră, dar asta nu înseamnă că nu activau intens. Episcopul de Beauvais (Feutrier), prelat abil, cel care semnase faimoasele Ordonanțe, le inspirase iezuiților una din acele uri cumplite care te claustrează și nu te iartă niciodată, ură din pricina căreia bietul om și-a pierdut și postul și viața. S-a tot spus întruna că ar fi fost otrăvit, dar eu cred că mai curînd la figurat decît la propriu, căci a fost atît de tracasat și de șicanat cît a trăit, încît într-adevăr se poate spune că nenorociții de popi i-au otrăvit viața. Era un bărbat tînăr, care se bucura de o sănătate de fier în 1829 și iată-l murind de apatie, la începutul anului 1830. Bine, cel puțin, că partidul congregaționist a avut bunul simț să nu susțină că asta era pedeapsa Domnului împotriva celui care se atinsese de „sfînta arcă a iezuiților". Dar

regele, nu s-a putut abține și s-a exprimat astfel. Bietul rege începuse a deveni din ce în ce mai bigot.

În ultimele zile ale sesiunii din 1829, domnul de Villefranche, pair congregaționist, ținu un discurs foarte violent, dar foarte bine adus din condei, al cărui autor era limpede că nu era el, discurs în care ataca puternic guvernul regelui, purtarea sa și mai ales acele Ordonanțe din Iunie. Domnul de Martignac îi răspunse cu talentul său obișnuit, și ținu la rîndu-i un discurs plin de elocință și de înțelepciune, în legătură cu acele Ordonanțe.

Seara, se duse la rege și fu foarte bine primit. Suveranul îl complimentă pentru succesul său din Camera Pairilor. A doua zi, venind să lucreze cu regele, acesta îl primi cum nu se poate mai prost. Ministrul nu pricepea cu ce-l ofensase. În sfîrșit, treaba odată terminată, regele îl întrebă exact în acești termeni :

— Cine dracu te-a pus să iei cuvîntul ieri ?

— Cum, sire, socotiți că puteam să las diatriba lui Villefranche fără răspuns ?

— Fleacuri ! Seziunea s-a sfîrșit, și ce-a spus el nu mai conta !

— Tocmai pentru că seziunea s-a încheiat, guvernul regelui nu putea rămîne terfelit astfel !

Regele începu să se plimbe prin cameră.

— Puteai, cel puțin să sari peste afurisitele alea de Ordonanțe...

— Domnul de Villefranche a avut inițiativa, sire, așa că eu m-am văzut silit să apăr Ordonanțele care sînt opera majestății voastre și a Consiliului și să explic...

— Să explici... să explici... Ține minte ce-ți spun, Martignac : nu ți-o vor ierta niciodată !

— Cine, sire ?

— Ei, mă rog, înțelegi... Cu bine, Martignac !

Și ministrul astfel concediat, fu obligat să se retragă, fără să priceapă că soarta îi fusese pecetluită.

Pe de altă parte, iată și ce mi-a istorisit La Ferronnays. Trebuie să anticipez puțin asupra evenimentelor, dar n-am încotro.*

Cînd — sub ministeriatul lui Polignac — domnul de La Ferronnays îl înlocuise pe Chateaubriand, la Roma, îi spusese regelui că nu putea accepta acea ambasadă dacă era obligat să reamintească de Ordonanțele din Iunie. Ele fuseseră întocmite sub ministeriatul său și discutate în Consiliul din care făcea parte ; purtau semnătura sa și nu putea, sub nici un motiv, să anunțe că între timp, suveranul său își schimbase părerea. Regele se înfurie, îl întrebă ce motiv avea de a-l crede în stare de un asemenea lucru, afirmă că Ordonanțele din Iunie erau opera lui și a guvernului său, aminti că le păstrase trei săptămîni înainte de a le semna și păru foarte indignat că putea fi bănuit de o asemenea slăbiciune.

Iată deci ce mi-a istorisit domnul de La Ferronnays. Învățați-mă, cum să pun de acord ceea ce mi-a istorisit Martignac cu ceea ce mi-a povestit La Ferronnays ? Eu una, ca să vă spun drept, nu-mi mai frămînt deloc creierii. I-am citat cinstit, și pe unul și pe celălalt și cu asta, basta.

Îmi aduc aminte că, în cursul acelei veri, mă aflam la țară, împreună cu doamnele de Jumilhac, și de Nansouty și cu ducele de Raguse. Ne amuzam să trecem în revistă evenimentele din timpul Imperiului, istorisind unul altuia, aspectul sub care le vedeam noi. Ne înfierbîntasem atît de tare discutînd astfel de lucruri, încît ne-au prins zorile. Am zis :

— Morala care se desprinde din tot ce-am discutat noi e că revoluțiile s-au terminat. Cînd persoane din diverse partide, cum sîntem noi, se adună astfel laolaltă pentru a rîde împreună de propriile temeri, înseamnă că revoluțiile s-au terminat și că nu mai există diviziuni politice în societate !

Vai! Ce vorbe fără sens rosteam! Căci nu-mi trecea prin cap că discordiile stăteau gata să răbufnească din clipă în clipă, că animozitățile nu mai puteau fi ținute în frîu și că aveau să rupă în curînd legături trainice de prietenie, ba chiar și de familie.

Capitolul XVIII

Căderea guvernului Martignac. — Reprobarea generală împotriva guvernului Polignac. — Demisia lui Chauteaubriand. — Boala ducesei de Orléans. — Ovaționarea lui La Fayette. — Regele îl reabilitează pe Bourmont. — Expediția în Alger.

Cum sesiunea se apropia de sfîrșit, regele se făcu luntre și punte ca să se termine cît mai repede. Royer-Collard îi spusese într-o zi, lui Carol al X-lea, mai mult în ironie decît serios, că domnul de La Bourdonnaye [1] era singurul deputat devotat cu trup și suflet, Camerei. Carol al X-lea, reținu acest lucru. Ar fi vrut să-l ajute și pe Ravez [2], dar acesta, mai isteț, după ce pusese umărul la prăbușirea guvernului Martignac, refuză să intre în guvernul Polignac. Cred că nu voia să fie urît de popor; căci, în acea epocă, regele parcă ar fi căutat anume oamenii cei mai ostili țării, pe care să-i vîre în noul guvern. Cel care punea capac tuturor, era însă Bourmont [3], pe care nu-l putea suferi nimeni, nici cei de la oraș, nici cei de la țară.

---

[1] *François-Régis de La Bourdonnays* (1767—1839), ofițer în armata lui Condé, în timpul emigrației, apoi în Vandeea. Ministru în guvernul Polignac, a ajuns pair al Franței.

[2] *M. Ravez* (1770—1849), avocat din Lyon; după ce e subsecretar la justiție, ajunge președinte al Camerei, apoi primul președinte al Curții din Bordeaux.

[3] *Louis-Victor, conte de Bourmont* (1773—1846), ofițer francez care, după ce a luptat în Vandeea, s-a raliat lui Napoleon, care l-a făcut colonel. În 1814, ajunge general și trece de partea Restaurației. În timpul celor „O sută de zile", trece iar de partea lui Napoleon pe care-l părăsește în ajunul bătăliei de la Waterloo, de al cărei eșec se pare că n-a fost deloc străin. În timpul celei de a doua Restaurații, este numit ministru de război, comandant șef al expediției din Alger și mareșal al Franței.

Trebuie să mărturisesc că, în ciuda inconștienței obișnuite a domnului de Polignac, a fost uluit cînd — sosind de la Londra — și-a găsit colegii de minister pe care i-i pregătise regele, așa că acum nu mai putea da înapoi, și dealtfel nici n-ar fi vrut, pentru că prea își dorise să ajungă prim-ministru. Printr-un bilet primit în ziua de 7 august, domnul Pasquier mă înștiința că toate acele „formidabile" nume urmau să apară în *Monitorul* de a doua zi.

M-am dus la Lormoy, să-i fac o vizită ducesei de Maillé, căreia i-am împărtășit trista veste. Domnul de Maillé [1] începu să rîdă, fiindcă — zicea el — nimic nu era adevărat. Sosise chiar în dimineața aceea de la Saint Cloud; îl văzuse, în ajun, pe Martignac, în deplină siguranță, făcîndu-și planuri pentru sesiunea următoare (și lucrul era adevărat); regele se purtase cu el cum nu se poate mai bine. Dealtfel, domnul de Maillé cunoștea bine figura preocupată, tristă, agitată a suveranului cînd era vorba să schimbe fie și o singură persoană din guvern; acum însă îl găsise cum nu se poate mai senin și mai bine dispus. Își făcuse partida obișnuită de whist în timpul căreia glumise tot timpul. A trebuit să-i dau dreptate, căci, dacă ar fi fost așa cum auzisem eu, regele ar fi fost într-adevăr nemulțumit și deprimat.

Reîntorcîndu-mă la Châtenay, l-am găsit pe ducele de Mouchy [2] care venise să mă poftească la masă. Deși

---

[1] *Charles-François, duce de Maillé*, primul gentilom al camerei contelui de Artois, pair al Franței, aghiotantul lui Carol al X-lea.

[2] *Charles de Noailles, duce de Mouchy*, căpitan al gărzilor. Era fiul cel mare al prințului de Poix.

venea de la Paris, nu auzise nimic despre noul guvern. Numai că el nu primi vestea cu vesela expansiune a domnului de Maillé. Deci îl credea şi el pe Martignac în deplină siguranţă. Apoi, plin de tristeţe, adăugă :

— Şi, la urma urmei, poate că ar fi mai bine. Regele ţine morţiş să-l cocoaţe pe Polignac în fruntea guvernului. Asta-i visul lui de zece ani... Aşa că poţi fi sigură că, mai devreme sau mai tîrziu, tot îşi va satisface capriciul. Cînd se va convinge că a făcut o greşeală, va recurge la altcineva ; ţi-o spun însă de pe acum că, un guvern cu persoanele despre care mi-ai vorbit, va cădea în faţa primei Camere ce se va aduna...

I-am arătat că Jules era tot pe-atît de curajos pe cît de imprudent şi că probabil se va lupta ca un leu.

— A, să nu crezi asta ! Îl cunosc destul de bine pe rege. Niciodată nu-l vei convinge să ţină piept Camerelor sau Bursei. Nu uita că i-a făcut educaţia Villèle şi că în ceea ce priveşte cele două instituţii, această educaţie e mai mult decît completă.

Am vorbit despre impresiile a doi curteni intimi ai regelui, unul — primul gentilom al camerei sale, celălalt — căpitanul gărzilor sale, pentru a arăta că, chiar cei din jurul regelui, care nu erau vîrîţi în intrigile lui Polignac, nu priveau acest nou guvern decît cu o nelinişte mai mult sau mai puţin îndreptăţită.

Monitorul publică a doua zi numele care fuseseră anunţase, împreună cu cele ale domnilor de Courvoisier [1] şi de Rigny [2]. Şi unul şi celălalt, îşi dezamăgiseră prietenii. Îl cunoşteam pe „învingătorul de la Navarin", şi

---

[1] *Jean-Joseph Courvoisier* (1775—1835), avocat general la Besançon, deputat, procuror general la Lyon, apoi ministru al justiţiei. A demisionat înainte de Ordonanţele din Iulie.

[2] *Henri-Daniel, conte de Rigny* (1782—1835), comandantul escadrei din Levant, contra-amiral, comandantul escadrei franceze de la Navarin, deputat, ministru al marinei, apoi al afacerilor externe.

nu-mi puteam explica în nici un fel cum de se asociase cu ceilalţi. Am avut în curînd satisfacţia de a afla că refuzase. A rezistat cu o fermitate — care l-a costat foarte mult — tuturor solicitărilor şi avansurilor lui Carol al X-lea. Îţi trebuia o mare tărie de caracter şi mai ales curaj pentru un astfel de refuz, căci autoritatea Coroanei exercita încă multă influenţă asupra spiritelor ; iar Carol al X-lea ştia să găsească întotdeauna cuvintele cele mai convingătoare, cînd voia ceva, împletind, în mod abil, bonomia cu demnitatea care i se cerea unui rege. Rezistenţa pe care i-o opuse domnul de Rigny, avea deci un merit real. Îi trecuseră numele în *Monitor*, sperînd că-l vor vîrî în guvern fără voia lui. El persistă în a refuza un post unde era convins că nu va putea nici face bine, nici împiedica răul. Stima pe care am simţit-o faţă de o astfel de comportare, a stat la baza unei prietenii care, cu timpul, a devenit din ce în ce mai strînsă. Din nenorocire, moartea l-a smuls de timpuriu din mijlocul prietenilor săi, lipsind patria de un om care i-a adus mari servicii şi despre care Istoria poate că va vorbi într-o zi.

Strigătele de bucurie scoase de liberali la refuzul lui Rigny, l-au determinat pînă la urmă pe Courvoisier să intre în guvern. Dealtfel, acesta se socotea obligat faţă de rege pentru unele înlesniri acordate tatălui său, aşa că nu mai cuteză să refuze şi el postul ce i se oferi. Acceptă deci, foarte trist, primejdioasa onoare ce i se făcuse, avînd totuşi grijă să specifice că nu-şi va pune semnătura pe nici un act anticonstituţional. I se spuse că acea faimoasă Cartă era catehismul întregului guvern. La puţină vreme după asta, el îi mărturisi unui prieten care-i prezise că lovitura de Stat era inevitabilă :

— Ai dreptate, oamenii aceia m-au înşelat ! Abia acum văd intenţiile lor, dar atîta timp cît mă voi afla alături de ei, nu vor izbuti să şi le pună în practică. Cînd ai să mă vezi plecînd, vei şti că mi-a fost cu

neputință să pun stavilă imprudenței lor. Vai ! Nu sînt nici măcar în stare să vadă prăpastia, dar încă să se mai gîndească la adîncimea ei !

Așa că atunci cînd domnul de Courvoisier și-a dat demisia, în luna mai 1830, persoana căreia îi anunțase intențiile sale, i-a zis la rîndul său :

— Lovitura de Stat e deci iminentă, din moment ce dumneata te retragi ?

Ex-ministrul se mărgini să-i strîngă mîna, fără să răspundă.

Domnul de Chateaubriand sosi într-un suflet, din Pirinei, unde se dusese, după ce-și dăduse demisia din postul de ambasador la Roma. Solicitase favoarea de a i-o înmîna el însuși regelui, dar nu putuse obține nici o audiență. În schimb, aflase că regele îi oferise titlul de duce, o mare sumă de bani ca să-și plătească datoriile, un loc la Curte pentru soția sa, mă rog, tot ceea ce putea ispiti înclinările aristocratice și tendința către risipă a acelui menaj. Dar el n-a acceptat nici una din aceste propuneri. După numeroasele refuzuri ale lui Chateaubriand, La Ferronnays a fost numit ambasador la Roma. Știu că La Ferronnays era de aceeași părere cu Mouchy, și anume că regele nu-și putea permite fantezia de a pune în fruntea guvernului un om la care ținea, dar a cărei incapacitate i-o recunoștea el singur. Fantezia asta l-a costat Coroana. Ducele de Laval, ambasadorul nostru la Viena, a fost numit ambasador la Londra, în locul lui Jules de Polignac.

Între timp, începu a se pune problema căsătoriei prințesei Louise de Orléans cu prințul moștenitor al Neapolelui [1]. Familia de Orléans ținea foarte mult la încheierea acestei căsătorii. Doamna Delfină și ducesa de Berry se preocupau îndeaproape de acest lucru de care se pare că nici regele nu era străin. Totuși, cei de la Palatul Regal, îl acuzară pe ducele de Blacas — pe atunci ambasador la Neapole — că nu pune prea mult zel pentru reușita acelei negocieri. Cum suveranii napolitani [1] care o conduceau pe fiica lor Cristina, regina Spaniei, la soțul ei, regele Ferdinand al VII-lea [2], urmau să treacă prin sudul Franței, ducesa de Berry se duse să-și vadă tatăl, și familia de Orléans îi urmă exemplul. Regele și regina Neapolelui își mărturisiră dorința de a vedea realizîndu-se căsătoria atît de rîvnită de noi, dar din păcate, prințul moștenitor nu era de acord. La urma urmei, poate că avea dreptate : o urîțenie ca el nu merita o nevastă atît de încîntătoare cum era prințesa noastră. Sigur că refuzul acelui prinț a constituit o grea lovitură pentru ducesa de Orléans care ținea să-și mărite, cît mai repede, fetele. Tocmai fusese foarte grav bolnavă și teama de a nu le putea vedea rostuite, pusese stăpînire pe ea. Cine n-a văzut cu ochii lui, dezolarea din Palatul Regal, în timpul bolii ducesei, e greu să-și facă o părere : soț, cumnată, copii, prieteni, servitori toți păreau distruși ; nici măcar nu mai cutezau să se privească. Ducele de Orléans, de obicei atît de stăpîn pe sine, își pierduse, pur și simplu, capul. Nu-și putea ascunde durerea nici măcar la patul soției sale, unde venea din cinci în cinci minute. În sala de alături, nu făcea decît să adreseze tot timpul întrebări medicilor, izbutind mai mult să se tulbure decît să se lămurească. Ducesa de Orléans, văzîndu-l în ce hal era, încercase pe cît putuse, să-l calmeze și să-l liniștească. Dealtfel în timpul convalescenței, mi-a spus :

[1] E vorba de *Ferdinand al II-lea* (1810—1859), ajuns rege al Neapolelui în 1830. În 1832, s-a însurat, prima oară, cu Maria-Cristina, prințesă de Savoia, și în 1837, cu Tereza, arhiducesă de Austria.

[1] *Francisc I* (1777—1830), însurat a doua oară, cu Isabela, infanta Spaniei. Era tatăl ducesei de Berry și fratele ducesei de Orléans.

[2] *Ferdinand al VII-lea* (1784—1833), rege în 1808 ; detronat de Napoleon, și-a redobîndit tronul în 1814.

— M-am rugat Cerului să mă cruțe, numai de mila bărbatului meu, căruia nu știu cum să-i mulțumesc că mi-a dat prilejul să văd cît îi sînt de dragă!

Ar fi putut adăuga: „și de utilă“, fiindcă era într-adevăr, îngerul păzitor al familiei.

În vreme ce prinții noștri străbăteau sudul împreună cu suveranii napolitani, a căror înfățișare și echipaje stîrneau mirarea provincialilor, un alt călător, dădea de lucru la sute de guri sau, pentru a mă exprima mai exact, la sute de tiparnițe ale jurnalelor. Domnul de La Fayette venise să-și vadă nepoata, stabilită la Vizille, la socrul ei Augustin Périer [1]. Familia era cam necăjită că această vizită, cu caracter particular și absolut firească, se transformase într-un eveniment politic. Veteranul Revoluției a fost sărbătorit la Vizille, la Grenoble, pe urmă la Valence, la Lyon; pe tot parcursul drumului spre Paris, a dus-o numai în aplauze și în ovații.

Odinioară, moartea generalului Foy [2], deputat în opoziție, dăduse ideea unei liste de subscripție pentru copiii săi, rămași fără un ban. Domnul Casimir Périer [3] se înscrisese primul și nici nu se împlinise săptămîna că milionul proiectat și fusese strîns. Acel succes făcuse să se nască ideea unei alte liste de subscripție destinată despăgubirii persoanelor ce plătiseră impozitul stabilit în mod ilegal. Se prevedea o lovitură de Stat; nu se știa încă de ce natură va fi, dar oamenii voiau să fie pregătiți ca să poată rezista.

---

[1] *Augustin Périer* (1773—1833), fiul lui Claude Périer; a ajuns pair al Franței, după moartea ilustrului său frate, Casimir Périer.

[2] *Maximilien Foy* (1775—1825), general de brigadă și deputat.

[3] *Casimir Périer* (1777—1832), ofițer în armata franceză din Italia și bancher renumit din Paris. Regent al Băncii Franței, deputat, președintele Camerei, ministru. A murit de holeră, în timpul epidemiei din 1832.

Congregaționiștii și cei din partidul ultra intonau, pretutindeni, imnuri triumfale, deși nu se înțelegeau între ei cum vor conlucra. Dealtfel, congregaționiștii își și manifestară nemulțumirea împotriva domnului de La Bourdonnaye care nu era pe placul partidului preoților. Speriat de zvonurile care circulau, venirea la putere a lui Jules de Polignac îi servi drept pretext pentru a-și da demisia care-i fu aprobată imediat. În sfîrșit, pentru a pune capac listei guvernamentale ce devenise odioasă întregii țări, stîrnind — și pe bună dreptate — mînia tuturor, în locul lui La Bourdonnaye, a fost numită o pramatie care se potrivea de minune cu toți ceilalți din guvern: Peyronnet, instalat la ministerul de interne. Simt nevoia să mai dau un exemplu privind superficialitatea, orbirea regelui pe care persoanele ce vor trăi în alte timpuri aproape că nu-l vor crede, deși el este de o scrupuloasă exactitate.

Domnul de Bourmont, după ce a luptat în Vandeea, s-a împăcat cu Napoleon — după ce, zic unii, că și-ar fi vîndut împăratului camarazii de luptă — și a intrat în armata imperială cu atîta grabă, încît a pierdut stima tuturor. În 1814, a fost primul care s-a grăbit să salute drapelul alb. În 1815, l-a însoțit pe mareșalul Ney, la Dijon, a obținut de la împărat comanda unei brigăzi, apoi — în ajunul bătăliei de la Waterloo a dat bir cu fugiții, ducîndu-i inamicului, ștatele de plată ale armatei. În cursul faimosului proces al mareșalului Ney, Bourmont a depus împotriva lui, în fața Curții Pairilor, dar mareșalul l-a acuzat, la rîndu-i, de a fi ajutat la redactarea proclamației pe care tocmai o denunțase. Toate aceste circumstanțe, false sau adevărate, i-au adus generalului epitetul de trădător pe care nimeni nu i l-a contestat și pe care presa îl exploata aproape zilnic. Dar iată că într-una din zilele anului 1829, regele spuse în plin Consiliu:

— Şi fiindcă mi-am adus aminte, domnilor, cred că e cazul să puneţi capăt tuturor bîrfelilor împotriva lui Bourmont. Nimeni nu ştie mai bine ca mine cît sînt de nedrepte; vă autorizez să spuneţi mai departe că tot ceea ce i se reproşează, a făcut la cererea şi mai ales la porunca mea secretă!

Domnul de Bourmont tremura din cap pînă în picioare. Toţi cei de faţă îşi lăsară privirile în jos, în faţa acestei reabilitări ciudate. Cît despre rege, el era ferm convins că nici o acţiune nu putea fi dezonorantă din moment ce o poruncise el şi că ordinele sale justificau orice demers. Sîngele lui Ludovic al XIV-lea protesta încă destul de puternic în el ca să nu încerce nici măcar un sentiment de dispreţ faţă de oamenii care se arătau a fi dispuşi la anumite injoncţiuni. Prima lor datorie era de a asculta.

Ieşind de la Consiliu, domnul de La Bourdonnaye istorisi ce se petrecuse acolo, unei persoane care-mi relată exact cele întîmplate. Dealtfel, în foarte scurtă vreme, aflară o mulţime de persoane. Domnul de Bourmont îl convinse probabil pe rege să renunţe la astfel de protecţii, căci suveranul nu mai vorbi nimic despre acest lucru. Totuşi generalul simţea toate dificultăţile poziţiei sale şi dorea din tot sufletul, o ocazie care să-l înalţe în ochii opiniei publice. Se ştia brav şi se credea un bun militar. Un război, oricît de mic, i-ar fi convenit de minune, dar nu vedea unde anume ar putea avea loc. Îi veni în minte Algerul şi aruncă, în treacăt, unele cuvinte. Întreg Consiliul îi sări în cap; el tăcu, dar nu renunţă. La sfîrşitul lui decembrie, mareşalul Marmont, pe care afacerile sale băneşti falimentare îl obligau să stea la ţară de cîteva luni, veni să petreacă mai multe zile, la Paris. Bourmont îi istorisi, în trecere, veleităţile sale în legătură cu Algerul, precum şi dificultăţile pe care le întîmpinase, dîndu-i de înţeles că pusese ochii pe el pentru a comanda expediţia. Imediat generalul se

înflăcără. Se şi văzu Marmont-Africanul şi-şi făgădui să învingă toate obstacolele. Se întoarse acasă, se înconjură de cărţi, de hîrţi, de liste de state, de tot soiul de documente şi, cu capul plin de această campanie, îl atacă direct pe rege. Nu s-a arătat împotrivă, deşi n-a fost de acord cu toate planurile lui. Domnul de Polignac l-a respins cu blîndeţea lui obişnuită. Delfinul s-a opus cu vehemenţă, iar Marina a declarat expediţia imposibilă, din pricina pregătirilor care aveau să dureze cel puţin un an. Oricare altul s-ar fi lăsat păgubaş. Dar mareşalul nu era omul care să renunţe, şi se strădui să învingă toate piedicile. Pentru asta, îl luă ca ajutor pe amiralul Mackau. Lucrară împreună şi redactară un memoriu în care arătau că imposibilităţile de pe mare puteau fi discutate, iar că cele de pe uscat, practic, nu existau. Afacerea păru să capete amploare. Mareşalul, cu candoarea care-l caracteriza, se duse să discute deschis cu ministrul de război. Îi spuse că, dacă avea de gînd să comande el însuşi expediţia, renunţa la orice pretenţie, dar că dacă Bourmont nu mergea, cerea să-l înlocuiască el. Ministrul îi răspunse că ideea îi surîdea, dar că era indispensabil în fruntea ministerului pe care-l conducea; trecînd apoi în revistă pe toţi cei care ar fi rîvnit conducerea acelei campanii, găsi fiecăruia cîte un cusur, încît alegerea mareşalului, ca şef al acelei expediţii, se subînţelegea de la sine, dacă totuşi izbuteau să-l convingă şi pe Delfin despre necesitatea acelei expediţii. Mareşalul făgădui să nu cruţe nimic. Bourmont dădu impresia că era de acord să se înhame la remorca mareşalului, care ne istorisea zilnic succesele sale, mirîndu-se totuşi de neîncrederea mea. Ştiam că Delfinul, plictisit de demersurile sale, spusese după ce-l văzuse ieşind:

— Du-te, agită-te! Chiar dacă treaba asta va reuşi, ea nu va fi pentru tine!

Nu-i puteam repeta aceste cuvinte pe care nu le auzisem decît eu ; dar încercam să-i arăt că s-ar putea să dea greş. În sfîrşit, succesul său păru sigur, expediţia fu aprobată, statul-major alcătuit. Nu mai lipsea decît apariţia în *Monitor* a şefului expediţiei. Dar această apariţie întîrzia. Îmi amintesc că într-o sîmbătă seară, i-am spus :

— Bagă de seamă, domnule mareşal, nu te încrede prea mult în puterile dumitale, fiindcă s-ar putea ca Bourmont să-ţi joace vreun renghi !

Mă învinui că jigneam un om calomniat, care în fond, era cît se poate de loial.

Am surîs, plină de neîncredere.

— Ei bine, ce-ai să spui dacă regele mă va numi mîine, după ce vom ieşi de la slujbă ?

— Aş spune că aş fi încîntată că m-am înşelaot, deşi sînt aproape sigură că nu mă înşel !

— Şi dacă am să-ţi aduc actul de numire în calitate de comandant al expediţiei, vei fi tot atît de neîncrezătoare ca şi Toma necredinciosul ?

Regele nu spuse nimic, nici duminică, nici luni, nici marţi. Domnul de Bourmont îl consola zilnic pe Marmont, dar Jules de Polignac, mai puţin ipocrit, începu a se îndepărta de mareşal. Acesta se hotărî să se ducă la generalul de Bourmont şi să-l roage să-i atragă atenţia regelui că, cu cît numirea şefului expediţiei se va face mai repede, cu atît expediţia va avea mai multe şanse de succes.

Generalul se arătă la început de acord, apoi bîlbîi cîteva cuvinte, iar pînă la urmă îi spuse mareşalului cît era el de dezolat, fiindcă Delfinul ţinea cu orice preţ ca el, Bourmont, să conducă expediţia.

Abia acum văzu mareşalul cît de frumos fusese jucat pe degete. Domnul de Bourmont se servise de perseverenţa şi de cunoştinţele sale militare pentru a înălţura toate obstacolele aflate în calea lui, fără să-l sîcîie şi

să-i displacă Delfinului. Toate astea se datorau — bănuiesc — faptului că se ştia că era o nulitate ca militar, că habar n-avea de marină, că-şi dădea seama că n-ar fi fost în stare să lupte pe ţărmul african, dar că în acelaşi timp, ar fi fost cumplit de gelos pe succesele altui general, mai ales că Delfinul era convins de talentele sale militare.

Pentru cei care-l cunoşteau bine pe mareşal, e lesne de înţeles furia acestuia. Văzuse năruindu-i-se, în modul cel mai jignitor, toate visurile sale de glorie după ce luptase din răsputeri să înlăture obstacolele, să aplaneze dificultăţile, să potolească spiritele recalcitrante şi să le facă să accepte această campanie. Bunul lui simţ îl împiedicase întotdeauna să fie partizanul politicii lui Polignac dar, după această întîmplare, nu mai avu ochi să-l vadă şi nu-şi ascunse resentimentele.

Obligaţiile lui personale faţă de rege nu-i îngăduiau să se retragă, dar nu mai apăru pe la Curte decît atunci cînd îl obliga slujba, fiind însă cît mai rezervat faţă de miniştri.

Dar să revin la anul 1830.

Capitolul XIX

Prima zi a anului 1830. — Şedinţa regală de la Luvru. — Regelui îi cade pălăria. — Ducele de Orléans i-o ridică. — Testamentul ducelui de Bourbon. — Expediţia din Africa. — O vorbă a domnului de Bourmont. — Regele şi amiralul Duperré. — Călătoria Delfinului la Toulon. — Domnii de Chantelauze şi Capelle intră în guvern.

Prima zi a anului 1830 s-a remarcat prin discursul nunţiului papal, ţinut regelui, în care părea să-i dea sfaturi privind o politică ultramontană, discurs care a fost foarte bine primit de majestatea sa, dovadă răspun-

sul pe care i l-a dat. Această împrejurare reînnoi zvonul care circulase mai înainte că acel nunţiu — Lambruschini [1] — asistat de cardinalul Latil, îi smulsese lui Carol al X-lea — cu autorizaţia Papei — unele jurăminte sacre.

În întîi ianuarie, Curtea regală, în frunte cu preşedintele ei, domnul Séguier [2], se prezentă la doamna Delfină. Domnul Séguier tocmai începuse a-i adresa felicitările de rigoare, cînd iată că ea îi taie vorba, spunîndu-i cu cea mai mare trufie :

— Treci, domnule, peste asta !

Cele două întîmplări făcură senzaţie şi dădură prilej la nenumărate comentarii. Să respingi, cu atîta duritate, magistratura ţării şi să primeşti, cu atîta bunăvoinţă, nişte sfaturi antinaţionale, erau două greşeli foarte grave. Dar cum peste ele s-au suprapus alte evenimente, lumea le-a uitat destul de repede.

Iarna era foarte aspră şi poporul suferea cumplit şi de frig, şi de foame. Mila publică încercă să facă ceva pentru a-i mai uşura suferinţele. S-a propus să se dea un bal la Operă, cu un ludovic biletul, apelînd astfel la cei bogaţi pentru a-i ajuta pe cei săraci. Doamnele de la Curte şi din oraş se ocupară de această operă de binefacere, care izbuti pe deplin şi de pe urma căreia se adună o sumă considerabilă. Cei din palatul Tuileries contribuiră primii, dar nimeni nu apăru în loja ce le fusese rezervată. Loja celor de la Palatul Regal, dimpotrivă, era ocupată de toată familia de Orléans. Ducele de Orléans şi fiul său coborîseră în sala de bal. Ducele de Chartres dansă o mulţime de contradansuri. Această

[1] *Lodovico Lambruschini* (1776—1854), episcop de Sabine, arhiepiscop de Genova, nunţiu papal la Paris. În 1831 ajunge cardinal, iar în 1836, ministru.

[2] *Antoine-Jean baron de Séguier* (1768—1848), substitutul procurorului general în Parlamentul din Paris. Mai tîrziu, ajunge consilier de Stat şi pair al Franţei.

condescendenţă avu un mare succes şi scoase şi mai mult în relief pustietatea lojei regale, singura care rămăsese goală, în toată sala. Comportîndu-se astfel, cei din familia de Orléans se bucurară de o popularitate pe care cei din familia regală şi-o doreau din tot sufletul.

În general, nu sînt curioasă să văd ceremoniile unde se înghesuie prea multă lume, dar împrejurările făcuseră ca deschiderea sesiunii să fie atît de importantă, încît am ţinut să asist neapărat la şedinţa regală. S-a ţinut la Luvru, şi amănuntele din acea dimineaţă mi-au rămas şi acum vii, în memorie.

Ducesa de Duras, despre care v-am vorbit adesea, se prăpădise, după ce toată viaţa se văitase că nu se simţea bine, fapt care-i atrăsese porecla de „bolnava închipuită" şi-l determinase pe soţul ei să i se facă lehamite de ea. După moartea ei, domnul de Duras se însurase a doua oară cu un fel de elveţiano-anglo-portugheză, trăgîndu-se din nu ştiu ce familie, dar care — avînd o avere foarte mare — îşi cumpărase titlul de ducesă. Ea e cea care, la cîteva săptămîni după ce s-a măritat, i-a strigat cu naivitate, soţului ei :

— Ah, dragul meu, nu-ţi poţi da seama ce înseamnă să fii mai deştept decît nevasta ta !

Sigur că prima lui soţie nu-l obişnuise cu astfel de răsfăţuri. Mă aflam deci aşezată alături de această nouă nevastă a ducelui de Duras, în ziua în care Carol al X-lea vorbea în public pentru ultima oară. Nu mi-am putut reprima o mişcare de teamă, cînd regele a rostit unele cuvinte ameninţătoare, pe care le-am uitat, dar care anunţau că-şi va susţine guvernul, împotriva Camerelor. Doamna de Duras mă întrebă ce aveam.

— Vai, doamnă, n-aţi înţeles că regele declară război ţării ? Dar nu pentru ţară mă tem eu !

După cinci minute, în timp ce ne pregăteam să plecăm, ea îmi spuse :

— N-aţi înţeles bine, doamnă! Ducele (aşa îi spunea ea soţului ei), ducele mi-a zis de dimineaţă că a citit discursul regelui, că i s-a părut minunat şi că va închide toate gurile celor care strigă împotriva guvernului.

— Cu atît mai bine, doamnă.

Nu amintesc acest dialog ca să redau întocmai cuvintele interlocutoarei mele, ci ca să arăt care era atmosfera din Palatul Tuileries. Domnul de Duras era, în acel moment, primul gentilom al camerei de serviciu, iar soţia sa locuia cu el, în Palat. Regele Carol al X-lea se purta desăvîrşit într-un salon şi avea o ţinută nobilă la Curte, dar în public, n-avea nici un fel de demnitate. Fratele său, Ludovic al XVIII-lea, în ciuda trupului său diform, reuşea să pară mai demn ca el.

Carol al X-lea avea o voce care-ţi zgîria urechile, prea puţin sonoră, nu pronunţa clar cuvintele şi citea prost discursurile. Graţia lui obişnuită îl părăsea în astfel de ocazii. Cînd, în ziua aceea, rosti acea frază ameninţătoare, vru să ridice capul într-un mod cît mai impunător, în vreme ce întorcea pagina. Dar această treabă făcu să-i alunece pălăria de pe cap, iar diamantele grele cu care era împodobită, o făcură să cadă cu zgomot, la picioarele ducelui de Orléans. Acesta se aplecă, o ridică de jos şi o ţinu în braţe pînă la sfîrşitul discursului. Toată lumea comentă în fel şi chip, acest fapt. Seara, la Palatul Regal, am vorbit despre acest lucru. Ducesa de Orléans mă apucă de braţ şi-mi şopti :

— O, draga mea, taci, te rog... Nu-i aşa că toată lumea a observat? Mai ales Delfina... Nici n-am mai cutezat să mă uit în ochii ei. Sînt sigură că e foarte supărată... Trag nădejde că nu va mai aduce vorba despre această întîmplare...

Mademoiselle adăugă :

— Numai de n-ar apuca gazetele să facă tot felul de comentarii nelalocul lor !

Am fost cu atît mai impresionaţi de acea întîmplare cu cît peste cîteva zile, în 6 ianuarie, adică de Bobotează, cînd toţi prinţii s-au strîns laolaltă, conform obiceiului, pentru a gusta din prăjitura făcută în cinstea regelui, bobul ascuns în ea se nimeri să fie în bucata ducelui de Orléans, fapt care o făcu pe Delfină să se bosumfle.

Luă astfel naştere, un fel de superstiţie, care se răspîndi în întreaga ţară ; pînă şi cei care nu doreau îndepărtarea de la tron a ramurei vîrstnice, văzînd încurcătura deplorabilă în care se vîra, cu atîta inconştienţă, nu se putură abţine să nu strige :

— Dar oamenii ăştia chiar nu văd că procedînd astfel, netezesc drumul către tron celor din familia de Orléans ?

Trebuie să spunem totuşi că dacă vechile accese de trufie o mai apucau din cînd în cînd pe Delfină, sincera prietenie pe care o nutrea faţă de doamna de Orléans, o făcuse să-şi schimbe simţitor, conduita.

În vremea asta, ducele de Bourbon continua să ducă aceeaşi viaţă tristă şi dezordonată dintotdeauna. Îmbătrînind, căzuse sub dominaţia unei creaturi pe care o adusese din Anglia şi o măritase cu un ofiţer din suita lui care — se spune — crezuse că se însoară cu fata din flori a prinţului şi nu cu amanta lui. Astfel, doamna de Feuchères [1], deveni stăpînă absolută la Chantilly şi la Palais-Bourbon. O alungă pe contesa de Reuilly, fata ducelui de Bourbon, şi-şi exercită asupra tuturor celor din jur, domnia sa despotică. Imensa avere a prinţului era la dispoziţia sa. Domnii de Rohan-Guéméné, verii lui primari, erau moştenitorii cei mai apropiaţi. Familia de Orléans venea după ei. Era însă de dorit ca bunu-

---

[1] *Sophie Daw, baroană de Feuchères* (1795—1840) ; în 1822, soţul ei dîndu-şi, în sfîrşit, seama că era amanta ducelui de Bourbon, se despărţi de ea. Scandalul luă asemenea proporţii, încît baroana fu obligată să plece de la Curte.

rile ramurei de Condé să rămînă în familia de Bourbon ; pentru asta, ducele de Bourbon ar fi trebuit să adopte copilul din familia de Orléans al cărui naș era, dîndu-i și numele și averea sa. Palatul Regal se străduia din răsputeri să-l determine pe prinț să facă acest lucru, împreună cu toată familia regală, dar nu avea nici un alt mijloc pentru a reuși, decît influența doamnei de Feuchères, singura de care asculta bătrînul prinț. Doamna puse însă, ca primă condiție pentru bunele sale oficii, să fie primită la Curte. Lucrul părea imposibil, avînd în vedere severitatea Delfinei, în privința etichetei. Dar chiar de la primele cuvinte pe care ducesa de Orléans cuteză să le rostească, Delfina spuse :

— Sigur, verișoară ! Sînt supărată pe ducele de Bourbon că ne obligă să recurgem la această persoană pentru a-l hotărî să facă un lucru just, convenabil atît pentru el, cît și pentru voi dar, dacă din nenorocire așa stau lucrurile, nu mai trebuie să ezităm, așa că voi vorbi cu regele.

Doamna Feuchères a fost prezentată la Curte ; Delfina s-a purtat frumos cu ea, și testamentul a fost semnat. Se pare că Delfina dorea și ea ca palatul Chantilly să rămînă în mîinile Bourbonilor, și ca numele de Condé să se perpetueze în familie. Dar nu e mai puțin adevărat că — cu această ocazie — s-a arătat foarte bună și îngăduitoare cu prinții de Orléans.

Regele continuă să vorbească despre „voința sa imuabilă" ; deputații se reîntoarseră în provinciile lor pentru a pregăti noi alegeri ce păreau inevitabile. Expediția din Alger, odată aprobată de guvern, începură pregătirile, cu un zel atît de plin de entuziasm, încît soldații fură gata de plecare în șase săptămîni și nu într-un an, cît ceruseră păsuire, la început. Această campanie africană devenise speranța celor mai înflăcărați din partidul ultra.

Generalul Bértier de Sauvigny spuse, urcîndu-se în trăsură :

— Ne ducem să ne încăierăm cu Dey ; dar adevăratul război, va fi abia la întoarcere !

E demn de admirat faptul că trăgea nădejde să aducă îndărăt o armată destul de devotată pentru a mai fi dispusă să susțină absolutismul.

S-a spus că dacă domnul de Bourmont ar fi fost în Franța, ar fi împiedicat Ordonanțele din Iulie. Eu cred dimpotrivă, că le-ar fi susținut și mai aprig decît ceilalți. Îmi aduc aminte, în legătură cu el, de o întîmplare, care nu-mi îngăduie să mă îndoiesc nici o secundă despre caracterul lui.

Cum domnul de Glandevès, preceptor la Tuileries, care nu-l prea înghițea pe Polignac, era în relații familiare cu domnul de Bourmont, în ajunul plecării acestuia din urmă, aflîndu-se la el în vizită, îl întrebă :

— Nu ești neliniștit, din pricina situației în care lași țara și nu te temi de ce s-ar putea întîmpla în absența dumitale ?

— Ba da, sînt neliniștit pentru că n-am destulă încredere în fermitatea guvernului nostru. Nu e destul de abil, nu e unit și n-are voință ; căci vezi, dragul meu Glandevès, ca să pui vasul pe valuri, fără scurtături și fără pericole, nu trebuie să te folosești decît de un singur verb format din șapte litere : *a cuteza*. La asta se reduce toată politica în momentul de față.

— Departe de a fi partizanul doctrinei dumitale, mărturisesc că sînt foarte speriat de a te vedea punînd-o în practică, îi spuse Glandevès.

Domnul de Bourmont nu-i răspunse decît printr-un surîs plin de încredere. Cred că a fost pentru ultima oară cînd l-a mai văzut Glandevès.

Comanda escadrei i se propusese amiralului Roussin, dar acesta o refuză. Nu se prea împăca cu Bourmont, și apoi era convins că pregătirile nu vor fi gata înainte de

a începe anotimpul ploilor. Amiralul Duperré nu consimți să-și asume această răspundere, decît după o lungă ezitare. În ajunul plecării sale, Duperré ceru o audiență regelui. După ce trecu în revistă toate dificultățile debarcării, toate piedicile pe care le prezenta coasta și marea care o scălda, pentru a putea depune o parte din armată și muniții pe uscat — lucru ce s-a și petrecut nu peste multe zile, și care a compromis salvarea trupelor debarcate mai înainte, lipsindu-le de muniții — amiralul adăugă :

— Sire, mă supun poruncii majestății voastre și-mi asum această periculoasă sarcină. Îmi voi pune în joc toată grija, toată îndemînarea, chiar și viața dacă va fi nevoie ; cu alte cuvinte, voi face tot ce va fi omenește posibil pentru a reuși. Dar declar aici, în fața regelui, de față cu toată lumea, că nu garantez de succes și că n-aș vrea să fiu considerat drept un fricos care socoate această acțiune, o faptă mult prea îndrăzneață.

— Du-te liniștit, amirale, și fă cum crezi că va fi mai bine, iar dacă succesul nu va fi pe măsura speranțelor dumitale, nu te voi ține de rău nici o secundă. N-ai grijă, nu te vom abandona ; de îndată ce te vei îmbarca, Polignac și cu mine, o să rostim zilnic cîte o rugăciune pentru reușita dumitale !

Duperré, bătrîn lup de mare, care prefera o gură de aer proaspăt venit din larg, oricăror rugăciuni, rămase foarte încurcat de ajutorul care i se oferea ; se înclină în fața regelui, ieși din cabinet și se duse să istorisească discuția sa cu regele, persoanei de la care am aflat-o eu.

În vremea asta, bietul meu prieten Rigny se plictisea de moarte, în Mediterană. Îmi mărturisise mai apoi, că expediția din Alger îl făcuse să regrete amarnic probitatea de care dăduse dovadă, refuzînd ministerul marinei. Rigny era cel mai tînăr și mai cutezător amiral al nostru. Nu neg că era ambițios și că-i plăcea gloria care-l stimula să întreprindă fapte dintre cele mai îndrăznețe. L-am auzit adesea spunînd că n-ar putea muri liniștit înainte de a vedea steagul nostru fluturînd la Mahon și la Porto-Ferrajo. Din păcate, steagul nostru nu mai flutură pe nici unul din zidurile acestor orașe, din pricină că un medic nepriceput i-a venit de hac bietului amiral Rigny, vîrîndu-l în mormînt înainte de a împlini cincizeci de ani.

Delfinul porni spre Toulon ca să asiste la plecarea flotei ; stătu foarte puțin și displăcu tuturor. În plus, călătoria lui mai avea și alt scop : trebuia să-l atragă de partea sa pe domnul de Chantelauze [1] ; așa că Delfinul se îndreptă spre Grenoble pentru a-și îndeplini această sarcină. Nu știu ce anume i-o fi inspirat o atît de mare încredere în domnul de Chantelauze, om complet ignorat de public, dar Delfinul îi oferi ministerul justiției pe care, pînă la urmă, Chantelauze îl acceptă. Regele primi, în sfîrșit, demisia pe care domnul de Courvoisier tot încerca să și-o dea și nu putea. După trei zile, apăru o ordonanță prin care guvernul era, în parte, schimbat. Domnul de Courvoisier, cel mai moderat din guvern, a fost înlocuit de domnul de Chantelauze — pe care nu-l cunoștea nimeni — așa cum fusese înlocuit de curînd domnul de La Bourdonnaye, de domnul de la Peyronnet. Cred că dacă regele ar fi căutat anume, în întreaga Franță, un om care să facă mai mult rău Coroanei decît Peyronnet, poate că n-ar fi găsit. Au mai vîrît în guvern și pe un oarecare domn Capelle [2], cunoscut pentru intrigile sale.

[1] *Jean-Claude de Chantelauze* (1787—1859), prim-președinte al Parlamentului din Grenoble, apoi ministru ; fiind semnatarul Ordonanțelor din Iulie, a fost condamnat la închisoare pe viață.

[2] *Guillaume-Antoine, baron de Capelle* (1775—1843), prefect, consilier de Stat, secretar general la ministerul de interne. Mai tîrziu, ca ministru al lucrărilor publice, a fost unul dintre cei care au semnat Ordonanțele din Iulie. Condamnat în contumacie, a fost grațiat.

Fusese ministrul „prințesei Eliza“, cum i se mai spunea doamnei Bacciochi[1] pe vremea cînd domnea în Toscana. Monsieur se folosea de el în alegeri, pentru partidul ultra și, cum era socotit un om abil, îl vîrîse în guvern. Dar să te ferească Dumnezeu de abilitatea intrigantului.

Țara era foarte supărată, foarte iritată, ba chiar exasperată ; deputați, votînd împotriva guvernului Polignac, n-aveau decît să se prezinte în fața alegătorilor pentru a fi aleși. Sînt convinsă că atunci nici alegătorii, nici deputații nu se gîndeau încă să răstoarne tronul, ci doar guvernul.

Capitolul XX

Abolirea legii salice, în Spania. — Impresiile Delfinei. — Șederea Curții din Neapole, la Paris. — Balul dat de ducesa de Berry. — Balul de la Palatul Regal. — Boala generalului de Boigne. — Incendiile din Normandia. — Plecarea suveranilor napolitani. — Moderația Delfinei. — Cucerirea Algerului. — Ordonanțele din Iulie. — Neîncrederea, disperarea și furia poporului.

Însurătoarea regelui Spaniei cu prințesa Cristina, a Neapolelui, a fost urmată imediat de declarația desemnată sub numele de „rememorarea Pragmaticei“ care le îngăduia și fetelor să moștenească tronul. Această măsură a fost viu comentată la noi, în Franța, și mai ales la Palatul Regal. Ducesa de Orléans mi-a vorbit, cu multă amărăciune, despre ea. Se simțea jignită, și ca napolitană, și ca franțuzoaică. Îmi aduc aminte că mi-a spus, că

[1] E vorba de *Eliza Bonaparte* (1777—1820), măritată în 1797 cu Felix Bacciochi, ofițer corsican. Prințesă de Piombino, mare ducesă de Toscana, după căderea lui Napoleon a trăit în Italia.

această măsură, atît de ostilă celorlalte ramuri ale familiei de Bourbon, era privită ca o ofensă personală de către fratele ei, regele Neapolelui, și că ea îl determinase să plece din Madrid în douăzeci și patru de ore. Această împrejurare, m-a făcut să mă îndoiesc că regina Cristina ar fi avut vreun rol în hotărîrea luată de soțul ei, regele Ferdinand al VII-lea. Măsura — după cum știe toată lumea — fusese pregătită încă de pe vremea lui Carol al IV-lea. Orice-ar fi fost, ducesa de Orléans mi-a povestit că — cu o seară mai înainte — se vorbise despre acest lucru, la Delfină. Regele, Delfinul, ducesa de Berry, toată familia de Orléans se pronunțaseră împotriva acestei hotărîri. Numai Delfina avusese curajul să spună :

— Da, lucrul displace atît guvernului, cît și familiei regale ; în ce mă privește, cred totuși că regele Spaniei are dreptate și că ceea ce a făcut e un lucru foarte firesc !

Delfina ar fi fost bucuroasă ca și fetele să aibă dreptul la tron, chiar la cel al Franței. Totuși trebuie să adaug, că a respins cu dispreț și ca ridicolă propunerea pe care i-au făcut-o o mînă de intriganți slugarnici de a cere Coroana Navarei. Parcă îmi aduc aminte, fără să am curajul să susțin cu tărie, că domnul de Chateaubriand acceptase un moment, această idee, crezînd că-i face plăcere ducesei de Angoulême.

Sosirea Curții din Neapole, a dat semnalul începutului serbărilor. Ducesa de Berry părea încîntată să-și poată primi familia la ea acasă ; cred că n-am văzut-o niciodată arătînd mai bine ca în acele zile. Regele, tatăl ei, pe care boala îl făcea să pară îmbătrînit înainte de vreme, apărea cît mai puțin în public, preferînd să stea mai mult în casa liniștită a surorii sale, ducesa de Orléans. În schimb, regina Neapolelui, rotundă ca un butoi, burduhănoasă, era oricînd dispusă să se distreze în orice fel, ajutată bineînțeles de „drăguța“ ei fată, ducesa de Berry, care o plimbă prin tot Parisul și o duse la toate

spectacolele. Așa că cele două prințese ale noastre, devenite franțuzoaice prin căsătorie — doamna de Orléans și ducesa de Berry — se aranjară în așa fel încît una să se ocupe de fratele ei, cealaltă de mama ei.

La curte avură loc o serie de spectacole unde am văzut pentru prima oară familia de Orléans apărînd în loja regală. Regele își manifestase în ajun regretul că acea lojă nu era îndeajuns de mare pentru ca, alături de invitați, să le poată pofti și pe rudele lor apropiate. Domnul de Glandevès, preceptor la Tuileries, auzind acele cuvinte, trudi toată noaptea și a doua zi îl anunță pe rege că în loja sa încăpea și familia de Orléans. Regele rămase o clipă descumpănit, apoi, neavînd încotro, făcu pe bucurosul. Încîntarea familiei de Orléans a fost nemaipomenită, iar recunoștința față de domnul de Glandevès atît de sinceră, încît, de atunci, au nutrit cea mai caldă afecțiune față de el.

Ducesa de Berry a dat în apartamentele sale și ale copiilor săi, din Palatul Tuileries, un bal măreț. Cred că n-am văzut niciodată un bal mai bine organizat ca acela. Locuința avea două etaje. Dar o scară — alta decît cea principală pe care urcai — fusese la fel de frumos decorată ca și prima. Palierele fuseseră transformate în saloane confortabile, și cele cîteva trepte, care le despărțeau unele de altele, fuseseră de asemenea manieră ascunse sub covoare și flori, încît acea scară a fost tot timpul cea mai plină de lume, ca nici o altă odaie, căci aveai impresia că face parte din apartament. În ciuda eleganței, a numeroaselor persoane din lumea mare, ce fuseseră invitate la acel bal, în ciuda ordinei și a aerului satisfăcut al stăpînei casei, în sufletele tuturor celor adunați acolo plutea un fel de spaimă, care-i împiedica pe oaspeți să fie veseli. Balul a fost urmat de o călătorie la Rosny, despre care mi s-a vorbit în termenii cei mai elogioși. Dar eu, neluînd parte la acea plimbare și deci nevăzînd cu ochii mei cum au decurs lucrurile, nu voi

scrie nimic despre ea. Aș vrea să pot trece sub tăcere și serbarea care s-a dat la Palatul Regal, după înapoierea de la Rosny, căci amintirea ei nu mi-e deloc plăcută. Regele Carol al X-lea, consimțind să-i însoțească la acest bal pe suveranii din Neapole, părea de la sine înțeles că serbarea era dată în cinstea lor; dar s-a întîmplat cu totul altfel.

Cînd am ajuns la Palatul Regal, străzile erau atît de înțesate de lume, încît trăsurile abia își puteau croi drum prin acea mulțime. Vizitiul meu fusese obligat să ocolească pe zece străzi alăturate, pentru a putea ajunge la Palat. Odată sosită la portița din strada Lycée, a trebuit ca jandarmii, gărzile elvețiene și alții să se alăture oamenilor mei și, cu chiu cu vai, să croiască un fel de potecă prin care să pot intra în Palat, smulgîndu-mă din mijlocul mulțimii care mă înconjura. Înăuntru, mulțimea era aproape tot atît de numeroasă ca și afară. Toți cei care ceruseră invitații, le obținuseră așa încît, aghiotanții regelui împreună cu cei ai prințului și cu ofițerii din corpul de gardă, abia izbuteau să păstreze un spațiu de cîteva picioare în jurul persoanelor regale. Multă vreme ne-a fost imposibil să circulăm. M-am trezit, împinsă de mulțime, în acel spațiu rezervat, unde nu avusesem nici cea mai mică intenție să pătrund, gata să cad peste prințul de Salerno[1]. Ducelui de Blacas, care era de serviciu, și cu care nu prea eram în raporturi bune, îi fu milă de mine și mă luă sub protecția lui, ajutîndu-mă să trec prin valurile acelei mulțimi. Am avut atunci prilejul să examinez îndeaproape fizionomia prinților. Regele părea bine dispus, napolitanii erau uluiți, Delfina, nemulțumită, doamna de Orléans, supărată, Mademoiselle, stînjenită, ducele de Orléans, satisfăcut. Această satisfacție îmi displăcu, deși n-aș ști să spun de ce; aveam însă un sen-

[1] *Leopold, prinț de Salerno* (1790—1851), fratele regelui Neapolelui; se însurase cu Marie-Clémentine, fiica lui Francisc I, împăratul Austriei.

timent de teamă, de mîhnire și simțeam nevoia să plec cît mai repede. Am ajuns acasă la zece seara. Mama, văzîndu-mă venind atît de devreme, s-a speriat crezînd că mi se întîmplase ceva. I-am spus că țineam prea mult la familia de Orléans ca să fiu mulțumită de serata lor și că, pentru prima oară în viața mea eram gata să cred că ducele de Orléans premeditase acest lucru. Felul de a umple saloanele dincolo de capacitatea lor de cuprindere, cu toți oamenii pe care regele nu-i putea suferi, iluminația tuturor grădinilor, grija de a le ține larg deschise mulțimii de afară, într-o vreme în care nepopularitatea regelui nu mai era un secret pentru nimeni, apariția frecventă a ducelui pe terasa Palatului, numai pentru a-i obliga pe oameni să strige cît mai des : „Trăiască ducele de Orléans !“, toate acestea aveau în ele ceva mai mult decît popular, ceva cam prea strident, care mă deranja cu atît mai mult cu cît acel bal nu era cadrul nimerit pentru o astfel de propagandă.

Nimănui nu i se păruse extraordinar că ducele de Orléans îi primise în casa sa pe regii Franței și ai Neapolelui și că se ocupase de regalii săi oaspeți. Dar el profitase de această serbare regală pentru a o transforma într-o serbare populară, care pînă la urmă, nu întîrzie să dea roade. Acea noapte poate fi considerată ca prima răzmeriță a anului 1830, an atît de fertil în astfel de evenimente. Mulțimea admisă fără nici o supraveghere, în grădini și galerii, sfîrși prin a se înfierbînta, ațîțată de nu știu ce instigatori la revoltă și deveni atît de turbulentă, încît trebui dată afară, cu forța armată.

Putem trage din asta concluzia, așa cum am mai spus cînd fusesem supărată, că ducele de Orléans, premeditase acest lucru ? Și da, și nu. Sînt convinsă că nu-și făcuse un plan anume, în acest sens, dar că veghea cu grijă la popularitatea lui, vrînd întotdeauna — după expresia răposatului duce de Berry — să facă „o figură aparte“.

A doua zi după acest bal, o scrisoare din Chambéry îmi aduse la cunoștință că domnul de Boigne se simțea din ce în ce mai rău și că medicii începuseră a fi neliniștiți. Îl cunoșteam mult prea bine pentru a cuteza să mă duc să-l văd fără îngăduința lui. I-am scris imediat, fără a-l alarma, rugîndu-l să-mi permită să-i fac o vizită. El îmi răspunse că fusese foarte bolnav, că era încă prea slăbit pentru a-mi putea scrie personal, dar că se simțea mult mai bine și că de îndată ce va putea suporta un drum cu trăsura se va duce la băile din Tarentoise ; că mă ruga să-mi amîn vizita după ce se va întoarce de acolo, adică spre sfîrșitul lui iulie.

Liniștită de această scrisoare și de altele care urmară, nevrînd să mai ies în lume, la începutul lui iunie m-am stabilit la țară. Acolo am aflat că domnul de Boigne, pe care-l credeam în convalescență, murise în 21 ale lunii, în urma unei noi crize a bolii de care suferea de mulți ani. Această ultimă criză, durînd doar cîteva ore, toți m-au asigurat că nu mai avuseseră cînd să mă anunțe. A trebuit să-i cred. Totuși am regretat nespus de mult că nu insistasem să mă duc la Chambéry, în luna mai, cu toată opunerea lui.

De cîteva luni se petrecea un lucru deosebit de ciudat și care n-a putut fi explicat niciodată : provinciile noastre din nord erau devorate de incendii. Focurile se înmulțiseră atît de mult încît era imposibil să presupui că era ceva accidental și, dealtfel, în majoritatea cazurilor, se vădea clar reaua intenție. Groaza ajunsese la culme în acele locuri, și țăranii vedeau în orice străin, un incendiator. Flagelul se întindea din ce în ce, apropiindu-se de Paris. Cîțiva ciobani nevinovați, cîteva fete fură acuzați și convinși că ei ar fi dat foc pădurilor. Era clar că li se făgăduise probabil ceva, că fuseseră hipnotizați, dar de către cine ? Lucrul nu s-a descoperit niciodată. Partidele și-au reproșat, în mod reciproc, că recurseseră la această manevră criminală pentru a ațîța

spiritele. Eu, personal, nu pricep în ce scop. Ceea ce e sigur, e că faptele s-au petrecut aievea, și că n-au fost explicate niciodată.

Alegerile pentru o nouă Cameră s-au făcut într-o atmosferă din ce în ce mai ostilă guvernului. Cei 221 de deputați fuseseră realeşi cu toții, în aclamațiile tuturor; deputații din alte colegii, care nu mai fuseseră votați, fuseseră înlocuiți de liberali. Neliniștea începuse a-și croi drum printre membrii guvernului, care așteptau cu teamă, noile numiri. Cînd afla din jurnale de o alegere ce i se părea favorabilă, regele felicita orașul unde avusese loc alegerea, însoțindu-și laudele de cîte un cuvînt măgulitor.

Pe măsură ce alegerile erau cunoscute, zvonul loviturii de Stat devenea din ce în ce mai alarmant. Ducele de Orléans se explicase cu Carol al X-lea, într-o lungă discuție pe care o avuseseră la Rosny, și regele îl asigurase pe duce — evident, cu o falsă franchețe — că nimic nu-l va determina să renunțe la unele măsuri constituționale. Numai că în ciuda tuturor acelor asigurări, în ciuda tuturor încercărilor de a apăra un guvern detestat de toată lumea, în ciuda tuturor neplăcerilor ce se puteau ivi în orice clipă, ducele de Orléans era ferm convins — l-am auzit spunînd lucrul acesta de mai multe ori — că atîta vreme cît Coroana va respecta Carta, nu avea a se teme de nici un pericol. Carta, numai Carta și nimic altceva decît Carta, asta și numi asta voia țara.

Prelungirea șederii suveranilor napolitani — stabiliți la Palatul Elisée — începuse a-l deranja pe rege care voia să părăsească Parisul și să se ducă la Saint-Cloud. Delfina își asumă sarcina de a le cere să fixeze ziua plecării, sub pretextul că trebuia să și-o fixeze și ea pe cea în care urma să plece la băi. Suveranii se simțiră foarte ofensați de acest mod de a-i da pe ușă afară și fixară o dată foarte apropiată la care urmau să plece.

Delfina avea totuși o scuză pentru această lipsă de ospitalitate. Călătoria ei la băi, fusese anunțată : nu mai putea da înapoi și apoi voia să fie neapărat îndărăt înainte de momentul în care reuniunea Camerelor putea constitui semnalul unor măsuri extreme împotriva cărora lupta cu perseverență. Pare ciudat, dar totuși așa e : schimbase rolul cu bărbatul ei. Cu cît el devenise mai violent și mai exagerat, cu atît devenise ea mai înțeleaptă și mai moderată.

N-am fost îndeajuns de inițiată în secretele acestei familii, pentru a afla ce anume dusese la o asemenea schimbare de conduită, dar știu sigur că în acea epocă doamna Delfină era împotriva tuturor măsurilor acerbe luate de soțul ei. Delfina n-avea nici o încredere în guvernul Polignac ; Delfinul dimpotrivă, n-avea încredere decît în acest guvern. Delfina plecă la băi, după ce-l puse pe rege să jure că nu va lua nici o hotărîre importantă în lipsa ei. Ordonanțele din Iulie dovedesc cum și-a ținut cuvîntul.

Afacerile mele personale, aducîndu-mă într-o bună dimineață la Paris, s-a nimerit să mă aflu pe stradă în momentul în care tunul le vestea parizienilor, cucerirea Algerului. Un lung strigăt de bucurie răsună în întreg orașul. M-a frapat impresia generală pe care am remarcat-o. Auzisem de atîtea ori acel tun glorios vestind cîte ceva care făcea o atît de puțină impresie asupra cetățenilor, chiar cînd era vorba de lucruri importante, în timpul Imperiului, încît am fost foarte mirată de participarea atît de plină de entuziasm a parizienilor, la acest succes. În fiecare prag de casă sau de prăvălie, oamenii dăduseră năvală, iar trecătorii, deși nu se cunoșteau, se opreau pentru a-și exprima satisfacția. O asemenea manifestare să se fi datorat desuetudinii în care căzuseră buletinele oficiale la noi, sau mai curînd oboselii, după lungile războaie și revoluții ale Imperiului, sacrificiilor pe care le făcuseră aproape fiecare familie ? Nu știu.

Dar mi s-a părut că bucuria intrării trupelor noastre în Alger a fost mai plină de entuziasm decît atunci cînd ai noştri au intrat în Viena sau în Berlin.

Regele vrînd să mulţumească Cerului pentru această izbîndă, porunci să se cînte un *Te Deum* solemn, la Notre-Dame. Sosind cu toată pompa, Carol al X-lea a fost primit de către arhiepiscopul Parisului, care a ţinut un discurs, reprodus în mod fidel a doua zi, în *Monitor;* din nefericire, în acel discurs, arhiepiscopul făgăduia regelui ajutorul Sfintei Fecioare pentru cruciada pe care o pregătea atît împotriva necredincioşilor dinlăuntrul ţării, cît şi împotriva celor din Africa. Acest apel al partidului preoţilor către cei din partidul ultra avu o lungă şi neplăcută urmare, aducînd toate spiritele la exasperare. Succesul din Alger, nădejdea de a exploata satisfacţia pe care o simţise ţara, poate şi dorinţa de a profita de lipsa Delfinei [1] care-şi anunţase întoarcerea, determinară Consiliul să semneze acele nefaste Ordonanţe [2] pe care îndrumătorii oculţi ai regelui le cereau de multă vreme şi pe care Carol al X-lea le dorea şi el, cu toată perseverenta sa încăpăţînare. Într-adevăr, puteai spune despre el că : „nici n-a învăţat nimic, dar nici n-a uitat nimic". Mi s-a povestit că la ultimul Consiliu, ţinut duminică, acele hîrtii funeste, despre care se discutase miercuri, dacă să mai fie ţinute sau dacă să li se dea drumul, se aflau pe masă. Dar cînd să le semneze, toate mîinile celor de faţă parcă paralizaseră. În sfîrşit, regele îşi depuse

[1] Ducesa se dusese la Vichy.

[2] E vorba de Ordonanţele din 25 iulie 1830, care erau în număr de patru şi anume :

Suprimarea libertăţii presei ;

Dizolvarea Camerei, care încă nici nu apucase să fie convocată ;

O nouă lege electorală şi modificarea dreptului de amendament ;

Convocarea colegiilor electorale în 6 şi 18 octombrie şi a Camerelor, în 28 octombrie.

iscălitura. Impacientat de ezitările miniştrilor săi, ieşi din cabinet. Atunci Polignac, care a avut întotdeauna mai multă inimă decît minte, luă pana şi se iscăli, sub numele regelui.

— Acum, domnilor, le spuse el miniştrilor, iscălitura regelui a fost legalizată. A dumneavoastră nu mai e necesară. Dacă vreţi să semnaţi, semnaţi, dacă nu, nu ! În ce mă priveşte eu îmi asum răspunderea actelor mele !

După aceste vorbe toţi miniştrii se înghesuiră să semneze.

Iezuiţii se arătară mai fericiţi ca niciodată. Consiliul regelui îşi manifestă satisfacţia, iar domnul Rubichon îi arătă domnului Greffulhe însuşi textul Ordonanţelor, fără a izbuti totuşi să-l convingă. Lucrul i se părea atît de extravagant, încît îi era peste putinţă să creadă, cu atît mai mult cu cît nimic nu anunţase măsurile luate pentru a susţine răzmeriţa la care visa guvernul.

Domnul de Rothschild, mare bancher, încrezîndu-se în guvern, se dusese chiar în aceeaşi duminecă să-l întrebe pe domnul de Peyronnet ce trebuia să creadă despre zvonurile care circulau în legătură cu Ordonanţele. Ministrul îşi exprimă mirarea că un om atît de înţelept putea da crezare unor astfel de zvonuri. Numai cei de rea-credinţă le puteau răspîndi.

— În concluzie, adăugase el, vrei o dovadă materială că aceste zvonuri sînt false ? Poftim, priveşte !

Şi-i arătă biroul său plin de plicuri sigilate prin care urma să convoace deputaţii la şedinţa regală de deschidere a sesiunii. Majoritatea, într-adevăr, fuseseră expediate chiar în acea zi. Părăsindu-l pe Rothschild, Peyronnet se duse la Saint-Cloud unde semnă Ordonanţele. Rothschild se duse să ia masa la doamna Thuret unde fusese invitat tot corpul diplomatic. Vizita pe care i-o făcuse ministrului de interne şi plicurile sigilate, văzute pe biroul lui, constituiră noutăţile discutate la acea masă, liniştind toate spiritele. La plecare, cîţiva dintre musa-

firi trecură pe la mine și-mi povestiră ce aflaseră. *Monitorul* de a doua zi, cuprindea Ordonanțele. Rothschild n-a fost singurul care s-a păcălit. Domnul de Champagny, care ținea locul de secretar de Stat la ministerul de război în absența generalului Bourmont, se afla la țară. Așa că nu primi *Monitorul* decît marți seara și nu putu ajunge la Paris decît miercuri. Frecîndu-și mîinile de bucurie, Delfinul striga fericit:

— Secretul a fost atît de bine păstrat încît Champagny nu l-a aflat decît din *Monitor!*

Ducele de Raguse, sortit *in petto,* să susțină acele măsuri de nesusținut, nu află nici el, nimic. Domnul de Polignac se întrecuse pe sine în ceea ce privea neghiobia de care dăduse dovadă în această împrejurare. Mai toți șefii din garda regală erau plecați în concediu la fel ca și autoritățile militare din Paris; iar trei din regimentele de gardă fuseseră trimise în Normandia, cu ocazia tulburărilor iscate din pricina incendiilor despre care v-am vorbit. Fără să țină seama de nimic, Polignac se aruncase cu capul înainte, cum îi era obiceiul, fără teamă, dar și fără judecată. Fapt e că în sminteala lor, și trăind sub influența propriului lor partid, nici regele și nici primul său ministru nu văzuseră urmările și nu se înarmaseră ca pentru o luptă serioasă de care ar fi trebuit să se teamă. Aceasta ar fi explicația și, poate, scuza purtării lor ușuratice. Prin măsurile pe care le adoptaseră își închipuiau că răspund intereselor Franței și se consolau cu ideea de a fi susținuți, în acea „pioasă întreprindere", de o mare parte a țării, față de care un pumn de răzvrătiți, ce se opuneau, n-ar fi cutezat să-și arate resentimentele.

Vai! S-a dovedit că nu era vorba de un pumn de răzvrătiți, ci de întreaga țară. Spun „întreaga țară", fiindcă la început, nici un glas, nici măcar al vreunuia dintre cei care l-au urmat pe Carol al X-lea la Cherbourg,

n-a cutezat să se ridice împotriva demersurilor care l-au azvîrlit în prăpastie și niciodată un suveran n-a fost copleșit de un asentiment mai deplin, cum a fost el copleșit de asentimentul poporului său [1].

Capitolul XXI

Martie 1814 și iulie 1830. — Ducesa de Berry. — Ducele de Raguse află de lovitura de Stat. — Aspectul străzilor. — Reacția poporului. — Atitudinea ciudată a lui Polignac. — Agitația orașului. — Muncitorii.

N-am jucat nici un rol în memorabilele zile din Iulie 1830. N-am fost frămîntată de nici o patimă. Așa că voi relata simplu, doar ceea ce am văzut cu ochii mei și am auzit cu urechile mele. Nădăjduiesc să am puterea de a fi cît mai imparțială. Uneori am regretat că n-am descris și evenimentele din martie 1814 [2]. Și atunci, ca și în 1830, am fost tot o simplă spectatoare, dar bine plasată, datorită relațiilor mele amicale cu cei mai mulți

---

[1] *Carol al X-lea,* s-a născut la Versailles în 1757 și a murit în 1836. A domnit între 1824 și 1830. A fost nepotul lui Ludovic al XV-lea și fratele lui Ludovic al XVI-lea și al lui Ludovic al XVIII-lea. În 1789, cînd a emigrat, era conte de Artois. Devenit rege și alegîndu-și-l ca prim-ministru pe Villèle, poporul nu l-a mai simpatizat. Nici victoria de la Navarin, nici guvernul Martignac (ales în 1828) nu l-au mai ajutat să-și recapete popularitatea. Camera, refuzînd să recunoască acel catastrofal guvern al lui Polignac, a fost dizolvată, dar noile alegeri au favorizat opoziția. În ciuda succesului expediției din Alger (4 iulie), Ordonanțele pe care le-a dat în 25 iulie 1830, privind dizolvarea Camerei, modificarea Cartei și suprimarea libertății presei, au provocat revoluția din 1830 și au dus la abdicarea acestui rege atît de disprețuit de poporul său.

[2] Socotim necesar să amintim că în momentul cînd scria aceste rînduri, în iulie 1832, doamna de Boigne, încă nu concepuse planul de a lăsa *Memoriile* de față. A început să le aștearnă pe hîrtie abia peste trei ani, adică în 1835 (n. ed. fr.).

dintre actorii acelor mari drame. Dar, în 1814, fie că eram prea tînără, fie că faptul se datora atmosferei în care fusesem crescută, aveam mult mai mult entuziasm decît în 1830, și un cu totul alt fel de a privi lucrurile. În 1830, dimpotrivă, m-am trezit la mijloc, între două partide, ținînd — cu inima — la unul, cu judecata, la celălalt și nutrind aceeași afecțiune față de amîndouă. Un lucru ce m-a izbit în mod deosebit în acele zile, l-a constituit faptul că în timpul primelor trei zile, atît în 1814 cît și în 1830, au dominat sentimentele înalte, loialitatea, dezinteresul, dragostea față de patrie. Începînd din cea de a patra zi, patimile, ambiția, interesele personale au reușit să se impună și să distrugă în douăzeci și patru de ore tot ceea ce pînă atunci făcuse să bată cele mai alese inimi. Egoismul cîtorva indivizi, a transformat generozitatea maselor în ură și furie. Aceasta e singura asemănare dintre cele două catastrofe. Nici actorii, nici scenele, nici rezultatele nu se aseamănă în căderea atît de rapidă a celor două guverne sinucigașe.

Luni 26 iulie 1830, mă aflam cu familia mea, la Paris, unde ne aranjam o locuință, în strada d'Anjou. Tocmai discutam cu niște lucrători, cînd cineva veni să mă anunțe că mareșalul duce de Raguse mă aștepta, cu noaptea în cap, în cabinetul meu.

— Ei bine, îmi spuse, am făcut o treabă grozavă!

Am crezut că glumește, referindu-se la lucrătorii mei. I-am răspuns și eu tot printr-o glumă, schimbînd cîteva fraze; mi-am dat însă foarte repede seama, că era vorba de o greșeală, mai ales că oaspetele meu avea chipul schimbat. Apoi mi-a vorbit despre Ordonanțele acelea smintite. Mi-a istorisit cum a aflat vestea, la zece noaptea, de la unul din aghiotanții săi cu care se întîlnise în curtea Palatului Saint-Cloud, un ofițer care tocmai sosise de la Paris și care nu-și mai încăpea în piele de bucurie. Mirat, dar neîncrezător, mareșalul trimisese la

Statul Major să i se aducă un *Monitor*; dar nici ei încă nu-l primiseră. Atunci îi scrise ducelui de Duras ca să i-l ceară pe al său. Acesta i-a răspuns că nu sosise decît un singur exemplar la Saint-Cloud, că regele, după ce-l primise, îl trimisese — fără să-l deschidă — ducesei de Berry. Mareșalul aflase mai apoi că prințesa adusese acel *Monitor* îndărăt, regelui, care tocmai se pregătea să se urce în trăsură, că doamna de Berry, aproape că îngenunchease în fața lui și că-i sărutase mîinile spunînd:

— În sfîrșit, abia acum domniți cu adevărat! Fiul meu vă datorează Coroana, iar mama sa vă mulțumește pentru acest lucru!

Regele o îmbrățișase cu căldură, pusese gazeta în buzunar și plecase la Rambouillet, fără să sufle o vorbă celorlalți. La Saint-Cloud, nimeni nu știa ce se întîmplase decît din zvonurile care circulau prin Paris. Mareșalul de Raguse, foarte necăjit, se dusese în strada Surène, la vecinul său, domnul de Fagel, ministrul Olandei la Paris, și-i ceruse împrumut *Monitorul*. După ce-l isprăvise de citit, venise la mine.

Intru în aceste amănunte pentru că mi se pare curioasă nepăsarea față de omul care era sortit *in petto*, să susțină acea lovitură de Stat. După ce mi-a istorisit aceste lucruri, mareșalul a adăugat:

— Sînt pierduți! Oamenii ăștia nu cunosc nici țara, nici timpurile! Trăiesc în afara lumii și a secolului! Tîrăsc pretutindeni după ei această ignoranță, iar dacă încerci să le deschizi ochii, să-i lămurești, îți bați gura degeaba!

Am continuat să ne lamentăm, să ne temem, să ne speriem, să prevedem diverse nenorociri. Numai că prevederile noastre erau mult prea departe de realitate. Mareșalul își luă rămas bun, făgăduind să treacă pe la mine, sîmbăta viitoare. Dar nu l-am mai văzut.

Ieșind la plimbare, ca de obicei, am fost izbită de chipurile oamenilor pe care se putea citi un fel de curiozitate sumbră. Cei care se cunoșteau, se opreau să

stea de vorbă. Alții, se întrebau doar din priviri, trecînd mai departe. Dacă vedeai un chip calm, îți spuneai: „Ăsta încă nu știe nimic!“ A doua zi, cînd toată lumea a aflat, n-am mai văzut fețe indiferente. Seara, m-am întîlnit cu cîteva persoane din opoziție care — dezolate — se pierdeau în tot soiul de presupuneri. Ambasadorul Rusiei, foarte iritat, ne-a spus că se întîlnise cu contele Appony, care ieșise din cabinetul lui Polignac, foarte satisfăcut și care se ducea să expedieze, la Viena, vestea „cea mare“. Pozzo nu-i împărtăși bucuria. Intră și el, la rîndu-i, în cabinetul lui Polignac, unde-l găsi pe prim-ministru foarte calm și încîntat de el însuși, repetînd că era mai constituțional decît însuși regele. După el, totul mergea de minune; nu pricepea ce anume ar putea da naștere la vreo nemulțumire, așa că încheie spunînd:

— Fii liniștit, domnule ambasador, Franța e pregătită să accepte orice lucru cu care o va binecuvînta regele!

Seara, cîțiva trecători aruncară cu pietre în trăsura goală a lui Polignac, îl răniră ușor pe vizitiu, dar noroc că acesta apucă să ajungă repede acasă și să ferece poarta. Cei care-l urmăreau, se risipiră. Polignac crezu că norii se împrăștiaseră. Duminică seara, după ca Ordonanțele fuseseră semnate și începuseră a fi tipărite în *Monitor*, Polignac — înconjurat de cei pe care socotea că se putea baza — începu să analizeze discursul ce trebuia ținut de rege, la deschiderea Camerelor. Timp de o oră și jumătate comentă fiecare cuvînt, acceptînd sau respingînd observațiile celor din jur, ca și cum acesta ar fi fost lucrul cel mai serios și mai important din lume. Nu pot pricepe cum, într-o asemenea conjunctură, omul asupra căruia apăsa o atît de mare răspundere putea să dea dovadă de atîta sînge rece, sau mai curînd de atîta imbecilitate, jucînd o astfel de comedie.

Marți 27, am aflat de la vreo treizeci de muncitori de diverse profesii, care lucrau la mine acasă și veneau

din diverse cartiere, că în oraș începuse agitația. Am discutat cu ei, dar toți mi-au vorbit cu atîta înțelepciune, invocînd argumente bazate pe niște raționamente atît de logice și pline de bun-simț, încît am rămas uimită. Dealtfel, nu mă pot abține să nu consemnez aici o remarcă făcută în acea epocă. Îmi aranjasem o casă în 1820, așa că în 1830 apelasem la aceiași muncitori. Dar în decurs de zece ani apăruse o diferență frapantă atît în ceea ce privea vestimentația cît și gusturile, obiceiurile și mai ales limbajul acelor oameni ce păreau să nu mai aparțină aceleeași clase sociale. Mă uimeau inteligența și politețea lor, felul în care se preocupau de tot ce era nou în meseria lor. Dacă cei care ne cîrmuiau ar fi avut măcar jumătate din prevederea, din inteligența, din prudența și din înțelepciunea acelor oameni simpli, Carol al X-lea poate că ar fi continuat să stea liniștit pe tronul lui din Tuileries. Căci mă văd obligată să recunosc că o astfel de populație e cu neputință de exploatat în folosul unei caste privilegiate.

Capitolul XXII

Vizita de la Neuilly. — Discuția cu doamna de Monjoie. — Vești alarmante. — Primele baricade. — Mesajul ducelui de Raguse. — Prima lovitură de tun. — Insurgenții caută arme. — Ziarul *Le Temps*.

Tot ceea ce mi se povestise nu mă alarmase chiar atît de tare încît să mă determine să nu ies din casă. Așa că la ora patru m-am urcat în trăsură cu gîndul de a mă duce să fac unele cumpărături de la negustorii de pe strada Saint-Denis. Unul dintre servitorii mei pretinse că în partea aceea a orașului era mare agitație. Din moment ce tot ieșeam din casă, m-am decis să mă duc și pînă la Neuilly. De cîteva săptămîni purtam doliu după

soțul meu și, înainte de a pleca la țară, voiam să le mulțumesc prințeselor pentru bunătatea pe care mi-o arătaseră, după ce rămăsesem văduvă. Ducesa de Orléans se plimba prin parc. Cum n-aveam nimic interesant să-i spun, nu m-am dus după ea. M-am dus la Mademoiselle pe care am găsit-o în odaia ei, dezolată din pricina Ordonanțelor lui Carol al X-lea, foarte neliniștită din pricina efervescenței din oraș și foarte speriată ca nu cumva numele fratelui ei să fie compromis în vreun fel. La un moment dat, mi-a spus :

— Fără cele două ceremonii — slujba de la Saint-Esprit și deschiderea Camerelor — la care am fost obligați să luăm parte, am fi plecat sîmbătă la Eu și n-am fi fost vîrîți, în nici un fel, în încurcătura asta. Cînd mă gîndesc la acest lucru, îmi vine să-mi smulg părul de necaz !

Dacă intenționase să mă înșele, reușise perfect. Deși chiar și acum, cînd scriu aceste rînduri, sînt convinsă de buna ei credință, fiindcă era sigură că Ordonanțele aveau să ducă la o adevărată catastrofă. Refuzul populației de a plăti impozitele, neputința de a guverna împotriva opoziției generale manifestată prin toate mijloacele legale, i se păreau extrem de primejdioase pentru rege, care se aruncase orbește într-o asemenea prăpastie. Am discutat împreună multă vreme. De la Mademoiselle, m-am dus la doamna de Montjoie. Am găsit-o foarte agitată, foarte neliniștită și disperată că nu apucase să plece mai demult la Eu. Dealtfel, mi s-a părut că toți cei din casă regretau acest lucru. Am discutat îndelung cu ea și ne-am întrebat la ce ne puteam aștepta după atîtea greșeli pe care le săvîrșise guvernul. Mi-a repetat ceea ce-mi spusese pînă atunci poate de sute de ori : că ducele de Orléans era cel mai fidel slujitor al regelui, în Franța, dar că nu-l va mai urma în străinătate. A trebuit să admitem că era cu neputință ca numele ducelui să nu fie rostit în acele zile, chiar fără știrea lui. Căci

de mai bine de un an de zile, tot auzeam spunîndu-se, cînd se vorbea despre rege și despre miniștrii săi : „Ăștia nu fac decît să-i pregătească culcușul ducelui de Orléans !“ Discuția noastră se prelungi. Cum ducesa de Orléans încă nu venise, am rugat-o pe doamna de Montjoie să-i transmită omagiile mele, după care m-am întors la Paris. Nimic nu prevestea, în cartierul liniștit pe care-l străbăteam, tumultul ce avea să aibă loc în acea seară. Doar străzile mi s-au părut parcă mai goale ca de obicei. Mi s-a spus că avusese loc o încăierare la poarta Saint-Martin și încă în cîteva locuri. Eram atît de convinsă că nu era vorba de nici un fel de rezistență din partea populației, încît nici nu m-am mai gîndit la asta. Dar iată că, după-amiază, nici unul dintre muncitorii care lucrau acasă la mine, n-a mai venit. Un camionagiu, un fierar și un lăcătuș care locuiau peste drum de casa mea, mi s-au plîns și ei că angajații lor lipseau de mai bine de trei ceasuri. Acest lucru mi-a dat de gîndit. Nu peste mult, am început a primi, din sfert în sfert de ceas, vești despre niște evenimente atît de grave, încît nimeni nu putea prevedea cum se vor sfîrși. Aceleași persoane care fuseseră în ajun, la mine, începuseră a sosi pe rînd și toate aduceau vești din ce în ce mai alarmante. Am aflat astfel că ducele de Raguse se mutase la Tuileries. Către ora șase, trecînd într-un *tilbury*[1], printr-un pîlc de oameni, era cît pe-aci s-o pățească, fiindcă peste tot se ridicaseră baricade. Gărzile le împrăștiară ; poporul păru a se înfierbînta și mai tare. Ba chiar se spunea că se trăseseră cîteva salve, și dintr-o parte și dintr-alta. Domnul Pasquier se duse după știri la doamna Girardin, a cărei casă era întotdeauna plină de lume. Unul dintre secretarii ambasadorului Rusiei, văzuse în Piața Bursei, un om mort în jurul căruia se înghesuia o mulțime de lume.

---

[1] Cabrioletă ușoară și descoperită, de două locuri, purtînd numele celei care a realizat-o.

Domnul Pasquier găsise familia Girardin singură. Soția era foarte abătută și foarte tristă. Soțul, foarte îndîrjit și categoric, susținea că trebuia stăvilită odată toată acea mulțime, că era cazul să li se pună pumnul în gură celor nemulțumiți, speriindu-i și guvernînd cu sabia. Îmi spuse că jandarmii atacaseră într-adevăr cîteva persoane, că pe unele le uciseseră, iar pe altele le răniseră. O baricadă alcătuită dintr-un omnibus și din cîteva șarete răsturnate, la intrarea pe strada l'Échelle, fusese distrusă de soldații din gardă. Cursese sînge și în Piața Palatului Regal. Așa că domnul Girardin spera ca populația, înspăimîntată, să se potolească. Am mai aflat, cu acest prilej, că Piețile Ludovic al XIV-lea, Vendôme și Carroussel, erau pline de artilerie, de tunuri și că fitilele nu așteptau decît să fie aprinse. Aceste fapte nu mă speriară prea tare. Auzisem adesea spunîndu-se că în timpul răzmerițelor guvernele fac uz de toate forțele militare pentru ca populația, văzîndu-le, să se sperie și să se risipească. Ne-am despărțit pe la miezul nopții, după ce am primit raportul celor doi oameni pe care-i trimisesem, unul — în Piața Grève — iar pe celălalt — la Poarta Saint-Denis, și care ne-au spus că peste tot era liniște. Și cu toate că eram destul de îngrijorați, nimeni nu se aștepta la ceea ce s-a petrecut a doua zi. Miercuri, întorcîndu-mă acasă, mi s-a spus că nici un muncitor nu venise la lucru. Socotind că situația nu era totuși chiar atît de gravă încît să mă facă să-mi schimb planurile și trebuind să plec la țară a doua zi, am vrut să dau o fugă pînă la bancherii mei, frații Malet, unde aveam unele treburi de rezolvat. M-am hotărît să mă duc imediat, gîndindu-mă că dacă va izbucni vreo răzmeriță, n-aveam să mai pot pleca. Am poruncit deci să se înhame caii și, la ora zece, m-am urcat în trăsură, îndreptîndu-mă către strada Mont-Blanc. L-am rugat pe vizitiu să ocolească bulevardele și s-o ia pe străzi mai dosnice. Începînd cu strada Mathurin, toate felinarele

fuseseră scoase, zăcînd sfărîmate, pe caldarîm. În pragul fiecărei porți vedeai cîte un pîlc de femei și de copii îngroziți. Insemnele regale, care împodobiseră prăvălia lui Despilly, negustor de hîrtie, fuseseră smulse și azvîrlite pe jos. Portarul fraților Malet făcu unele mofturi pînă binevoi a deschide poarta cea mare; în sfîrșit, se hotărî, trăsura mea intră în curte, iar el fereca la loc poarta, cu o grabă ce mă neliniști. Am urcat în biroul celor doi bancheri care au rămas cu gura căscată cînd m-au văzut. M-au rugat, cu cerul și pămîntul, să mă întorc imediat acasă și să nu mai ies pe nicăieri. În timp ce semnam unele hîrtii importante, îmi povestiră cum, la șase dimineața, grupuri mari de oameni luaseră cu asalt prăvăliile armurierilor pe care le prădaseră fără ca cineva să cuteze a li se opune. Peste tot, spărseseră felinarele și smulseseră insemnele regale de pe firmele prăvăliilor. Proprietarii nu numai că nu protestaseră, ba chiar le dăduseră o mînă de ajutor. Se punea problema de a se reînființa gărzile naționale, pentru a apăra oamenii și casele. Domnii Malet se și duseseră la primărie în acest scop. Tocmai se pregăteau să se ducă din nou acolo, trăgînd nădejde ca, înainte de amiază, o gardă națională improvizată să și înceapă a colinda cartierele. Nu ca să ajute armata, ci ca să-i apere pe oameni de jafurile care avuseseră loc în cursul dimineții.

Nu peste mult, am primit un bilet de la domnul Pasquier, către ducele de Raguse; voia să știe dacă puteam comunica în vreun fel cu ducele, care se afla, cu toți oamenii lui, la Tuileries. Am înfășurat biletul lui într-un bilețel pe care am așternut cîteva rînduri la repezeală; dar nu știam prin cine să i-l trimit. Medicul meu, care venise să mă vadă, își asumă el sarcina să i-l dea ducelui, în mînă. Reuși, căci după puțină vreme, l-am văzut pe domnul de La Rue, aghiotantul ducelui, intrînd în odaia mea. Mareșalul îl trimisese să-mi spună că bilețelul venise prea tîrziu; fuseseră

încercate toate propunerile de împăcare, dar în zadar. Poruncile regelui erau categorice, așa că nu-i mai rămînea decît să le execute militărește. Domnul de la Rue adăugă, stînjenit, că tocmai pleca să ordone ostașilor să treacă la atac. Aveau poruncă să mături tot ce întîlneau în cale, așa că mai mult ca sigur că cel mult peste o jumătate de ceas, aveam să aud bubuind tunul.

— Domnul să ne păzească ! am strigat.

Apoi i-am zugrăvit situația mareșalului de Raguse ; i-am vorbit despre cît de nepopular era în întreaga țară unde încă mai circulau, pe seama lui, anecdotele din 1814, despre puțina afecțiune de care se bucura la Curte, despre neîncrederea pe care o inspira partidelor ultra și iezuit ; în sfîrșit, despre faptul că nimeni n-avea ochi să-l vadă.

— Dacă ducele, am adăugat, va trage o singură ghiulea, poate să se ducă să se împuște, căci viața lui nu va mai valora nici două parale !

Eram foarte pornită și am izbutit să-l conving pe La Rue. Acesta devenea din ce în ce mai îngrijorat, iar la urmă îmi spuse :

— Bun ! Dar ce-i de făcut ? Se va trage asupra noastră și va trebui să ne apărăm ! Ar trebui ca cineva să le vîre mințile în cap deșteptilor ălora ! Iar cu mareșalul nu se mai poate vorbi. Ca să-mi încredințeze mesajul pe care vi l-am adus, a trebuit să mă vîre în ambrazura unei ferestre... Abia a găsit o clipă liberă ca să poată citi biletul dumneavoastră...

— De ce asta ?

— Pentru că toți miniștrii de la Tuileries sînt pe capul lui și nu-l slăbesc o clipă. Polignac și ai săi îl păzesc ca pe nu știu ce, avînd în vedere că a fost numit șeful întregii operațiuni militare de înăbușire a răzmeriței ; n-are voie să facă un gest, darămite să discute cu cineva.

— Încearcă totuși să-l faci să înțeleagă că se sacrifică degeaba. Vorbește-i mai ales despre pericolul în care se află țara căreia el îi este atît de devotat.

— Voi încerca să-i reproduc întocmai cuvintele dumneavoastră. Căci ale mele nu vor avea nici o influență. E obișnuit să ne comande și nu să ne asculte. Așa că nu pune preț pe sfaturile noastre. Dealtfel mesajul dumneavoastră nu e singurul pe care am sarcina să i-l transmit. M-am întîlnit cu Fabvrier [1] la ușa domniei voastre. Sosit chiar în dimineața asta de la Lyon, a găsit treburile cu totul altfel de cum și le închipuise. „Pînă acum, mi-a spus el, populația nu și-a spus cuvîntul. Dar de-acum într-un ceas, fiecare grup va avea în fruntea lui cîte un șef inteligent, poate chiar un ofițer, iar acest lucru se va observa. Cu poporul nu-i de glumit, iar cînd intră în joc, face acest lucru cu violență și reușește mai întotdeauna pentru că lupta lui dreaptă nu se datorează nici unei conspirații !"

Știam că nimeni n-are mai multă influență asupra ducelui de Raguse ca domnul Arago [2]. Așa că i-am scris rugîndu-l să se ducă de îndată la Statul Major și să uzeze de toată influența sa pentru a salva țara și pe prietenii săi de la ruina sigură de care erau amenințați. Am trimis un om călare care s-o ia pe străzi lăturalnice,

[1] *Charles-Nicolas, baron de Fabvrier* (1782—1855), locotenent de artilerie la Austerlitz, ofițer de ordonanță al generalului Gardanne, ministru în Persia unde a pus bazele Arsenalului din Ispahan. Raliindu-se Restaurației și apoi condamnat, s-a vîrît în complotul liberalilor împotriva monarhiei, a luptat în Spania împotriva expediției franceze (1823), apoi a plecat în Grecia. Înapoindu-se în Franța, ajunge — în 1830—1831 — general și comandant al Parisului. În 1839 e locotenent general, iar în 1845, pair al Franței.

[2] *François Arago* (1786—1853), astronom francez, membru al Academiei de Științe, la numai douăzeci și trei de ani. Profesor la Școala Politehnică, directorul Observatorului din Paris. Deputat (1830) și membru al Guvernului Provizoriu, în 1848.

pînă la Observator. Dar servitorul nici n-a apucat bine să iasă din curte, că s-a și auzit prima bubuitură de tun ! Nu pot reda pe hîrtie efectul pe care l-a avut asupra mea. Am scos un strigăt și, acoperindu-mi urechile cu palmele, am rămas așa cîteva minute.

Toate strădaniile noastre fuseseră de prisos, zarurile fuseseră aruncate, țara, poporul, totul era pierdut ! Nu ne mai rămînea altceva decît să așteptăm, tremurînd, rezultatul acelei funeste întreprinderi ! Mi-am petrecut mai tot timpul, la fereastră. În curînd am văzut sosind o patrulă de soldați. Oprindu-se în stradă, au început să tragă cu pușca, deși totul era liniștit. Contele Karoly, care tocmai pleca de la mine, crezu că fusese și el atins de glontele ce se înfipsese în poartă. Noroc că pe strada de Anjou nu s-a întîmplat nici un accident. Dar pe strada Surène, un căruțaș, care-și întorcea liniștit căruța, a fost ucis. Această demonstrație absolut gratuită, îi îndîrji grozav pe locuitorii din cartierul meu. Pînă atunci, stătuseră liniștiți, la uși ori la ferestre. Începînd din acea clipă, casele fură părăsite, oamenii se adunară în grupuri, pe stradă, și toți cei care erau zdraveni se pregătiră de apărare. Acesta a fost semnalul ostilităților. Acea patrulă imprudentă o luase din loc și se reunise cu un grup mult mai mare de soldați, aflați în strada Faubourg—Saint-Honoré de unde auzirăm în curînd o salvă de împușcături, destul de lungă. Puterea, prost instruită sau prost inspirată, trimisese pretutindeni trupe pentru a alunga gărzile naționale de la primărie. Ele se apăraseră, și acele atacuri simultane, în douăsprezece locuri din oraș, izbutiseră să scoată din sărite o populație liniștită căreia nu-i plăcea zgomotul împușcăturilor.

Acest episod odată isprăvit, l-am văzut strecurîndu-se pe lîngă pereți, pe medicul meu, Chavernac. Venea să-mi spună că dăduse scrisoarea mea unuia dintre aghiotanții mareșalului de Raguse. Știam, pentru că primisem răspunsul. Medicul intră în casa lui [1], apoi veni să-mi povestească cum că o mare mulțime de oameni, avînd în frunte un bărbat îmbrăcat sau mai bine-zis dezbrăcat, ca și restul gloatei, venise să bată la ușa lui. Coborîse, ca să vorbească cu el. Șeful îl întrebă, foarte politicos, dacă-i putea împrumuta niște arme. El răspunsese că n-avea de nici un fel, fiindcă în casă nu locuiau decît el și cîteva femei. Omul îi ceru mii de scuze că-l deranjase. Ca să facă și el pe politicosul, își mărturisi regretul că n-avea arme ca să le poată oferi acelor domni.

— Vai, domnule, dar sîntem siguri că dacă ați fi avut, ne-ați fi dat. Care francez nu e alături, măcar cu inima, de nobila noastră cauză ?

Chavernac îi văzu apoi bătînd la poarta de alături unde li se dădură două pistoale mari și cîteva gloanțe. Omul ducea cu sine o duzină de puști și tot atîtea pistoale, adunate, probabil, în același fel. Dealtfel, aceste colecte avură loc aproape în toate cartierele Parisului. Și ceea ce e mai ciudat, e că după opt zile aproape toate aceste arme — dintre care unele de mare preț — fură înapoiate proprietarilor lor.

Tot pe atunci, sau poate mai înainte, s-a distribuit o foaie din jurnalul *Le Temps* în care se istoriseau toate evenimentele, îmboldind poporul să reziste în fața trupelor, fiind sigur de victoria sa. În vremea asta, servitorul îmi aduse răspunsul lui Arago. Avea să se ducă la Statul Major deși știa că nu va avea nici un succes, ci doar ca să nu-și reproșeze nimic, nici ca francez, nici ca prieten.

Capitolul XXIII

Reînceperea luptelor. — Tactica insurgenților. — Poarta Saint-Martin. — Drapelul negru. — Imposibilitatea de a părăsi

[1] Stătea pe Grange-Batelière, numărul 8 (n. ed. fr.).

Parisul. — Iluziile ducelui de Raguse. — Baricadele din strada Anjou. — Arago și ducele de Raguse. — Cucerirea Luvrului. — Evacuarea trupelor regale din Paris.

Bubuitul tunului părea să se mai fi rărit. Dar iată că pe neașteptate, începu din nou, mult mai des și din mai multe locuri deodată. Impușcăturile începuseră și ele, dar se îndepărtaseră de noi. Ușile caselor se umpluseră din nou de femei și de copii, ba chiar și de cîțiva bărbați. Cei mai mulți dintre ei se reinstalaseră la primărie, de unde armata — după ce apucase s-o ocupe — fusese izgonită. La un moment dat, am văzut trecînd un om purtînd un coș acoperit, așa cum purtau negustorii de plăcinte. În coș erau cartușe pe care le împărțea celor din jur. Toată lumea lua, toată lumea le ascundea. Se părea că întregul Paris devenise o singură voință, un singur gînd, o singură făptură care nu știa altceva decît să lupte. Fabvrier avusese dreptate. Spre amiază, munițiile erau la îndemîna oricui. Răzvrătiții puseseră stăpînire pe un magazin unde se vindea praf de pușcă, magazin care acum era păzit de doi veterani. În centrul orașului, femeile — așezate în fața porților — făceau cartușe, în văzul tuturor. Au primit cartușe și cei de pe strada noastră. Am auzit un bărbat, strigîndu-i pe fereastră, vecinului său :

— Am două cartușe ! Cînd voi face rost de șase, voi pleca la luptă !

Nu după mult, l-am văzut în stradă, cu pușca la umăr ; în cîteva minute, vecinul său îl ajunse din urmă. După o discuție foarte scurtă, vecinul său intră din nou în casă, apoi ieși, înarmat cu o sabie și cu un pistol cu țeavă lungă. Amîndoi porniră în aceeași direcție. Toți acei bărbați erau capi de familie, așezați și liniștiți. Acum însă parcă-i îmboldea cineva cu fierul roșu : toți luau parte activă la evenimente, iar cîte unii, cu o energie, un curaj și un devotament, pur și simplu, uluitoare.

La Poarta Saint-Martin, unul dintre locurile cele mai disputate, se dădea o adevărată bătălie.

Dar să revenim la ziua de miercuri. Străzile nu mai erau sigure, nu mai puteai comunica cu nimeni. Totuși, în ziua aceea, i-am văzut de două sau de trei ori, pe domnul Pasquier, pe ducele și pe ducesa de Rauzan care, ca și domnul de La Fayette, locuiau într-o casă vecină cu a mea [1]. Ne informam reciproc despre tot ce aflam. Spre seară, dangătul clopotelor din întregul Paris veni să se adauge zgomotului asurzitor al artileriei, și acest dangăt mi se păru parcă și mai înfricoșător, și mai lugubru decît cel al tunurilor. Era un clar de lună măreț, o căldură năucitoare și nici cea mai slabă adiere. Zgomotele obișnuite ale orașului, încetaseră. Le înlocuiseră sunetele sinistre și monotone ale clopotelor, salvele continue ale puștilor și frecventele bubuituri ale tunului. Din cînd în cînd, niște limbi roșii de flăcări se ridicau pe deasupra acoperișurilor, semnalînd vreun incendiu, sporind spaima care pusese stăpînire pe noi. Am văzut — sub clarul de lună — un mare drapel negru arborat pe acoperișul bisericii Madeleine ; nu știu cînd fusese înfipt acolo, dar corespondea perfect stării noastre sufletești. Mi-am petrecut toată seara rătăcind prin curte, pe scări, stînd la ferestrele ce dădeau spre stradă, ascultînd spusele vecinilor transmise de servitorii mei, spuse care — dacă te luai după ei — erau din ce în ce mai alarmante : jumătate din Paris fusese ars, ducele de Raguse era grav rănit, generalul Talon fusese ucis, nu mai rămăsese un singur lăncier în viață, Sena era roșie de sînge etc., etc.

Spre ora unsprezece incendiul pe care-l zărisem, se stinse. Apoi încetară și clopotele. O tăcere solemnă se înstăpîni pretutindeni. Era atît de solemnă încît am în-

[1] Doamna de Boigne locuia atunci în strada d'Anjou numărul 4, într-o casă ce aparținea contelui de La Tour du Pin Chambly, plătind o chirie de 9584 franci (2396 franci pe trimestru) (n. ed. fr.).

ceput să vorbesc în șoaptă cu unul dintre servitorii mei care se oferi să se ducă după știri. Ultimul emisar, curajos și dezghețat, veni să-mi spună — înainte de miezul nopții — că și soldații și poporul se odihneau, dar cu mîinile pe arme. Deși prea puțin liniștită de acest raport, m-am vîrît în pat, nădăjduind să mă pot odihni și eu cîteva ceasuri.

Joi 29 iulie, la ora șase dimineața, liniștea încă dăinuia ; administratorul meu, care dăduse o raită prin oraș, la ora patru, nu mai văzuse trupe, ci numai baricade păzite de oameni înarmați. Grupurile erau conduse de elevii de la Școala Politehnică ; ei erau singurii în uniformă și, fiind mai pricepuți, preluaseră conducerea operațiunilor. Administratorul meu îl văzuse pe unul din acești elevi sosind în Piața Bursei, în picioare, pe banca unei căruțe cu doi cai, agitîndu-și sabia și strigînd cît îl ținea gura :

— Îndepărtați-vă ! În căruță e praf de pușcă ! Dați-vă la o parte, fiindcă e foarte primejdios !

Praful de pușcă din căruță fu împărțit bărbaților și femeilor care — așezați pe treptele palatului Bursei — făceau cartușe. Alte persoane, se duceau să le distribuie, în grabă, celor de la baricade cărora vecinii le duceau coșuri cu de-ale gurii. Răniții erau imediat adăpostiți și îngrijiți prin case, iar cei morți înflăcărau și mai năpraznic inimile celor care luptau. Trebuie să adaug, spre cinstea populației pariziene că — deși însuflețită de acel spirit de rezistență — nu nutrea nici un fel de animozitate împotriva soldaților. Ba dimpotrivă, îi îngrijea dacă erau răniți. Dar atîta vreme cît îi vedea cu arma în mînă, trăgea în ei fără nici un regret.

Administratorul îmi confirmă că lupta era gata să înceapă. În timp ce se întoarcea acasă se întîlnise cu unul dintre rîndașii mei pe care încercase să-l determine să se înapoieze, dar omul ținea morțiș să se bată, așa cum făcuse și cu o zi înainte. Un altul se întorsese să-și

panseze calul, apoi plecase din nou. Văzînd că lucrurile se îngroașă, am început să mă gîndesc serios să părăsesc Parisul. Prevăzînd dificultățile pe care aveam să le întîmpin la trecerea barierelor, i-am scris cîteva rînduri, pline de mîhnire, ducelui de Raguse, rugîndu-l să-mi elibereze un bilet de liberă trecere, după care am poruncit să mi se pregătească trăsura. Voiam să mă refugiez alături de familia mea, la Pontchartrain. I-am scris apoi domnului Pasquier pentru a-mi lua rămas bun de la el și a-l întreba dacă nu-i puteam face vreun comision. În timp ce mă pregăteam, careva veni să-mi spună că doamna de Rauzan, plecată cu vreo jumătate de oră mai înainte, fusese nevoită să se întoarcă. Trăsura ei întîlnise peste tot numai baricade, cu neputință de trecut sau de ocolit. Între timp, un soldat mi-a adus biletul de liberă trecere semnat de mareșalul de Raguse și contrasemnat de ducele de Choiseul. Mareșalul i-l înmînase personal servitorului meu, spunîndu-i.

— Louis iată biletul pe care-l cere doamna de Boigne. Dar spune-i să nu se grăbească fiindcă trag nădejde că într-un ceas totul se va isprăvi și că încă în cursul zilei de azi voi trece s-o văd !

Bietul mareșal ! Cît de cumplit se înșela ! L-am înștiințat pe domnul Pasquier de mesajul verbal pe care mi-l transmisese mareșalul. El mă rugă să nu cumva să încerc să ies din Paris. Dar cînd mă gîndeam cît de neliniștiți trebuie să fi fost părinți mei din pricina mea, nu-mi mai găseam locul. Încă mai ezitam dacă să plec sau nu, cînd iată că împușcăturile reîncepură ; era opt dimineața. În aceeași clipă, pe strada mea începu a se auzi zgomotul cazmalelor. Scoțînd capul pe fereastră, am văzut cîțiva oameni care smulgeau pietrele din caldarîm. Peste puțin, din trei, patru se făcură treizeci, apoi cincizeci. În mai puțin de un sfert de ceas, ridicară o baricadă foarte înaltă, care fu dublată de o alta, în strada Anjou. Același lucru se petrecu în strada Surène

și probabil în tot cartierul. Un alt grup de oameni doborîră copacii din aleea Marigny pentru a face estacade în Piața Bursei. Am văzut acele baricade ridicîndu-se sub ochii mei și pot afirma că, exceptînd zelul și graba cu care se lucra, nimic nu vădea o efervescență nemaipomenită. Majoritatea celor care lucrau erau înșiși locuitorii străzilor respective ; nu se auzeau nici strigăte, nici certuri. Totul se desfășura într-o ordine desăvîrșită și o liniște deplină. Nu mai era cazul să mă gîndesc la plecare, și aproape că m-am simțit ușurată. Nimic nu e mai greu în astfel de împrejurări decît să iei o hotărîre. După puțin, iată că sosiră Arago și fiul său. Mi-au spus că încercaseră în zadar să ajungă pînă la Tuileries, fiindcă ostilitățile reîncepuseră spre Luvru și foburgul Saint-Germain. Dealtfel nici nu-și făceau iluzii că l-ar putea determina pe mareșalul de Raguse să renunțe la luptă. În ajun, Arago-tatăl își epuizase toate argumentele fără a-l putea convinge pe mareșal, care o ținea întruna că el era militar și că trebuia să-și facă datoria.

— Dragul meu, l-am sacrificat o dată pe soldat, cetățeanului ; de data asta, vreau să-l sacrific pe cetățean, soldatului. Poate că nu voi reuși. Dar prea am suferit mult prima oară încercînd să explic motivele care m-au determinat să fac acest lucru, pentru a mai cuteza să mă pun din nou într-o astfel de situație. Vrei să se spună și despre mine ca despre Bourmont, că atunci cînd e vorba de trădare poți apela cu toată încrederea la el ? Apoi, ducîndu-și, disperat, mîna la frunte, adăugă : Crede-mă că sînt destul de nefericit să mă aflu pentru a doua oară într-o situație în care datoriile se luptă atît de crunt între ele !

Arago îmi confirmă raportul domnului de La Rue în ceea ce privea obsesia oamenilor de care era înconjurat ducele de Raguse, cît și dificultatea de a discuta o clipă cu el, între patru ochi. Îmi vorbi apoi despre cuvintele și despre aerul neghiob cu care-i răspunsese Polignac :

— Ei bine, dacă oastea va pactiza cu poporul, vom trage și asupra ei !

Curioasă să aflu vești de la Saint-Cloud, l-am întrebat dacă nu mai auzise ceva.

— Ba da, cum să nu ! Chiar în dimineața asta Delfinul mi-a trimis un bilețel, printr-un servitor.

— Adevărat ? Și ce spune ?

— Mă întreabă cîte grade au fost ieri !

La un asemenea răspuns, mi-am lăsat, dezamăgită, brațele în jos. Ca să nu credeți că e vorba de vreo scorneală, trebuie să știți să familia regală se ocupa îndeaproape de climă, nu în interesul științei, ci al vînătorii. Așa că își făcuseră un obicei din a-și împărtăși zilnic veștile în legătură cu starea vremii. Barometrul aproape că devenise o obsesie, mai ales pentru Delfin. Or, în viața lor de prinți, nimic nu putea da peste cap obiceiurile ridicole care deveniseră pentru ei un fel de a doua natură. Profitînd că aveam un bilet de liberă trecere, Arago îi scrise mareșalului de Raguse o scrisoare în care-i arăta că întreg orașul se răsculase, că avuseseră loc mai multe reuniuni politice, că era vorba de alegerea unui guvern provizoriu care hotărîse să fie arborată cocarda tricoloră, că regele nu mai avea șansa să rămînă decît dacă renunța la sistemul absolutist de guvernare, care avea să aducă după sine un război civil a cărui victimă avea să fie, în primul rînd, el. Cît despre ducele de Raguse, acesta mai avea încă vreme să joace un frumos rol, de mediator, dar fără a mai pierde un minut. Retragerea miniștrilor lăsîndu-l singurul stăpîn peste Paris, trebuia să proclame de îndată amnistia asupra a tot ceea ce se petrecuse pînă atunci, să-i pună regelui unele condiții și să-l salveze fără voia lui, trecînd cu întreaga armată de partea poporului. Am adăugat și eu cîteva cuvinte la scrisoarea lui Arago și i-am trimis-o prin servitorul meu Louis, recomandîndu-i să aibă grijă de el și să nu se expună pericolelor.

Nici n-apucase bine Louis să plece, că împușcăturile și reîncepură. Cum se auzeau din ce în ce mai tare, am bănuit că se apropiau de cartierul nostru. Ne-am năpustit la ferestre și am văzut lumea fugind spre strada Saint-Honoré. Un pluton de soldați apăruse în fața baricadei, dar fu silit să se întoarcă. Acum împușcăturile se auzeau în Champs-Elysées. Apoi salvele se îndepărtară și mai mult. Totul nu durase nici zece minute. Nimeni dintre noi n-a priceput această manevră. Dar iată că Louis, din pricina căruia începusem a fi foarte neliniștită, se întoarse, aducîndu-ne scrisoarea. îndărăt. Ajunsese foarte repede la Statul Major, dar găsise toate ușile vraiște, toate camerele goale și nici un om cu care să poată schimba o vorbă. Apropiindu-se de o fereastă, văzuse grilajul curții închis și trupele trecînd în grabă pe sub Pavilionul Orologiului. Poporul luase cu asalt Carrouselul.

Coborînd, se întîlnise cu domnul de Glandevès pe care-l cunoștea, și care se năpustise spre scara subterană ce comunica cu Palatul. Întrebîndu-l unde-l putea găsi pe domnul mareșal, Glandevès îi răspunsese în grabă, aproape fără să se oprească :

— Mareșalul trebuie să fie în grădina Tuileries. Dar nu poți ajunge acolo, așa că te sfătuiesc să te întorci cît poți mai repede, acasă.

Profitînd de acest sfat, Louis se întoarse acasă fără a-și mai îndeplini sarcina. Asta era tot ce știa.

Nu peste mult, am aflat că populația pusese stăpînire pe Luvru, pe Tuileries care fusese abandonat, că după ce stătuseră o vreme în Piața Étoile, trupele porniseră, în marș, către Saint-Cloud.

Această veste odată răspîndită, ea avu asupra populației un efect nemaipomenit. Ai fi zis că era vorba de un vas care pînă atunci clocotise și care fusese dat deoparte de pe foc. Într-o clipă, totul se liniști. Doar la primărie mai rămăseseră cîțiva răzvrătiți mai pătimași, dar restul orașului își recăpătă liniștea și calmul.

Capitolul XXIV

Elevii de la Școala Politehnică. — Plimbare prin Paris. — Baricadele de pe bulevard. — Doamna de la Bédoyère. — Trăiască Constituția ! — Povestirea lui Glandevès. — Jules de Polignac are vedenii.

Singura autoritate recunoscută era cea a elevilor de la Școala Politehnică. Bravura de care dăduseră dovadă în luptele din ajun și în cele din dimineața aceea, le conferise o oarecare importanță, mai ales că erau singurii care purtau uniformă. Apărătorii baricadelor le spuneau „micii generali“ și îi ascultau cu atît mai mult cu cît cunoștințele lor le erau deosebit de utile în ridicarea baricadelor. Le arătau nu numai cum să le înalțe, ci și cum să le apere. În plus, era demn de remarcat faptul că într-o astfel de împrejurare și într-o asemenea epocă, poporul acorda atîta considerație unor persoane ce păreau să aparțină totuși claselor mai înalte ale societății. Orice bărbat care purta o haină, și se vîra într-un grup, putea comanda fără nici o dificultate, mulțimii care se afla doar în cămașă sau vestă. Poate că cuvîntul „vestă“, nici nu-și are locul aici, fiindcă toți bărbații n-aveau decît un pantalon prost, de postav, și o cămașă cu mînecile suflecate. Adevărul e că era o căldură sufocantă. Adesea, acele veșminte ușoare, ba chiar și brațele goale purtau urmele luptelor. Chipurile, deși înnegrite de praf de pușcă, n-aveau nimic înspăimîntător ; dimpotrivă, citeai pe ele dorința de a se apăra, și certitudinea că trebuiau și aveau dreptul să se apere.

Arago plecă. Am primit cîteva vizite, căci circulația se restabilise. Domnul de Salvandy sosise din Essones,

cu o seară înainte. Pe tot drumul, lumea sărise înaintea lui pentru a afla vești. Populația de la țară împărtășea sentimentele și încrederea în victorie a celor din capitală. I se adresau lui, un trecător necunoscut fără a se îndoi o clipă că inima sa era alături de eforturile pe care le făceau parizienii pentru a dobîndi cîștig de cauză. Pretutindeni nu văzuse decît oameni care se pregăteau să se alăture celor din capitală. La Essones, garda națională pusese mîna pe magazia cu praf de pușcă. Cu riscul unor mari pericole pe care le comporta o astfel de acțiune, încărcaseră praful de pușcă într-o barcă mare și porniseră pe rîu, cu ea, acoperită de banderole tricolore, în uralele celor de pe maluri care strigau cît îi ținea gura : „Trăiască Constituția !“

Cum eram sigură că cei de la Curte nu se vor da bătuți, mă așteptam la un nou atac din partea armatei, probabil în noaptea următoare. Așa că, spre ora trei, m-am decis să ies din casă, la brațul lui Salvandy care era și el sigur de un atac în cursul nopții. Cum locuiam într-unul din locurile cele mai expuse, m-am dus personal la doamna de Jumilhac, în strada Neuve-des-Mathurins, ca să-l anunțe pe portar să-mi deschidă dacă peste noapte aveam să bat la ușa ei. La înapoiere, m-am plimbat pe bulevardul plin de copaci doborîți și de tot ceea ce-și mai putuse lumea procura de prin împrejurimi, pentru a construi baricade. Sigur că era foarte greu de trecut peste toate acele lucruri puse în drum. Dar oamenii care le păzeau, erau foarte îndatoritori și politicoși cu femeile, ajutîndu-le, veseli, să treacă, pentru a nu-și murdări rochiile. N-am auzit o vorbă grosolană. Cred că niciodată Parisul n-a dat dovadă de atîta politețe și urbanitate ca în acele zile. În sfîrșit, am ajuns în strada Rivoli. Cu trei ceasuri în urmă, se bătuseră aici, cu furie. Grilajul grădinii Tuileries era închis și păzit de santinele. În stradă, am văzut o baricadă foarte înaltă, alcătuită din scaunele grădinii. În clipa în care treceam,

destul de multe femei deranjaseră, în parte acea baricadă, căci fiecare înșfăcase cîte un scaun și, împodobite cu pălării elegante cu pene sau flori, se așezaseră liniștite, sub umbrelele lor de soare, la umbra baricadei, ca și cum ar fi stat sub copacii din grădina Tuileries. Acest spectacol curios a continuat pînă duminică dimineața, cînd scaunele au fost puse la locul lor, în grădină.

M-am dus apoi la ambasadorul Rusiei, pe care nu-l mai văzusem de vreo trei zile. L-am găsit foarte tulburat, căci văzuse cu ochii lui toată debandada trupelor pe care mi-o istorisi în amănunut. Era și el, nu atît de surprins, cît indignat, că nu primise nici o veste de la Polignac, într-o asemenea împrejurare. Pozzo credea și el în posibilitatea unui atac nocturn și era neliniștit de poziția locuinței sale.

M-am întors la mine acasă ; mi-am trimis slugile să cumpere cîteva bucăți mari de jambon, un sac de orez și unul cu făină. Mă așteptam ca alimentele să se fi scumpit, dar nici pomeneală de așa ceva. Apoi m-am repezit pînă la doamna de Rauzan. Cumnata ei, doamna de La Bédoyère, era disperată. Biata femeie se gîndea desigur, la sîngele pe care și-l vărsase degeaba, cu cincisprezece ani în urmă, soțul ei, ca să se ajungă la un asemenea rezultat. Fără să scoată o vorbă, își frămînta — deznădăjduită — mîinile. Doamna de Rauzan era neliniștită din pricina tatălui ei, ducele de Duras, care se afla la Saint-Cloud. Nu mai știa nimic despre el, de luni, cînd aflase de acele faimoase Ordonanțe pe care regele le semnase, dovadă „că, în sfîrșit, acum domnea“. Aceasta era expresia adoptată de cei de la palatul Saint-Cloud.

Deși am mai vorbit despre baricade, simt nevoia să mai vorbesc. De la fereastra unde stăteam de obicei, vedeam și auzeam tot ce se petrecea în stradă. Baricada devenise un punct de întîlnire unde vecinii îi înconjurau mai tot timpul pe cei douăzeci și cinci sau treizeci de

oameni care o păzeau. Aceştia nu se mişcau din loc decît în clipa în care erau înlocuiţi de alţii.

Mi-am luat angajamentul să aştern pe hîrtie doar ceeea ce am văzut cu ochii mei şi am auzit cu urechile mele. Aşa că de aceea, intru, fără remuşcări, în toate aceste amănunte. Dealtfel, ceea ce se petrecea pe scena acelui mic teatru, se petrecea pe mai toate străzile unde fuseseră ridicate baricade, aşa că ne putem face, destul de lesne, o idee, despre situaţia generală. Jur, cu mîna pe inimă, că în tot cursul acelei zile precum şi în următoarele, n-am auzit alte strigăte decît: „Trăiască Constituţia!" Şi nimeni nu mi-a spus c-ar fi auzit strigîndu-se altceva. Oamenii nu voiau nimic decît să înlăture absolutismul. Cred că în joia aceea l-ar fi dus pe Carol al X-lea în triumf dacă ar fi anulat Ordonanţele şi ar fi schimbat guvernul. Dar oare ar mai fi putut domni după o asemenea concesie? E o chestiune pe care n-o discut pentru că nu mă pricep. Singurul lucru de care sînt sigură e că restabilirea Cartei, adică a Constituţiei, ar fi satisfăcut, pe moment, pe toată lumea.

Dar să revin la istorisirea mea.

Nu peste mult, am auzit strigăte puternice ce păreau a fi de bucurie, dar care totuşi te înfricoşau. Urcînd pe terasă, am izbutit să descopăr un uriaş steag tricolor arborat în vîrful bisericii Madeleine, încă neterminată, în în locul steagului negru ce fluturase în ajun. Apoi am văzut sosind o mulţime de soldaţi din gardă: unii cu cîte o cămaşă peste uniformă, alţii în uniformă, dar fără arme. Toţi se opriră la baricada din strada mea, fraternizînd cu populaţia, strîngîndu-şi mîinile fără cea mai mică urmă de duşmănie. Îmi aduc aminte că l-am auzit pe unul din paznicii baricadelor, întrebîndu-l pe un soldat:

— Crezi că vom fi atacaţi la noapte?

— Nu, nu cred că vom fi! răspunsese soldatul.

Nu socot să fi înîtlnit vreodată o mai deplină fraternitate ca asta, şi ce mi s-a părut mai ciudat a fost faptul că interlocutorii acelei ciudate discuţii nu păreau nici măcar miraţi.

Spre seară, am auzit un glas cunoscut întrebînd dacă eram acasă. M-am năpustit pe scară, ca să-i ies înainte domnului de Glandevès. Un slujitor de-al meu schimbase cîteva vorbe cu el, de dimineaţă, în momentul în care Palatul Tuileries era înconjurat. Văzîndu-l, am simţit o mare uşurare, căci fusesem foarte îngrijorată din pricina lui. Mi-a spus că-şi găsise apartamentul neatins, şi asta datorită prezenţei de spirit a bucătarului său care-şi pusese o cămaşă şi un pantalon şi, cu o puşcă pe umăr, se aşezase în faţa porţii, făcînd pe santinela şi strigînd celor ce voiau să intre:

— Mai întîi parola! Am primit poruncă să nu-i las să intre decît pe cei care ştiu parola!

În vremea asta, Glandevès avusese vreme să-şi scoată uniforma, să-şi ia hîrtiile şi banii şi să fugă. Doi furieri de la Palat, în pantaloni de postav şi-n cămaşă cu mînecile suflecate, cu puştile la umăr, îl conduseseră pînă în strada Saint-Honoré, de unde mai apoi se dusese singur în strada Royale, unde stătea sora sa. Voia să se ascundă la ea, dar văzînd că oraşul era atît de de liniştit, se repezise pînă la mine.

Îmi vorbi, pe larg, despre toate nebuniile zăpăcitului de Polignac, despre încrederea sa prostească în reuşita guvernului, precum şi despre înclinarea sa către cruzime şi arbitrar; despre nemulţumirea lui faţă de mareşalul de Raguse care refuzase să-i ia ostateci pe deputaţii [1] ce veniseră la el, miercuri dimineaţa, spunînd că

[1] E vorba de domnii Laffitte, Casimir Périer, contele Lobau, generalul Gérard şi domnul Mauguin, care veniseră să încerce o conciliere cu ducele de Raguse. Domnul de Polignac, auzind despre ce era vorba, refuzase să-i primească (n. ed. fr.).

o astfel de comportare — dacă nu era a unui trădător, dovedea în orice caz o slăbiciune de neconceput. Domnul de Glandevès îi spusese că înțelegea foarte bine scrupulele mareșalului. Polignac îi răspunsese :

— Nici nu e de mirare, cînd îi strîngi mîna lui Périer !

— Da, domnule, i-am strîns mîna, m-am simțit onorat de acest lucru și voi fi primul care i-o voi spune și regelui !

— Primul nu, replică Polignac îndepărtîndu-se și ducîndu-se să-i povestească altuia cum refuzase ducele de Raguse să-i aresteze pe deputații care veniseră în delegație la el.

Glandevès îmi vorbi despre disperarea bietului mareșal înconjurat și dominat de miniștri, care nu-i îngăduiau nici cea mai mică inițiativă, și despre tracasarea pe care trebuia s-o îndure. Căci mai în fiece clipă venea cîte un ofițer să-i spună :

— Domnule mareșal, trupa n-are pîine !

— Domnule mareșal, n-avem oală să facem supa !

— Domnule mareșal, ne lipsesc munițiile !

— Domnule mareșal, soldații mor de sete etc., etc.

Mareșalul porunci să se aducă niște vin din pivnițele regelui, pentru a-i mai remonta pe soldați dar regele refuză să-i dea. Atunci Glandevès aduse el două butoaie din vinul său pentru a-i întări cît de cît măcar pe ostașii care se aflau în curtea Palatului. Notați că acești bieți soldați nu-și puteau cumpăra nimic, căci nici o prăvălie nu era deschisă pentru ei, negustorii nevrînd să le vîndă nici măcar un capăt de ață.

După asta îmi vorbi despre Alexandre de Laborde [1] care făcea parte din guvernul provizoriu ce se întrunise

[1] *Alexandre-Louis-Joseph, conte de Laborde* (1774—1842), director de poduri și șosele, în Seine, deputat, apoi prefect de Seine în timpul revoluției din 1830. Aghiotantul lui Louis-Philippe.

la primărie, întrebîndu-mă dacă eram în măsură să obțin un permis de liberă trecere, printre baricade, pentru a ajunge la Saint-Cloud.

I-am scris, în acest sens, un bilețel lui Laborde. Cîteva persoane venite în vizită, spre seară, avură bucuria de a-l revedea pe Glandevès. Domnul Pasquier ne vorbi de reîntoarcerea lui Sémonville și despre prezența lui d'Argaut la primărie, unde se dusese să anunțe sosirea apropiată a ducelui de Mortemart, numit președintele Consiliului de miniștri și însărcinat cu formarea noului guvern în care urmau să intre generalul Gérard și domnul Casimir Périer.

Vitrolles, revenit împreună cu de Sémonville și d'Argaut, susținuse această propunere.

Glandevès ne mai povesti că în ajun, seara, regele își făcuse partida de whist, cu ferestrele larg deschise. Bubuitul tunurilor și împușcăturile se auzeau foarte clar. La fiecare explozie, regele dădea cîte un bobîrnac în postavul cu care era acoperită masa. Asta a fost singurul semn de participare a majestății sale la evenimentele atît de grave ce se petreceau în capitala țării sale. Partida se desfășura ca de obicei, și nici un curtean nu cuteza să facă nici cea mai mică reflecție. Carol al X-lea evita să se adreseze celor care veniseră de la Paris. Iar cei din jur vegheau cu grijă ca nu cumva domnul de La Bourdonnaye și generalul Vincent, martori oculari ai evenimentelor din capitală, să scoată vreo vorbă despre ce se petrece acolo.

Partida și seara odată încheiate, generalul Vincent se întorsese la Tuileries ; indignat de spectacolul la care asistase, sătul pînă în gît de slujba lui de scutier, simți nevoia să-i spună lui Glandevès ce văzuse la Palat. Între timp, regele, căzut în misticism și încurajat de scri-

sorile lui Polignac, era convins că lucrurile mergeau cum nu se poate mai bine. Contele de Broglie, directorul școlii din Saint-Cyr, sosi miercuri după-amiaza la Saint-Cloud, foarte speriat de ceea ce auzise și de ceea ce văzuse, trecînd prin Versailles. Regele îl ascultă cu răbdare și-și dădu osteneala să-l liniștească. Văzîndu-l că se retrage la fel de neliniștit, îl apucă de braț și-i spuse :

— Conte de Broglie, te știu un om cu frica lui Dumnezeu ! Ai încredere în El ! Află că Jules a văzut-o noaptea trecută pe Sfînta Fecioară care i-a prezis că totul se va isprăvi cu bine !

Oricît de credincios ar fi fost contele de Broglie era să cadă grămadă auzind acele cuvinte.

Am de asemenea certitudinea că în primele zile ale reîntoarcerii sale la Paris, ducele de Luxembourg, căpitanul gărzilor de serviciu în acea epocă, a spus că plecarea din Rambouillet [1] nu fusese hotărîtă nici de mareșalul Maison [2], nici de Odilon Barot [3] ci de sfaturile prezicătorului Martin.

---

[1] În 3 august populația din Paris a organizat un marș spre Rambouillet, unde se afla Carol al X-lea, care-l numise pe ducele de Orléans locotenent general la 1 august, și care apoi a abdicat în favoarea ducelui de Bordeaux, în 2 august. Locotenentul general a trimis trei comisari la Rambouillet pentru a-l determina să părăsească Franța. Dar regele, prost sfătuit, a preferat să se retragă, pierzînd astfel singura șansă de a-l așeza pe tron pe nepotul său (n. ed. fr.).

[2] *Nicolas-Joseph Maison* (1771—1840), general de brigadă, în timpul campaniei de la Austerlitz. Raliat lui Ludovic al XVIII-lea, l-a urmat la Gand în timpul celor „O sută de zile". Pair al Franței, marchiz și mareșal a jucat un rol nefast pe lîngă Carol al X-lea.

[3] *Camille-Hyacinthe-Odilon Barot* (1791—1873), monarhist constituțional, membru al comisiei municipale din iulie 1830, a organizat campania de banchete care a dus la revoluția din 1848. Și-a petrecut toată viața în opoziție.

Capitolul XXV

Noapte de veghe. — Muncitorii își reîncep lucrul. — Benjamin Constant. — Cinstea și toleranța poporului. — Glandevès, la Saint-Cloud. — Guvernul provizoriu. — Micul meu rol politic. — Îi scriu doamnei de Monjoie.

Dar să revin la seara zilei de joi. Am așteptat zadarnic vești despre sosirea domnului de Mortemarte ; la ora unsprezece încă nu sosise. Am încercat în van să ne explicăm această întîrziere. Fiecare presupunea cîte ceva. Părerea mea era că, sosind foarte multe trupe noi, probabil că se temuse de un nou atac asupra Parisului. Către miezul nopții am rămas singură, mai neliniștită și mai speriată ca niciodată. Le-am recomandat servitorilor mei să fie pregătiți să fugă la primul semnal, apoi m-am culcat îmbrăcată. Îl auzisem adesea pe mareșalul de Raguse spunînd — deși habar n-aveam că nu mai comanda oștirea — că momentul cel mai propice pentru atac, era cu puțin înainte de a se crăpa de ziuă. Așa că așteptam răsăritul soarelui ca pe un semnal al salvării noastre. Niciodată o noapte atît de scurtă, nu mi s-a părut atît de lungă. Către ora trei dimineață, se auziră niște muschete. Am aflat, a doua zi, că două patrule ale armatei se întîlniseră la bariera Clichy și, nerecunoscîndu-se, începuseră a trage una în cealaltă. Eu, în schimb, am crezut că începuse atacul. Am sărit din pat, am sunat și mi-am adunat oamenii. Cred că acela a fost momentul în care frica — ce mă tortura de cîteva zile — ajunsese la apogeu. Între timp, împușcăturile încetaseră. În oraș, domnea o liniște desăvîrșită. Din cînd în cînd, această liniște era destrămată de cîte o împușcătură răzleață ; în sfîrșit, apăru și soarele, strălucitor și radios. Am răsuflat ușurată și m-am vîrît din nou în pat, dar somnul îmi pierise. Mă simțeam bine, dar, din păcate,

nu închisesem ochii de mai bine de douăzeci și patru de ore.

Despre ziua de vineri, 30 iulie, atît de fertilă în marile evenimente petrecute la primărie, la Luxembourg, la palatul Bourbon, la Saint-Cloud și la Neuilly, am prea puține de spus, lucru dealtfel firesc, căci teatrul nu mai avea loc în stradă, sub privirile tuturor, iar actorii erau mult prea ocupați cu rolurile lor pentru a mai avea vreme de comentarii.

Vreau să spun doar că în acea zi, toți muncitorii care lucrau la mine, veniră la treabă, mai liniștiți ca niciodată. Mulți dintre ei luaseră parte activă la luptele ce avuseseră loc cu două zile mai înainte, așa că acum istoriseau, cu cea mai mare simplitate, ce se petrecuse, în jurul lor, în acele zile. Tot în aceeași zi am văzut deschizîndu-se și atelierele din împrejurimi.

În vremea asta, apărătorii baricadelor continuau să rămînă la posturile lor ; îi vedeai cu pușca pe umăr și cu cîte o pîine subțioară. Cîte unii, vrînd probabil să aibă un aer mai milităros, își înfigeau pîinea în vîrful baionetei ; toți însă erau la fel de pașnici și de politicoși. Auzind bătăile unor tobe, am dat fuga la fereastra pe care abia o părăsisem. Într-o secundă toate ferestrele și ușile din vecini, fură pline de lume. Nu peste mult, am văzut o mică oaste, precedată de un toboșar și care escorta cîțiva soldați ce duceau o targă ; pe targa pe care se afla pusă o saltea, era culcat un bărbat, în aceeași poziție ca Tancred, la Operă. Făcea semne cu mîna ca pentru a potoli strigătele, pe care dealtfel nimeni nu se deranja să le scoată. Trecînd pe sub fereastra mea, acel personaj de operă își ridică încet capul, așa că am avut cînd recunoaște mutra urîtă a lui Benjamin Constant. Nu pot descrie impresia detestabilă pe care mi-a produs-o. Zilele de eroism și de măreție trecuseră, acum urmau intriga și falsitatea. Și ce-i mai prost în toată treaba asta, e că instinctul nu m-a înșelat.

În mai multe cartiere ale orașului, parizienii intraseră în unele case, ca să poată trage prin ferestre, unde fuseseră întîmpinați cu masa pusă. Nimeni nu strînsese nimic din ce-avea mai de preț prin case, dar nicăieri — cu toată debandada care domnea — nu se semnalase nici cel mai mic furt. Totuși, apartamentele de la etajul al doilea din Palatul Tuileries fuseseră prădate, dar bănuiesc că de slugile celor ce locuiau acolo, care au fost suspectate chiar de stăpînii lor. O altă caracteristică a acelei epoci, asupra căreia nu vreau să insist prea mult, a fost îngăduința. Am ieșit din casă în dimineața zilei de vineri, la brațul lui Salvandy ; nici eu, nici el nu purtam cocarde tricolore, deși foarte mulți, care erau regaliști înfocați, se împodobiseră cu panglici tricolore. Femeile aflate pe lîngă baricade, aveau coșurile pline cu cocarde tricolore pe care le ofereau trecătorilor, așa cum ofereau, în zilele pașnice, buchețele de flori. Acum înlocuiseră și florile, și fraza. În loc să spună : „Ia împodobiți-o pe doamna cu flori !“, spuneau : „Ia decorați-o pe doamna cu o cocardă !“ Salvandy le refuza, rîzînd, fără ca ele să se supere.

Întorcîndu-mă acasă, am fost uimită dînd nas în nas cu domnul de Glandevès, care plecase cu noaptea în cap la Saint-Cloud cu intenția de a rămîne acolo. Dar felul cum fusese primit îl jignise pînă în străfundul inimii. Poate că fusese pîrît că dăduse mîna cu Casimir Périer. Fapt e că regele îl primise prost și, cu toate că era unul dintre favoriții săi, nu-i adresase un cuvînt. După ce așteptase zadarnic un moment oportun ca să-i vorbească, sfîrși prin a-i cere o audiență. Regele se retrase în ambrazura unei ferestre. Glandevès voi să-i vorbească despre situația din Paris, dar regele îi răspunse cu glas tare, pentru ca baronul de Damas și alți doi, trei curteni — fideli Congregației — care se aflau în odaie, să-l audă. Atunci domnul de Glandevès îi spusese :

— Văd că regele meu nu vrea să mă asculte, aşa că mă voi mărgini să-l întreb ce am de făcut!

— Să te întorci la Tuileries-ul dumitale!

— Regele uită că Palatul e ocupat şi că acolo flutură drapelul tricolor.

— Totuşi e cu neputinţă să rămîi aici!

— În acest caz, sire, voi pleca la Paris.

— Vei face foarte bine.

— Regele nu mai are nici un ordin să-mi dea?

— Nu, eu nu, poate fiul meu! Bună ziua, Glandevès!

Domnul de Glandevès se duse la Delfin:

— Monseniore, regele m-a trimis să vă întreb dacă aveţi să-mi daţi vreo poruncă pentru Paris unde plec chiar acum.

— Eu? Ce poruncă să-ţi dau eu? Doar nu faci parte din oastea mea!

După care îi întoarse spatele. Iată cum a fost concediat, în 1830, unul dintre cei mai fideli slujitori ai monarhiei. Omul era, pur şi simplu, scîrbit.

În sfîrşit, aproape de miezul nopţii, domnul de Fréville veni să ne anunţe că ducele de Orléans sosise la Palatul Regal. Se hotărîse formarea guvernului provizoriu. Ducele avea să fie prim-ministru, miniştrii fuseseră desemnaţi, iar generalul Sébastiani[1] urma să fie ministru de externe. Mi-am dat seama că alegerea era cu totul nefastă. Cunoşteam aversiunea lui Pozzo faţă de el, ca şi intensitatea acelor faimoase uri corsicane. Era de ajuns acest nume pentru ca Pozzo să nu-l mai poată suferi nici pe ducele de Orléans, cu care pînă atunci se împăcase foarte bine. Influenţa lui asupra corpului diplomatic — de care dispunea în mare parte

[1] *Horace-François-Bastien, conte de Sébastiani* (1772—1851), colonel în Italia, general de brigadă în Bologna, ambasador în Turcia în 1806, deputat între 1819 şi 1830, ministrul marinei, apoi al afacerilor externe, după revoluţia din 1830. În 1840, este numit ambasador la Neapole, apoi la Londra. Mareşal al Franţei.

— constituia un obstacol serios în calea guvernului provizoriu.

Toată lumea recunoscu acest lucru şi se gîndi să-l avertizeze pe ducele de Orléans. Alegerea de a-l preveni căzu asupra mea. Se făcuse miezul nopţii, şi numirile — mi s-a spus — urmau să apară a doua zi dimineaţă. Aici începe micul meu rol politic pe care l-am jucat în timpul acelor evenimente importante. Nu fusese nici prevăzut, nici pregătit şi n-a durat decît o zi. Partidul carlist a rămas uimit şi neplăcut impresionat. Numai că mie prea puţin mi-a păsat, eu atît mai mult cu cît mă legănam adesea cu ideea că poate tocmai eu fusesem cea care dădusem o mînă de ajutor la instalarea noii monarhii, cu care ambasadorul Rusiei se arătase întru-totul de acord. Poate că aş fi păstrat o tăcere deplină în legătură cu acest lucru, dacă Pozzo şi-ar fi ţinut gura. În zorii zilei de sîmbătă, după ce m-am gîndit toată noaptea, i-am trimis o scrisoare contesei de Monjoie, camerista doamnei de Orléans. I-am amintit discuţia noastră de marţi şi de vorbele lui Sémonville; mi se părea din cale afară de ciudat să văd că ceea ce marţi fusese o simplă sporovăială între două femei, intrase — începînd de vineri — pe făgaşul Istoriei. Pe urmă am întrebat-o dacă ducele de Orléans era la curent cu aversiunea profundă pe care o nutrea Pozzo faţă de Sébastiani; şi în ce măsură numirea lui îl va îndepărta pe ambasador de noul guvern pe care-l vedea cu ochi atît de buni. Am adăugat că dacă aş şti că ar avea la dispoziţie un ceas, aş înfrunta baricadele şi m-aş repezi pînă la Palatul Regal ca să continuăm discuţia de marţi. Am trimis contesei scrisoarea. Mi s-a răspuns că toată lumea era la Neuilly, dar că biletul meu fusese înmînat destinatarei. Am crezut că domnul de Fréville se înşelase spunîndu-ne, în seara din ajun, că ducele de Orléans sosise la Palatul Regal. Şi totuşi aşa era; dar cum încă nu hotărîse nimic, nu voia să se ştie că venise la Paris.

Capitolul XXVI

Refuz să plec la Pontchartrain. — Răspunsul contesei de Monjoie. — Mă duc la Neuilly, împreună cu Arago. — Discuţia cu Mademoiselle. — Disperarea ducesei de Orléans. — Cele două prinţese au păreri diferite.

Am primit o scrisoare de la mama, adusă de Moreau, administratorul din Pontchartrain. Îşi lăsase cabrioleta dincolo de barieră. Cînd mă văzu, se făcu luntre şi punte să mă ia cu el, mai ales că mama mă rugase, cu lacrimi în ochi să mă întorc. Îşi şi vedea unul dintre copii — adică pe mine — asediat şi înfometat de celălalt — adică de fratele meu. Se ducea cu gîndul la *Henriada,* căci avea o imaginaţie foarte fecundă. Dar nenorocirile închipuite de mama îşi pierdură brusc orice interes după ce Moreau mă anunţă că familia regală părăsise Saint-Cloud. Regele se retrăsese, drumul spre Versailles era plin de soldaţi, toţi cu un aer consternat şi semănînd cu nişte dezertori. M-am dus să-i duc această veste domnului Pasquier. L-am găsit la el pe domnul de Broglie care ştia că regele se retrăsese la Rambouillet ; şi unul şi celălalt mă rugară să rămîn la Paris, acesta fiind locul cel mai în siguranţă. Domnul de Broglie îşi chemase dealtfel înapoi nevasta şi copiii. Eram uşor de convins, căci eram mult prea interesată de evenimentele ce se desfăşurau sub ochii mei, ca să mai plec din capitală. M-am reîntors deci acasă ca să-i scriu mamei, să-i explic de ce nu plecam, invocînd şi drumul plin de obstacole pe unde urma să mă conducă Moreau.

În timp ce le scriam alor mei, primeam vizită după vizită. Toată lumea era disperată, mai ales că încă nu apăruse nimic în presă. Aceiaşi oameni care susţinuseră că ducele de Orléans era exact omul care ne trebuia, începură a se alarma, dezamăgiţi, văzînd că orele trec şi el nu întreprinde nimic. Arago sosi foarte tulburat.

Tocmai părăsise un grup de tineri care se pregăteau să proclame republica. Apoi veni ducesa de Rauzan, aducînd aceeaşi ştire. Moreau, care auzise pe stradă vorbindu-se despre acelaşi lucru, o ţinea una şi bună că să plec cu el. N-am vrut să aud asemenea lucru şi l-am expediat cu scrisoarea. Chiar în acel moment, am primit răspunsul doamnei de Monjoie : „Biletul dumitale — îmi scria ea — nu mi-a parvenit decît la ora zece seara. Dar l-am şi dus ducelui de Orléans. Vino, draga mea, vino, te aştept cu cea mai mare nerăbdare.“ Am vrut să stau de vorbă cu cel care mi-l adusese, dar omul plecase. Cum să ajung însă acolo ? Cu trăsura era cu neputinţă de mers. Arago şi doamna de Rauzan mă grăbeau să mă duc, să arăt care era situaţia şi să urgentez lucrurile. După cîteva momente de ezitare, m-am hotărît să mă duc pe jos. Arago se oferi să mă conducă. I-am spus doamnei de Rauzan, care mă ajută să-mi înnod panglica pălăriei, pînă într-atît era de grăbită să mă expedieze cît mai repede :

— Te rog să fii martoră că nu mă duc la Neuilly ca orléanistă, ci ca o femeie care-şi iubeşte patria şi care vrea liniştea ţării sale !

Ea îmi ură succes şi-mi răspunse că de fapt misiunea mea era o operă de caritate. Ajunsă în Piaţa Beauvau, am auzit un crainic citind proclamaţia locotenentului general al regatului [1] : „Carta — spunea el — va fi de-acum încolo un lucru real !“ În jurul lui, lumea se strînsese grămadă. L-am ascultat cu multă nelinişte ;

[1] Vineri, şaizeci de deputaţi reuniţi la Palatul Bourbon, hotărîră să ofere locotenenţa generală a regatului, ducelui de Orléans, cu rugămintea de a instaura culorile naţionale. Pairii — reuniţi în număr de treizeci — nu vrură să ia nici o iniţiativă. Ducele, care se întorsese de la Raincy, unde se retrăsese în noaptea de vineri, îi primi pe deputaţi abia sîmbătă dimineaţa, acceptă locotenenţa generală şi lansă proclamaţia despre care vorbeşte doamna de Boigne (n. ed. fr.).

vorbele lui nu iscau nici bucurie, nici entuziasm, ci mai mult un fel de uşurare. Fiecare se reîntorcea calm la treburile sale, ca şi cum ar fi primit un răspuns satisfăcător la o întrebare care-l frămîntase foarte tare şi care acum, în sfîrşit, îl liniştise. Această impresie mi s-a părut a fi generală ; să nu uităm însă, că eu nu vorbesc decît despre ceea ce am văzut. Poate că în alte cartiere, lucrurile se vor fi desfăşurat altfel.

Acum simt nevoia să fac un scurt popas pentru a vă istorisi un lucru la care am fost martoră, şi despre care îmi voi aduce întotdeauna aminte, cu emoţie. Mergeam foarte greu pe strada du Roule, unde eram obligaţi să urcăm şi să coborîm peste baricade, de parcă ne-am fi aflat la munte. Dar iată că am fost ajunşi din urmă de un grup, în fruntea căruia mergea un elev de la Şcoala Politehnică, un băiat care era încă un copilandru. Agitîndu-şi sabia, începu a striga :

— Loc pentru cei bravi !

Cît ai clipi din ochi, baricadele fură înlăturate pentru a înlesni trecerea unei patrule înarmate, în mijlocul căreia se afla un rănit pe o targă. Deşi patrula ne depăşi destul de repede, am grăbit pasul pentru a profita de drumul ce i se deschisese şi care fu din nou baricadat. Înainte de a ajunge la spitalul Beaujon, convoiul se opri ; soldaţii ezitară o vreme, apoi schimbară cîteva cuvinte între ei. Targa fu pusă jos, elevul care se afla pe o ridicătură de pămînt, duse mîna la chipiu, apoi rosti cu vocea lui gravă şi sonoră : „Pace celor bravi !“ Toţi cei care se aflau pe stradă, dîndu-şi seama despre ce era vorba, îngenuncheară. După o clipă de reculegere, targa fu ridicată şi convoiul o porni îndărăt. După uniforma şi boneta aşezate pe pieptul mortului, oricine îşi putea da seama că era vorba de un grenadier din garda regală. Ori de cîte ori îmi amintesc de această scenă, simt cum îmi dau lacrimile.

În sfîrşit, am ajuns la Neuilly. Doamna de Dolomieu mă aştepta în curte ; mă duse la doamna de Monjoie ca să-mi trag puţin sufletul. Dar în aceeaşi clipă sosi Mademoiselle care mă pofti în cabinetul ei, după ce schimbă cîteva fraze politicoase cu Arago. Deşi era foarte neliniştită, se străduia să fie calmă şi hotărîtă. Am discutat, pe îndelete, despre tot ce se petrecuse la Paris şi la Saint-Cloud. Ea ştia de plecarea regelui la Rambouillet, deşi locul oficial desemnat fusese Trianonul. Ştia de asemenea şi despre scenele pe care regele i le făcuse ducelui de Raguse. În timp ce noi vorbeam, doamna de Dolomieu veni după mine trimisă de ducesa de Orléeans.

— Du-te repede la cumnata mea, spuse Mademoiselle, şi încearcă să-i insufli un pic de curaj, căci e într-o stare jalnică !

Am urmat-o pe doamna de Dolomieu pînă la prinţesă, unde am intrat singură. Se afla în dormitor, în capot, cu părul pus pe moaţe, aşezată într-un fotoliu mare, cu spatele spre geam.

Prinţesa Louise stătea în genunchi, în faţa ei, cu capul sprijinit pe braţul fotoliului ; amîndouă plîngeau. Ducesa de Orléans îmi întinse mîna, mă trase spre ea, se sprijini de mine şi începu să plîngă cu hohote. Prinţesa cea tînără se ridică şi ieşi. Mama continua să mă ţină strîns la pieptul ei, repetînd printre lacrimi :

— Vai, ce catastrofă... Şi cînd te gîndeşti că am fi putut fi la Eu...

Cu chiu cu vai, am izbutit s-o liniştesc, i-am vorbit despre dorinţa întregului popor, şi despre rolul atît de frumos pe care acesta i-l hărăzise soţului ei, ducele de Orléans. Ea răspunse :

— Ah, draga mea, simt că zilele noastre frumoase s-au sfîrşit ! Şi cînd te gîndeşti cît am fost de fericită...

Am zorit-o să se întoarcă la Paris :

— Urcați-vă în trăsură, doamnă, împreună cu copiii, în trăsura de gală, urmată de slujitorii domniei voastre, în livrele. Cînd norodul vă va vedea, baricadele se vor nărui. Măgulit de încrederea pe care i-o arătați, poporul vă va primi cu ropote de aplauze ; veți ajunge la Palatul Regal în aclamațiile mulțimii ! Haideți, nu mai ezitați !

— Dacă soțul meu îmi va îngădui, voi face așa cum mă sfătuiești. Mi-ar plăcea grozav să mă duc la Palatul Regal ca să-mi întîlnesc cît mai curînd cu putință, bărbatul, dar n-aș vrea ca acest lucru să-i cășune vreun neajuns.

— Înțeleg delicatețea doamnei ducese, dar nu cred că e momentul să mai acordăm atenție unor fleacuri. Familia de Orléans trebuie să-și sporească popularitatea, să arate că țara are nevoie de ea !

Cu bunătatea ei obișnuită, ducesa fu foarte preocupată de oboseala mea precum și de căldura înăbușitoare pe care o îndurasem venind pînă la Neuilly, pe jos. Porunci să mi se pregătească o trăsură care să mă ducă pînă la barieră. I-am repetat Mademoisellei ceea ce-i spusesem cumnatei sale despre înapoierea la Paris. În sfîrșit s-au hotărît să plece. Sosirea familiei ducelui de Orléans la Paris, care ar fi fost purtată pe brațe de popor, ar fi furnizat un excelent argument ducelui de Orléans, împotriva unui pîlc de răzvrătiți care comentau peste tot că ducele nu cutezase să-și aducă familia cu sine.

Dar soarta hotărî altfel lucrurile. Prințesele ajunseră la Palatul Regal, spre miezul nopții, pe jos, strecurîndu-se printre baricade și fără a fi recunoscute de nimeni.

Am regretat enorm, în ziua aceea, că nu insistasem mai stăruitor să vină cu trăsura.

Cu toate că în discuția mea cu Mademoiselle n-am vorbit decît despre locotenentul general al regatului, iar

cu ducesa n-am vorbit decît despre soțul ei numindu-l Philippe al VII-lea, am plecat ferm convinsă că Mademoiselle dorea cu ardoare să vadă Coroana Franței pe fruntea fratelui său, în vreme ce ducesa de Orléans se gîndea la acest lucru, cu silă și groază.

Capitolul XXVII

Relațiile mele cu ducesa de Orléans. — Firea și calitățile sale. — Calitățile și cusururile Mademoisellei.

Poate că a sosit timpul să vorbesc puțin și despre legăturile mele cu cele două prințese de Orléans și bineînțeles, și despre firea lor.

Tulburările din 1789 determinîndu-i pe părinții mei să se ducă tocmai la Neapole, eram adesea chemată de cele două fete ale reginei. Apropiată ca vîrstă de Amélie, cu ea mă jucasem mai mult în copilărie. Dar asta se petrecuse prin 1794-1795. După douăzeci de ani, sosind în Franța, ducesa de Orléans nu uitase prietenia dintre mine și familia ei. Mai ales că la Londra, pe vremea cît tatăl meu fusese ambasador în Anglia, vizitasem foarte des această familie care trăia într-un fel de exil. Așa că, fără să mă număr printre curteni intimi ai Palatului Regal, știam adesea mult mai mult decît ei despre necazurile și amărăciunile familiei de Orléans. Mi-ar fi greu să-mi exprim devotamentul pe care-l aveam față de doamna ducesă. Adorată de soț, de copii și de toți cei care o înconjurau, tandra delicatețe a inimii sale, nu-i știrbea cu nimic nici sentimentele elevate, nici fermitatea caracterului. Știa — ca nimeni alta — să fie și mamă, și prințesă. Și deși trata pe toată lumea cu bunăvoință, totuși această bunăvoință avea unele nuanțe, încît fiecare își știa locul ce i se cuvenea.

În epoca despre care vă vorbesc, ducesa de Orléans — deşi foarte preţuită de familia ei, unde domnea în cea mai deplină înţelegere — nu voia să audă de nici un fel de afaceri de Stat; o lăsa pe Mademoiselle să se ocupe de astfel de lucruri către care avea o înclinare vădită. Accepta cu plăcere tutela cumnatei sale ori de cîte ori era vorba de întreprins ceva sau de luat o hotărîre. Poate că această atitudine ţinea de acea delicateţe a inimii care — chiar fără ştirea ei — îi dicta toate acţiunile.

Curtea — mai ales sub Ludovic al XVIII-lea, căci Carol al X-lea îi trata mai bine pe cei din familia de Orléans — Curtea, zic, făcea o mare deosebire între ducesa de Orléans, soţul ei şi sora acestuia. I-ar fi creat cu plăcere, un loc aparte dacă ea ar fi vrut să-l accepte [1]. Or, cum toate neînţelegerile şi manifestările jignitoare se datorau inamiciţiei ramurii domnitoare faţă de care familia de Orléans, ducesa se credea obligată să facă corp comun cu Mademoiselle şi să-şi însuşească, fără comentarii, hotărîrile sale. De aici şi obişnuinţa de a se lăsa condusă de ea şi de a nu încerca în nici un fel să înlăture influenţa pe care sora o avea asupra fratelui adorat la fel de mult, de amîndouă.

În privinţa Mademoisellei, relaţiile mele cu ea datau cam din 1816-1817. I-am lăudat întotdeauna şi inima şi spiritul, dar fără să simt pentru ea vreo atracţie deosebită. Mademoiselle era persoana cea mai sinceră, incapabilă de disimulare, fapt care i-a atras o droaie de duşmani. Primele manifestări ale tinereţii sale au fost primite cu rea-voinţă. De aici şi amărăciunea sa. Tatăl

---

[1] Fiica regelui Neapolelui, strănepoata lui Philippe al V-lea de Anjou, nepoata — după mamă — a reginei Maria-Antoaneta, ducesa de Orléans avea dreptul — conform etichetei atît de stricte, de la Curtea Franţei — la un rang diferit de cel care-i revenea soţului ei, ducele de Orléans şi cumnatei sale, sora acestuia.

ei [1] era totul pentru ea. Crescută de doamna de Genlis [2], care i-a insuflat idei mai mult decît revoluţionare, ea îşi văzuse părintele înaintînd către o carieră atît de funest încheiată, fără însă s-o sperie acest lucru. Pe atunci era şi prea tînără pentru a-şi da seama de situaţie; adevărul e că n-a vrut să recunoască niciodată că ceea ce făcuse tatăl ei fusese o crimă, o crimă în adevăratul înţeles al cuvîntului. Tot timpul cît a stat la prinţesa de Conti [3] aceasta a încercat să obţină de la ea o hîrtie prin care să-şi renege tatăl. Dar dragostea filială fiind mai puternică decît orice, Mademoiselle a făcut din rezistenţă o virtute. Rezultatul? Şi-a petrecut toată adolescenţa singură cuc, în odaia ei. Emigranţii care alcătuiau societatea prinţesei de Conti, refuzau s-o vadă pe Mademoiselle, iar aceasta — la rîndul ei — nu voia să facă nimănui nici o concesie. Mătuşa ei, femeie deşteaptă, îi arăta multă afecţiune, n-o brutaliza, n-o certa, dar n-avea curajul s-o susţină şi s-o apere faţă de cei din societatea ei. Mai tîrziu, Mademoiselle nădăjdui să afle căldura sufletească după care tînjea, lîngă mama sa, aşa că sosi în Spania plină de nădejdi. Dar a fost prost primită, iar atitudinea masei sale [4] i s-a părut

---

[1] E vorba de *Louis-Philippe*, cunoscut sub numele de *Philippe-Égalité* (1747—1793); deputat în Convenţie, a votat moartea lui Ludovic al XVI-lea, dar a sfîrşit şi el tot pe eşafod.

[2] *Stéphanie-Félicité du Crest, contesă de Genlis* (1746—1830), doamnă de onoare a ducesei de Chartres, soţia lui Philippe-Égalité. Guvernanta copiilor acestui prinţ, a emigrat în 1793, după ce soţul ei a fost ghilotinat. Întoarsă în Franţa în 1801, a scris o mulţime de cărţi pentru copii.

[3] *Fortunée-Marie d'Este*, fiica lui Francisc al III-lea de. Modena şi a Charlottei de Orléans, fiica regentului. Se măritase, în 1759, cu Louis-François, ultimul prinţ de Conti, fiul Louisei-Diane de Orléans, fiica cea mai mică a regentului.

[4] E vorba de *Louise-Marie-Adélaïde de Bourbon-Penthièvre* (1753—1821), măritată în 1769 cu ducele de Orléans, apoi cu Philippe-Égalite, pe atunci duce de Chartres.

atît de falsă, încît i-a fost cu neputință să mai stea la Barcelona. A trebuit să le scrie fraților săi că era nevoită să se întoarcă. Iată deci că Mademoiselle nu s-a putut bucura de nici unul din lucrurile de care se bucură de obicei, fetișcanele — lipsă de griji, entuziasm, fericire — în primii ani ai tinereții lor. După ce v-am destăinuit toate aceste amănunte, acum cred că veți înțelege perfect și calitățile, dar și cusururile Mademoisellei. Era cinstită, pentru că se obișnuise să nu-și ascundă impresiile, fără să-i pese dacă era cazul să și le mărturisească sau dacă persoanei căreia i le împărtășea îi făcea plăcere să le audă. Nu era expansivă, pentru că în copilărie, fusese tot timpul repezită și pusă la punct de către toți cei din jurul ei. Nutrea o dragoste fără margini față de fratele său mai mare, primul care o făcuse să guste plăcerea confidențelor și a încrederii în sine, singurul în ochii căruia se bucura de deplina sa simpatie. Nici unul, nici celălalt, nu se simțiseră bine în sînul familiei regale și mai ales în preajma Delfinei care, la rîndul ei, le arăta, pe față, o silă fără margini. A fost acuzată că nu era darnică : era și nu era adevărat. Pînă la moartea mamei sale, Mademoiselle nu avusese nici un fel de avere, trăind din ce-i dădea fratele ei. Sărăcia era, pe atunci o virtute. Mai apoi, bucurîndu-se de un venit considerabil, ea cheltuia banul cu socoteală, îi ajuta pe artiști și-și lucra pămîntul. Făcuse enorm de multe milostenii. Dar cum nu era obișnuită să bată toba, nu știa să cheltuiască banii cu fast, chiar cînd ar fi fost cazul să procedeze astfel. Și pe urmă, calcula mult prea exact pentru o prințesă. Pe de altă parte, la începutul noii regalități, cînd s-a fixat lista cheltuielilor civile și cînd baronul Louis a venit s-o întrebe dacă i-ar ajunge un milion pe an, ea a protestat vehement, socotind această ofertă drept jignire și strigînd că averea ei personală îi ajungea, și-i răsajungea pentru toate nevoile sale.

Mademoiselle nutrea față de nepoții ei o afecțiune aproape maternă, afară de micul duce de Penthièvre care era idiot din naștere și care, la șapte ani s-a prăpădit. Mademoiselle, care nu se putea preface, nu împărtăși durerea cumnatei sale, dimpotrivă, spuse cu glas tare că moartea acelui copil era o ușurare pentru toți. Asta a fost singura deosebire pe care am observat-o în dragostea manifestată de cele două cumnate față de copii. În privința afacerilor, cred că nimeni nu se pricepea mai bine ca Mademoiselle, fapt pentru care și-a făcut o mulțime de dușmani. Aceștia nu s-au sfiit să arunce cu noroi și în ducele de Orléans, despre care-și închipuiau că o manevra, din umbră, pe sora sa. Ea auzi și, de teamă să nu-i cășuneze vreun rău iubitului ei frate, își mai domoli zelul spiritului său atît de întreprinzător.

Capitolul XXVIII

Mademoiselle dorește să discute cu Pozzo. — Aspectul străzilor în ziua de duminică, 1 august. — Vizita de la Palatul Regal. — Aspectul Palatului. — Vizita mea la doamna Récamier. — Ea mă duce la Chateaubriand. — Furia acestuia.

Duminică 1 august, doamna de Monjoie intră în odaia mea, la șapte dimineața, spunîndu-mi că Mademoiselle voia să stea de vorbă cu Pozzo. Dacă acesta consimțea să vină la Palatul Regal, putea intra pe o portiță aflată destul de departe de Palat. Dacă nu putea, atunci Mademoiselle era gata să vină ea la mine acasă. Pozzo — după ce se scuză de mii de ori — fu de acord cu cea de a doua propunere, și mă rugă să accept ca întîlnirea să aibă loc în casa mea, fiind mult mai bine așa. Am convenit să-i trimit un bilețel, de îndată ce prințesa va fi sosit la mine. Am rugat un servitor să-l cheme imediat pe domnul Pasquier căruia i-am spus despre ce era vorba,

apoi l-am întrebat dacă — în cazul în care Mademoiselle dorea — nu i-ar conveni să discute cu ea. El îmi răspunse că nu avea nimic împotrivă, ba chiar era bucuros pentru ocazia ce i se oferea, întrucît dorea să-i expună și el unele idei care să ajungă, pe această cale, direct la ducele de Orléans.

Aceste preliminarii odată stabilite, am plecat de acasă la ora convenită. Și pentru că tot am făcut-o pe istoricul străzilor, poate că n-ar fi rău să vorbesc puțin despre aspectul lor în acea epocă. În primul rînd, erau foarte animate. Pretutindeni nu vedeai decît patrule înarmate, deși erau îmbrăcate doar cu un pantalon și o cămașă — ca și în zilele precedente, și aproape toate conduse de către un tînăr în uniformă. Ordonanțele călare duceau și aduceau tot felul de ordine. Și peste tot, femei și copii bine îmbrăcați, care se fîțiiau de colo-colo. Unii, cu cărțile de rugăciuni în mîini, se duceau la biserică, unde slujbele se oficiau exact ca în zilele obișnuite. Toți, erau însă aferați, grăbiți, curioși și, totuși, păreau calmi și siguri pe ei. În sfîrșit, fără tranșeele din mijlocul străzilor și fără costumația stranie a trupelor, te-ai fi putut crede într-o frumoasă dimineață de duminică în care populația se pregătea să asiste la vreo reprezentație extraordinară care, fără s-o tulbure, o făcea totuși să fie mai activă. Orașul avea aspectul unei zile de sărbătoare în care circulația trăsurilor era interzisă.

Doamna de Monjoie mă aștepta și, după o adevărată călătorie prin Palat — trecînd chiar și pe unele acoperișuri în formă de terasă — am ajuns la Mademoiselle. Se afla în galeria cea mică ; odaia ei, prin care am trecut ca să ajung în galerie, era încă plină de ciobурile geamurilor și ale oglinzilor sparte în zilele precedente. Lambriurile erau pline de urme de gloanțe. Nici n-am apucat bine să intru și să-i transmit mesajul lui Pozzo că, hop și ducesa de Orléans, care se năpusti, tremurînd, în galerie.

— Cumnată, a venit un valet din partea ducesei de Berry, al cărui nume nu-l mai știu... Ce să-i spun ? Nu pot să nu-l primesc !

— Spune-i cîteva lucruri drăguțe și atît ! Doar n-ai să te așezi la taclale cu un servitor, și ferește-te ca de foc să scrii vreun bilet !

Ducesa ieși. Mademoiselle alergă după ea, pînă în odaia următoare, strigîndu-i :

— Să nu cumva să te apuci să scrii ceva !

— Nu, cumnată, îți făgăduiesc că n-am să scriu un cuvînt !

După care, Mademoiselle se întoarse spre mine surîzînd.

— Biata mea cumnată e atît de tulburată, spuse ea, încît nu mai e în stare nici măcar să-și supravegheze atitudinea ! Or, tocmai acum nu trebuie să se angajeze cu nimic față de nimeni !

Apoi am început să discutăm despre problemele noastre. Mademoiselle recunoscu că era mult mai bine să vină ea la mine. Da, va veni însoțită doar de mine, dar trebuia să mai aștept. Fratele ei nu era acasă și ea nu putea pleca decît după ce se reîntorcea el. Între timp, ducesa de Orléans veni din nou.

— Cumnată, vine Sébastiani ! Și e furios foc ! Știi de ce !

— Fii liniștită, am să-l chem aici ! Furios, nefurios, bine că a venit ! Lasă că vorbesc eu cu el !

Apoi sună, dînd ordin ca generalul Sébastiani să fie poftit la ea. Eu și cu ducesa de Orléans am ieșit pe o altă ușă. Nu mă simt în stare să descriu dezordinea din Palatul Regal, deși profitînd de șederea familiei la Neuilly, servitorii se apucaseră să facă ordine și să repare stricăciunile din unele camere. Parchetul fusese smuls, în unele locuri călcai direct pe piatră ; în altele erau instalați pictori, cu tot calabalîcul lor. Toate odăile erau goale, fără mobilă, peste tot te loveai de tapițeri

și de scările lor, iar valeții cărau scaunele. În mijlocul acestei dezordini, circulau oameni de toate condițiile. Se mînca unde se nimerea. În acel moment putea intra în Palat oricine voia. Gărzile, îmbrăcate după cum v-am mai spus, păreau ciudate în acel loc și în acea postură. În Salonul așa-zis „al bătăliilor“, pe vremuri era întotdeauna o masă plină cu gustări, căci acest Salon făcea legătura cu toate apartamentele din palat; balconul său — foarte mare — dădea spre curte. Fiecare strigăt, fiecare bătaie de tobă, fiecare zgomot — și slavă Domnului, erau destule — se auzeau foarte clar. După ce m-am ținut o vreme după ducesă, am renunțat, răpusă de oboseală și m-am așezat pe o canapea, într-un colț unde doamna Dolomieu, tot atît de obosită ca și mine, veni să-mi țină companie. Am rămas acolo pînă cînd aclamațiile din Piață ne-au vestit sosirea ducelui de Orléans. Auzindu-le, Mademoiselle veni după noi, împreună cu generalul Sébastiani. Era teribil de posac și, așezîndu-se alături de mine, îmi aruncă o privire din care mi-am dat seama că știa de negocierea ce mi se încredințase și care lui îi era cumplit de neplăcută.

Toată lumea ieși în balcon, pentru a-l vedea pe domnul duce sosind. Și el, și calul erau literalmente purtați pe sus de valurile de lume. Biata lui soție era nemaipomenit de încîntată, căci ceea ce vedea era cea mai plăcută compensație pentru toate cele îndurate mai înainte.

Izbutind, în sfîrșit să scape din mîinile acelei mulțimi, ducele intră în Palat, unde dădu peste alt rînd de lume, prin mijlocul căreia izbuti să-și croiască drum și să ajugă în odaia noastră. Se opri să-și tragă o clipă sufletul, apoi îi luă în brațe și-i sărută pe copiii cei mici care fuseseră aduși între timp de la Neuilly, vorbi cu generalul Sébastiani, îmi adresă cîteva cuvinte amabile apucîndu-mă de mînă, după care intră în cabinetul său particular, urmat de soția și de sora sa. Aceasta din urmă

nu rămase multă vreme în cabinet. Ieșind, mă luă de braț și-mi spuse:

— Vino, sînt gata! Putem pleca!

Ne-am reîntors în apartamentul ei. O vreme stătu în cumpănă, neștiind cu ce să se îmbrace. Avea o pălărie de pai, dar fără văl. Și vălul îi era absolut necesar pentru expediția noastră. Pe al meu nu puteam să i-l dau fiindcă era negru, de doliu; o sună pe camerista care o însoțise la Neuilly, dar femeia n-avea cheile de la dulapuri. Își aminti brusc de o pălărie rămasă la Paris și împodobită cu un văl mare, galben-deschis. Mademoiselle se temea să nu fie recunoscută. Am asigurat-o că străzile erau pline de femei tot atît de elegante ca si ea. În curînd, fu mirată, ba chiar uimită de ceea ce vedea, cum fusesem și eu în zilele precedente. Ajunsă în strada Chartres, îmi spuse în engleză:

— Sîntem urmărite!

Eram într-adevăr, dar de administratorul meu. Îl luasem cu mine, pentru că era singurul dintre oamenii mei pe a cărui discreție contam.

— Atunci, îmi spuse ea, hai să-l luăm amîndouă de braț; lucrul va părea mai firesc decît să vezi două femei singure, la ora asta!

Așa că Jules Goulay fu onorat cu brațul alteței sale.

În cazul în care mă întîlneam cu vreun cunoscut care ar fi vrut să-mi vorbească, eu trebuia să mă opresc, în timp ce ea avea să-și continue drumul. I-am vorbit despre un bilet pe care-l primisem de la Chateaubriand; ea îmi spuse că ar da nu știu cît nici să nu-l supere, dar nici să nu-l vadă în guvern. Dacă ambasada de la Roma îi convenea, se putea întoarce oricînd acolo.

În ajun, Glandevès mă rugase să-i vorbesc despre el și despre atașamentul său față de fratele ei. M-am achitat de acest comision încă de dimineață. Mademoiselle și vorbise cu fratele ei, în scurta lor întrevedere din cabinet, căci mi s-a spus să-i transmit, în mod formal, lui

Glandevès, să-şi reocupe apartamentul de la Tuileries pînă ce i se va găsi o slujbă. I-am transmis cele spuse de duce, dar Glandevès refuză, în mod respectuos, să se mai înapoieze la Tuileries. Cum discutam în engleză, omul care se afla între noi nu ne deranja. Am întrebat-o pe Mademoiselle dacă-l simpatiza pe domnul Pasquier; dacă-mi spunea că da, atunci o avertizam că voia să ia şi el parte la discuţia ei cu ambasadorul. Îmi spuse că era încîntată de domnul Pasquier.

Apropiindu-ne de strada Saint-Florentin, Mademoiselle se dădu cît putu, după noi, spunînd:

— Nu vreau să mă vadă şchiopul cel bătrîn[1]! Are un ochi de vultur! Ar fi în stare să mă zărească tocmai de-acolo, de la fereastra aia! La urma urmei, puţin îmi pasă că mă vede trecînd şi că o să mă bîrfească!

Am sosit cu bine în Champs-Elysées, unde m-am oprit o secundă să-i transmit portarului mesajul convenit. Mademoiselle o luase înainte. Am ajuns-o din urmă în pragul casei mele. Abia am apucat să ne aşezăm, că Pozzo a şi sosit. L-am introdus în odaia unde se afla prinţesa, iar eu mi-am văzut de treabă. I-am trimis un bileţel domnului Pasquier pentru a-l preveni că era aşteptat. Nu peste mult, m-am trezit cu Lobinski, care-i aducea lui Pozzo ceva urgent la semnat. Am intrat, mi-am cerut scuze Mademoisellei, apoi i-am spus lui Pozzo că venise curierul cu ceva urgent şi că nu putea aştepta. Pozzo a ieşit afară, a semnat două scrisori, apoi s-a întors în odaia unde se afla Mademoiselle. Am rămas singură cu Lobinski. Adusese cu sine o cutioară cu ustensile pentru scris. Am glumit pe seama acelei precauţii.

El îmi întinse pana cu care semnase Pozzo.

[1] E vorba de prinţul de Talleyrand care locuia în palatul aflat la întretăierea străzilor Rivoli cu Saint-Florentin, faţă în faţă cu ministerul marinei, palat care a devenit, mai tîrziu proprietatea baronului Rothschild.

— Păstreaz-o, mi-a zis, ca pe o pană de onoare. Ai meritat-o din plin! Nici nu-ţi dai seama de importanţa serviciului pe care l-ai adus nu numai ţării dumitale, ci întregii Europe care îţi datorează menţinerea păcii! Poţi să fii mulţumită de dumneata, doamnă, căci ai de ce!

Am luat această alocuţiune solemnă drept o glumă şi am primit pana.

— Să ştii că vorbesc foarte serios, reluă el; nu-ţi dai seama ce nenorocire ai stăvilit! Bucură-te ca o franţuzoaică, iar eu îţi mulţumesc ca un rus!

Acele cuvinte ale lui Lobinski m-au făcut să mă gîndesc că cele două scrisori, atît de binevoitoare pentru noi, înlocuiseră probabil altele, de o cu totul altă factură. Asta a fost şi părerea domnului Pasquier căruia i-am relatat cuvînt cu cuvînt, cele discutate cu Lobinski. Poate că în ele era vorba de vreun proiect al corpului diplomatic de a se îndrepta spre Rambouillet şi pe care Pozzo îl preîntîmpinase. N-am aflat niciodată mai mult despre acest lucru. Legăturile mele de prietenie cu Pozzo, nu-mi îngăduiau să-i pun întrebări lui Lobinski.

Dar iată că sosi şi domnul Pasquier. Am aşteptat sfîrşitul discuţiei cu Pozzo, care a durat foarte mult. De îndată ce l-am văzut ieşind, l-am poftit pe domnul Pasquier în salon şi m-am retras. După cum vedeţi, în toată afacerea asta eu o făceam pe musca la arat.

În drumul pe care-l efectuasem de dimineaţă, am remarcat că trăsurile de piaţă începuseră să circule, deşi cu multă greutate. Am trimis să-mi aducă una; şi cînd domnul Pasquier o părăsi pe Mademoiselle, i-am propus să luăm trăsura ca să nu mai facem drumul pe jos. A fost de acord, aşa că ne-am urcat în trăsură. Mi-a spus că fusese foarte mulţumită de domnul Pasquier.

— Se vede, adăugă ea, că e un om obişnuit să analizeze lucrurile pe toate feţele. Iar pentru a învinge obstacolele, trebuie să ştii să le previi. Dealtfel, am observat că nu e deloc grăbit să se vîre în politică. E firesc, căci

ne aflăm în plină revoluție, și omul se teme... Dar cel de care am fost într-adevăr încîntată, e Pozzo. E un om desăvîrșit, dragă doamnă de Boigne, desăvîrșit ; mai să juri că-i francez de-al nostru. Mi-a vorbit despre depeșa pe care a semnat-o. Nici noi n-am fi făcut altfel ! Ține neapărat să-l vadă pe fratele meu. Sper să pot aranja această întrevedere pentru noaptea următoare. În concluzie, ce era mai important s-a făcut : a determinat corpul diplomatic să rămînă la Paris și a expediat depeșa aceea.

Discutarăm despre acest subiect și despre multe altele. Ea nu-mi vorbi despre altceva decît despre numeroasele și cumplitele piedici și dificultăți. Am oprit trăsura în strada Valois și am însoțit-o pe Mademoiselle pînă la scara în spirală. După ce am văzut ușa odăii ei închizîndu-se după sine, m-am întors, m-am urcat în trăsura care mă aștepta și m-am înapoiat acasă. După ce am încercat să mănînc ceva — căci căldura excesivă, oboseala, agitația îmi tăiaseră nu numai pofta de mîncare, ci și pe cea de somn — m-am urcat într-o trăsură și m-am dus s-o văd pe doamna Récamier care mă aștepta cu nerăbdare ca să discute cu mine despre Chateaubriand.

Am aflat că era foarte pornit împotriva lui Carol al X-lea, care nu catadicsise să-i răspundă la scrisoarea pe care i-o trimisese, indignat împotriva pairilor care refuzaseră să deschidă el Camera și furios împotriva locotenentului general care nu voise să-i încredințeze puterea cînd evenimentele îl îmboldeau să participe la viața politică. În plus, mai era și bolnav, căci ambiția lui nemăsurată primise o lovitură crîncenă. Iar lovitura fusese atît de violentă încît o resimțise fizic. Doamna Récamier mă rugă din suflet să trec — împreună cu ea — pe la el, să-l văd și să-l liniștesc. Am consimțit s-o însoțesc. Urcîndu-ne amîndouă în trăsura care mă adusese și care mă aștepta, am sosit în fața casei din strada d'Enfer.

Doamna Récamier era în acel loc — ca să zic așa — la ea acasă. Slugile ne lăsară să intrăm în cabinetul stăpînului lor, fără nici o dificultate. L-am găsit în halat de casă și în papuci, cu scufie de mătase pe cap, și scriind pe un colț al mesei. Acea masă lungă, cu totul disproporționată față de restul camerei în formă de galerie, ocupa aproape tot locul și dădea odăii aspectul unui cabaret. Măsoiul acela era plin de cărți, de hîrtii, de resturi de mîncare și de obiecte de toaletă cît se poate de modeste.

Domnul de Chateaubriand ne primi bine, deși se vedea clar că se simțea destul de stînjenit atît din pricina dezordinii din odaie, cît mai ales din pricina scufiei de mătase, de pe cap. Avea și de ce, pentru că scufia aceea în carouri roșii și verzi, care îi ascundea într-o oarecare măsură chipul întunecat, era din cale-afară de caraghioasă. Mi s-a părut a fi foarte scorțos. Doamna Récamier îl rugă să ne citească discursul pe care-l pregătea pentru Cameră. Discursul era extrem de violent. Îmi amintesc, între altele, de un paragraf inserat mai apoi într-o broșură, în care-l înfățișa pe ducele de Orléans îndreptîndu-se către tron și ținînd, în fiecare mînă, cîte un cap. Apoi urma comentarea pe larg a acelei fraze. Am ascultat discursul, în cea mai deplină liniște. După ce-a isprăvit, l-am întrebat dacă acea cuvîntare — a cărei calitate literară eram nevoită s-o recunosc — era — după părerea lui — opera unui adevărat patriot.

— N-am pretenția că aș fi un bun patriot !

L-am întrebat dacă-și închipuia că în felul acesta îl va mai readuce pe rege, îndărăt, la Tuileries.

— Ferească Dumnezeu ! Aș fi chiar necăjit dacă ar trebui să mai dau ochii cu el.

— Păi atunci n-ar fi mai bine și mai prudent să te raliezi celor care încearcă să pună stavilă anarhiei pe care dumneata o zugrăvești, cu atîta talent, în culori atît de întunecate ?

Doamna Récamier profită de această frază, pentru a-i spune că dimineață fusesem la Palatul Regal. Apoi cuteză să adauge că cei de acolo puneau mare preț pe votul și pe ajutorul său, cînd, dimpotrivă, guvernul provizoriu nu știa cum să scape de el, trăgînd nădejde că pînă la urmă va accepta totuși să se reîntoarcă la Roma.

Domnul de Chateaubriand se ridică de pe scaun spunînd :

— Niciodată ! după care, începu să se plimbe de la un capăt la celălalt al galeriei. Doamna Récamier și cu mine am continuat să discutăm, liniștite, între noi, despre avantajele șederii scriitorului la Roma, despre serviciile pe care le putea aduce Bisericii, despre rolul atît de util pe care autorul cărții *Geniul creștinismului*, putea să-l joace în acel loc etc., etc. El se prefăcea că nu ne dă atenție ; dar încet, încet, chipul i se destinse, pasul i se rări. Apoi, oprindu-se brusc în fața unei planșe doldora de cărți, își încrucișă brațele și strigă :

— Ce-am să le răspund acestor treizeci de volume pe care le am în față ? Nu... Nu... Ele mă obligă să-mi leg soarta de ticăloasele astea de cărți ! Cine le cunoaște, cine le disprețuiește, cine le urăște mai mult ca mine ?

Apoi desfăcîndu-și brațele și sprijinindu-se cu amîndouă mîinile de capătul acelei mese lungi, care ne despărțea, ne ținu o diatribă împotriva prinților și a Curții. Îi bălăcări pe toți cum îi veni la gură, într-un mod atît de violent încît aproape că m-am și speriat.

Ziua era pe sfîrșite. Așa cum stătea în picioare, cu scufia aceea verde și roșie pe cap, cu lumina amurgului care-i cădea pe față, în odaia aproape întunecată, domnul de Chateaubriand avea în el ceva diabolic.

După acea explozie de mînie, se mai liniști puțin, se apropie de noi și ne spuse cît se poate de calm :

— Care francez n-a simțit entuziasmul acelor minunate zile care s-au dus ? Cred că nimeni n-a putut rămîne rece în fața lor !

Apoi începu a-mi zugrăvi un tablou — în cele mai vii culori — al rezistenței naționale. Tot admirîndu-se pe sine în toiul acelei povestiri, la un moment dat, se simți copleșit de propriile sale cuvinte. Cum voiam să pun capăt logoreii sale, l-am întrebat dacă n-avea nimic de transmis celor de la Palatul Regal, unde urma să mă duc a doua zi. El îmi spuse că nu.

Cînd l-am părăsit, era complet liniștit și se apucase să lucreze din nou la faimosul său discurs pentru Cameră. În toată acea discuție atît de lungă și care durase pînă ce se întunecase de-a binelea, n-am auzit rostindu-se un singur cuvînt despre ducele de Bordeaux. Am auzit totuși vorbindu-se despre el, seara, după ce m-am întors la mine acasă. Pînă atunci, nici unui muritor de rînd nu-i venise în minte ideea abdicării regelui și mai ales a Delfinului. Mie — vă mărturisesc cinstit — că această idee mi-a trecut prin cap, numai că mă cam îndoiam că s-ar putea realiza chiar atît de ușor. Și totuși, duminică, am avut certitudinea că avuseseră loc unele tentative în acest sens. Începuseră din ajun, continuaseră și a doua zi, dar întîmpinaseră o mare rezistență din partea celor aflați la Rambouillet și Trianon.

Știu precis că locotenentul general, nevrînd să-și asume răspunderea acelor abdicări, nu consimți să-l primească la Palatul Regal decît pe ducele de Bordeaux. Dar răspunsul celor de la Rambouillet fusese atît de dur, încît friza insulta.

Cum n-am cunoscut personal aceste tranzacții, nu voi intra în amănuntele unor lucruri pe care nu le-am văzut și despre care n-am auzit prea multe. Dacă aș vorbi doar despre cele care mi-au ajuns la ureche, ar trebui să scriu un volum cît toate zilele.

Aici se încheie activitatea mea de mediatoare. Am mai făcut de cîteva ori pe intermediara între Tuileries și Palatul Regal ; dar foarte rar și numai în unele situații speciale. Dealtfel, dacă aș continua, ar trebui să vorbesc despre acea zi de marți și despre marșul spre Rambouillet. Or, nu vreau să închei cartea cu o impresie neplăcută, care nu are legătură cu nobila săptămînă ce trecuse.

Atunci Franța se ridicase ca un singur om și, devenind uriașă prin voința și unitatea sa, s-a scuturat de pigmeii care pretindeau c-o slujesc.

Mulțumită de acel rezultat, ar fi reintrat în calmul său normal și în mîndra ei tihnă, dacă o mînă de ambițioși și cîteva sute de neisprăviți n-ar fi continuat să tulbure acel minunat popor ce ne oferise, cu puțin înainte, un spectacol demn de toată stima. Dar nădăjduiesc că posteritatea își va spune cuvîntul. Dealtfel, sînt ferm convinsă că acele zile, numite acum în bătaie de joc „glorioase", își vor păstra cu cinste numele, în veacurile ce vor veni [1].

[1] Revoluția din 1830 s-a terminat cu urcarea pe tron, în ziua de 7 august, a lui Louis-Philippe (1773—1850), duce de Valois și de Chartres, fiul lui Philippe-Égalité, fratele Mademoisellei și soțul ducesei de Orléans. Cum politica sa externă și mai ales alianța cu Anglia n-au fost pe placul francezilor, Louis-Philippe a trebuit să abdice în 1848 în favoarea nepotului său, contele de Paris, iar el s-a retras la Londra unde a și murit.

PARTEA A OPTA

CĂDEREA MONARHIEI DIN IULIE [1] 1848

Capitolul I

Căderea a trei guverne. — Testamentul prințesei Adélaïde. — Disensiuni în familia regală. — Ultima discuție cu regina, la Tuileries. — Regele îi cere generalului Jacqueminot să-și dea demisia. — Răspunsul lui Guizot dat doamnei de Lièven. — Simptome neliniștitoare. — Regele și Horace Vernet. — Proteste împotriva miniștrilor. — Guvernul Thiers. — Generalul Bedeau. — Guvernul Odilon Barrot. — Armata pactizează cu poporul. — Plecarea cancelarului Pasquier, la Châtenay. — Demersul lui Arago. — Pasquier pleacă la Tours.

Pe măsură ce anii au trecut, am văzut căzînd trei guverne, unul după altul ; toate trei, din pricină că au călcat în picioare și au abuzat de principiul care le crease : Imperiul, din pricină că a perseverat în despotism și în războaie ; Restaurația, din pricina unei recrudescențe prostești și inoportune a pretențiilor sale legitimiste ; și Monarhia din Iulie, din pricina fricii de a

[1] Această ultimă parte a fost scrisă de Adèle de Boigne, în 1862, conform propriilor sale mărturisiri, deci cu patru ani înainte de a muri.

nu călca legea și a lipsei de respect față de burghezia pariziană. Dacă persoanele ce vor trăi de acum încolo vor fi sortite să vadă și căderea celui de al doilea Imperiu, sînt convinsă că va pieri numai din pricina ambiției de a guverna universul prin și pentru răzmerițe. Nu poți ațița niciodată, nepedepsit, poporul.

Anglia — după ce ne-a împins să ne devorăm — va cădea la rîndu-i pradă crudului și perfidului său egoism.

La cîteva zile după moartea doamnei Adélaïde [1], consiliul de familie, miniștrii și familia regală s-au reunit pentru a da citire testamentului. Imensa avere a doamnei Adélaïde a revenit nepoților și nepoatelor sale. Totuși, cei mai avantajați au fost prințul de Joinville și ducele de Montpensier. Cînd s-a ajuns la clauza prin care se arăta că regele beneficia de uzufructul întregii averi, avînd dreptul de a o mînui după cum credea el de cuviință, moștenitorii își manifestară fățiș dezaprobarea, arătîndu-se foarte supărați. Sigur că regele băgă de seamă acest lucru. Sub pretextul că e prea emoționat, puse capăt ședinței care nu mai fu reluată, cel puțin nu de față cu martori. Mînia surdă, care și așa domnea sub acoperișul palatului Tuileries, crescu. Ambițiile, care-i făceau pe mulți să se agite în jurul ducesei de Orléans, se dublară. Lor li se alătură și prințul de Joinville. Regele, în momentele sale de mînie, care începuseră a deveni din ce în ce mai dese, luase obiceiul de a spune:

— Dacă vor să-mi facă viața amară, las totul baltă și plec! Mă retrag la Eu, împreună cu regina; și am să-i văd eu atunci cum se vor descurca fără mine!

Intrigile devenind din ce în ce mai încrîncenate, prințul de Joinville se arătă atît de ostil, încît guvernul socoti că e datoria lui să-l trimită într-un fel de semiexil, în Algeria, după fratele lui, ducele d'Aumale. Nu

[1] *Adélaïde de Orléans* (1777—1847), sora lui Ludovic-Filip.

degeaba încerc eu să arăt disensiunile din familia regală, fiindcă, dacă stau să mă gîndesc bine, revoluția din 1848 a început, de fapt, în Palatul Regal.

Către mijlocul lui februarie i-am spus într-o zi, reginei, că am ceva de vorbit cu ea. I-am arătat inconvenientul de a mai prelungi izolarea la care îi obliga doliul, atît pe ea cît și pe rege.

— Doamna Adélaïde, i-am spus, lasă într-adevăr în familia regală un mare gol. Ea era persoana prin care cele mai importante știri ajungeau la rege. Acum cui să ceri o audiență ca să spui ce ai de spus?

N-am mai adăugat că, de cîtva vreme audiențele deveniseră de prisos, fiindcă regele se agăța de fiecare cuvînt și nu puteai discuta cu el problema pentru care solicitaseși audiența.

— Distincția și judecata deosebită a prințesei Clémentine ar îndreptăți-o oarecum s-o înlocuiască pe mătușa ei. Dar majoritatea oamenilor o consideră încă o străină neputînd să se identifice cu interesele franceze. Doamna ducesă de Nemours e în afara problemelor politice. Ar mai fi o persoană care ar fi foarte potrivită dacă evident, ar fi și ea de acord...

— Hélène! strigă regina, pe un ton pătimaș pe care nu-l mai auzisem de la moartea fiului ei. Fii liniștită, draga mea, nu voi fi niciodată de acord ca ducesa de Orléans să ia locul Adélaïdei! Nu, nu, locul ei îl voi lua eu. Îmi dau perfect de bine seama de importanța lucrurilor pe care mi le-ai spus și de necesitatea de a mă ocupa de ele. Voi discuta această problemă cu regele, și țin să te asigur că am o bună ținere de minte!

Pe urmă îmi vorbi despre diverse lucruri, îmi mulțumi pentru devotamentul meu, apoi ne despărțirăm cît mai afectuos cu putință. A fost pentru ultima oară cînd am mai văzut-o, la Tuileries. Am aflat, peste cîteva zile, că regina anunțase pe toată lumea și mai ales pe obișnuiții doamnei Adélaïde, că cine dorea s-o vadă,

putea veni în fiece zi la ea, începînd de la ora cinci. Cu asta, îmi atinsesem scopul.

Ovațiunile cu care fusese primit domnul de La Fayette [1], în sud, și banchetele date în cinstea lui, în numeroase orașe, iscară o mare agitație în public. Opozițiile, de toate felurile, voiau să răstoarne care guvernul, care pe Ludovic-Filip, care monarhia, care, în sfîrșit, întregul Stat. Oamenii cu scaun la cap erau din ce în ce mai alarmați. Eu nu scriu Istorie, așa că nu voi intra în amănuntele intrigilor și negocierilor duse pînă în ultima clipă între guvern și șefii stîngii dinastice. Aceștia se credeau încă stăpîni pe situație cînd de mult ei nu mai reprezentau nimic. Repet, eu nu scriu Istorie. În plus, pot să mă mîndresc cu fapul că zugrăvind evenimentele la care am asistat, fie ca actor, fie ca simplu spectator, am dat cîteva tente de culoare care vor face să fie mai bine apreciate și lucrurile și persoanele. De asemenea, țin să subliniez că n-am vorbit niciodată decît despre ceea ce am auzit, am văzut personal sau am aflat dintr-o sursă sigură, demnă de cea mai deplină încredere. Neliniștea creștea. Discuțiile din cele două Camere deveneau, din zi în zi, mai acerbe. Articolele virulente din jurnale, manifestările studenților, ale muncitorilor se înmulțeau. Generalul Jacqueminot nu mai avea nici o putere asupra gărzii naționale al cărei comandant era. Regele știa bine acest lucru, și încercase să-l determine pe Duchâtel să-l convingă pe general să-și dea demisia. Dar Duchâtel, foarte nemulțumit de numirea lui Guizot în funcția de prim-ministru, nu căuta decît un pretext pentru a părăsi un minister care nu-i plăcea. Îi spuse regelui că-i va aduce demisia generalului Jacqueminot oricînd va dori, cu condiția să-i îngăduie s-o adauge și

[1] *Oscar-Thomas-Gilbert Motier, conte, apoi marchiz de La Fayette (1815—1881)*, elev al Școlii Politehnice, deputat de Sena și Marna, senator inamovibil. Era nepotul generalului de La Fayette.

pe a sa, întrucît relațiile de familie nu-i îngăduiau să-i refuze această satisfacție socrului său. Regele, cunoscînd nemulțumirea lui Duchâtel, dîndu-și seama că nu-l putea păstra pe Guizot fără el, și nevrînd să dizolve guvernul, amînă schimbarea lui Jacqueminot, deși toată lumea știa cît de prost se înțelegea și cu generalul Sébastiani [1], comandantul armatei din Paris. Această circumstanță sporea și mai mult neliniștea oamenilor cu judecată.

Duminică, 20 februarie, în fața cîtorva persoane invitate la mine acasă, colonelul de La Rue spuse că dezordinea era tot atît de mare printre militari, cît și în oraș. Nu mai știai de cine să asculți, căci ordinele se băteau cap în cap. Apoi adăugă :

— Numirea mareșalului Bugeaud în funcția de comandant al Parisului, ar calma toate spiritele !

Domnul de Salvandy, ministrul instrucțiunii publice, se sculă — cu acel aer plin de importanță pe care-l afișa întotdeauna — și rosti cu glas puternic :

— Domnule, cînd Parisul are fericirea de a avea un comandant al gărzii naționale ca generalul Jacqueminot și un comandant al garnizoanei Parisului ca generalul Tiburce Sébastiani, orașul nu are nici de ce se teme, nici ce-și dori mai mult !

După aceste cuvinte, ieși demn lăsîndu-ne pe toți cu gura căscată. Căci la aceeași oră, dar într-un cerc mult mai larg, la prințesa de Liéven domnul de Rambuteau [2], prefectul Parisului și domnul Delessert, prefectul poliției, întrebați în treacăt despre ce se mai întîmplase peste zi,

[1] *Jean-André-Tiburce, viconte Sébastiani* (1786—1871), fratele mareșalului cu același nume. Sublocotenent în 1806, colonel în 1813, ajunge comandantul legiunii corsicane, în timpul Restaurației. Deputat, locotenent-general, iar în 1837, pair al Franței.

[2] *Claude-Philibert Barthelot, conte de Rambuteau* (1781—1868), șambelan al lui Napoleon, prefect de Simplon și de Loire, deputat în timpul celor „O sută de zile“, prefect de Sena și în sfîrșit, în 1835, pair al Franței.

cei doi descriseră evenimentele în niște culori destul de sumbre ațițînd curiozitatea celor de față. Guizot, așezat pe o sofa în celălalt capăt al salonului, discuta cu ambasadorul Angliei. Prințesa de Liéven îl strigă :

— Vino, domnule, îi zise ea, să auzi ce spun acești domni !

Guizot ascultă, apoi spuse :

— Cum prințesă, pentru un fleac ca ăsta m-ați întrerupt din discuția pe care o aveam cu lordul Normanby [1]? Ar fi cazul ca cei doi domni să se potolească și să vă lase astfel să dormiți liniștită !

Apoi le întoarse tuturor spatele aruncîndu-le celor trei, drept rămas bun, unul dintre acele surîsuri superioare și pline de satisfacție pe care le arbora uneori și se duse să-și reia locul pe sofa.

Ziua de luni nu mi-a lăsat nici o amintire deosebită. Agitația crescuse. Grupurile se înmulțeau fără a deveni încă amenințătoare. Muncitorii își părăsiseră locurile de muncă ; lucrurile se agravau văzînd cu ochii.

Ședința Camerei Pairilor, marele banchet de luni de la prînz și recepția care a urmat seara, reținîndu-l pe domnul Pasquier, nu l-am putut vedea. Dar venind marți la mine la masă, am aflat că fuseseră aduse, în capitală, trupe din toată țara ; că banchetul, fixat pentru a doua zi, se amînase. Că guvernul va arăta ce poate, interzicînd grupurilor să se mai adune. În ciuda tuturor veștilor primite în cursul dimineții, cuvintele cancelarului mă mai îmbărbătară un pic, căci nu păreau atît de neliniștitoare ca celelalte. E adevărat însă că stătea în firea domnului Pasquier să fie mai calm tocmai cînd pericolul era mai mare. Plecă devreme de la mine pentru a se duce la Tuileries. Persoanele care sosiseră între

[1] *Constantin Henry Phipps, conte de Mulgrave, marchiz de Normanby* (1797—1863), guvernator în Jamaica, lordul sigiliului privat, lord-locotenent al Irlandei, ministru de război, apoi de interne. Între 1846 și 1852, a fost ambasador la Paris.

timp la mine, mi se păruseră foarte alarmate. La ora unsprezece noaptea, am primit un bilet de la domnul de Salvandy, care cuprindea doar aceste cuvinte : „Vreau să vă calmez eu însumi, doamnă. Deși e tîrziu, eu sînt încă în Consiliu. Fiți liniștită, totul a fost prevăzut și prevenit ; așa că nu aveți de ce fi îngrijorată."

Iată ce-mi scrise Salvandy, pe masa Consiliului, marți 22 februarie, la ora unsprezece noaptea. A doua zi, miercuri, am aflat de la slugile mele, încă din zori, că pe străzi nu se afla nici picior de soldat, că — spre marea mea mirare — bulevardele și piețele fuseseră lipsite de orice apărare militară și că mulțimea din Paris se îndrepta în valuri către Champs-Elysées, unde urma să aibă loc acel banchet ce fusese amînat. Mai tîrziu, am aflat că Horace Vernet [1], chemat de rege de la Versailles, unde locuia, sosise cu noaptea în cap la Tuileries. Vernet îl întrebă pe rege dacă știa ce era în oraș.

— Păi, răspunse regele, cred că e liniște.

Vernet își exprimă teama pe care i-o inspiraseră cele văzute în drumul pe care-l făcuse de la Versailles la Tuileries. Regele nu-i răspunse decît printr-un surîs, apoi îi spuse de ce-l chemase. Horace Vernet trebuia să se ducă la Blois ca să facă portretul lui Abd-el-Kader [2] și regele dorea să plece cît mai repede cu putință ; totodată îl ruga să transmită emirului regretul său de a nu-și fi putut realiza făgăduielile făcute prin intermediul ducelui d'Aumale, asigurîndu-l însă că ele vor fi îndeplinite cel mai tîrziu după sesiune. Regele insistă

[1] *Horace Vernet* (1789—1863), pictor, fiul lui Charles Vernet ; membru și director al Academiei franceze de pictură din Roma.

[2] Emir arab (1808—1883), care a luptat cu Franța din 1832 și pînă în 1847. În 1837, izbutind să încheie un tratat avantajos, la Tafna, cu generalul Bugeaud, a început organizarea Statului arab. Învins în 1843 de ducele d'Aumale, a fost luat prizonier și dus, mai întîi, la Toulon, apoi la Pau și în sfîrșit, la Amboise. Și-a recăpătat libertatea în 1852.

mult asupra importanței acelui mesaj pe care-l încredința prudentului și discretului Horace Vernet. Acesta voi din nou să-i atragă regelui atenția asupra situației din Paris, dar regele îi răspunse :

— Fii liniștit, dragă Horace ; e un simplu foc de paie care se va stinge de la sine și nu ne va pricinui necazuri. Nădăjduiesc că nici măcar nu va fi nevoie să suflăm deasupra ca să-l înăbușim !

Dar chiar atunci se auziră strigătele de : „Jos Guizot ! Jos miniștrii !" răcnite de mii de guri, la grilajul ce înconjura Palatul Tuileries, speriindu-i pe toți cei dinăuntru, cu atît mai mult cu cît printre manifestanți se puteau vedea și uniforme ale gărzilor naționale.

Imediat după asta, domnul Duchâtel, chemat din Camera deputaților, unde se afla în ședință, fu introdus la rege, pe care-l găsi foarte speriat.

— Regina, îi spuse suveranul, ar vrea să-ți vorbească, așa că du-te la ea !

Duchâtel se duse imediat. Regina, plîngînd în hohote, îl rugă să dea o ultimă dovadă de devotament față de rege, obținînd demisia lui Guizot a cărei nepopularitate devenise o pacoste. Duchâtel își asumă sarcina de a dizolva guvernul Guizot, după care se reîntoarse la Palatul Bourbon. Sfătuit de Duchâtel, Guizot își anunță retragerea declarînd că majestatea sa încredințase domnului Molé formarea noului guvern. Foarte mulți oameni crezură că, în sfîrșit, criza trecuse. Dar nu asta era și părerea maselor. Domnul Molé nu era ceea ce-și doreau ei. Totuși, puteam nădăjdui într-un scurt răgaz.

În ziua aceea am luat masa la doamna de Châtenay, care locuia în Piața Ludovic al XV-lea, unde am văzut că fuseseră aduse cîteva trupe. Mai aduseseră cîteva și în fața ministerului de externe unde se îngrămădiseră unele grupuri de răzvrătiți, nu prea multe, dar foarte pornite, în ciuda îndepărtării lui Guizot. Domnul de Salvandy trebuia să ia masa cu noi, dar veni personal

să se scuze că nu putea, fiind obligat să-și facă bagajele. Siguranța din ajun îl părăsise. Noi, în schimb, ne simțeam mai puțin speriate. Seara, veni în vizită cancelarul. Ieșise de la domnul Molé unde regele îl trimisese să se înțeleagă cu el în privința constituirii guvernului. Molé încă mai trăgea nădejde să poată alcătui un guvern ; dealtfel, aștepta niște răspunsuri. Nu mai trăgea nădejde la domnul Thiers, dar nădăjduia să pună mîna măcar pe domnul Rémusat. Cancelarul îmi istorisi aceste lucruri, pe la zece seara, în timp ce mă conducea acasă. Pe drum, ni s-a părut că vedem pîlcuri de oameni fugind către Piața Madeleine. Ajungînd acasă, mi-am găsit slugile foarte speriate, adunate pe scară și întrebîndu-mă ce se întîmplase : auziseră împușcături și țipete de spaimă. Dar cum totul părea să se fi liniștit, n-a mai dat nimeni nici o importanță acelor împușcături. În vremea asta, ducele de Fezensac, care mai rămăsese la doamna de Châtenay, veni la mine și-mi spuse că un cal, scăpat dintr-un bivuac, o luase la goană pe bulevard și se năpustise peste soldații aflați în bivuacul din Piața Ludovic al XV-lea, făcînd un tapaj nemaipomenit. Instalată în șezlong, așteptam să mai primesc și alte vești. Eram totuși atît de abătută, încît cancelarul, luîndu-și rămas bun pentru a se reîntoarce la palatul Molé, îmi strigă din ușă :

— Noapte bună, Mater Dolorosa !

Înainte de a pleca, domnul de Fezensac mă ironiză și el puțin. Am așteptat pînă la miezul nopții, dar n-a mai apărut nimeni. Cum în cartierul nostru domneau calmul și tăcerea, m-am dus să mă culc. A doua zi dimineață, cameristele care au intrat în odaia mea mi-au spus că lumea vorbea de o răzmeriță generală și de numeroase victime făcute de soldați. I-am scris cîteva rînduri doamnei de Rémusat, vecina cea mai apropiată de strada Anjou, întrebînd-o ce știa. Ea îmi răspunse că mi-l trimitea pe fiul ei ca să mă pună la curent cu eveni-

mentele petrecute peste noapte. Pierre de Rémusat sosi aproape imediat. Tatăl său îl însoțise pe Thiers la Tuileries, către miezul nopții, căci acesta primise sarcina să formeze el guvernul, în locul lui Molé. Obținuse consimțămîntul regelui să-i ia în guvern pe Odilon Barot, Duvergier de Hauranne [1], Rémusat, și mi se pare că și Dufaure [2]. Totuși mareșalul Bugeaud rămăsese comandantul armatei, al gărzii naționale și ministru de război *in petto*. Începînd din zori, toți acești miniștri, afară de mareșal, se urcară pe cai și plecaseră să viziteze baricadele care, între timp, și fuseseră ridicate. Fiind ditamai miniștrii, se așteptau să le vadă prăvălindu-se, una cîte una în fața lor. Dar în loc de aclamații, fură primiți cu vociferări și cu gesturi ostile. Armata, aflată sub ordinele generalului Bedeau [3] nu reacționă în nici un fel. Generalul, în loc să-i pună la locul lor pe rebeli, se apucă să parlamenteze cu ei. Thiers era mult prea perspicace pentru a nu-și da seama că lucrurile ajunseseră foarte departe și că pierduse partida. În schimb Odilon Barat, primind cîteva strîngeri de mînă și cîteva strigăte de „Trăiască părintele poporului", socoti că în sfîrșit, venise și vremea lui.

Reîntorcîndu-se la Tuileries, Thiers își dădu demisia. Odilon Barat acceptă, fără să șovăie, funcția de prim-

---

[1] *Prosper-Duvergier de Hauranne* (1798—1881), colaborator la jurnalul *Globe;* deputat în Adunările constituante și legislative, membru al Academiei franceze.

[2] *Armand-Jules-Stanislas Dufaure* (1798—1881). Avocat la Bordeaux, deputat, consilier de Stat, ministrul lucrărilor publice, ministru de interne, apoi de justiție, senator inamovibil, președinte al Consiliului de miniștri.

[3] *Marie-Alphonse Bedeau* (1804—1863), și-a făcut cariera în Algeria; reîntors în Franța în 1848, i s-a încredințat comanda unei coloane trimisă împotriva insurgenților. A ajuns ministru de război în timpul Guvernului Provizoriu. Comandant militar al Parisului și deputat; exilat în urma unei lovituri de Stat, a fost amnistiat în 1859.

ministru și sarcina de a alcătui un nou guvern, cu condiția ca mareșalul Bugeaud să-și dea demisia și toate trupele să fie trimise în cazărmile lor. Rémusat tocmai se reîntorsese acasă, unde istorisise toate aceste lucruri, care însă nu întîrziară să fie urmate de vești din ce în ce mai alarmante. Astfel am aflat, rînd pe rînd, de invazia Palatului Tuileries, de plecarea regelui, de izgonirea ducesei de Orléans din Camera Deputaților. Cum n-am văzut nimic cu ochii mei și n-am auzit nimic cu urechile mele în acea zi atît de frămîntată, nu voi povesti decît ceea ce mă privește personal precum și unele amănunte mai puțin cunoscute, dar pe care le-am aflat din surse a căror autenticitate o pot garanta. Tînăra familie Pasquier locuia la Luxembourg, dar luînd masa miercuri la tatăl și socrul lor, domnul de Fontenillat, în strada Chaussée d'Antin, nu se mai putuseră reîntoarce acasă la ei. Marchizul Pasquier [1] încercă să plece cu noaptea în cap, dar nu izbuti, căci toate podurile erau păzite. Așa că am rămas fără vești de la cancelar. Îmi închipuiam că-l voi vedea sosind dintr-un moment într-altul, și mă tot frămîntam să-i găsesc un loc unde să-l ascund, ca să fie mai în siguranță decît la mine; căci răzmerița se întinsese și în cartierul nostru, de obicei atît de liniștit. Prăvălia unui armurier, situată chiar în fața ferestrelor mele, fusese prădată. Nu peste mult, ne asurzi o hărmălaie nemaipomenită. O droaie de amărîți, pe jumătate despuiați, scăpați de la Saint-Lazar [2] — ale cărei porți fuseseră forțate de norodul Parisului

---

[1] *Edmé-Armand-Gaston, duce d'Audiffret-Pasquier* (1823—1905), fiul contelui d'Audiffret, nepotul și fiul adoptiv al cancelarului Pasquier. Auditor în Consiliul de Stat, deputat de Orne, președintele Adunării Naționale, senator inamovibil, președintele Senatului și membru al Academiei franceze.

[2] Leprozerie fondată în secolul al XII-lea, la Paris, și dată în grija călugărilor lazariști. În 1789 a fost transformată în închisoare.

— luaseră prizonieri un pîlc destul de mare de ostași, fără arme, majoritatea cu capul gol ; un cîrd de puști zdrențăroși le duceau căștile și carabinele. Asta se numea pe atunci „a pactiza cu poporul". Era unul dintre cele mai jalnice spectacole la care un om cu judecată era obligat să asiste.

În ciuda nesiguranței de pe străzi, am văzut destulă lume circulînd încolo și încoace, dar toți aveau chipurile năucite și speriate, iar femeile avuseseră grijă să-și ascundă bijuteriile în poșete. Apoi am aflat că Palatul Tuileries, Palatul Regal, ministerele fuseseră luate cu asalt de mulțime, iar mobilele prețioase și hîrtiile, aruncate pe ferestre. Aceeași soartă i se pregătea desigur și Palatului Luxembourg, iar palatele particulare n-aveau nici ele prea mult de așteptat. De îndată ce s-a făcut noapte, am trimis un servitor cu un bilețel, la cancelar. Nu după mult am și primit răspunsul : palatul Luxembourg, deși amenințat, nu fusese încă atacat. Între timp, cancelarul, furișîndu-se prin cîteva grădini, izbutise să treacă bariera și să ajungă la trăsura lui cu care plecase imediat la Châtenay, de unde-mi scrisese, ca să-mi spună că mă aștepta și pe mine. Am răsuflat oarecum ușurată. Dar după aceea am stat și m-am gîndit că a te duce la Châtenay însemna să te arunci, de fapt, în gura lupului. Prezența noastră acolo ar fi fost remarcată mai repede decît oriunde în altă parte ; așa că dacă bietul cancelar se ducea acolo ca să se ascundă, o nimerea cum nu se putea mai prost. Am aflat după aceea și cărui fapt se datorase acea plecare. Cancelarul se dusese marți dimineață la domnul Molé, de la care regele aștepta nerăbdător un răspuns. Dar domnul Molé îi trimise vorbă că, în situația în care se găsea, îi era cu neputință să formeze un guvern, așa că renunța definitiv la o astfel de idee. Cancelarul, nemaiavînd ce afla în legătură cu regele, nu se mai duse la Tuileries. Se îndreptă spre foburgul Saint-Germain, calm și liniștit, și intră în apartamentul său, fără să bănuiască ce rezultate catastrofale avusese încăierarea ale cărei împușcături le auzise. N-a fost informat decît a doua zi cînd a aflat, una după alta, peripețiile acelei dimineți furtunoase ; după asta, n-a mai cutezat să se îndepărteze de slujba unde era obligat să stea. Către ora unsprezece a primit vestea să se pregătească pentru o ședință cu regele. El și domnul Decazes — fostul favorit al lui Ludovic al XVIII-lea — au convocat cît mai mulți pairi cu putință. Dar n-au venit decît cîțiva ; apoi au așteptat-o pe ducesa de Orléans împreună cu fiul ei, pînă cînd, în sfîrșit, au aflat ce s-a întîmplat în Camera deputaților. Cancelarul a reintrat în apartamentul său pentru a-și pune unele hîrtii în ordine. Din cînd în cînd, mulțimea adunată în fața Palatului Regal, îi amenința și-i înjura pe cei dinăuntru. Dar încă nu-i venise ideea să ia cu asalt grilajul. Dealtfel, o parte dintre miniștrii guvernului provizoriu, se instalaseră în Palatul Luxembourg, Palat care a scăpat nedevastat, datorită faptului că nu știu care și-a manifestat dorința de a prăda castelul Neuilly. Sub pretextul că plimbă caii, am trimis un om de încredere, după vești. Cancelarul petrecuse noaptea la Châtenay, dar veștile pe care le-a primit între timp, l-au obligat să părăsească acel loc. Omul meu de încredere l-a văzut urcîndu-se în trăsură și îndreptîndu-se către Pontchartrain, trecînd prin Jouy, evitînd Versailles-ul despre care se spunea că ar fi fost în plină revoltă. Locuința de la Pontchartrain era foarte izolată, așa că m-am simțit oarecum ușurată știindu-l pe cancelar acolo. Ziua trecu plină de emoții. Veștile, deși se băteau cap în cap, erau groaznice. Cum numele celor care alcătuiau guvernul provizoriu, erau cunoscute de toată lumea, i-am scris domnului Arago — care era ministrul marinei — rugîndu-l să-mi procure un pașaport pentru cancelar. I-am trimis biletul prin același om de încredere pe care Arago îl cunoștea foarte bine. Domnul Arago îl lăsă să aștepte vreme îndelun-

gată, în anticamera plină de lume. Ieşind din cabinet trecu — ca din întîmplare — pe lîngă el. Şi, fără să se oprească, fără să-l privească, îi şopti :

— Louis, spune-i doamnei că va avea ce mi-a cerut.

Într-adevăr, după cîteva ore, am primit un fel de bilet de liberă trecere, semnat de membrii guvernului provizoriu şi care putea, la rigoare, servi drept paşaport. M-am grăbit să-l expediez imediat la Pontchartrain. Dar mesagerul meu n-a mai găsit acolo pe nimeni. Marchizul de Pasquier ajuns în acel loc, noaptea, îl luase pe tatăl său şi plecase. Am crezut că se îndreptaseră spre Orléans, prin Rambouillet. Mesagerul meu îmi aduse înapoi hîrtiile şi cele cîteva fişicuri cu galbeni pe care le trimisesem, pentru cazul în care, plecînd în grabă, n-ar fi avut nici un ban la el. Administratorul i-a spus omului meu de încredere că tînărul Gaston Pasquier părea foarte neliniştit şi grăbit. Cancelarul, foarte abătut, nu scotea o vorbă. Aceste veşti nu mă consolară deloc, aşa că am început să aştept altele. Ceea ce se petrecea în jurul meu, nu făcea decît să-mi sporească neliniştea. Duminică dimineaţă am primit vizita doamnei Girardin, foarte frumoasă, foarte vioaie, o adevărată Bellonă. Venea să-mi recomande să-mi deschid casa, să dau mese, serate, în sfîrşit, să arăt poporului cît de multă încredere aveam în el. I-am răspuns că mă retrăsesem de multă vreme, din societate şi că-mi era din ce în ce mai greu să suport răzmeriţele, împuşcăturile şi toate nenorocirile pe care le vedeam în jurul meu. Ea n-a fost de acord cu mine. Dealtfel, se ştia că urmărea să guverneze Franţa, împreună cu domnul de Lamartine. Ne-am despărţit destul de nemulţumite una de cealaltă şi, după cîte îmi amintesc, n-am mai văzut-o niciodată.

A doua zi seara, în salonul unde mă aflam înconjurată de cîteva persoane, o slugă veni să mă anunţe că cineva voia să discute cu mine între patru ochi. Preocupată tot timpul de soarta cancelarului, am crezut că era cineva din partea lui. M-am grăbit deci să trec într-o altă odaie luminată de o singură lumînare. Am zărit în colţul cel mai întunecos, un om rotofei, îmbrăcat într-o redingotă groasă, murdară de noroi, cu o umbrelă în mînă. Am fost foarte mirată recunoscîndu-l pe domnul Arago.

— Şştt ! făcu el pentru a-mi opri pe buze strigătul de mirare gata să-mi scape, am venit aici primejduindu-mi viaţa. Dacă cineva bănuieşte ceva, sînt pierdut. Avînd însă în vedere importanţa acestei întrevederi, trebuia să risc. Ai pe cineva de ascuns sau de salvat ? Ţi-am adus nişte paşapoarte în perfectă regulă.

— Nu, i-am răspuns. Ai avut bunătatea să-mi dai unul pentru cancelar. Dar încă n-am izbutit să i-l înmînez. Nu ştiu unde l-aş putea găsi !

— Cancelarul nu e în primejdie ! Dar dumneata n-ai pe nimeni pe care vrei să-l salvezi ?

— Nu ! Nici măcar nu ştiu cine a plecat !

— Te rog să nu mă jigneşti bănuindu-mă că te-aş putea trăda !

— N-aş fi în stare în viaţa mea de aşa ceva, dar n-am pe nimeni căruia să-i încredinţez un paşaport.

— Văd că eşti foarte sigură...

— Da, sînt foarte sigură.

— Am în buzunar trei paşapoarte şi trei sute de mii de franci. Nu vrei să ţi le las împreună cu banii ?

— Nu, nu-mi trebuie.

— Am autorizaţia guvernului provizoriu.

— Dar îţi repet, n-am nevoie de ele.

— Ei bine, atunci mă retrag. Ascultă-mă, dragă doamnă de Boigne, şi ia paşapoartele. Dacă ai şti ce se va întîmpla în caz că vor izbuti să ne răstoarne, cred că nu ţi-ar mai rămîne un fir de păr care să nu ţi se ridice în vîrful capului. Eu, care-i văd şi care-i aud,

sînt groaznic de speriat, dar sînt totuşi hotărît să fac faţă furtunii. Rămîi cu bine şi roagă-te pentru noi!

Înaintă spre uşă, apoi se întoarse şi adăugă:

— Dacă în cîteva ceasuri, din cine ştie ce motive ai de gînd să-ţi schimbi părerea, trimite-mi un bilet în care să nu scrii decît atît: *„Accept"*. Atunci mă voi strădui să fac să-ţi parvină ceea ce refuzi acum. Gîndeşte-te însă că timpul zboară şi că evenimentele ţin pasul cu el.

Am fost foarte mirată de acest demers al lui Arago. Mi l-am explicat însă mai tîrziu cînd am aflat că regele Ludovic-Filip, petrecuse treizeci şi şase de ore la Trouville; probabil, Arago presupusese că se refugiase la mine.

Am primit, în sfîrşit, vestea sosirii cancelarului Pasquier, la Tours. Gaston voia să-l adăpostească în Pirinei. Dar cancelarul îşi regăsi întreaga sa energie şi nu voi să se îndepărteze prea mult ca să poată afla ce se petrecea la Paris.

Capitolul II

Abdicarea regelui. — Ducele de Montpensier. — Cuvîntul reginei. — Plecarea familiei regale. — Generalul Bedeau. — Ducesa de Montpensier e uitată. — Doamna de Dolomieu. — Doamna de Montjoie. — Familia regală la Dreux. — Despărţirea. — Fuga regelui şi a reginei. — Pregătiri de plecare. — Demersul lui Lapointe. — Plecarea la Tours. — Sufragiul universal. — Reîntoarcerea la Paris. — Veşti din Anglia. — Moartea regelui — Moartea reginei Belgiei.

Am cules din toate părţile amănunte în legătură cu plecarea regelui. În toiul acelor spaime, numai regina îşi păstrase sîngele rece şi demnitatea. Regele, la rugămintea ei, se urcase pe cal. Dar văzînd coloanele populaţiei conduse de către gărzile naţionale, reintrase în casă strigînd că totul era pierdut. Ducele de Montpensier se agăţase de braţul lui, spunîndu-i:

— Abdicaţi, sire, abdicaţi! Nu aveţi alt mijloc de a vă salva familia! Altfel vom fi cu toţii masacraţi!

Atunci regina înaintase, afirmînd că acesta nu era un motiv să-l determine pe rege să abdice. Ducele de Montpensier îşi continuă rugăminţile, apoi puse pe masă o foaie de hîrtie şi-l aşeză aproape cu forţa pe rege, pe scaun. După ce-şi scoase mănuşile, i le smulse şi pe ale regelui, strigîndu-i:

— Scrieţi, scrieţi, sire, nu mai avem nici o clipă de pierdut!

Demisia odată scrisă şi semnată, ducele o luă în grabă şi i-o întinse, peste capul regelui, lui Émile de Girardin [1] care o duse unde trebuia.

Cabinetul regal era plin de lume; intrai în el ca într-o piaţă publică. În timp ce regele scria, regina îi spuse calmă, ducesei de Orléans:

— Bucură-te, Hélène, ne-ai venit în sfîrşit, de hac...

— Vai, mamă, ce vorbe crude! strigă ducesa apucîndu-i mîinile.

Regina nu şi le retrase, după cum nu-şi retrase nici vorbele pe care le rostise. Mai tîrziu, a negat că ar fi rostit asemenea frază. Dar două persoane, demne de încredere, m-au asigurat că au auzit-o cu urechile lor. Ducesa de Orléans, pierdută, striga întruna:

---

[1] *Émile de Girardin* (1806—1881), agent de schimb, apoi inspector al Artelor Frumoase. Între 1829 şi 1835, a creat cîteva jurnale. În 1836 a fondat *La Presse*, jurnal politic care a revoluţionat ziaristica de pînă atunci. Deputat, s-a raliat în 1848, Republicii, apoi Imperiului. După războiul din 1870—1871, a devenit din nou republican. A combătut guvernul generalului Mac-Mahon în *Le Petit Journal*.

— Şi Joinville care nu e aici !

Regele intră în odaia lui pentru a-şi scoate uniforma. Regina intră şi ea în odaia ei pentru a-i da unele porunci lui Lapointe, valetul şi slujitorul ei de încredere. Nu mai ştiu cum a decurs despărţirea familiei regale. Regele, regina, ducesa de Nemours şi copiii ei, prinţesa Clémentine şi ai săi, ducele de Montpensier ieşiră prin grădină şi se înghesuiră cu toţii în două trăsuri mici ce fuseseră aduse în Piaţa Ludovic al XV-lea. Doamna de Dolomieu îi însoţea. Porniră spre Saint-Cloud, unde nu rămaseră decît atît cît slujitorii înhămară caii la o berlină mare, fără nici un fel de blazoane sau de insemne pe ea, apoi porniră spre Mantes. Doamna de Dolomieu rămase la Saint-Cloud. Ducele de Montpensier era atît de grăbit să plece, încît nu le lăsă alor săi nici o clipă de răgaz.

Venind de la Saint-Cloud la Paris, doamna de Dolomieu mi-a istorisit în amănunt această plecare. Ducesa de Orléans se reîntoarse în apartamentele sale, lîngă copiii ei. Nu ştiu nimic în legătură cu felul cum a izbutit să iasă din Palat şi să plece. Ştiu numai că generalul Bedeau — căruia i se încredinţase sarcina de a păzi podul Ludovic al XVI-lea — după ce o lăsă pe ducesă să treacă, avu grijă să nu se opună nici marşului norodului răsculat care, năvălind în sala deputaţilor, îi siliră pe aceştia să se retragă. Într-adevăr, cu cîteva minute mai înainte, acelaşi general îngăduise cîtorva răzvrătiţi să sugrume gărzile municipale, fără să schiţeze nici cel mai mic gest pentru a le salva. N-am înţeles niciodată de ce partidul orléanist a făcut un corifeu din acest general.

Plin de tristeţe, mareşalul Bugeaud, părăsi Palatul Tuileries, în mare ţinută, călare pe un cal superb, străbătînd la pas mulţimea răsculată care se dădea liniştită, la o parte, din faţa lui. Apoi mulţimea invadă Palatul,

în afară de apartamentul ducesei de Orléans în care nimeni nu cuteză să intre. În învălmăşeala aceea, ducesa de Montpensier fu uitată. Domnul de Lasteyrie, care o întîlni rătăcind prin Palat, îi dădu braţul şi o conduse acasă la soţia lui, în strada Ville-l'Évêque.

Conform obiceiului meu de a mă opri asupra unor amănunte de care sînt sigură, aş vrea să amintesc aici ceva ce mi-a povestit doamna de Dolomieu. Ieşind de la slujbă joi dimineaţă, ea i-a spus surorii sale, doamna de Montjoie :

— Mi se pare că lucrurile iau o întorsătură urîtă. Am, în secreterul meu, trei hîrtii a cîte o mie de franci. Am să le cos în căptuşeala rochiei.

Doamna de Montjoie înălţă din umeri. La masă, doamna de Dolomieu îi făcu un semn surorii sale, prin care îi dădea de înţeles că ascunsese banii în căptuşeală. Aceasta îi spuse despre ce era vorba, vecinei sale, doamna de Nemours. Secretul făcu imediat înconjurul mesei. Cînd se ridicară de pe scaune, toţi începură a comenta : „Vai, săraca Zoé... Zău că e de compătimit... Cît poate fi de meschină..." etc., etc. Şi totuşi cînd am revăzut-o, mi-am dat seama cît fusese de prevăzătoare ; cei trei mii de franci rămăseseră singura ei avere fiindcă apartamentul îi fusese prădat de tot ce avea în el.

Nu ştiu cu ce ocazie şi în ce moment a izbucnit la castel panica ce a dus la fuga regelui.

Tot ce ştiu e că berlina care părăsise palatul Saint-Cloud, în loc s-o apuce pe drumul spre Normandia, se îndreptă spre Dreux. Regele şi ai săi voiau să mai îngenuncheze o dată lîngă mormîntul unde-şi dormeau somnul de veci cei dragi lor, şi să îngăduie slugilor să-i ajungă din urmă cu bagajele. Dar rapoartele, care soseau unul după altul, şi ordinele adresate subprefecţilor, nu le îngăduiră să mai întîrzie la Dreux. Sosind la prefectura din Évreux înainte de a se lumina de ziuă, familia

regală își dădu seama că trebuia să se despartă. Regele și regina străbătură orașul în trăsura prefectului, renunțînd să se mai ducă la Eu. Prefectul îi găzdui în casa unui burghez înstărit care știa să-și țină gura. Acesta îi duse, încet dar sigur, cu niște cai de povară, pînă pe coastă. Domnul de Perthuis, ofițer de ordonanță al regelui, își ajunsese din urmă stăpînul, la Dreux. Fiul său, ofițer de marină, se afla la le Havre. Convenîră ca un pachebot englez care urma să plece din le Havre să se oprească în plină mare și regele să-l ajungă din urmă cu o barcă adusă dintr-unul din porturile cele mai apropiate. Dar rafalele mult prea puternice ale vîntului dădură peste cap acest proiect. Regele petrecu trei zile pe coastă, între Honfleur și Trouville, neputînd găsi nici un pescar care să aibă curajul să plece pe mare. Regina se ascunsese la Honfleur, în casa domnului de Perthuis. Pînă la urmă, doi burghezi din Trouville, izbutiră — cu mult devotament și inteligență — să ducă perechea regală, cu un vapor cu aburi, din Honfleur la le Havre. Tînărul de Perthuis [1], împreună cu cîțiva marinari, îi așteptau pe chei. Vaporul englez era gata de plecare. Se îmbarcară imediat și persoanele care îi însoțiseră răsuflară ușurate văzînd că se îndepărtează fără a fi fost recunoscute de nimeni. Nu cunosc amănunte despre odiseea celorlalți membri ai familiei regale, nici despre miniștri. Știu însă că au scăpat cu toții fiindcă n-au avut de a face cu funcționari din cale-afară de zeloși. Situația persoanelor rămase în Paris nu era deloc de invidiat. Dar curajul și elocința lui Lamartine [2], îndepărtase — pentru o zi — pericolul unei răzbunări sîngeroase. A

[1] *Edmond de Perthuis*, cel de al doilea fiu al colonelului de ordonanță al regelui; era aspirant și comanda cuterul de stat „*Le Rodeur*“ din le Havre.

[2] *Alphonse-Marie, Louis Prat de Lamartine* (1780—1869), membru al Academiei franceze, deputat, membru în guvernul provizoriu și ministru de externe.

doua zi, Lamartine se răzgîndi, și atît el cît și Ledru-Rollin, [1], Louis Blanc [2] și Flocon [3] apărură la Primărie cu niște pene mari, roșii, la pălărie. Domnii Arago, Garnier-Pagès [4], Marie [5] și Marrast [6] îi determinară să și le scoată. Aceste disensiuni dintre ei nu erau de natură să ne facă să ne simțim în siguranță. Printre persoanele pe care le vedeam zilnic, ba uneori chiar de mai multe ori pe zi, domnul de Molé era cel mai curajos, iar domnul de Barrante, cel mai abătut. Continuam să fiu îngrijorată din pricina cancelarului, care dacă ar fi fost prins ar fi fost judecat și condamnat. Sigur că Justiția era imparțială, dar parcă puteai să știi ce resentimente nutreau unii față de cei vinovați sau nevinovați, sau puteai ghici cum aveau de gînd să și le manifeste? Deși nu cutezam să ne scriem, totuși comunicam unii cu alții. Știam că domnul Pasquier, care se oprise la Tours, nu fusese pînă atunci molestat; dar rămăsese singur, într-un han, căci

[1] *Alexandre-Auguste Ledru-Rollin* (1807—1874), avocat, deputat, membru în guvernul provizoriu, ministru de interne. Compromis în 1857 într-un complot, a fost condamnat la deportare. Amnistiat în 1870, a ajuns deputat.

[2] *Jean-Joseph-Charles-Louis Blanc* (1811—1882), jurnalist; A publicat *Istoria celor zece ani, 1830—1840*. Membru al guvernului provizoriu. După evenimentele din 15 mai 1848, s-a retras la Londra. În timpul acestui exil a publicat lucrarea *Istoria revoluției franceze*. Reîntors în Franța, în 1870, a ajuns deputat.

[3] *Ferdinand Flocon* (1800—1866); jurnalist republican. Secretar, apoi membru al guvernului provizoriu din 1848. Ministru al agriculturii și comerțului.

[4] *Louis-Antoine Pagès zis Garnier-Pagès* (1803—1878), deputat, membru al guvernului provizoriu din 1848, primarul Parisului, apoi ministru de finanțe.

[5] *Pierre-Thomas-Alexandre-Amable Marie de Saint-Georges* zis *Marie* (1795—1870), avocat, deputat, membru al guvernului provizoriu, apoi ministru al lucrărilor publice și al justiției.

[6] *Armand Marrast* (1801—1852), profesor, preceptor particular, jurnalist, apoi directorul *Naționalului*. Membru în guvernul provizoriu din 1848, primar al Parisului, ministru de finanțe și în sfîrșit, președintele Adunării Constituante.

fiul său fusese obligat să se înapoieze lîngă soția sa. Am izbutit să obțin, prin marchizul Brignole, ambasador în Sardinia, un pașaport în calitate de văduvă a unui general piemontez și să plec la Torino cu toate slugile mele[1]. Am cumpărat, cu bani grei, pașaportul unui bătrîn spaniol ale cărui semnalmente, puteau, la o adică, să semene cu cele ale cancelarului. Am închiriat o trăsură de călătorie, comodă, fără blazoane și insemne. Am încercat să pun oarecare ordine în afacerile mele. Toate aceste treburi mi-au răpit cîteva zile.

Într-o dimineață, l-am văzut intrînd în odaia mea pe Lapointe, valetul reginei. Voia cu orice preț s-o ajungă din urmă și venise să-mi încredințeze două sipete pline cu bijuterii pe care izbutise să le salveze din Palatul Tuileries, și pe care el n-avea curajul să le care cu sine. Nu l-am putut refuza, așa că le-am primit. Am avut norocul să le pot încredința ambasadoarei Austriei, contesa Appony; ea urma să plece peste cîteva zile în Anglia, așa că și-a asumat sarcina să le ducă reginei. Lapointe îmi povesti că în scurta discuție pe care o avusese cu stăpîna sa, ea îi recomandase să ardă unele hîrtii, să se închidă în odaia ei și să aștepte ordinele ducesei de Orléans, înainte de a veni după ea, la Eu. Dar cum Palatul fusese invadat de mulțime, el nu-i mai putuse urma instrucțiunile. Izbutise totuși să ardă hîrtiile compromițătoare și să salveze cele două sipete cu bijuterii pe care mi le adusese.

Afacerile mele odată puse la punct, am plecat în 14 martie la Tours. Nimic nu mă mai reținea în Franța. M-am dus să-l întîlnesc pe cancelar și să-i consacru

[1] E vorba de pașaportul eliberat contesei de Boigne, văduva unui supus sard, însoțită de doi servitori și de o cameristă, îndreptîndu-se spre Statele sarde; pașaportul a fost eliberat prin intermediul lui Antoine Brignole Sale, marchiz de Groppoli, ambasador la Paris, în ziua de 6 martie 1848 și a fost vizat de ministerul afacerilor externe în 7 martie 1848, iar de prefectura poliției, în 8 martie 1848 (n. ed. fr.).

restul vieții mele, iar dacă ar fi fost nevoie, să-l însoțesc și în exil. L-am găsit pe domnul Pasquier mai înfloritor ca niciodată, sănătos și la trup și la minte, privindu-și cu multă seriozitate situația în care se afla, dar fără a o exagera nici pe a lui, nici pe a altora. Nu se ascundea, dar nici nu se arăta prea des. Comisarul guvernului provizoriu, un oarecare Marchais, care fusese el însuși compromis în procesul Quénisset și judecat la Luxembourg, venise să-i facă o vizită la han, împreună cu autoritățile revoluționare ale tîrgului, și să-și ofere serviciile.

Adevărul e că la Tours populația era puțină și pașnică, așa că prefectul nu trebuia să depună nici o strădanie ca să mențină ordinea. Așadar, am hotărît să rămînem o vreme acolo. Mai tîrziu, am ezitat între Pau — care avea un climat foarte plăcut și se învecina cu Spania — și Jersey, care prezenta mai multă siguranță. Nu mă gîndeam la Anglia deși aveam acolo o mulțime de rude și prieteni, fiindcă eram convinsă că domnul Pasquier n-ar putea trăi într-o țară unde nu se vorbea franceza. Deocamdată, zilele și săptămînile treceau fără ca liniștea să ne fie tulburată; am închiriat o casă mare, situată într-o grădină și mai mare, care dădea direct în cîmp, casă unde ne-am stabilit amîndoi, foarte comod. Am petrecut astfel opt luni în Tours, evitînd tentativa din 15 mai[1], și zilele și mai cumplite din iunie[2] cînd locui-

[1] Adunarea Constituantă s-a adunat în 4 mai și a proclamat din nou republica. În 6 august, guvernul provizoriu a renunțat la atribuțiile sale. În 10, Adunarea a numit o comisie alcătuită din cinci membri: Arago, Garnier-Pagès, Marie, Lamartine, Ledru-Rollin. În 15, Adunarea a fost invadată de populația venită să aducă o petiție în favoarea Poloniei. Garda națională a restabilit ordinea. Barbès, Blanqui etc. au fost arestați. Generalul Cavaignac a fost numit ministru de război (n. ed. fr.).

[2] Atelierele naționale, create în 26 februarie, fiind desființate în 23 iunie, o insurecție formidabilă a urmat acestei măsuri, și luptele de pe străzile Parisului au durat pînă în 26 iunie. Adu-

torii din Paris au fost nouăzeci și șase de ceasuri și actori și spectatori în cea mai sîngeroasă luptă dată într-un oraş. Sigur că am trăit și noi spaima acelor zile, dar în nici un caz cu intensitatea celor din Paris. Am văzut, practicîndu-se pentru prima oară, sufragiul universal[1]; toată lumea se aștepta la dificultăți materiale aproape insurmontabile; n-a existat nici una. Locuitorii din parohiile Parisului și din satele învecinate s-au prezentat într-un anumit procent, în frunte cu primarul și cu preotul. Pe măsură ce se apropiau de prefectură, agenți tocmiți special în acest scop, le împărțeau o mulțime de buletine cu numele candidaților, pe care le vîrau apoi în urne. După votare, fiecare se întorcea acasă, fără să mai caște gura pe stradă sau să umple crîșmele, cît se poate de mulțumit de ceea ce făcuse. Deocamdată, cuvîntul „Republică", speria lumea. Am observat acest lucru în timpul celor cîteva zile petrecute la Paris. Alegerile și victoria repurtată în capitală, îngăduiau tuturora mult mai multă siguranță. Am petrecut iarna la Tours, înconjurați de grija și de atenția tuturor celor care ne cunoșteau. Cancelarul ofta întruna după Parisul lui unde abia aștepta să se întoarcă. A îndrăznit chiar să mă roage să-l las să petreacă o lună în capitală, după care și-a dat cuvîntul că se va înapoia la Tours. Dar eu n-am

---

narea a declarat starea de asediu, a chemat în ajutor gărzile naționale și a încredințat generalului Cavaignac potolirea răzmeriței. Monseniorul Affre, arhiepiscop al Parisului, a fost rănit mortal în foburgul Saint-Antoine, vrînd să intervină între cei care se băteau. Generalul Bréa a fost asasinat. Insurecția odată învinsă, au urmat o serie de represalii dintre cele mai crude împotriva insurgenților, a cluburilor și a societăților secrete, împotriva jurnalelor, ordonate de către generalul Cavaignac, numit, în 28 iunie, șeful puterii executive (n. ed. fr.).

[1] Alegerile pentru Adunarea Constituantă au avut loc în aprilie 1848.

fost de acord. La începutul lui noiembrie ne-am dus totuși la Paris; el s-a instalat în casa pe care o avea pe strada Regală. Porunci slujitorilor să-i aranjeze biblioteca scăpată de hoți. Eu m-am reîntors în casa mea din strada Anjou. Cînd m-am aflat în căminul meu confortabil, pe care nu mai trăgeam nădejde să-l revăd cînd îl părăsisem în ziua aceea de 14 martie, am simțit o satisfacție fără margini.

Din păcate însă, am primit unele vești dureroase din Anglia. Castelul de Claremont ajunsese de nelocuit după moartea prințesei Charlotte de Galles. Rezervoarele, căptușite cu plumb și prost întreținute, făcuseră ca apa de băut să devină primejdioasă. Rezultatele nu s-au văzut imediat. Regina, doamna de Montjoie și doamna de Dolomieu, obișnuite să nu bea decît apă, au fost primele care au început a se simți rău. Le-a urmat prințul de Joinville. Li s-a recomandat să schimbe aerul. Bolnavele au fost imediat transportate la Richmond. Doamnele de Montjoie și de Dolomieu, care nu aveau odăi confortabile, preferară să se reîntoarcă la Claremont, unde muriră una după alta, la fel ca și domnul Vatout[1], precum și un mare număr de slugi. Toată lumea de la Claremont era mai mult sau mai puțin bolnavă. Pînă la urmă, descoperiră sursa răului. Prințesele tinere și copiii lor scăpaseră, datorită faptului că aveau obiceiul să bea mult lapte care devenise un fel de contra-otravă. Regele și ducele de Nemours bînd mai mult bere decît apă, se părea că scăpaseră și ei. La Claremont, începură imediat lucrările de repurificare a apei; dar familia regală a continuat să considere reședința de la Claremont, nesănătoasă și tristă. Starea reginei și a prințului de

---

[1] *Jean Vatout* (1792—1848), subprefect în timpul celor „O sută de zile" și sub Restaurație. Deputat în 1831, apoi membru al Academiei Franceze.

Joinville nu se mai agravă, dar rămase foarte precară. Cum și unul și celălalt fuseseră cruțați la vreme de otrava din apă, cu timpul se însănătoșiră. La acele calamități domestice, s-au mai adăugat și altele, care au făcut ca soarta familiei regale să fie demnă de plîns.

Căci domnul Thiers începu a-i da nădejdi deșarte ducesei de Orléans, sucindu-i capul cu tot felul de făgăduieli. Ducesa, care avea o mare ambiție nemăsurată, o fire pătimașă și autoritară, începu a se îmbăta cu apă rece. Sigură că va vedea, în sfîrșit, coroana Franței pe capul fiului ei, voia să aibă certitudinea că va ajunge — devenind regenta fiului ei — prima doamnă a țării, și nu a patra, cum era pe atunci. Lucrul acesta o preocupa din cale-afară de mult. Ea știa că această clauză nu exista în actul de abdicare al lui Ludovic-Filip așa că începu a negocia cu cei de la Claremont pentru a-i recunoaște acest titlu. Dar regele o refuză categoric, afirmînd că nu avea dreptul să abroge o lege [1].

La rîndul ei, ducesa, izbutind după o vreme, să plece în Anglia și să-și întîlnească familia, refuză cu încăpățînare, ba chiar cu mînie, să se împace cu contele de Chambord. În această conjunctură, regele spuse cu tristețe celor din jur, care doreau să reînnoade niște legături pe care el însuși dorea să le reînnoade :

— Doamna Hélène nu e, în fiece zi, o femeie comodă !

Boala nu-i mai îngădui să pună piciorul în prag ; iar moartea lui lăsă curs liber tendințelor dominatoare ale celor ce-i supraviețuiseră.

După cîteva luni, Metternich spuse :

[1] Legea organică din 30 august 1842 fixa majoratul regelui la optsprezece ani și chema la regență moștenitorul cel mai apropiat care trebuia să urmeze la tron (n. ed. fr.).

— Noi n-avem, în Germnnia, decît trei prințese deștepte, care sînt într-adevăr deștepte ; dar toate trei sînt nebune de legat.

Cele pe care le caracteriza astfel erau : ducesa de Orléans, regina Olandei [1] și prințesa regală a Prusiei [2].

Abia a închis ochii regelui, și regina a trebuit să plece urgent la Ostende pentru a primi ultimul suspin al fiicei sale iubite, regina Belgiei [3].

[1] *Sophie*, fiica lui Wilheln I, rege al Wurtembergului (1815—1877). Măritată în 1839 cu Wilhelm al III-lea, rege al Olandei.

[2] Augusta, fiica lui Carol-Frederic, mare duce de Saxa-Weimar-Eisenach (1811—1890). Măritată cu Wilhelm, prinț al Prusiei, regent, rege, iar în 1871, împărat al Germaniei.

[3] Regele Ludovic-Filip a murit la Claremont, în 26 august 1850, iar regina Belgiei, în 11 octombrie 1850.

EPILOG

Dorința de a-i revedea pe nepoți și pe regele Leopold, o adusese pe regina Marie-Amélie la Bruxelles, la începutul verii lui 1851. Am profitat de șederea mea la Lacken și m-am dus și eu după ea. M-a primit cu o efuziune care m-a înduioșat. Primele momente odată trecute, am început să vorbim la fel de cald și de apropiat ca și odinioară. Discuția a debutat printr-un „elogiu" adus „dragului ei Montpensier" privind felul cum se comportase față de rege, la plecarea din Tuileries și „iubitei sale nurori", pe care din „curajoasă" n-o mai scotea. Mi-am dat seama că nu se mai putuse abține; cum reproșurile erau întemeiate, n-avea nici un rost s-o contrazic, așa că mi-am ținut gura. M-am străduit să-i vorbesc despre situația din Franța, despre capetele înfierbîntate ale unora, despre Republica ce se pregătea și despre zvonul ce începuse a circula că prințul de Joinville nu respinsese ideea de a fi numit președinte al Republicii. Regina însă dezminți acest lucru :

— Asta ar însemna că Joinville ar fi cel mai perfid dintre nepoții mei, ceea ce nu-mi vine a crede !

Cu prilejul morții iubitei sale fiice Louise, regina mi-a povestit cît era de mișcată de compasiunea pe care i-o arătaseră rudele sale, și mai ales doamna Delfină. Am plecat din Lacken fără să-l fi zărit pe ginerele reginei, regele Leopold, cu care totuși fusesem pe vremuri în relații destul de apropiate. Reîntorcîndu-mă la Bruxelles, m-am dus să vizitez capela în care fuseseră depuse rămășițele reginei Louise. Întreaga Belgie era în doliu ; toți o plîngeau pe „buna și blînda noastră regină". Căci Louise fusese consolatoarea și binefăcătoarea tuturor. Niciodată o suverană n-a fost atît de simpatizată, ba aș putea spune chiar adorată de poporul ei, cum fusese ea. Disperarea regelui și dovezile de dragoste profundă ale soției sale, în ultimele ei momente, l-au făcut și pe suveran ceva mai simpatizat de supușii săi, deși în acea epocă nu era cîtuși de puțin iubit de belgieni.

M-am reîntors la Paris mîhnită și tristă.

La puțină vreme după asta, țara a încăput pe niște mîini puternice și sigure, care păreau capabile să-i asigure și liniștea, și siguranța, ba chiar și o oarecare prosperitate.

Anul 1862 a fost, în ce mă privește, groaznic. El mi l-a răpit pe cel mai bun prieten al meu, cancelarul Pasquier [1]; iar peste trei luni, l-am pierdut și pe unicul meu frate, marchizul de Osmond.

Această dublă pierdere m-a lăsat fără nici un sprijin, atît pe plan spiritual, cît și moral. Sănătatea mea, deși șubredă, nu-mi îngăduise să mă gîndesc că voi supraviețui celor care-mi fuseseră atît de dragi. Și totuși vîrsta mea înaintată [2] mă făcuse să las în urmă cîteva generații. Acum, viața nu mi se mai pare decît tristă și

---

[1] Ducele Pasquier a murit în vîrstă de nouăzeci și șase de ani, în 5 iulie 1862.

[2] Autoarea cărții de față avea atunci optzeci și unu de ani, căci s-a născut în 1781 și a murit în 1866.

monotonă. Mă strădui să nu mă plîng altora şi să mă resemnez fără murmur, în faţa voinţei Cerului. Dar, ca să vă spun adevărul, sînt sătulă de viaţă.

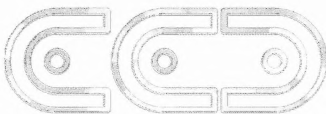
Ruperea unor legături atît de plăcute, a corespondenţei ce mă făcea să manifest un oarecare interes faţă de evenimentele de peste zi, m-au făcut să mă cufund în amintirile vremurilor de odinioară. Şi, ca să înfrîng inerţia ce pusese stăpînire pe mine, mi-am reluat pana şi am aşternut pe hîrtie această ultimă parte privind sfîrşitul Monarhiei din Iulie. Acum o pun deoparte şi pentru totdeauna.

Existenţa mi-a devenit ternă şi nu mă mai interesează nimic din ce se petrece în jurul meu, ca să mai am ceva de povestit de-acum încolo.

CUPRINS

PARTEA A ŞASEA
ANGLIA ŞI FRANŢA
1816—1820
(continuare)

Scanare și prelucrare digitală

de

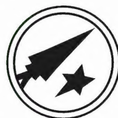

Anonim

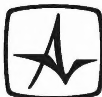

și

CAT Graur

Antwerpen

2025